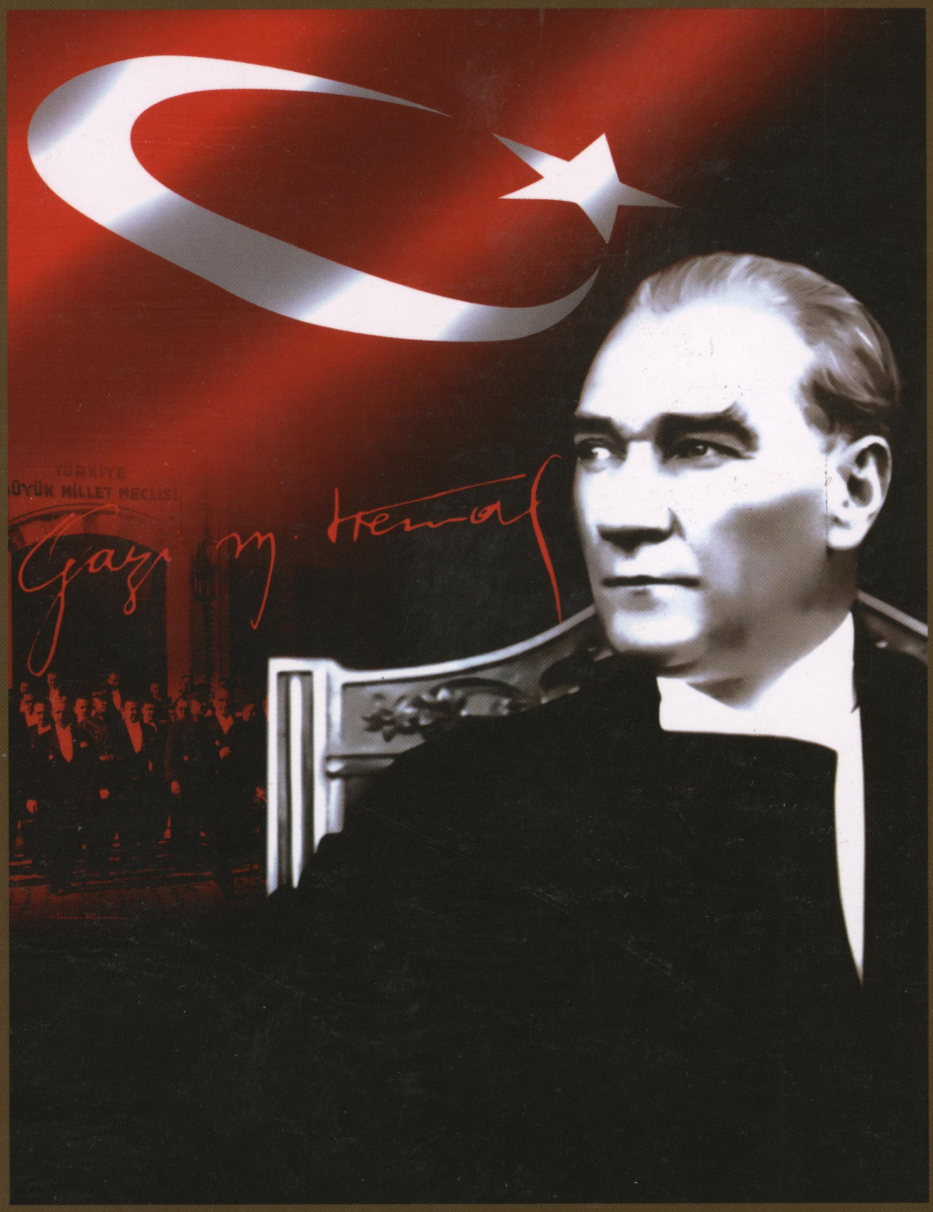
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXI TEMMUZ 2005 SAYI: 62

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Hakemli Dergidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu Sayının Hakem Kurulu / Editorial Board For This Issue

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Kırıkkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK
Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Doç. Dr. Dursun DİLEK
Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXI **TEMMUZ 2005** **SAYI: 62**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Mehmet SARAY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Prof. Dr. M. Akif TURAL
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa ÇÖHCE

REDAKSİYON / REDAKTION
Uzm. Hüseyin TOSUN
Uzm. Mukaddes ARSLAN
Uzm. Neşe ÇETİNOĞLU
Uzm. Nilgün İNCE
Uzm. Ali TUNA
Uzm. Murat Alper PARLAK

HABERLEŞME / İNFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133
06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48
Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr.
web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Divan Matbaası
ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk, Atatürkçü Düşünce ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini, tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde araştıran, inceleyen ve ileriye yönelik yeni stratejiler geliştiren bilimsel bir dergidir.

Mart, **Temmuz** ve **Kasım** aylarında (yılda 3 defa), ilke olarak Türkiye Türkçe'si ile yayımlanması amaçlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça yazılara da yer verilir. Her yayın yılı sonunda derginin yıllık dizini, on sayıda da bir olmak üzere de genel dizini çıkarılarak yayımlanır.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar Kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalar ile ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar; Hakem raporları gizlidir ve saklanır.

Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Yazarlar yeni eserlerini merkezimize gönderdikleri takdirde Dergide tanıtımları yapılır.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'ne yazıları kabul edilen yazarlara ve bunları değerlendiren hakemlere, te'lif ücreti ödenir. Yayımlanan yazıların te'lif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi'ne devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

GENERAL INFORMATION ABOUT JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center is an scientific journal inwhich it is developing the new strategies directed to the future and also examining the basic foundations of Turkish Republic and Atatürk's thought and Him within the aspect of current realities.

The Journal of Atatürk Research Center is published (three times a year) as forthly months **March, July** and **November.** It is aimed to publish in Turkey's Turkish and there will be English, German, French and Russian writings not more than 1/3 proportion of it. At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published.

The works submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives. The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. Their reports are hide and secret.

The submitted writings to the Journal will not be return whether they published or not. Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid after it's publishing. The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Research Center.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

PROF. DR. ADİL DAĞISTAN
PROF. DR. ADNAN SOFUOĞLU : Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye
The Independent State of Hatay's Founding in Light of Documents 423

PROF. DR. NURİ KÖSTÜKLÜ : Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular
Martyrs From Bodrum Who Fought in Canakkale Battle 453

DOÇ. DR. MUAMMER DEMİREL : Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfus
The Armenian Population In Turkey 479

YARD. DOÇ. DR. FATİH M. DERVİŞOĞLU : Bir Sivas Kongresi Bibliyografyası Denemesi
The Sivas Congress of Bibliography Study 493

YARD. DOÇ. DR. FERİDUN ATA : Divân-ı Harb-i Orfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)
A Sattistical of View Judgements of Excile Armenians in Martial Court (1919-1921) 521

Levent Şahverdi Arşivi

YARD. DOÇ. DR. DURDU MEHMET BURAK: Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları
The Debates of Armenian Qustion in Lausanne 545

YARD. DOÇ. DR. BÜLENT BAKAR : Mondros Mütarekesi'nden Sonra Yaşanan Önemli Bir Problem: Türk ve Ermeni Yetimleri Sorunu
An Important Question Occured After Mondros Armistrice: The Question of Turkish and Armenian Orphans 569

DR. YASEMİN DOĞANER : Yüksek Öğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar -Hacettepe Üniversitesi Örneği-
The Problems and New Rapproachments of the Course of Modern Turkish History in High Education -The Case of Hacettepe University- 589

YARD. DOÇ. DR. NURETTİN GÜLMEZ : Yeni Gün'de Cumhuriyet
The Republic in the Yeni Gün 613

YARD. DOÇ. DR. HASAN BABACAN : Millî Mücadele'de Ispartalı Rumlar
The Greeks from Isparta In National Struggle 667

Levent Şahverdi Arşivi

DR. Ş. CAN ERDEM : İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri
The Official Occupation of İstanbul by the Allies and Their Activities 677

DR. KEMAL ÇELİK : Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç'ın Anıları
Memoirs of Ahmet Hallaç, Mayor of Mersin During French Occupation 695

YASEMİN TÜMER ERDEM : Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı
A Work of Atatürk's Period Archeology: Excavation of Sultanahmet 747

YARD. DOÇ. DR. KEMAL YAKUT : Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti
Arap World's Attitude to the Satate of Founding and the Association of Turkish-Arap Friendship 775

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 821

Levent Şahverdi Arşivi

X

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XXI TEMMUZ 2005 SAYI: 62

BELGELER IŞIĞINDA BAĞIMSIZ HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Adil DAĞISTAN*
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU**

ÖZET

Mondros Mütarekesi sonrasında Fransız işgaline terk edilen Sancak, bilâhare Milletler Cemiyeti'nce Fransız "mandat" yönetimine bırakılmıştır. "Mandat" yönetiminin 1936'da sona ermesiyle ise Sancak, Türkiye'nin özellikle Atatürk'ün bizzat kararlı girişimleri ve yönlendirmesiyle bağımsızlık sürecine girmiştir. Bu aşamada Türkiye'nin uyguladığı kararlı politika ile Sancak, 1938 yılında Hatay Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sancak, Hatay Cumhuriyeti, Fransa, Türkiye, Milletler Cemiyeti, Sandler Raporu, Suriye.

* Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

THE INDPENDENT STATE OF HATAY'S FOUNDING IN LIGHT OF DOCUMENTS

ABSTRACT

Hatay, otherwise Sancak, has been left to the French occupation with the Mudros Armistiche. Then, it was put under the French mandate by the United Nations. The French mandate in Hatay ended in 1936. Upon this, it entered into the precess of independence, particularly with the continuing and decisive efforts of Atatürk. The policies of Turkey towards Hatay determined the its future and at the of the process, it gained independence. It took its place among the independent nations as Republic of Hatay.

Key Words

Sancak, Republic of Hatay, French, Turkey, The League of Nations, Sanler Report, Syria.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Sancak'ın yani Hatay'ın Mondros Mütarekesi sonrasında işgali ve Fransız Mandat yönetimi ile Sancak'ın bağımsızlık süreci daha önce kaleme alınan ve yayınlanan iki ayrı makalede anlatılmıştı. Bu makalede ise Sancak'ın bağımsızlığa kavuşması ve Hatay Cumhuriyeti'nin kuruluşu ele alınacaktır.

Mondros Mütarekesi sonrasında 9 Kasım'dan itibaren İngiliz birliklerince işgal edilen İskenderun ve dolayları ile Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa bilahare Fransızların işgaline terk edilecektir.[1]

San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920'de alınan kararla Milletler Cemiyeti yasasının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulmuş olan "Mandat" sistemine dayanılarak İskenderun Bölgesi'ni de içine alacak şekilde Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan "A" türü mandat olarak Fransa'ya verilecek, bunun arkasından da 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti Hükûmeti'ne imzalattırılan Sevr Antlaşması'nın 94. Maddesinde bu "mandat" yönetimi, "sınırı Ceyhan'a kadar uzayacak olan Suriye'nin bir mandater devletin rey ve yardımını, kendi başına ayakta duracak duruma gelinceye kadar alacağı" şeklinde yer alacaktır. [2]

İşte bu şekilde Fransa'ya bırakılan Suriye, Lübnan ve Sancak'taki "mandat" yönetimi 24 Temmuz 1922'de taraflar arasında akit ve karara bağlanacak, arkasından bu "mandat" yönetimi Milletler Cemiyeti Tarafından 29 Eylül 1923'te tasdik edilecektir.[3]

---

[1] Gotthard Jaeschke, "İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur" **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** Ankara, 1938. s. 243-244 ; Tevfik Bıyıkoğlu, **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** C. 1, Ankara, 1962. s. 58-63 ve 81 v.d. ; Falıh Rıfkı Atay, **Çankaya, (1881-1938)**, İstanbul, 1969. s. 150 ; Atatürk'ün yazışmaları ve verdiği emirler için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** C. 4, Derleyen; Nimet Arsan, Ankara, 1964. s. 15-20 ; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi,** C. 4, Güney Cehesi, Ankara, 1966. s. 45 v.d.; E. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, Paris, 1921, s. 8 v.d.

[2] Jaeschke, a.g.m., aynı yer. Ayrıca Hatay'da oluşturulan manda yönetimi için bkz. Türkmen, **a.g.e.,** C. 4, s. 950-951 ; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri,** İstanbul, 1972. s. 46-49; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C. XLIX, Sayı: 193, Nisan, 1985. s. 80 ; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ankara, 1978. s. 21-22.

[3] Jaeschke, a.g.m., s. 248; **Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara 1974. s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece bölgede oluşturulan bu Fransız "mandat" yönetimi bir takım düzenlemelerle 1936 yılına kadar devam edecektir.[4] Nitekim Fransa'da Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde seçimleri kazanan Halk Cephesi Hükûmeti, aynı zamanda o sıralarda Avrupa'da çıkmış bulunan buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan'la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gidecektir. Bu çerçevede Fransız Hükûmeti, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasi danışmanı Viénot vasıtasıyla Paris'te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmelere başlayacak ve görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936'da Paris'te, Fransa ile Suriye arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe edilecektir. 25 yıllık bir süre için yapılan bu antlaşmaya göre Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı. Antlaşmanın 3. maddesine göre Fransa, Suriye'den çekilirken Sancak'taki hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye Hükûmeti'ne devredecekti. Ancak bu hükme rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktaydı.[5]

Bu antlaşma ve uygulaması ise Sancak'taki Türkler arasında ve Türkiye'de endişe uyandıracak, bunun üzerine Türkiye'nin temsilcisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda bu mesele ile ilgili olarak Fransa Hükûmeti ile ikili görüşme teklifinde bulunacaktır. Bilahare bu ikili görüşmeler gerçekleşecektir.[6]

Sandler Raporu Çerçevesinde Sancak'ın Bağımsızlık Süreci

Fransa ile Türkiye arasında sürdürülen görüşmeler sonunda Türkiye, Fransız tekliflerinden sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi görüşünü benimseyecektir. Arkasından Türkiye, 10 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir muhtıra vererek, Sancak sorununun ele alınmasını isteyecek ve bu muhtıra sonrasında Sancak sorunu Milletler Cemiyeti'nde 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında ele alınacaktır.[7] Ancak Milletler Cemiyetinde-

---

[4] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, "Sancak'ta Fransız "Mandat" Yönetimi ve Türkiye" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 60, Kasım 2004.

[5] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** C. 1, Ankara, 1982 s. 134.

[6] Bu görüşmelerle ilgili bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S. 61, Ankara, 2005.

[7] Soysal, a.g.m., s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

ki görüşmelerde de Türk ve Fransız delegeleri kendi görüşlerinde ısrar edeceklerdir. Bu görüşmeler devam ederken diğer taraftan, Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü için Konsey'deki İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin edecektir. Nihayet Türkiye ile Fransa arasındaki bu ikili görüşmeler, İsveç Dışişleri Bakanı ile Konsey Raportörü Sandler ve özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in de girişim ve katkılarıyla Fransa'nın tutumunu değiştirmesi sonucu 23 Ocak'ta genel hatları ortaya konan bir ilke anlaşmasına varılarak sonuçlanacaktır.[8] Bilahare Sandler bu ilke anlaşması doğrultusunda raporunu hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunacak ve Sancak'ı, ayrı varlık olarak kabul eden Sandler Raporu adıyla anılacak olan rapor, 27 Ocak'ta Konsey'de oy birliği ile kabul edilecektir.[9]

Bundan sonra Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Şubat 1937'de Sandler Raporu çerçevesinde Sancak statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kurulmasını kararlaştırdı. Bu kararın arkasından adı geçen komite 25 Şubat'ta kuruldu. Bu komitede Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından temsil edilmekteydi. Komitede Fransa adına Robert de Caix, İngiltere adına Sir James Dunnett, Belçika adına Mourice Bourquin, Hollanda adına ise Dr. Kollewyn olmak üzere birer temsilci yer almaktaydı. Ayrıca komisyonda Sandler'in temsilcisi olarak İsveçli M. Westman da bulunmaktaydı. Kurulan bu komite, daha önce Sancak'a gönderilmiş olan gözlemciler heyeti ile birlikte çalışmak üzere derhal Sancak'a gönderildi.[10]

---

[8] **Ayın Tarihi,** Ocak 1937, s. 65 ; Soysal, a.g.m., s. 87.

[9] Soysal, a.g.m., s. 87-88 ; Dağıstan-Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın… s. ; Sandler raporuna göre, Sancak için bir statü ve anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi oluşturulacaktı. Oluşturulacak statü ve hazırlanacak anayasaya göre, Sancak Suriye sınırları içinde "ayrı varlık" olarak içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı olacak, ancak Suriye, milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın statüsünü bozacak kararlar alamayacaktı. Rapora göre, Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacak, Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacak, Sancak'ın askeri gücü olmayacak, düzeni sağlamak üzere sadece polis ve jandarma bulunacak, Sancak'ın toprak bütünlüğü yapılacak bir Fransız-Türk anlaşması çerçevesinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öğüt ve kararlarına saygılı olarak Fransa ve Türkiye tarafından sağlanacak, Türkiye'nin İskenderun limanından yaralanması için Sancak statüsüne hükümler konulacak, Sancak'ta resmi dil Türkçe olacak, gerekirse ikinci bir resmi dil için Milletler Cemiyeti Konseyi karar verecek, statü ve anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı ile yürürlüğe girecek, Konseyin Sancak ile ilgili kararları üçte iki çoğunlukla alınacaktı. Ayrıca rapor metni için bkz. **Ayın Tarihi**, Ocak 1937, s. 95-97.

[10] Soysal, a.g.m., s. 88 ; Gönlübol-Sar, **a.g.e.,** s. 130-131; Serdar Yılmaz Saraç, **Türk Kamuoyunda Hatay Sorunu,** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1989. s. 83.

Levent Şahverdi Arşivi

Sancak'a giden komite hemen çalışmalarına başladı. İlk olarak daha önce bölgeye gönderilmiş bulunan gözlemci heyeti ile görüştü. Nihayet Heyet, Bölgede yaptığı görüşme ve çalışmaları tamamlayıp Cenevre'ye döndükten sonra 15 Mayıs 1937'ye kadar Sandler Raporu'nda ortaya konan ilkelere göre ve aynı zamanda Türkiye ile Fransa'nın konuyla ilgili ortaya koyduğu tasarıları da dikkate alarak Sancak'ın statü ve anayasası ile Sancak'ın sınırlarını gösteren raporları hazırladı. Sandler de bu raporları 29 Mayıs'ta bir karar taslağı ile birlikte Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Konsey de aynı gün bu raporları oy birliğiyle kabul etti. Bu şekilde Sancak'ın, Sandler Raporu'nda ifade edilen "ayrı varlık" statüsü hukuksal olarak da kabul edilmekteydi.[11]

Aynı gün yani 29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa dışişleri bakanları tarafından Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğü ile Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan antlaşmalar imzaladılar. Bu antlaşmalar, tarafların Paris'te karşılıklı olarak birbirlerine onay belgelerini verdikleri gün yani 22 Temmuz 1937'de yürürlüğe girecektir. Bu antlaşmalar ile Konseyce kabul edilen Sancak statü ve anayasası da taraflarca kabul edilmekteydi. Bu antlaşmalardan birincisine göre, Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, Sancak tehdit edildiğinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne derhal bilgi verilmesi, tarafların işbirliği ve görüşmelerine devam etmesi, acil ve özel durumlarda tarafların işbirliğinde bulunması, bunun yanında Genelkurmayların önceden hazırlıklar yapması, tarafların Milletler Cemiyeti Konseyi denetleme görevi yaparken öğütlerine saygılı olması hükümleri yer almaktaydı. antlaşmanın ikincisinde ise, 3 Mayıs 1930 Son Sınır Protokolü ile tespit edilmiş Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak tanıdıkları ve onun dokunulmazlığını güvence altına aldıkları, ülkeleri üzerinde birbirlerine karşı kışkırtmaları önleyecekleri ifade edilmekteydi. Bunların yanında Antlaşmaların imzalandığı gün yayınlanan ortak demeçte ise, Fransa'nın Suriye ve Lübnan ile düzenlenmiş yada düzenlenecek ilişkilerinin Türk Hükümetince desteklenmesi, Türkiye'nin bu iki ülkenin bağımsızlığa

[11] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945),** C. 1, Ankara, 1983. s. 548 v.d. "Ayrı varlık" kavramı o zamana kadar devletler hukukunda rastlanmayan bir kavramdı. Bu ifadeyle Sancak'a esasında federe devletten daha ileri bir takım haklar verilmekteydi. Soysal, a.g.m. s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

kavuşmasını kolaylaştırması ve Fransa ile birlikte bu ülkelerin bütünlüğünün güvence altına alınması öngörülmekteydi. Ortak demeç ile ilgili olarak imzalanan ek protokolde de Suriye ve Lübnan adına Fransa'nın imzaladığı antlaşmaları adı geçen ülkelerin bağımsızlığı halinde bu ülkelere geçmiş sayılacağı ve bu antlaşmalarla ilgili düzenlemeler konusunda da gerektiğinde Türkiye ile Fransa'nın yararlı önlemler alacağı, Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini geliştirmek üzere anlaşmalar yapması için Fransa ile Türkiye'nin her türlü çabayı göstereceği belirtilmekte, ayrıca 1932 Türkiye Fransa Demiryolu sözleşmesi doğrulanmakta ve uyrukluk seçme hakkı ile ilgili bir mektup alış verişi yapılmış olduğu açıklanmaktaydı.[12]

Konsey ve yukarda sözü edilen antlaşmalarla kabul edilen Sancak'la ilgili statü, anayasa ve sınırlarla ilgili raporların içeriği ise özetle şu şekildeydi. Buna göre sınırlar, Sancak'ın o sıradaki yönetim çevresine göre belirlenmekteydi. Bu sebeple çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Bayır, Bucak ve Hazne adlı yerleşim birimleri sınırların dışında kalıyordu. Bu duruma Komitede yer alan Numan Menemencioğlu itiraz etmiş, hiç olmazsa Bayır'ın Sancak'ın sınırlarına dahil edilmesini istemiş ve bunda ısrar etmiş ancak olumlu bir netice alamamıştı. Buna karşılık bu bölgedeki Türklerin dillerini serbestçe kullanabilmeleri, Mahkemelerde Türk dili ile davalarını görebilmeleri ve çoğunlukta oldukları bölgelerde okullarda Türkçe eğitim ve öğretim yapmaları sağlanmıştı.[13] Sancak statüsü, ise yukarıda özetle dip notta verdiğimiz Sandler raporundaki ilkelerin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmak suretiyle belirlenmişti. Raporda Sancak'ın resmî dilinin Türkçe ve bunun yanında Arapça'nın da olduğu ifade edilmekteydi. Anayasa da ise, yasama gücünün toplumsal farklılıkları dikkate alarak iki dereceli seçim sistemine göre dört yıllığına belirlenecek kırk kişilik bir meclis tarafından kullanılacağı, Meclisin yürütme gücünün başındaki cumhurbaşkanını beş

---

[12] Anlaşmaların yürürlüğe girmesinden sonra her iki bakan Eylül ayında durumu ayrı ayrı olarak Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine bildirmişlerdir. Sekreterlik de durumu Konsey'in bilgisine sunmuştur. Soysal, a.g.m., s. 89 ; Ayrıca antlaşmalar için bkz. Soysal, **a.g.e.,** C. 1, s. 565 v.d.; **a.g.e.,** s. 91-92 ; Düstur, 3. Tertip, C. 18, s. 548.

[13] Bu üç bölge o sırada Sancak yönetim birimine bağlı bulunmamakta, bunlar Lazkiye'ye bağlı bulunmaktaydı. Buna dayanarak Uzmanlar Komitesi'nin telkinleri etkili olmuş Sandler de raporunu buna göre hazırlamıştı. Daha geniş bilgi için bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** C. 2, İstanbul, 1973. s. 634.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllığına seçeceği, cumhurbaşkanının da icra heyetinin başkanını seçeceği, icra heyetinin başbakanla birlikte beş üyeden oluşacağı, yargı gücünün bağımsız olacağı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altında bulundurulacağı ayrıntılarıyla ifade edilmekteydi. Ayrıca statüde Suriye Hükûmetinin milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın bağımsızlığını ve egemenliğini ilgilendiren konularda uluslar arası antlaşmalar yapamaması, Sancak'ın çıkarlarını ilgilendiren temel konularda antlaşmalar yapılırken Sancak hükümetine danışması gibi hükümler de yer almaktaydı.[14]

Sandler'in sunduğu raporda ayrıca Sancak'ın toprak bütünlüğünün bir Türk-Fransız antlaşması ile güvence altına alınması belirtilmekte idi. Nitekim bu hüküm yukarıda da belirttiğimiz gibi yapılan antlaşmada yerini aldı. Bu raporun 55. maddesine göre ise bu statü ve anayasa'nın 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girmesi ve bunların Fransa'nın Suriye üzerindeki mandası süresince uygulanması öngörülmekteydi. Bu çerçevede Fransa'nın Suriye'deki manda yönetimine son vermesi ve Suriye'ye bağımsızlık tanıması durumunda Sancak'ın da Suriye ile bağlarından kurtulup bağımsızlığına kavuşması her ne kadar statüde böyle bir hüküm yoksa da gündemdeydi.[15]

Bu şekilde oluşan Sancak Devleti'nin yüzölçümü 4805 kilometrekare, nüfus ise Fransız verilerine göre 219 bin idi. Bu nüfusun dağılım da, % 39, 7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Ortodoks Rum, %3'ü Çerkez, Kürt, Arnavut, İsmaili ve Yahudi şeklindeydi. Burada her ne kadar Türk nüfusu göreli bir çoğunluk olarak görülüyorsa da aslında Fransızların bölgeye yerleşmesinden itibaren bölgedeki Türk nüfusunun salt çoğunluğunu bozmak için daha önceki makalemizde belirttiğimiz gibi birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu çerçevede Türkler göçe zorlanmışlardı ve bölgenin demografik yapısı Türkler aleyhine bozulmuştu. Bu durum o tarihlerde Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi olan René Massigli'nın kitabında açıkça belirtilmektedir.[16]

Bu antlaşmaları Suriye Parlamentosu 3 Haziran 1937'de yayınladığı bir bildiri ile protesto edecek ve Sancak'ın Suriye'nin bir parçası olduğunu,

---

[14] Soysal, **a.g.e.,** s. 544 v.d.; a.g.m., s. 90-91; Saraç, a.g.t., s. 83-87.
[15] Soysal, a.g.m., s. 90-91.
[16] Soysal, a.g.m., s. 90; René Massigli, **La Turqie Devant la Guerre,** Paris, 1964. s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılan antlaşmalarla belirlenen statüyü tanımadığını beyan edecektir. Arkasından Suriye'de, Fransa'ya karşı birtakım gösteri ve baş kaldırma olayları görülecektir. Bu protestoların Fransa üzerinde herhangi bir etkisi olmayacak, nitekim bir müddet sonra Fransa ile Türkiye arasında bir ticaret anlaşması yapılacaktır.[17]

Esasında, Suriye yönetimi, daha Sancak konusu Paris ve Cenevre'de ele alınmasıyla birlikte Suriye'de Türkiye ve Türkler aleyhinde propagandalara başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan şapka inkılâbını inançla özdeşleştirerek Türkiye'nin dinden uzaklaştığı propagandasına girişmiş, Trablusşam civarında ise Türkmen aşiretlerinden şapka giyenleri tutuklama yoluna gitmiştir. Arıca Halep, Cezire ve Kürt Dağı civarında Türkçülük yaptıkları gerekçesiyle tutuklamalar gerçekleştirmiştir. Bu arada Antakya'nın Com ve Kefriabit köylerinde şapka giyen Araplara şapkaya düşman Araplar tarafından saldırılarda bulunularak yaralanmalar vukua gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin Halep, Trablusşam ve Cezire bölgelerini alacağı yönünde kanaatler yaygınlaşmıştı. Bu ortamda Suriye yönetimi esas tehlikenin Hatay'dan geldiğini söyleyip yaymağa başlamıştır. Bu arada Suriye yönetimi tarafından bazı bölgelerde "Sancak Müdafaası" adı altında milis kuvvetleri oluşturma yoluna da gidilmiştir. Sandler Raporu'nun kabul edilişinin ertesi günü ise, Suriye'de gösteriler başlatıldığı gibi şapka giyenler de saldırıya uğramıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin Şam ve Halep Konsoloslukları muhafaza altına alınmıştır.[18]

Bunların yanı sıra Suriye'de yayınlanan 10 Haziran 1937 tarihli Elkabas gazetesi, Suriye Hükümetinden Sancak devlet başkanının Arap olmasını sağlamak, Sancak'ta Arapça eğitimi yaygınlaştırmak ve Sancak'ta Araplığı yayacak teşkilatlar oluşturmak gibi tedbirlerle Sancak'ta Araplığın egemen olmasını talep edecektir.[19]

---

[17] Soysal, a.g.m., s. 89; Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası I, (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. 12, S. 34, Ankara, Mart 1996, s. 23-24; **Ulus Gazetesi,** 16/Haziran/1937; Suriye Mebuslar meclisinin yayınladığı bildiri için bkz. Sökmen, **a.g.e.,** s. 10.

[18] Sarınay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 23; **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-2 ve fihrist No: 19-6 ve 19-7.

[19] Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 34, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda sözünü ettiğimiz antlaşmaların yanı sıra Sancak için ortaya konan statü ve anayasa ile Sancak meselesi yeni bir döneme girmekteydi.

1937 Antlaşmaları Sonrasında Sancak'ta Gelişmeler

1937 Antlaşmalarına göre 15 Nisan 1938'e kadar Sancak'ta seçimlerin yapılması gerekmekteydi. Ancak Sancak için hazırlanan anayasa ile yapılan antlaşmalar uygulaması aşamasında problemler çıkacaktır. Nitekim Sancak'taki Fransız temsilcisi ile diğer Fransız görevliler anlaşma ve anayasanın uygulanmasını engelleyici tutum ve davranış içine girdiler. Bu arada ilerde yapılacak seçimlerin kendi lehlerine sonuçlanması için girişimler de söz konusuydu. Bu çerçevede Fransızlar kışkırtıcı eylemlerine başladılar. Böyle bir ortamda Sancak'ta hem polisle halk arasında hem de karşıt guruplar arasında kanlı çarpışmalar meydana geldi. Nitekim Sancak'ta Fransız ve Suriye memurları, Dünya kamuoyuna Sancak'taki Türk olmayan unsurların Cenevre Anlaşmasını istemediklerini göstermek, ayrıca Türkiye taraftarlarının gözlerini korkutmak ve maneviyatlarını kırmak, böylece bilahare yapılacak seçimlerde kendi lehlerine bir sonuç çıkarmak için mezalim ve mezalimi teşvik eden bir tutum içine girmişlerdir. Bu çerçevede Fransızlar daha önce kendilerine hizmet etmiş ve kendileriyle birlikte çalışmış olan ermeni, alevi ve Hristiyanların da yer alacağı 800 kişilik Sancak bölükleri oluşturma yoluna gitmişlerdir.[20] Bunun yanında Suriye hükûmeti de aynı amaç doğrultusunda yukarıda değinilen uygulamaların da gösterdiği gibi Sancak'ta tedhiş siyaseti izlemeye başlamıştı. İzlenen bu politika doğrultusunda Türklere ve Türkiye yanlılarına mallarını yağma, silâh bulundurma bahanesiyle hane ve yerleşim birimlerinde aramalar yapma ve Türklerle alevi ve diğer unsurları karşı karşıya getirmek gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Bütün bunların sonucunda da Sancak'ta Türkler aleyhinde pek çok olaylar vukua gelecektir.Türkiye bu olaylara karşı bir takım tedbirler alacaktır.[21]

---

[20] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-29 Bkz. Ek: 1

[21] Bu gelişmelerle ilgili bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-10-14-43-44. Fihrist No: 20-8-24-37-41-48-49-50-80-81-82-100-101-102. Bu belgelerin bir kısmı Ek: 2, 3 ve 4'de verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ortamda, Türkiye Sancak'ta daha etkili olabilmek ve yapılacak seçimleri kendi desteklediği tarafın kazanmasını sağlamak için bir takım girişimlerde bulunacaktır. Bu çerçevede Türkiye'de Hatay işleriyle meşgul Heyet, Dahiliye Vekili Başkanlığında toplanarak Sancak'ta seçimleri kazanmak için alınması gereken tedbirleri görüşecek ve öngördükleri tedbirleri 28 Temmuz1937'de bir raporla Hükümete sunacaktır. Hükümete sunulan bu raporda, Türkiye taraftarlarının ekonomik olarak desteklenip güçlendirmenin önemine binaen Sancak'ta bir banka şubesi açılması (İş Bankası), sosyal faaliyetin faydasına binaen Sancak'ta hastane ve dispanserlerin açılması (Antakya ve Bilan'da hastane, Reyhaniye, Ordu, Kırıkhan ve Süveydiye'de dispanser), Türkiye'de bulunan Hataylıların bölgeye gitmesinin sağlanması, Türkiye'den Hatay'a gidecek memur ve aydınların seçimlerle ilgili bilgilendirilmesi için konferanslar düzenlenmesi, seçimlerin kazanılmasında önemli rol oynayacağı görülen Alevilerin Türkiye'ye giriş çıkışlarının kolaylaştırılması, Hatay'da mümkünse lise seviyesinde bir okul açılması ancak şimdilik Hatay'dan 40 öğrencinin Türkiye'ye getirilerek ücretsiz ve yatılı olmak üzere eğitimlerinin sağlanması, Ayrıca diğer bir takım faaliyetler ve çeşitli kalem harcamaları için 63410 TL.sının temin edilmesi istenmektedir. Ayrıca bu rapora bütün bu işler için gereken masrafları tafsilatlı olarak gösteren ek bir rapor sunulmuştur.[22]

Bu arada Türkiye 1937 yılı başından itibaren Sancak Meselesi ile ilgili iç ve dış kamuoyunu aydınlatıp kazanmak üzere çeşitli etkinlik ve propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu çerçevede, ülke içinde "Milli Hatay Mitingleri" düzenlenmiş, millî basından, Hatay davası sonuçlandırılıncaya kadar kamuoyunun aydınlatılması yönünde yayın ve hükümetle işbirliği yapmaları istenmiştir. Diğer taraftan Türkiye'de yaşayan Sancak doğumlular Sancak'a gönderilmiştir. Dış kamuoyuna yönelik olarak da Türkiye'de ilk dış radyo yayınına başlanmış, ayrıca Sancak'ta Türklere yapılan çeşitli baskılar hazırlanan bir broşürle özellikle Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere dağıtılmıştır.[23]

---

[22] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 19-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41 Belgelerin içeriği için bkz. Ek: 5.

[23] Türkiye diğer taraftan bir komisyon oluşturarak, gelecekte Hatay'da uygulanacak kanunları hazırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Sarınay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

Sancak'ta ve Sancak'a yönelik olarak bu gelişmeler yaşandığı sırada, bir taraftan da yürürlüğe giren statü ve anayasa gereği seçim listeleri oluşturulmaktaydı. Bu ortamda Türkiye Sancak'ta daha etkin hale gelebilmek ve gelişmelere yerinde ve zamanında tepki verebilmek için ilk Türk Konsolosluğu 30 Ağustos 1937'de Sancak'ta resmen açıldı. Açılan bu konsolosluğun başına da ilk konsolos olarak Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Faik Zihni Denli Bey getirildi.[24]

Diğer taraftan, Sancak'taki halkın istismar edilmesini önlemek ve Türkiye lehine kazanmak maksadıyla gayri resmi olarak "Hatay Egemenlik Cemiyeti" veya "Sancak Halkı İdare Heyeti" gibi isimler altında faaliyet gösteren örgütler, Milletler Cemiyeti komisyonlarının Türklerin Sancak'ta resmi bir temsilcisinin bulunmadığı iddiaları üzerine Ağustos 1937 başlarında Hatay Halk Partisi adıyla resmen partiye dönüştürülmüştür. Bu parti, Sancak sınırları içinde Halk Partisi adıyla, Sancak sınırları dışında ise Hatay Erkinlik Cemiyeti adıyla anılmaktaydı. Partinin başkanlığını Abdürgani Türkmen genel sekreterliğini ise Vedii Münir Karabay yürütmekteydi. Bundan sonra Türklerle ilgili tüm resmî ilişkiler bu parti yöneticileri tarafından yürütülecektir.[25]

Bunun yanı sıra Suriye yanlıları da Sancak'ta bir takım cemiyetler kurarak Türklere karşı hem fiili olarak hem de propaganda yaparak faaliyete geçmişlerdi. Diğer taraftan Fransızlar da Sancak'taki etnik ve dini gurupları birbirlerine düşürerek hakimiyetlerini bir şekilde sürdürmek istemişlerdir. Bu çerçevede Fransızlar Sancak'ta 1937 Ağustos'unda bir Müslüman partisi kurdurmak istemişlerdir. Ayrıca Sancak halkını seçim listelerine Müslüman suni olarak yazdırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu şekilde Müslüman cemaati bölmek istemişlerdir.[26] Bu gibi girişim ve faaliyetlere karşı koymak için Türkler tarafından ilk başta Antakya'da olmak üzere bi-

---

[24] Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti,** Antakya, 1986. s. 60.

[25] Partide 1938 yılı başlarında bir takım değişiklikler yapılacaktır. Buna göre Abdurrahman Melek, Rasim Yurtman, Abdullah Mürsel, Vedii Münir Karabay ve Vedii Bilgin'den oluşan bir Heyet-i Faale oluşturulacaktır. Bu heyet ilerde oluşacak müstakbel Hatay Kabinesi, Parti teşkilatı da Hatay Devletinin iskeletini oluşturulacacktır. Bkz, Sarınay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 27-28.

[26] Araplar ve arap yanlıları El'haülarabî (Arap Kardeşliği), El'uribe (Arapçılık), Usbetülarabül Kavai (Arap Milliyetçiliği Mücahitleri) adlı cemiyetler kurdular. Bkz. Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadeleleri Tarihi,** İskenderun, 1973. s. 152 ; Sarınay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

lahare diğer yerleşim birimlerinde Halk Evleri açılmıştır.[27] Açılan parti ve halkevleri yukarıda kısaca belirttiğimiz Suriye ve Fransızların girişimlerine karşı tavır alarak karşı propagandaya geçmiş ve Alevilerle bir kısım Araplar kazanılıp bunların Türk seçmen listelerine yazılmaları sağlanmıştır.[28]

Bu arada, Lübnan'a iltihak edersek Fransız müstemlekesi olacaklarını ifade ederek Lübnan'a iltihak etmek istemeyen Lazkiye ileri gelenleri ki bunlar Lâzkiye'de Meb'usan Meclisi Reisi İbrahim Genç, Safir Ağa, Sabri Bey, Aziz Bey Havvaş, Yusuf Bey Elhamit, Şeyh Salih ve Emin Bey Reslan'dan oluşmaktaydı, Tarsuslu Enis İbrahim Beyi 1937 Ağustos ayı başlarında gizlice Adana'ya göndererek, buradaki Türk yetkililerinden, Türkiye'nin hakimiyeti altında Lazkiye'nin bağımsızlığını talep ettiler. Bu çerçevede silâh ve silâh tedariki için para verilmesini istediler. Eğer bunlar sağlanırsa Lazkiye Alevileri yukarıda adları geçen ileri gelenlerinin bir işaretiyle silahlı olarak ayaklanacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Türk Hükûmet yetkilileri kendilerine, yaklaşmakta olan Sancak seçimlerinde aslen Türk olan Lazkiye Alevilerinin Hatay'daki akraba ve tanıdıklarını aydınlatarak, Türklerle el ele verip kitle halinde çalışmağa teşvik etmelerini istediler. Nitekim bu talep doğrultusunda Lazkiyeliler bağımsızlık girişimlerinin yanı sıra Hatay'da istenilen şekilde propaganda faaliyetlerinde de bulunacaklardır.[29]

Sancak'ta yukarda ifade etmeğe çalıştığımız gelişmeler yaşanırken Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı Sancak'ta yapılacak ve bir halk oylaması niteliği de taşıyacak olan ilk seçimi düzenlemek ve denetlemek üzere 4 Ekim 1937'de bir komisyon oluşturur. Bu komisyon Ankara'ya uğrayıp temaslarda bulunduktan sonra buradan hareketle 20 Ekim 1937'de İskenderun'a ulaşmıştır. Sancak'a gelen Heyet sınırda Fransız Komiserlik siyasi

---

[27] Halka Türkçe okuma yazma öğretilmesiyle Türk görüşünün duyurulmasında oldukça etkili bir rol oynayan Halk Evleri'nin, emniyet kolu, hukuk kolu, propaganda kolu olmak üzere üç kolu bulunmaktaydı. Bunların dışında Nuri Aydın Konuralp yönetiminde küçük bir silahlı kol da bulunmaktaydı. Bkz. Konuralp, a.ge., s. 153

[28] Türklerle birlikte hareket eden Aleviler üzerinde şiddet ve baskı yapılmıştır. Bu baskılar karşısında birçok alevi halkevlerine baş vurarak himaye talep etmişlerdir. Sarınay, a.g.m., C. 12, S.34, s. 29-30

[29] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 20-39 ; Belge için bkz. Ek: 6

Levent Şahverdi Arşivi

büro Reisi Kumandan Bono tarafından karşılanarak kendilerine Sancak'a kadar refakat edecektir.[30]

Bu sırada Suriye gazetecileri Halep'te Bono ile görüşmüşler ve Kendisine Sancak'ta alabildiğine Türk propagandası yapıldığını, buna mukabil Fransızların bu duruma lakayt kaldıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Bono gazetecilere, Fransa'nın vazifesini yaptığını ama Kendilerinin tembel olduğunu ve iş görecek kabiliyette olmadığını söylemiştir. Bono'nun bu ifadeleri Suriye Meclisi'nde galeyana sebep olmuştur. Mebuslar bu durumun sorumluluğunu hükümete yüklemişler ve Milletler Cemiyeti'nin tayin ettiği Seçim Komisyonunun Sancak'a geldiği bir dönemde Suriye Hükümeti'nin Sancak'la ilgili girişimlerinde etkisiz kaldığını belirterek, Hükümete müşterek bir takriri verilmesine karar vermişlerdir.[31]

Diğer taraftan Sancak'taki Fransız görevliler etkinliklerini sürdürmek için girişimlerde bulunmaktaydılar. Nitekim Antakya Jandarma Kumandanlığı'na Ermeni asıllı Mihran adında Beylan'lı bir Teğmen'i getirmişler, Sancak Jandarma Kumandanlığı'na da Binbaşı Horant'ı getirme girişiminde bulunmuşlardı. Ayrıca Suriye'den Sancak'a nakillerini isteyen Türk subaylara da izin vermemekteydiler. Bunların yanında Arapça çıkan gazetelere destek vermekte, Türkçe yayın yapan gazeteleri ise yayınlarından dolayı tehdit etmekteydiler.[32]

Sancak meselesi bu şekilde seyrederken Fransa'da hükümet değişikliği olmuş, bu gelişmeden bir müddet sonra 25 Ekim 1937'de Türkiye'de de hükümet değişikliği meydana gelmiş ve İsmet İnönü yerine Celal Bayar başbakanlığa getirilmiştir.[33] Bu hükûmet değişikliklerine ve o sırada devam etmekte olan Dersim ayaklanmasına rağmen Atatürk'ün Sancak politikasında en ufak gevşeme ve sapma meydana gelmemiştir. Nitekim bu konuda acele eden Atatürk 29 Ekim 1937 günü akşamı Ankara Palas'ta dü-

---

[30] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-34-35 Belge için bkz. Ek: 7 ; Hüseyin Kara, **Hatay Sorununda Türk Basını 1936-1939,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, 1985. s. 50.

[31] Bkz. Aynı belge. Ek. 7.

[32] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-38-47-48. Bkz. Ek: 8.

[33] **Ulus Gazetesi,** 26 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

zenlenen Cumhuriyet Balosu'nda Atatürk, yanında Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olduğu halde konuğu Romanya Başbakanı Tatarescu, İngiltere ve Fransa Büyük elçileri ile sabaha kadar dış politika üzerinde konuşmuş ve bu konuşma sırasında Sancak meselesini de gündeme getirip, O günlerde Türkiye'yi ziyaret etmekte olan konuğu Romanya Başbakanı Tataresko ile İngiltere Büyükelçisi yanında Fransız Büyükelçisi Henri Ponsot'a;

"…Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak Muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim; Onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek Benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız" diyerek, "…dünyanın bu günkü durumunda dostluklara ihtiyacı olduğunu, Sancak meselesinin genel planda Türk-Fransız ilişkilerini, Türk-İngiliz ilişkilerine koşut olarak geliştirebileceğini" ifade etmiştir.[34]

Bu konuşmanın arkasından Atatürk, 1 Kasım 1937 günü TBMM'ni açış konuşmasında tabi olarak Sancak meselesine de değinerek, daha önce belirttiğimiz gibi 29 Kasımda yürürlüğe girmesi öngörülen yeni Hatay rejiminin yürürlüğe girmesine az bir zaman kaldığını söyleyecek ve gelecekteki Türk-Fransız ilişkilerinin iyi bir şekilde gelişmesine Hatay işinin iyi bir yönde yürümesinin esaslı bir ölçü ve amil olacağını belirtecektir.[35]

Ancak bu sırada Sancak'ta görev yapmakta olan Seçim Komisyonu tarafsız hareket etmeyerek bölgedeki Fransız görevlilerinin direktifi ile hareket etmekteydi. Komisyonun Bölgedeki Türklerle ilgileri çok zayıf olmasına karşın diğer unsurlarla sıkı ve kuvvetli ilişkileri bulunmaktaydı. Seçmen listelerin düzenlenmesinde her seçmenin kendi cemaati içinde oy kullanması gerektiği, başka cemaat içinde oy kullanma hakkı bulunmadığı

[34] Sökmen, **a.g.e.,** s. 11 ; Soysal, a.g.m., s. 91.
[35] **Ulus Gazetesi**, 2 Kasım 1937 ; Sökmen, a.g.e., s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

şeklindeki Fransız görüşü doğrultusunda hareket etmekteydi. Ayrıca Türkleri zayıf düşürmek maksadıyla her seçim bölgesinin kaza olması hususunda telkinlerde bulunmaktaydı. Bu sırada Fransız delegesi Roger Garreau alenen Türkler aleyhinde çalışmaktaydı. Bu çerçevede Fransız memurlar nüfus oyunlarına baş vurarak Türklerin nüfusa kayıtlarını zorlaştırırken diğer unsurların kayıtlarını derhal yerine getirmekteydiler. Aynı zamanda Sancak dışından bir çok ermeni, Alevi ve Arap Sancak'a getirilerek nüfusa kaydedilmekteydi. Bu arada Türkler arasında da itilaflar uyandırmak için gayret gösterilmekteydi. Bu şekilde Fransızlar Türk dışındaki unsurları bir araya toplayarak seçimi kazanmak, böylece bölgede Fransız nüfuz ve hakimiyetini temin etmek ve Türk nüfuzunu tamamen zayıflatmak istemekteydiler.[36]

Bu arada Sancak'ta bulunan Seçim Komisyonu Yukarıda belirtildiği gibi Fransız manda memurları ile işbirliği içinde Türkiye'nin tutumu olan isteyen herkesin istediği cemaate yazılması görüşüne aykırı olarak, seçmenin doğuştan mensup olduğu cemaate yazılması görüşü doğrultusunda hazırladığı 87 maddelik bir seçim yönetmeliğini Aralık 1937 sonuna doğru Milletler Cemiyeti Konseyine gönderecektir. Bu yönetmeliğin bir örneğini ise sadece bilgi edinmek üzere Türk Hükûmetine iletecektir.[37]

Bu sırada Paris dönüşü 20 Aralık 1937'de Suriye'de tanınan ve söz sahiplerinden biri olan Emir Adil Aslan ile birlikte Ankara'ya uğrayan Suriye Başbakanı Cemil Mardam Başbakan Celal Bayar'la görüşmesinin arkasından Atatürk'le görüşmüştür. Bu görüşmede Suriye ile dostluğundan söz eden Atatürk, Suriye'nin diğer İslam ülkeleri gibi bağımsız olması gerektiğini, Fransa'nın bunu kabul etmek zorunda olduğunu, bir takım hayallere kapılırlarsa sonuçta hüsrana uğrayacaklarını, Fransızlar bağımsızlığı engelleme yoluna giderlerse Türk Ordusunun müdahale edip bağımsızlıktan sonra Suriye'den çekilebileceğini, Hatay'ın ise küçük bir mesele olduğunu, bu meselenin toprak meselesi olmayıp Türkiye için bir namus meselesi olduğunu ifade edecektir. Cemal Mardam bu konuşmaya cevap vermeyerek sa-

[36] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-49-50-51 Belge için bkz. Ek: 9.
[37] Soysal, a.g.m. s. 92.

Levent Şahverdi Arşivi

dece Paris'ten iyi sonuçlarla döndüğünü, Fransızlarla anlaşmazlıklarının giderilebileceğini söyleyip Atatürk'e saygılarını sunacaktır.[38]

Bu arada Türkiye 22 ve 24 Aralık 1937'de, Fransa ile yapılmış olan antlaşmalara aykırı gördüğü seçim yönetmeliği ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri ile Konsey Başkanına itirazda bulunup Türkiye ile işbirliği halinde seçim yönetmeliğinin düzeltilmesini isteyecektir. Bu ortamda Türk Fransız ilişkileri de gerginleşecek ve Türkiye 29 Aralık 1937'de Fransa'yı kaygılandıracak şekilde Fransız Hükümetine 1930 dostluk antlaşmasını yenisi yapılmak üzere bozma kararını bildirecektir. Bu durumda, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın barışı tehdidinin doruğa ulaştığı ortamda Türkiye'yi yanında tutmanın önemini kavrayan Fransa, Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna girecek ve 30 Ocak 1938'de Paris'te Türk Dışişleri Bakanı Aras ile Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'un görüşmeleri sonucunda yeni bir Türk-Fransız dostluk antlaşmasının yapılabileceği belirtilecektir.[39]

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Milletler Cemiyeti Konseyi 31 Ocak 1938'de İsveç temsilcisinin başkanlığında Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika temsilcilerinden oluşan komite Türkiye'nin itirazlarını dikkate alarak seçim yönetmeliğinde gerekli değişiklikleri 7 Mart 1938'e kadar tamamlar. Bu arada bir gözlemci heyetinin kurulmasını da kararlaştırır.[40]

Bu gelişmelerin yanı sıra Ankara'daki Fransız Askeri Ataşesi Albay Courson Savunma Bakanı Daladier'e 28 Mart 1938'de yolladığı raporunda, Sancak meselesinin Türkiye ile olan ilişkileri bozduğunu, genel bir savaşta Türklerin dostluğu isteniyorsa bu meselenin Türkiye'yi tatmin edecek bir şekilde çözümlenmesi gerektiğini belirtecektir. Fransız Genel Kurmayı da 8 Nisan 1938 tarihli raporunda Türkiye'nin stratejik önemime değinerek benzer bir talepte bulunacaktır. Bunun üzerine Fransa'nın politikası yumuşayacak ve Türkiye'nin seçim ile ilgili taleplerini olumlu karşılayacaktır.[41]

---

[38] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilal Şimşir, **Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri,** Ankara, 1981. s. 202 v.d.

[39] Soysal, a.g.m., s. 93-94.

[40] Soysal, a.g.m., s. 94; Sökmen, **a.g.e.,** s. 99.

[41] Soysal, a.g.m., s. 94.

Levent Şahverdi Arşivi

Sancak Seçimlerinin Tekrar Başlatılması ve Gelişmeler

Bu ortamda seçim işleri ile ilgili gözlemci heyeti Sancak'a gelip incelemelerde bulunarak seçim işlerinin yeniden başlamasına karar verir. Bilahare Nisan 1938'den itibaren tekrar seçim listeleri düzenlenme işine başlanacaktır. Buna göre 20 yaşını dolduran erkek seçmenler Türk görüşüne uygun olarak önce Anayasa'da belirtilen dilediği cemaat listesine serbestçe yazılacaklar ve Bu seçmenler birinci derece seçimini, seçilenler de ikinci derece seçimini gerçekleştireceklerdi.[42]

Nihayet seçimlerin ilk ayağı Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetimi altında Mayıs 1938 başlarından itibaren başladı.[43] Ancak Fransa ile varılan anlaşmaya rağmen Sancak'taki Fransız makamları Türkler aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi Sancak'taki Fransız Yüksek Komiseri Roger Garreau Şam'a gidip döndükten sonra alenen Türkler aleyhine çalışmağa başlamıştı. Bu çerçevede Türk olmayan unsurları birleştirerek seçimi kazanmak ve bu şekilde Sancak'taki Fransız nüfuzunu devam ettirmek istemekteydi. Bu yöndeki girişimlerini de genel olarak Ermeni unsuruna dayandırmaktaydı ki Sancakta atanan memurlar, doktorlar, komutanlarıyla birlikte jandarmaları Ermeniler arasından seçmekteydi. Bu ortamda Sancak'taki Türklere baskı uygulanmaya devam edilmekteydi. Bu anlamda Türk köylerine baskınlar düzenlenmekte, Suriye yanlısı İttihadı Vatani Partisi mensuplarının baskı ve şiddet uygulamalarına göz yumulmakta hatta teşvik edilmekte, seçimleri Türklerin asla kazanamayacağı, Hatay'da mevcut olan Fransız askerî kuvvetini asla Hatay'dan çıkaramayacakları, Türkiye Hükûmeti hudutta her ne kadar asker bulunduruyorsa da Fransız dostu Rusya'nın müdahalesi endişesiyle Hatay'a asker sokma teşebbüsünde bulunmasına imkan olmadığı yönünde propagandalar yapılmaktaydı.[44] Ayrıca Sancak'ta Türkler lehine hareket eden Alevileri de baskı ve şiddet yoluyla sindirme yoluna gitmekte, Sancak'taki Çerkezlerin

---

[42] Sökmen, **a.g.e.,** s. 99 ; Sarınay, a.g.m., C. 12, S 35, s. 407-408; Soysal, a.g.m., s. 97; Süleyman Tüzün, **İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989. s. 119.

[43] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 407-408; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Soyak, **a.g.e.,** s. 641-643.

[44] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 23-49-50-51 ve 27-7-8-10-11-22-23-24-40-41 Belgeler için bkz. Ek: 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Arap listelerine kaydını sağlamak üzere Sancak'a bir kısım Çerkez ajanları sokulmakta, Türkiye'ye bağlı Kürt Dağı halkının Türkiye aleyhine harekete geçirmek üzere bölgeye propagandacılar gönderilmekteydi. Reyhaniye'deki Kürt Kulübü mensupları da Türkiye aleyhtarı Hoybun Komitesi'ne bağlı olarak hareket etmekteydi.[45] Bunun yanında Suriye'deki Taşnak ve Hınçak komitelerini birleştirip birçok Ermeni'yi ve aynı zamanda Arap'ı Sancak'a sokarak seçim listelerine kaydetmekte, buna mukabil Türkler bir takım gerekçe ve hilelerle listelere kaydedilmemekte, Türk listelerine kaydedilecek olanlara baskı uygulanarak vazgeçirilmekte, yine Türklerin sayısı bir takım hilelerle az gösterilmeye çalışılmaktaydı. Hatta Türkleri yıldırarak seçim listelerine kaydolunmalarını engellemek için bir takım olaylar da çıkarılmakta, tutuklamalar gerçekleştirilmekteydi.[46] Bu arada Bölgedeki Fransız istihbarat teşkilatı Suriye Vatani Partisi mensuplarına 25 adet tabanca dağıtılmış, ayrıca 500 kişilik izci elbisesi ve sopası hazırlanmak suretiyle bir teşkilat oluşturulma yoluna gidilmişti. Bunun yanında şoseleri tamir bahanesiyle Hatay sınırı üzerinde bulunan Maaf Kastali karakoluna Lazkiye'den iki dağ topu ile iki makineli tüfekle donatılmış 500 asker getirildi.[47] Yine Fransız istihbaratının çalışması sonucu Suriye yanlısı Usbetu'l Ameli-i Kavmi partisiyle (Usbeciler) yine Suriye yanlısı İttihadı Vatani Partisi birleşerek "Cephe-i Müttehide-i Vataniye" adıyla faaliyete geçtiler.[48] Diğer taraftan Seçim Komisyonu da tarafsızlıktan ayrılarak Türkler aleyhine faaliyetlere göz yummaktaydılar.[49] Bütün bu gelişmeler Sancak'ta olayların çıkmasına sebebiyet verdi. Nitekim 26 Mayıs'ta Reyhanlı'da Türklerle Araplar arasında kavga çıktı. Garreau da bu kavgayı bahane ederek Reyhanlı Halkevini basacaktır. Arkasından 31 Mayıs'ta Hatay'da ölümle sonuçlanan olaylar vuku bulur.[50]

---

[45] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-16-17-18-19-74. Belgeler için bkz. Ek: 11.

[46] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 408; **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-18-22-24-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-52-54. Belgeler için bkz. Ek: 12.

[47] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 27-10-11-22-23-24-41.

[48] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 28-37. Bkz. Ek: 13; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara, 1986. s. 40.

[49] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-76 ; Soysal, a.g.m., s. 95.

[50] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-72-73 bkz. Ek: 14; Saraç, a.g.t., s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu gelişmeler Türkiye'de infiale sebep oldu. TBMM ve Türk basınında bu olaylar protesto edildi ve çeşitli yazılar yazıldı.[51] Bu arada 14 Mayıs'ta Sancak'ta Fransız temsilcisi ile görüştükten sonra Ankara'ya gönderdiği raporunda, Fransız temsilcisinin, seçim komisyonuna müdahalede bulunamayacağını, gerekirse seçimleri durdurup Türk ve Fransız hükümetlerinin direkt temasa geçerek bir komisyon teşkil edip seçime devam edilebileceğini, bu şekilde temsilcinin baklayı ağzından çıkardığını beyan eden Antakya Başkonsolosu Celal Karasapan 28 Mayıs 1938'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir diğer raporda da Sancak'ta seçim sırasında meydana gelen gelişmeler kısaca verdikten sonra, "Komisyon tamamıyla tarafgirane hareket etmektedir. Halkın maneviyatını yerine getirmek her türlü imkanın haricindedir. Fransızlar Hatay'da mevcut kuvvetleriyle asayişi temin edemedikleri için müşterek bir işgal teklifi ve hükümet mekanizmasının köy köy dolaşarak halkı aleyhimize teşvik etmekten bir an fariğ olmayan istihbarat zabitleriyle birlikte kökünden değiştirilmesi Garo'nun uzaklaştırılması belki vaziyeti ıslah edebilir." Diyerek Garreau'nun görevden alınmasının sağlanması isteyecektir.[52]

Bu ortamda hastalığına rağmen 20 Mayıs'ta İstanbul'dan trenle yola çıkan Atatürk 21 Mayıs'ta Mersin'e gelir ve buradaki askerî birlikleri denetler. Arkasından Silifke'ye geçen Atatürk bilâhare buradan Adana'ya geçerek 24 Mayıs'ta buradaki askeri birlikleri de denetler ve askerlere saatler suren resmi geçit yaptırır. Arkasından 26 Mayıs'ta İstanbul'a döner. Böylece Atatürk Fransa'ya gözdağı verdiği gibi Hatay politikasındaki kararlılığını da gösterir. Bu gelişmenin arkasından Başbakan Celal Bayar 31 Mayıs'ta sınırdaki askeri birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini isteyecektir. Bunun üzerine Hatay sınırına 30 bin kişilik bir kuvvet yığılacaktır.[53]

Bu gelişmelerin arkasından Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın girişimlerinden sonra Fransa yumuşayacak ve Sancak'taki memur-

---

[51] Kara, **a.g.t.,** s. 57 v.d.

[52] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 30-76 bkz. Ek: 15; Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 409.

[53] Soyak, **a.g.e.,** s. 645-646; Melek, **a.g.e.,** s. 44; Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 408; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980,** Ankara, 1987, s. 350.

Levent Şahverdi Arşivi

larına Türklere karşı uyguladıkları politikalarını durdurma emri verecektir. Bunun üzerine Garreau 3 Haziran'da yukarıda belirttiğimiz 31 Mayıs Hatay olayını bahane ederek seçimlere bir hafta ara verdiğini açılayacaktır. Ancak Garreau da ertesi gün yani 4 Haziran'da görevinden azledilerek, yerine Binbaşı Collet getirilecektir. Ayrıca Sancak'taki Fransız vali geri çekilerek yerine 6 Haziran 1938'de Abdurrahman Melek atanacaktır. Abdurrahman Melek de derhal Belediye Başkanlığına Vedi Münir Karabay, Kaymakamlığa ise Süreyya Halefi atayacaktır. Bu atamalar Sancak'ta tansiyonun düşmesini sağlayacaktır.[54]

Bu gelişmeden sonra Sancak'ta 9 Haziran'da seçimler tekrar başladı. Ancak olaylar ayni şekilde devam eder. Hatta seçime ara verildiği dönemde Arap tedhişçiler köy köy dolaşıp Türk ve Türklere yakın olan seçmenleri tehdit etmişler, bu arada Hoybun Cemiyeti de Suriye Vatanilerini yardımıyla Türkler aleyhinde bildiri dağıtmışlardır.[55]

Gelişmelerin bu şekilde seyretmesi üzerine seçimleri yakından takip eden Türkiye Sancak'taki durumun Türkler lehine düzeltilmesi için harekete geçti. Bu çerçevede Türkiye ilk olarak 17 Haziran'da Fransız Hükümeti ve Milletler Cemiyeti nezdinde durumu protesto etti. Arkasından 22 Haziran'da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bir nota vererek, Milletler Cemiyeti seçim komisyonu ile her türlü ilişkisini kestiğini bildirdi. Avrupa'da giderek daha tehlikeli hale gelen konjonktürü dikkate alarak Türkiye ile dostluğu geliştirmek isteyen Fransa'nın da 23 Haziran'da Milletler Cemiyeti'ne buna benzer bir başvuruda bulunması üzerine zaten çalışamaz duruma gelmiş olan Seçim Komisyonu 29 Haziran'da Sancak'ı terk etti.[56]

Bu gelişmeler olurken diğer taraftan 12 Haziran'da Genelkurmay ikinci başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki bir Türk askeri heyeti görüşmelerde bulunmak üzere 12 Haziran'da Sancak'a gelmiş, 14 Hazi-

---

[54] Sökmen, **a.g.e.,** s. 13 ; Melek, **a.g.e.,** s. 49, Abdurrahman Melek'in bu atamayı kabul etmesi başta Tayfur Sökmen olmak üzere Sancak Türklerinin ileri gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmiş, ancak Türkiye'nin Sancak Başkonsolosunun bu atamada kendisinin rolü olduğunu söylemesi durumu yatıştırmıştır. Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 409.

[55] Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 409.

[56] Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Diş Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** C. 2, Ankara, 1988, s. 188; Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 409-410; Soysal, a.g.m., s. 95; Bu sırada Almanya Avusturya'yı işgal etmiş, Çekoslovakya'yı parçalamıştı. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 277-278.

Levent Şahverdi Arşivi

ran'da da Fransa'nın Yakındoğu Ordusu Komutanı General Huntziger'in başkanlığındaki Fransız askeri heyetiyle görüşmeler başlamıştı.[57] Türk heyeti içinde Büyükelçi Cevat Açıkalın da yer almaktaydı.[58] Sancak'a gelebilecek olası bir İtalyan tehdidi sebebiyle, Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın 2. ve 3. maddesi çerçevesinde başlatılan görüşmeler de çok çetin geçmekteydi.[59] Nitekim Başbakan Celal Bayar'ın Sancak'taki Türk görüşme heyeti Başkanı Asım Gündüz'den aldığı rapor doğrultusunda 25 Haziran'da Cumhurbaşkanlığına sunduğu telgrafta, Türk askerinin Hatay'a giriş tarihinin tespitinin Ankara'daki Fransız sefiri vasıtasıyla Türk ve Fransız hükümetleri arasında yapılması, Hatay'a girecek Türk kuvvetlerinin Türklerin yoğun olduğu bölgede konuşlandırılması ile adli meselelerin halli konusunda mutabakat sağlandığı belirtilmekte, ancak Hatay'a girecek Türk askeri sayısı ve mahiyeti konusunda bir mutabakat oluşmadığı ifade edilmekteydi. Rapora göre, Türk heyetinin Hatay'a sokulacak asker sayısını 3 ile 3500 olarak teklif ettiği, Fransız heyetinin ise Türk askerinin Hatay'da bulunan Fransız askeri kuvvetine eşdeğer olması gerektiği gerekçesiyle iki tabur olmasını, ayrıca Türk birlikleri arasında topçu birliklerinin bulunmasında ısrar ettiği belirtilmekteydi.[60] Genelkurmay Başkanlığına da gönderilmiş olan bu rapor sonrasında, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 26 Haziran'da Asım Gündüz'e gönderdiği talimatta, bir anlaşmanın yapılması gerektiği ancak anlaşmanın esasını teşkil eden kuvvet ve kuvvet miktarı halledilmedikçe yapılacak anlaşmanın bir mana ifade etmeyeceği beyan edilerek, Hatay'a girecek askeri kuvvetin adı ne olursa olsun Hatay'a sokulacak kuvvetin emniyetini sağlayacak şekilde teşkil edilmesi, bunun için de belli bölgelerde konuşlandırılmak üzere topçu birliklerinin de bulunduğu toplam 3 bin

---

[57] **Cumhuriyet Gazetesi,** 13 Haziran 1938; Saraç, **a.g.t.,** s. 120.

[58] Sarınay, a.g.m. C. 12, S. 35, s. 410.

[59] Bu maddelerde Sancak'ın dış güvenliğini sağlayıcı önlemlerin alınması öngörülmekteydi. Konu üzerinde ilk kez 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile General Huntziger arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir tutanak imzalanmıştı. Bkz. Soysal, a.g.m., s. 95.

[60] Fransız heyeti, Türk Heyeti'nin teklif ettiği asker sayısını kabul ettikleri takdirde Sancak'a Suriye'den asker sevk etmeleri gerektiği, bu durumda Suriye'ye de başka bölgeden kuvvet getirmek mecburiyetinde kalacakları bu durumun da Fransa'ya ağır bir külfet getireceğini ileri sürmekteydi. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-1-2-3-4-5-6-7 Ayrıca belge için bkz. Ek: 16.

Levent Şahverdi Arşivi

kişilik bir askeri birliğin Hatay'a sokulması gerektiği ve bu kuvvetin Hatay'da bulunan zırhlı ve motorize Fransız birliklerine ancak eşit olabileceği, Fransa dışişleri bakanının da 3 bin mevcudu kabul ettiği ifade edilerek durumun Fransız Heyetine kabul ettirilmesi istenmekteydi.[61] Bu talimat Atatürk tarafından da görülmüş ve uygun bulunmuş ancak topçu birlikleri miktarının belirtilmemesi sorun yaratabileceği fakat bunun da çözümlenebileceği ifade edilmişti.[62] Bunun üzerine yukarıda verdiğimiz talimatta topçu birlikleri 3 batarya olarak gösterilmişti.

Nihayet heyetler arasında sürdürülen görüşmeler uzlaşma ile sonuçlandı ve 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız askerî anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Sancak'ın güvenliğinin sağlanması için alınacak tedbirleri düzenlemekteydi. Ayrıca Sancak'a girecek Türk kuvvetleri konusunda ek bir anlaşma imzalanacağı belirilmekteydi. Buna göre Sancak'taki Türk ve Fransız kuvvetleri eşit sayıda olacak gerektiği takdirde tarafların ortak kararıyla bu sayı arttırılabilecekti. Ayrıca bu anlaşma ile Sancak'a üçüncü bir devlet tarafından gelebilecek saldırı halinde bu duruma karşı alınacak tedbirler de düzenlenmekteydi. Bu anlaşma manda yönetimi süresince yürürlükte kalacaktı. Anlaşmaya ekli 32 maddelik ek protokolde de Sancak'a girecek Türk ve Fransız kuvvetlerinin miktarı, Sancak güvenliği ile ilgili Türk kuvvetlerinin Fransızlarla işbirliği yapacağı, Bir albay komutasında Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girecek olan Türk kuvvetlerinin İskenderun, Baylan, Kırıkhan ve Antakya'da konuşlanacağı belirtilmekteydi.[63]

Askerî heyetler arasında görüşmeler devam ederken, diğer taraftan Türkiye ile Fransa arasında 1938 Mayısında başlayan siyasi görüşmeler de devam etmekteydi. Cenevre'de başlayan daha sonra Paris ve Ankara'da devam eden bu görüşmeler sonucunda 4 Haziran 1938'de Tevfik Rüştü Aras ile Fransız Büyükelçisi Ponsot arasında bir "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması" imzalandı. Türkiye'nin iptal ettiği 1930 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yerine geçecek olan ve iki devlet arasındaki dostlu-

---

[61] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-9-10. Bkz. Ek: 17.

[62] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 110-8 Bkz. Ek: 18.

[63] Sancak'ın güvenliği için 6000 kişilik bir kuvvet öngörülmekteydi. Buna göre 2500'er kişilik olmak üzere 5000 kişilik Türk ve Fransız kuvveti oluşturulacak, 1000 kişilik kuvvet ise Sancak'tan temin edilecekti. Soysal, a.g.m., s. 95-96 ; Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 410-411.

Levent Şahverdi Arşivi

ğu oluşturmaya yönelik hükümlerin yanı sıra herhangi bir saldırı ile siyası ve ekonomik tertiplere karşı birlikte alınacak tedbirlerle ilgili yeni hükümleri içeren bu antlaşma aynı zamanda Sancak'la ilgili hükümleri de içermekteydi. Diğer taraftan antlaşma ile birlikte yayınlanan ortak demeçte ise Sancak meselesinin Türkiye için bir toprak meselesi olmadığını gösteren 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ne vurgu yapılmak suretiyle Fransa Türkiye'nin Sancak'ı ilhakını önlemek istemekteydi. Ancak bu antlaşma Sancak meselesinde daha sonra meydana gelecek gelişmelerle, 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakıyla sonuçlanacak olan görüşmelerin hızla gelişmesi sebebiyle taraflarca onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecektir. Bu arada Sancak'ta yaşayan Türkiye, Suriye ve Lübnan menşeli kişilerin vatandaşlık seçme hakkı ile ilgili bir de protokol imzalanmıştır.[64]

Dostluk antlaşmasının imzalandığı gün yani 4 Temmuz'da Askerî anlaşmaya uygun olarak Sancak'ta görev alacak Türk askeri kuvvetinin öncü birlikleri Sancak'a girdi. Ertesi gün de Albay Şükrü Kanatlı komutasında asıl Türk askeri birliği Anlaşmaya uygun olarak saat 5'ten itibaren Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girerek anlaşmayla belirlenen bölgelerde konuşlanmaya başlamıştır. Sancak'a giren Türk askerî birliklerinden Albay Kanatlı komutasında Payas'tan giren kolu Hayıplı karakolu bölgesinde Fransız Jandarmaları, hemen yakınında Karayılan Koyü'nde ise Türkiye'nin İskenderun Konsolosu Fethi Benli, Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Halk Partisi Başkanı Abdulgani Türkmen ile faal heyet üyeleri tarafından karşılanmıştır. Diğer taraftan Türk birlikleri her yerde Türk ve Türk yanlıları tarafından da büyük sevinç gösterileriyle karşılanmışlardır. Bu arada Türk askerî birliklerini karşılamak üzere Trablus Şam ve Halep'ten arabalarla Sancak'a gelmek isteyenlere Suriye izin vermemiş ve engellemiştir. Bu arada Türk askerinin gelmesinden endişelenen Sancak'taki Ermenileri Binbaşı Collet istihbarat subayları vasıtasıyla Türk askeri iki ay için sancak'a geldi denerek teskin edilmeğe çalışmıştır.[65]

---

[64] Soysal, a.g.m., s. 96-97; Antlaşmanın içerdiği hükümler, ortak demeç ve protokol için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** C. 2, Ankara, 1981. s. 626-631.

[65] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 33-3-4-9-10.; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1938; **Ulus Gazetesi,** 6 Temmuz 1938. Ayrıca Türk birliklerinin Sancak'a girişi, karşılanışı ve konuşlanması ile ilgili bkz. Ek: 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Fransa ile yaptığı anlaşma ve Türk askerinin Sancak'a girişi Suriye'de tepkilere sebep oldu. Bu arada 7 Temmuz'da Türkiye, Fransa ve Suriye arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmelerle Türkiye ile Fransa arasında yapılan dostluk antlaşması benzeri bir anlaşma yapılmak istenmekteydi. Bu sırada Türkiye Dışişleri Bakanı Aras ile Suriye temsilcileri arasında Hatay sınırının tespiti ile ilgili görüşmeler de yapıldı. Türkiye'nin sınırlarla ilgili teklifi genelde Sancak'a giren Türk askerinin kontrol ettiği bölgeler olarak ortaya konmuştu. Buna göre kabaca İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye ile en güneyde bulunan bahçeleriyle beraber Antakya şehri yani Aras nehrine kadar olan bölge Hatay'a bırakılması öngörülmekteydi. Bu arada Suriye, Irak Hükûmeti aracılığıyla Türkiye'ye Sancak'ı aralarında taksim etmeyi önerdi. Ancak bütün bu görüşmeler 11 Temmuzda herhangi bir sonuca bağlanmadan Eylül'e kadar tehir edildi.[66]

Seçimlerin Sonuçlandırılması ve Hatay Devleti'nin Kuruluşu

Yukarıda ifade ettiğimiz gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan daha önce kesilmiş bulunan seçimler yapılan antlaşmalar çerçevesinde Türkiye-Fransa ortak denetiminde başlatıp yürütmek üzere bir komisyon oluşturulmak için çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede fevkalade delege olarak Türkiye tarafından tayin edilmiş olan Orta Elçi Cevat Açıkalın Sancak'a gelerek 15 Temmuz'da Fransa temsilcisi Collet ile görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda nihayet seçimleri yürütmek üzere Le colonel Collet, Cevat Açıkalın, Vali Abdurrahman Melek, Türk Cemaati Temsilcisi Halk Parti Başkanı Abdulgani Türkmen ile diğer cemaatlerden alınan birer üyeden oluşan İntihabat-ı Âli Komisyonu (Yüksek Seçim Komisyonu) kuruldu. Bunun yanında ayrıca 2 Türk bir Fransız hakimden oluşan bir özel mahkeme de oluşturuldu. Bundan sonra daha önce oluşturulmuş olan Müracaat Komiteleri ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle dağıtılarak yeni seçim kurulları oluşturuldu. Bu arada daha önce seçmen yazımında yapılan usulsüz-

[66] Sınır görüşmeleri ile ilgili Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 117-1-2, Belge için Bkz. Ek: 20; Massigli, **a.g.e.,** s. 217; **Cumhuriyet Gazetesi,** 12 Temmuz 1938; **Ulus Gazetesi**, Temmuz 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

lük ve haksızlıkların ortadan kaldırılması da kararlaştırılarak bu yönde girişimlere başlandı.[67]

Bu oluşumlardan sonra Yüksek Seçim Komisyonu bir bildiri yayınlayarak seçim işlerinin Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun bıraktığı yerden 22 Temmuz'dan itibaren tekrar başlatılıp devam ettirileceğini açıkladı. Bu şekilde 22 Temmuz'da başlatılan birinci derecede seçmen yazma işlemi herhangi bir olay meydana gelmeden 1 Ağustos'ta tamamlandı. Seçmen yazılımı işleminin tamamlanması sonucunda anayasa gereği 20 yaşını doldurmuş Sancak'lı erkeklerin istedikleri cemaat listelerine birinci derece seçmen olarak yazıldıkları listeler oluştu. Buna göre 35847'si Türk, 11319'u Alevi, 5504'ü Ermeni, 2098'i Rum-Ortodoks, 1845'i Arap toplulukların listesine, 359'u da diğer toplulukların listelerine kaydolduğu görüldü. Bu sonuçlara göre, her 100 seçmen bir ikinci seçmen hesabıyla; 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 20 Rum-Ortodoks, 18 Arap ikinci derece seçmen olarak seçilmiş olmaktaydı. Bu listelerden anlaşılacağı gibi Türkler seçilecek milletvekillerinin salt çoğunluğunu elde edecek sayıya ulaşmış bulunuyorlardı. Nitekim bu listelere göre Türkler 22, Aleviler 9, Ermeniler 5, Araplar 2, Rum-Ortodoks 2 milletvekili çıkaracaktı.[68]

Seçmen yazılımı işlemlerinin tamamlanmasından sonra 20 Ağustos'tan itibaren milletvekili seçimlerine başlanacağı açıklandı. Bu arada seçmen yazılımı işleminin tamamlanması üzerine Türkiye'de derhal Sancak seçimlerinde seçilecek Türk milletvekillerinin ve seçim sonrasında kurulacak hükümette görev alacakların tespiti ile ilgili çalışmalar başlatıldı. Bu çerçevede Ankara'da Hükûmet tarafından görevlendirilen ve Dörtyol'a gelen Emniyet Genel Müdürü ve aynı zamanda Hatay Egemenlik Cemiyeti Umumi Katibi olan Şükrü Sökmensuer ile Baş Murahhas Cevat Açıkalın, Antalya Bağımsız Milletvekili Tayfur Sökmen, Başkonsolos Fethi Denli ve

---

[67] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 412-413; Melek, **a.g.e.,** s. 59 ; Bu çerçevede Hatay Halk Partisi ve Vali Abdurrahman Beyin verdiği bilgiler ışığında Reyhaniye'de kayıtların yeniden yapılması, Türk listeleri yerine zorla başka listelere yazıldıklarını beyan edenlerin Türk listelerine yazılmaları, Suriye'den getirilerek listelere kaydedilen Ermeni ve Arapların listelerden silinmesi sağlanacaktır. Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 413.

[68] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. Ayni yer; Sökmen, **a.g.e.,** s. 14; Melek, **a.g.e.,** s. 60-61; Soysal, a.g.m, 97.

Levent Şahverdi Arşivi

Vali Abdurrahman Melek arasında Sancak seçimlerini ve seçim sonrasında yapılacak işleri görüşmek üzere 10 Ağustos 1938'de Dörtyol'da bir toplantı yapıldı. Toplantıda 22 Türk milletvekili adayının Ankara'ca tespit edilmesi 18 azınlık milletvekili adayının da Abdurrahman Melek tarafından tespit edilmesi ve bunların mecliste Türk görüşüne aykırı hareket etmeyecek kimselerden seçilmesinin temini istendi. Ayrıca toplantıda Hükümette kimlerin görev alacaklarına da karar verildi. Toplantının ertesi günü Ankara'ya dönen Şükrü Sökmensüer toplantı sonrasında hazırlanan raporu İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bakanlık da bu raporu onay için Başbakanlığa sundu.[69]

Raporda tespit edilecek Türk milletvekili listesinin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalına'a bildirilmesi de istenmekteydi. Bu doğrultuda son şekli başbakan tarafından onaylanan liste Cevat Açıkalın'a bildirildi. O da listeyi Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıyla açıkladı.[70]

Nihayet hazırlanan milletvekili listeleri Seçim Komisyonu tarafından 21 Ağustos'ta ilan edildi. Bunun arkasından 24 Ağustos'ta yapılan ikinci derece seçimler sonucunda yukarıda dağılımını verdiğimiz milletvekili seçimleri gerçekleştirilmiş oldu. Bu seçimler sonucunda seçilen 40 milletvekilinin salt çoğunluğunu 22 milletvekili çıkaran Türkler elde etmiş bulunuyordu.[71]

---

[69] Sökmen, **a.g.e.,** s. 106; Melek, **a.g.e.,** s. 61. Toplantıda, kurulacak olan Hatay Cumhuriyeti devlet başkanlığı ile ilgili Tayfur Sökmen ile Abdurrahman Melek arasında bulunan gerginlik Şükrü Sökmensüer'in müdahale ederek Atatürk'ün devlet başkanlığı için Tayfur Sökmen'i teklif ettiğini belirtmesiyle giderilmiştir. Toplantı sonunda İçişleri Bakanlığı'na sunulan raporda devlet başkanlığına Tayfur Sökmen'in seçilememesi durumunda kardeşi Abdullah veya İnayet Mürsel'in, Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen'in, başbakanlığa Abdurrahman Melek'in, bakanlıklara ise Ahmet Faik Türkmen, Cemil Yurtman, Abdullah Fevzi, Cemal Baki ile Kemal Alper'in getirilmesi teklif edilmekteydi. Raporda ayrıca milletvekillikler için biri asıl diğeri yedek olmak üzere 22 kişilik iki liste de yer almakta ve Arap, Ermeni ve Rum-Ortodoks milletvekillerinin de Türk görüşüne yakın kimselerden seçilmesine gayret edileceği belirtilmekteydi. Bkz. Melek, **a.g.e.,** s. 62; Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 414.

[70] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 415; Abdurrahman Melek, açıklanan milletvekili listesinde Kendisinin Dörtyol toplantısında verdiği isimlerden sadece 7 ile 8'nin yer aldığını, listede eski muhaliflerden iki Hatay'da oturmayan birkaç kişinin de bulunduğunu belirtmekte, bu durum Partide eskiden beri çalışanlarca hayretle karşılanmasına rağmen bunların hiçbirinin menfi yol tutmadığını ve bu duruma karşı çıkmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Abdurrahman Melek azınlık milletvekili adaylarını kendisinin belirlediğini, bu adayları aynı zamanda mandater otoriteyi memnun etmiş kişilerden seçtiğini belirtmektedir. Bkz. Melek, **a.g.e.,** s. 62.

[71] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, aynı yer ; Türk aday listesi 22 kişiden oluştuğundan adaylar seçim yapılmadan seçilmiş sayıldı. Seçilen milletvekillerinin cemaat ve kazlara göre dağılımı ise şöyleydi: Antakya 14 Türk, 7 Alevi, 2 Ermeni, 2 Arap, 1 Rum-Ortodoks; İskenderun 3 Türk, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Rum-Ortodoks; Kırıkhan 5 Türk, 2 Ermeni. Bkz. Soysal, a.g.m., s. 97; Melek, **a.g.e,** s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

Seçimlerden hemen sonra, daha önce Türkiye tarafından Sancak'a sürekli görevle olağanüstü temsilci olarak atanmış bulunan Cevat Açıkalın'ın daveti üzerine 25 Ağustos'ta Tayfur Sökmen Sancak'a geldi. Bundan sonra meclis açılıncaya kadar geçen süre içinde Tayfur Sökmen'in devlet başkanı seçilmesi, meclis başkanı ve yardımcılarının belirlenmesi, komisyonların Türklerin çoğunluğu sağlayacak şekilde teşkil edilmesi hususları ile meclis açış nutku, milletvekillerine ödenecek maaş miktarının tespiti üzerinde çalışmalar yapıldı. Bunların yanı sıra kurulacak hükümetin tamamen Türk bakanlardan teşkil edilmesi ile meclis açış konuşmasının meclis başkanı olarak seçilmesi düşünülen Abdulgani Türkmen'in yapmasına da karar verildi.[72]

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Meclis 2 Eylül 1938'de büyük törenlerle en yaşlı üye Mehmet Adalı başkanlığında toplandı. Mecliste ilk etapta yemin töreni yapıldı. Sancak statüsünde resmi dil Türkçe ve Arapça kabul edilmiş olmasına rağmen Tüm milletvekilleri Türkçe yemin ettiler. Yemin töreninin ardından Meclis, Abdulgani Türkmen'i meclis başkanlığına, Vedii Münir Karabay ile Zeynel Abidin Çilli'yi başkan vekilliklerine, Bekir Sıtkı Kunt ile Dr. Vedii Bilgin'i de meclis genel sekreterliklerine seçti. Ardından Meclis Tayfur Sökmen'i devlet başkanlığına getirdi. Bu gelişmelerden sonra da Meclis, devletin adını Hatay Cumhuriyeti olarak belirledi. Bu şekilde Meclis bölgenin adı olan Sancak'ı Hatay olarak değiştirmiş oluyordu. Aynı zamanda Meclis'te Hatay bayrağını belirlemek üzere bir komisyon da kuruldu. Bu arada Tayfur Sökmen Abdurrahman Melek'i milli hükümeti kurmakla görevlendirdi.[73]

Bu gelişmelerin arkasından 5 Eylül'de Abdurrahman Melek hükûmetini kurdu. Beş kişiden oluşan hükümette Abdurrahman Melek başbakanlığın yanı sıra içişleri, dışişleri ile savunma bakanlıklarını da üzerine almıştı. Diğer bakanlıklardan Adalet Bakanlığı'na Cemil Yurtman, Maliye, İktisat ve Gümrük Bakanlığı'na Cemal Baki, Millî Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'na Ahmet Faik Türkmen, Nafia ve Ziraat Bakanlığına Kemal Alpar getirilmiş-

[72] Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, aynı yer.

[73] Tekin, **a.g.e.,** s. 75; Sökmen, **a.g.e.,** s. 14 ; Soysal, a.g.m., s. 97 ; Türkiye İskenderun-Antakya yani Sancak bölgesi için Hatay adını 1936 yılından itibaren kullanmaya başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ti. Bu hükûmet 6 Eylül'de Meclis'te programını okuyarak güvenoyu aldı ve çalışmalarına başladı. Bundan sonra Hükümet ihtiyaç duyulan kurumları oluşturma yoluna gitti. Aynı gün devletin başkenti olarak da Antakya kabul edildi. 7 Eylül Günü ise Meclis binasına tespit edilmiş olan bağımsız Hatay bayrağı çekildi. Bu arada Türkiye bağımsız Hatay Devleti'ne acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere 50000 TL'sı ödenek gönderecektir. [74] Böylece bağımsız Hatay Devleti tarih sahnesine çıkmış ve bütün kurumlarıyla işlemeğe başlamıştı.

Sonuç

Atatürk'ün bir dış politika uygulaması olarak kendine has bir özellik taşıyan Sancak sorunu, Fransa'nın Suriye'de dolayısıyla Sancak'ta manda yönetimine son vermesi kararından sonra Türkiye tarafından ustaca gündeme taşınmıştır. Bundan sonra gerek Milletler Cemiyeti nezdinde, gerek Sancak sorunu ile ilgili Fransa ile yürütülen ikili ilişkilerde, gerekse geleceğinin şekillenmesi doğrultusunda Sancak'ta izlenen politika, Sancak'ın bağımsızlığına kavuşması doğrultusunda ısrarlı ve kararlı bir şekilde uygulanmıştır. Nihayet uygulanan bu politika ve Atatürk'ün plânlı ve kararlı çalışmasının bir sonucu olarak Sancak Sorunu Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümlenmiş ve bağımsız Hatay Devleti kurulmuştur.

Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde bağımsızlığına kavuşmuş olan Hatay Cumhuriyeti yeni bir aşamaya gelmişti. Bundan sonraki aşama bağımsız Hatay Devleti'nin Türkiye'ye iltihakı olacaktı. Bu süreç ise bir sonraki çalışmamızda ele alınacaktır.

---

[74] Melek, **a.g.e.,** s. 65 ; Selçuk, **a.g.e.,** s. 61, Soysal, a.g.m., s. 97 ; Sarınay, a.g.m., C. 12, S. 35, s. 416; Hatay Bayrağı olarak Türkiye bayrağının benzeri olarak belirlendi. Fark olarak sadece beyaz çizgi halinde çizilmiş yıldızın içinin kırmızı olmasıydı. Soyak, **a.g.e.,** s. 652.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE'DE ŞEHİT OLAN BODRUMLULAR*

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ**

ÖZET

Bilindiği üzere, Yakınçağ Türk ve Dünya tarihinde Çanakkale muharebelerinin önemli bir yeri vardır. Ancak bu savaşlarda şehit olan Türklerle ilgili yeterince araştırma yapılmamıştır.

Bu araştırmada, Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri esas alınarak ve diğer kaynaklar da incelenerek Çanakkale Muharebelerinde şehit olan Bodrumlular tespit edilmiş ve bu şehitler değişik açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı, Türkler, Bodrum, Şehit.

---

* Bodrum Kaymakamlığı ve Bodrum Sanayici ve İşadamları Derneği'nce, 18 Mart 2006 tarihinde Bodrum'da düzenlenen "Çanakkale Şehitlerini Anma Paneli"nde tebliğ olarak sunulmuştur

** Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Bşk.

Levent Şahverdi Arşivi

MARTYRS FROM BODRUM WHO FOUGHT IN ÇANAKKALE BATTLE

ABSTRACT

As it is known, Çanakkale battle occupies an important room in the history of recent age Turkish era and world history. However, there are a few studies on the Turkish martyrs who fought in these battles.

In this study, martyrs from Bodrum are found out and these martyrs are handled from different perspectives based on the deatdh toll records and probing on the other recources.

Key Words

Çanakkale battle, The Great War, Turks, Bodrum, Martyrs.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş: Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihi'ndeki Yerine Kısa Bir Bakış

Çanakkale Zaferi'nin 91. yıldönümünü idrak ettiğimiz şu günlerde şüphesiz hepimizin gözü önünde Türk tahinin altın sayfalarından biri canlanmaktadır. Akıl durduracak bir kahramanlık destanı olan Çanakkale muharebeleri daha sayısını bile tam tespit edemediğimiz şehitlerle birlikte 211 bin civarında Türk askerine mal olmuş[1]; fakat, tarihi Türk ordusu da ezici ve üstün düşmanını zayıf gücü, ama erişilmez imanı ile yenerek kahramanlık serisine bir yenisini katmıştı.

Çanakkale muharebelerinin sebeplerine baktığımızda, öncelikle I. Dünya Savaşı'nın sebepleri ne ise, aynı sebeplerin Çanakkale muharebeleri için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. I. Dünya Savaşı'nın çıkış sebepleri arasında; Avrupa'da değişen dengeler ve özellikle sanayi inkılabının patlak vermesiyle pazar ve hammadde ihtiyacının sömürgecilik faaliyetlerini kamçılaması, başta gelmekle birlikte, "Hasta Adam" Osmanlı pastasının paylaşılma yarışı da şüphesiz bizim üzerinde duracağımız en önemli sebep olmalıdır. Meseleye Türkiye perspektifinden baktığımızda, I. Dünya savaşı, sonuç itibarıyla Anadolu'da Türk devletlerinin hakimiyetine son vermek anlamına gelen "Şark meselesi"nin hallinden başka bir gayeye yönelik değildi. Şüphesiz, İttifak ve İtilâf Devletleri'nin kendi aralarında değişik sebeplere dayalı hesaplaşmaları vardı. Ama bizim açımızdan savaşın sebebine "Şark meselesi" noktasından bakmak gerekiyor. Durum bu olunca Ça-

---

[1] Kesin olmamakla birlikte yabancı kaynaklarda verilen bilgilere göre, İtilâf Devletleri'nin kayıpları 205. 000 İngiliz, 47. 000 Fransız olmak üzere 252. 000 civarındadır. Türklerin kaybı ise, bazı kaynaklara göre 251. 309, bazılarına göre, 231. 187, veya daha farklı rakamlardır. Bkz., Genkur ATESE yay., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** V. Cilt 3. Kısım Çanakkale Cephesi Harekatı, Ankara 1980, s. 499-500; Alan Moorhead, **Çanakkale Geçilmez,** (Tercüme Günay Salman), İstanbul 1972, s. 475; Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları,** İstanbul 1986, s. 357; Fahri Belen, **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti,** İstanbul 1973, s.271; İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** C. IV, s. 430.; Bu konuda en son yayınlardan olan MSB'nın Şehidlerimiz (Ankara 1998) adlı yayınında; Türk kaynaklarına göre İtilâf kuvvetlerinin kayıpları 180. 000 (İngilizler 155. 000, Fransızlar 25. 000), yabancı kaynaklara göre toplam 252. 000 (İngilizler 205. 000, Fransızlar 47. 000) zaiyat verdikleri; Türklerin ise 57. 263'ü şehit geri kalanı yaralı, esir ve kayıp olmak üzere 211. 000 zaiyat verdikleri belirtilmektedir. Ancak buradaki şehit sayısının daha fazla olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, ileride tanıtacağımız gibi, bizim araştırdığımız bazı il ve ilçe Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinde bu sayı tarafımızdan 60 olarak tespit edilmiştir. (Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Kadınhanlılar" **Çanakkale Zaferi Paneli,** 18 Mart 2005 Kadınhanı.)

Levent Şahverdi Arşivi

nakkale muharebelerinin temek sebebini, daha Osmanlı'ya resmen savaş açmadan bile Osmanlı Devleti'nin başkentini ele geçirerek Osmanlı'yı savaş dışı bırakıp Anadolu'da Türk hakimiyetine son vermek niyet ve sebeplerini öncelikle görmemiz gerekiyor. Bunun dışında, İngiltere ve Fransa o zamanda zor durumda olan Çarklık Rusyası ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki baskısını kaldırmak ve Orta Avrupa'ya sızan Alman, Avusturya ordularını arkadan çevirmek için bu harekatı gerekli görmüşlerdi.

Bu düşüncelerle Boğazlara yönelik ilk hücum 3 Kasım 1914'te iki İngiliz harp gemisinin Ertuğrul ve Seddülbahr, iki Fransız gemisinin de Kumkale ve Orhaniye tabyalarını kuvvetleri de bu saldırılara hemen karşılık verdi. İlk İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı kolaylıkla geçip İstanbul'a varacağını hesap ederek ve kendinden emin bir tavırla 19 Şubat 1915'te saldırıya geçti, Türk tabyaları bombalandı. Bu saldırıları Mart ayı başına kadar sürdürdülerse de bir sonuç alamadılar. İtilâf güçleri 17 Mart günü büyük bir saldırı plânı yaptılar. Nusret mayın gemisinin ve Türk topçusunun destanlaşan kahramanlıkları, pek çok düşman savaş gemisini Boğazın karanlık sularına gömdü. Bundan tam 91 yıl önce 18 Mart'ta İtilâf Devletleri hiç de ummadıkları büyük bir bozguna uğradılar. Bunun üzerine General Hamilton yönetimindeki Anzaklar ve diğer İngiliz ve Fransız kuvvetleri kara harekatına başladılar. Nisan'ın son haftasından itibaren Seddülbahr, Arıburnu, Kitre, Sığındere ve diğer mevkilere çıkarma harekatı başladı. Karadaki bu çarpışmalar değişik aralıklarla Ocak 1916 başına kadar sürdü. Bu çarpışmalarda Mustafa Kemal'in başında bulunduğu 19. Tümen Arıburnu ve Anafartalar'da, ve diğer mevzilerde çarpışan Türk ordusu bir destan yazdı. Belki de İngiliz ve Fransızlar tarihlerinde görmedikleri bir yenilgiyi tadarak ve onbinlerce kayıp vererek kanla sulanan Türk topraklarını 8-9 Ocak 1916'da terke mecbur kaldılar.

Zaferin Türk ve Dünya tarihine fevkalade tesirler oldu. Bu tesirleri veya sonuçları şu ana noktalarda toplamak mümkündür:

Dünya tarihi açısından baktığımızda;

1- Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, o zaman kadar "yenilmez" olarak bilinen İngilizler hakkındaki imaj sarsılmıştır. Bu durum sömürge-

Levent Şahverdi Arşivi

lerdeki hürriyet hareketlerin ümitlendirmiş onlara moral kaynağı olmuştur. Bu bakımdan Çanakkale zaferi dünya sömürgecilik tarihinde bir dönüm noktası olabilecek özelliktedir. Nitekim İngilizler hakkındaki bu imajın sarsılmasının ilk meyveleri, Hindistan'da görülmeye başlandı ve İngiliz sömürgeciliğine karşı hürriyet mücadeleleri giderek arttı.

2- Çarlık Rusyası'na boğazlardan yardım gidemeyince, Bolşeviklerin işi kolaylaşmış ve Ekim 1917'de bir Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesinde belki de bu faktör önemli olmuştur.

3- Bulgaristan Osmanlı Devleti safında savaşa girdi.

4- Türkler açısında I. Dünya Savaşı 3 yıl uzamış oldu. Çünkü, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de kazanacakları galibiyet, Boğazlar ve İstanbul'un ele geçirilmesiyle Osmanlı'nın o zaman savaş dışı kalması için yetecek idi.

5- "Hasta Adam" Osmanlı'nın bir başka ifadeyle Türk milletinin gücü, emperyalistlerce yeniden idrak edilmiş oldu.

Türk tarihi açısından bakacak olursak;

1- Bu zaferle birlikte Türk'ün kendine güven duygusu artmıştır. Bu durumun ileride başlayacak olan Milli Mücadele için bir azim ve moral kaynağı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, 18. yy. ortaları ve özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli gerileyişi ve mağlubiyetler, Türk milletinin psikolojisi üzerinde olumsuz tesirler bırakmış idi. İşte Çanakkale Zaferi, bu eziklikten kurtuluşun bir başlangıcı oldu diyebiliriz. Bu yüzden, Yeni bir Türk devleti, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun moral temellerinin Çanakkale'de atıldığını söylersek gerçekleri ifade etmiş oluruz.

2- İstanbul'un işgali, dolayısıyla savaş 3 yıl daha ertelenmiş oldu.

3- Çanakkale Zaferi'nin belki de ileriye dönük en önemli sonuçlarından biri, bu zaferle birlikte Mustafa Kemal adının temayüz etmesidir. Nitekim, İstanbul'da bir dergi başarılarından dolayı Mustafa Kemal'in resmini kapak resmi yaptı. Şüphesiz bütün bu gelişmeler, ileride başlayacak olan Türk İstiklal Savaşı'nın liderlerinin ortaya çıkışının zeminini hazırlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

4- Bütün bu olumlu sonuçların yanı sıra, Türk milletinin bu savaşta çok kayıp vermesi, özellikle yetişmiş, kalifiye insanların kaybı, Çanakkale Savaşı'nın bir başka boyutudur. Öyle ki, verilen kaybı, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranladığımızda 50-60 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülalede şehit, yaralı veya kayıp verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz[2].

Türk tarihi açısından bu kadar önemli olan bir kahramanlık destanını acaba, bir sosyal tarih konusu olarak yeterince inceleyebildik ve yeni nesle aktarabildik veya öğretebildik mi? 91. yılını idrak ettiğimiz içinde bulunduğumuz şu anlamlı günlerde Çanakkale zaferini milli tarih terbiyesini içinde, yeni nesle mesajlar verecek şekilde değerlendirebiliyor muyuz? Şüphesiz bu sorulara değişik alanlarda ve konularda yani yapılması gereken çalışmalar hususunda, Çanakkale muharebesinin kapsamlı bir kitabının yazılması, filmlerinin hatta çizgi filmlerinin yapılması, şehitlerin tespiti ve konuyla ilgili anıtların dikilmesi vb. daha pek çok farklı teklifler getirilebilir. Ama biz burada yalnızca, tebliğimizin de esas konusu olduğu üzere "şehitler" konusu üzerinde duracağız.

Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular

Çanakkale'de şehit olan Bodrumlular'ı tespite geçmeden önce, Türk tarihinde Bodrum'un yerine kısaca bakmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Tarihi kayıtlardan Bodrum yöresine daha XI. yy. sonlarında Türklerin ulaştığını anlamak birlikte, bu bölgede Türk iskanının XIV. yy. başlarından itibaren görülmeye başlandığını biliyoruz. Ancak Timur'un Anadolu'daki Türk birliğini sarstığı dönemlerde Bodrum yöresi de bu durumdan etkilenmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522'de kesin Türk hakimiyetinin kuruncaya kadar bir müddet bu bölge şövalyelerin tesiri altında kalmıştır. Osmanlı-Türk hakimiyetinin kurulduğu zamanlarda Bodrum küçük bir kaleden ibaret etrafı metruk, kayda değer meskun mahalli bulunmayan bir coğrafya idi. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre XVII. yy. ortalarında Bod-

[2] Bu değerlendirmeler daha önce tarafımızdan yapılmıştır. Bkz., Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** (Mart 2004), sayı:58.

Levent Şahverdi Arşivi

rum küçük bir kale olup henüz etrafında yerleşim yoktu. Küçük bir kaza olan Karaova'nın sınırları içindeydi. XVIII. yy. başlarında kale dışında yavaş yavaş yerleşmelerde görülmeye başlandı ve XIX. yy. başlarında Çarşı, Eski Çeşme, Kelerlik, Türkkuyusu, Umurca, Yeniköy, Kislelik (Yokuşbaşı) adlı mahalleleriyle bir kasaba hüviyetine bürünen Bodrum ancak 1867'de kaza merkezi haline geldi[3]. Yani bugünkü Bodrum, önemli bir yerleşim bölgesi bir ilçe olarak Türk iskanıyla birlikte teşekkül etmiş oldu. I. Dünya savaşında Franzsızlar tarafından bombalanan, Mondros Mütarekesi sonrasında İtalyan işgaline uğrayan Bodrum, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla bütün bu sıkıntılı günler geride bırakmış, Cumhuriyet döneminde hızla gelişen bir vatan beldemiz haline gelmiştir. Anadolu'da Türk siyasi hakimiyetini kırmayı hedefleyen emperyalistlerin "Şark Meselesi" adını koydukları politikasının yoğunlaştığı Balkan savaşlarından Milli Mücadeleye 10 yıllık savaş döneminde, milli sorumluluğunun farkında olan Bodrumlular hemen her cephede şehit verildiler. Biz burada Çanakkale'de şehit olan Bodrumlular konusunu ayrıntılı olarak ele almak istiyoruz[4].

Konu ile ilgili kaynakları üzerinde yaptığımız araştırmalarda Çanakkale'de şehit olan 195 Bodrumlu tespit edildik (Bkz., EK: 1)[5]. Şüphesiz, bu rakam kesin şehit sayısı olmayıp, bizim ulaşabildiğimiz yazılı kayıtlardan çıkan sonucu ifade etmektedir. Ama bunun yanında kayıtlara girmemiş veya o günlerin olağanüstü şartları içinde bize ulaşmamış kayıtların da olabileceğini düşünecek olursak bu karamın çok üstünde şehitin çıkması kuvvete muhtemeldir.

Biraz aşağıda vereceğimiz şehit listesinin tespitinde esas olarak Bodrum Nüfusu ve Vatandaşlık Müdürlüğü Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri ile MSB.'nin kayıtlarından faydalandık. Milli Savunma Bakanlığı 1998'de büyük bir sabırla yalnızca Çanakkale muharebeleri değil 93 Harbi olarak bili-

---

[3] Tuncer Baykara, "Bodrum", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C. 6, İstanbul 1992, s. 248-249.

[4] Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın diğer cepheleri ve Milli Mücadele'de şehit olan Bodrumlular üzerine yaptığımız geniş kapsamlı bir çalışmamızı yakında yayınlamayı ümit ediyoruz.

[5] Bodrum Vefatıyata Mahsus Vukuat Defterlerini esas alarak, Şehitlerimiz adlı yayını da gözden geçirerek tespit ettiğimiz liste Bkz., EK: 1; Bu listede vefat tarihi "rumi" tarih olarak yazılan Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinden; "miladi" tarih olarak yazılan ise Şehitlerimiz adlı yayından tespit edilenleri ifade etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

nen 1877-78 Osmanlı Rus savaşından Kıbrıs Barış harekatına kadar iç güvenlik de dahil verilen şehitlerin il il listesini hazırlamış ve 5 cild halinde yayınlanmıştır[6]. Bir gayret ve mesainin ürünü olmakla birlikte, sözkonusu yayında küçümsenemeyecek oranda eksikler ve hatta bazı yanlış bilgiler de bulunmaktadır[7]. Ancak Vefayata Mahsus Vukuat defterlerinde bu eksikleri giderici ve tamamlayıcı verilere rastlamak mümkündür[8].

Balkan Savaşından Millî Mücadele sonuna kadar kayıtların tutulduğu Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri(2 adet; Defter no:1, 2) tarafımızdan taranmış[9], ve buradan tespit ettiğimiz Çanakkale'de Şehit Olanlar listesi, MSB'nin sözkonusu yayınıyla da karşılaştırılarak son listeye ulaşmıştır. Bu çalışmalarımızda 192 şehit tespit edilmiştir.

Şimdi bu şehitler üzerinde bazı değerlendirmeler yapmak istiyoruz;

Çanakkale'de şehit olan Bodrumlular'ın şehir merkezi ile köylere göre dağılımı şu şekildedir;

Vefayata Mahsus Vukuat Defterinde Bodrum ilçe merkezinden mahallelerin kesin olarak belirtilmiş 33 şehit kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların dışında MSB Şehitlerimiz adlı eserden ise köy veya mahalle adı belirtilmemiş 26 şehit kaydı bulunmaktadır. Sözkonusu yayında köy isimleri genel-

---

[6] MSB, **Şehidlerimiz,** C.1-5, Ankara 1998.

[7] Bir fikir vermesi açısından Şehidlerimiz adlı yayında yer alan bilgiler ile Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinde (=BVMVD) bazı karşılaştırmalar yapmak istiyoruz; Şehidlerimiz adlı eserde İlçesi Bodrum olarak belirtilen Çanakkale şehit olanların sayısı 112'dir (Şehitlerimiz, C. 4, s. 238-241). Ancak bu rakamın içinde mükerrer olanlar da bulunmaktadır (Mesela, s. 240, sıra no: 394 ve 396'daki kayıtlar).BVMVD 77 şehit daha fazla bulunmaktadır. Öteyandan, BVMVD'de şehitlerin medeni durumları ve anne adlarıyla ilgili bilgiler bulunurken, Şehidlerimiz'de bu bilgiler yoktur. BVMVD mahallinde tutulduğu için lakapların ve mahalle ait diğer bilgiler bulunurken, Şehidlerimiz'de bu bilgiler yoktur. BVMVD mahallinde tutulduğu için lakapla ve bazı isimlerde yanlış okunuşların bulunduğu görülmüştür. Mesela, BVMVD No. 1, s. 79, sıra no: 1912'de kayıtlı Bodrum Eskiçeşme mahallesinden Müderris Ali oğullarından Ali oğlu İsmail Hakkı'nın kaydı, Şehitlerimiz, C. 4, s. 240, sıra no: 390'da yoktur. Yanlış okumaktan kaynaklanan bu bilginin doğrusu "Müderris Ali Efendi oğlu"dur. Daha sonra bunun gibi çok örnek bulunmaktadır.

[8] MSB'nin Şehidlerimiz (Ankara 1998) adlı yayını ile, Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri'nin bir kaynak olarak ayrıntılı bir mukayesesi için bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadele'ye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmada Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", 9. **Askeri Tarih Kongresi,** 22-24 Ekim 2003, (İstanbul).

[9] Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinden bazı örnek sayfalar için bkz., EK: 2, Bu defterlere ulaşmamızda bize fevkalade yardımları olan Bodrum Kaymakamı Abdullah Kalkan Bey'e, Türk tarihi ve kültürüne karşı gösterdiği alaka ve bilimsel araştırmalara verdiği destekten dolayı çok teşekkür ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

likle belirtildiğine göre, bu 26 şehidin tamamının veya büyük bir bölümünün ilçe merkezinden olduğunu düşünmek akla daha yatkın gözükmektedir. Dolayısıyla ihtiyatı da elden bırakmamak kaydıyla Bodrum merkezden şehit olanların sayısı toplam 59 veya bu rakama yakın bir rakam olarak düşünülebilir. Ama biz burada mahalleleri kesin olarak bilenler üzerinde yani 33 şehit üzerinde tasnif yaptığımızda şu tablo ile karşılaşıyoruz;

Türkkuyusu mahallesi: 9, Çarşı mahallesi: 5, Umurca mahallesi: 5, Yokuşbaşı (Kislelik) mahallesi: 4, Yeniköy mahallesi: 4, Eskiçeşme mahallesi: 3, Tepecik mahallesi: 3 şehit bulunmaktadır.(Bkz., EK: 3, GRAFİK: 1)

Belde ve Köylere göre şehit dağılımı şöyledir; Turgutreis (Akçaalan-ı sağir, Akçaalan-ı kebir, Karabağ) 22, Yalıkavak (Dirmil-i kebir, Dirmil-i sağir, Geriş, Sandıma, Gökçebelen) 18, Ortakent (Ortakent, Müskebir-i kebir, Müskebir-i sağir, Yahşi) 13, Çömlekçi 9, Saz 8, Dağbelen (Girelbelen) 6, Mazı 6, İslamhaneleri, Gündoğan (Farilya) 5'er, Dere, Gümüşlük (Karakaya), Konacık (Çıkran), Mumcular (Mumcular, Sığıralan), Yalı 4'er, Bitez, Gürece 3'er, Gökpınar (Hatıplar), Karaova, Kemer, Peksimet, Pınarlıbelen, Türkbükü 2'şer, Karaca, Kumköy (Tahtacı), Tepecik 1'er şehit. (Bkz., EK: 4, GRAFİK: 2)

Bu tablo bize Bodrum merkezden en fazla Türkuyusu mahallesinden, belde ve köylerden ise, sırasıyla Turgutreis, Yalıkavak, Ortaken (yukarıda adı verilen o döneme bağlı köyleriyle birlikte) beldelerinden en fazla şehit verildiğini gösteriyor. Bu durum, sözkonusu köylerin o zamanki nüfusuyla alakalı olabileceği gibi, askere sevkiyat cepheleriyle de ilgili olabilir.

Şehitlerin isimleri de bize önemli mesajlar verebilir. Şehit isimlerine baktığımızda; Mehmet 28, Hüseyin 24, Ali 19, Hasan 21, Mustafa 18, İbrahim 12, Ahmet 11, İsmail 8, Süleyman, Mehmet Tevfik, Mehmet Ali 2'şer yerde geçmektedir. Bu isimlerin dışında 14 farklı isim bulunmaktadır (Bkz., EK: 5, GRAFİK: 3).

İsimler, şüphesiz bize toplumun tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamadan önemli ipuçları sunarlar. Bodrum'da yoğunlaşan şehit isimleri, sosyolojik açıdan bu bölgede tipik Türk ailesi ve karakterinin varlığını ortaya koyuyor. Nitekim, Şehit anne ve eşlerinin adlarına bak-

Levent Şahverdi Arşivi

tığımızda da: Anne isimlerinin sırasıyla en çok Ayşe (43 yerde), Fatma (31 yerde), Hatice (22 yerde); Şehit eşi isimleri sırasıyla en çok Fatma (22 yerde), Ayşe (15 yerde), Hatice (10 yerde) isimleri geçmektedir. Bunun yanı sıra bölgeye mahsus olarak Ümmühan, Gülsüm, Penbe, Zeynep, Papatya, Türcain isimlerinin de yer aldığını gördük. Dikkat edilirse bu isimler Türk-İslam kültürünün bir yansıması olarak karşımıza çıkıyor. Bütün bu veriler, Tanzimat'la birlikte başlayan batılaşma süresinin bir sonucu olarak sivilizasyon'un – Batıya yakın ve sahil kazası olmasına rağmen- o dönemlerde Bodrum ve yöresinde etkinsin fazla olmadığı anlamına gelebilir. Çünkü sivilizasyonun etkili olduğu bölgelerde, isimler konusunda farklı tablolarla karşılaşmamız mümkündür.

Yine aynı çerçevede şehit lakaplarına bakmak istiyoruz; Bodrumlu şehitler arasında en fazla 4 şehitle "Nasuhoğulları" (Umarca mah., Konacık, Eskiçeşme m., Müskebir-i kebir, Ortakent, Yahşi) ailesi gelmektedir. "Betçelioğulları"[10] (Karakaya, Müskebir-i kebir), "Demircioğulları" (Türkbükü, Sazköy, Türkkuyusu mah.), "Giritli İbrahimoğulları" (Yokuşbaşı mah.) ve "Kadıoğulları" (Dereköy, Ortakent-Yahşi), sülalelerinin 3'er şehidi bulunmaktadır. Bunları 2'şer şehitle "Abdioğulları", "Abdullahoğulları", "Başimamoğulları", "Celladoğulları", "Çakıroğulları", "Eğrioğulu", "Giritlioğlu", "Güncüoğlu", "Hacı Ahmetoğulları", "Hacı Mehmetoğulları", "Hacıoğlu", "Köseoğulları", "Mahmutoğulları", "Molla Mustafaoğulları", "Osmancıkoğulları", "Osmanoğulları", "Tabakoğlu" lakaplı aileler takip etmektedir. Görüleceği üzere bu lakapların bazıları aynı yerde olduğu gibi, bazıları da farklı köylerdir. Dolayısıyla aynı lakaplı olan aileler, akraba olabilecekleri gibi, lakap benzerliği de muhtemeldir. Ama şu bir gerçek ki, Çanakkale'de aynı sülaleden birden fazla şehit düşen Bodrumluların sayısı az değildir. (Bkz., EK: 6, GRAFİK: 4)

Şehitlerin yaş durumlarına baktığımızda; 17 yaşından 46 yaşına kadar hemen her yaşta, Çanakkale'de şehadet mertebesine ulaşan Bodrumlular'a rastlıyoruz (Bkz., EK: 7, GRAFİK: 5). Şüphesiz bu durum ancak ulaşabil-

[10] Şehitlerimiz'de bu lâkap yanlış olarak "Bahçelioğlu" şeklinde okunmuştur. Doğrusu "Betçelioğlu"dur. Datça yarımadasının batı ucu Betçe olarak bilinmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

diğimiz yazılı kaynakların verileridir. Bunun ötesinde, sözkonusu yaşların altında ve üstünde şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi kayıtlara girmeyen gönüllüler de çok idi. Nüfus faktörü ve buna bağlı yaş meselesi yakın tarihimizin ve özellikle varolma veya yokolma sınırına geldiğimiz 10 yıllık savaş döneminde fevkalade önemli sosyal boyutunu teşkil eder. Çanakkale'de şehit yaşının 15-16'ya kadar düştüğünü biliyoruz. Nitekim bu durum, Türk milletinde öyle derin izler bıraktı ki, "Hey onbeşli, onbeşli Tokat Yolları taşlı" mısralarıyla başlayan türkülere kadar girmiş bulunuyordu. Buradaki 15'liler o zaman için R. 1315 doğumlular olup 17-18 yaşındaki çocuklar idi. Çanakkale'de vakıa bu iken, tabii olarak Millî Mücadele'de şehit yaşı sınırı daha altlara inmiş bulunuyordu. 12-13 yaşındaki çocukların vatan savunmasında ve cephelerde görev aldıklarını biliyoruz. Hatta çocukların bu durumu destanlara kadar konu olmuş idi[11]. Bütün bu gerçekler, Birinci Dünya Savaşı ve arkasından başlayan Millî Mücadele'de insan gücü bakımından ciddi problemlerle karşı karşıya kaldığımızı gösteriyor. Hatta, Türk nesli biyolojik olarak bile devamı konusunda zihinlerde ciddi endişeler başladığını söylemek doğru olur. Millî Mücadele sonrası 10. Yıl Marşı'nda; "On yılda 15 milyon genç yarattık her yaştan" diye gümbür gümbür övünmemizin sosyolojik, psikolojik hatta biyolojik sebepleri bu endişelerde ve gerçeklerde saklı bulunuyordu.

Şark Meselesi çerçevesinde Anadolu'da Türk siyasî hakimiyetini kırmaya yönelik özellikle 10 yıllık savaş döneminde, Atatürk'ün deyimiyle müstevilere karşı verilen mücadelede belki de en önemli mesele insan kaynağı yani nüfus meselesi idi. Anadolu'nun hemen her yöresinde olduğu gibi, Bodrumlular da coğrafyanın vatan kalması için çocuk denecek yaşlarda şehitler verdiler.

Çanakkale'de Şehit düşülen muharebe meydanlarına göre de bir değerlendirme yapmak istedik. Buna göre, Bodrumlular Çanakkale'de daha ziyade Sığındere (37 şehit), Seddülbahr (20 şehit), Kocadere (19 şehit), Arıburnu (14 şehit), Anafartalar (8 şehit), Kerevizdere (8 şehit) mevkilerinde

[11] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 1997, sayı: 37.

Levent Şahverdi Arşivi

şehit olmuşlardır. Tabii ki bunun yanında Çanakkale'nin hemen her karışında Bodrumlu şehide rastlamak mümkün olduğu gibi, yaralanıp daha sonra hastanede şahadet mertebesine ulaşanlar da olmuştur (Bkz., EK: 8, GRAFİK: 6).

Çanakkale'de şehit olan bodrumlular içinde baba adıyla aynı adı taşıyanlar da dikkatimizi çekmiştir. Dağbelen (Girelbelen) köyünde Ahmetoğullarından 1891 (R. 1307) doğumlu Ahmet, Mazı köyünden Kalyoncuoğullarından Ali, Gündoğan (Farilya) köyünden Berberoğullarından Ali, Pınarbelen köyünden Göncüoğullarından Hasan, Turgutreis (Akçaalan-ı sağir) beldesinden Ahmetoğullarından Hasan, Türkbükü köyünden Demircioğlu Hüseyin, Konacık köyünden İbrahim, Gökpınar (Hatıplar) köyünden İsmail, Çömekli köyünden Mehmet, Mumcular beldesinden Molla Mustafaoğullarından Mustafa babalarıyla aynı adı taşıyan şehitlerdir. (Bkz., EK: 9, TABLO: 2)

Bu durumun bizim için fevkalade anlamlıdır. Bilindiği üzere, Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle, çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı ad çocuğa verilir. Nitekim, bu şehitlerin çocuğunun babasına "mütevvefa" kaydı düşünülmüştür. Buradaki durumu, çocuk doğmadan babasının ölmüş olması –büyük ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla- çocuğa aynı ismin verilmesi olarak izah etmek akla daha yatkın gözüküyor. Çünkü, bu yıllar, Türk toplumunun 93 Harbi'nden itibaren (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) sürekli savaş halinde bulunduğu yıllardır. Cepheyi de Anadolu beslemektedir. Bu bakımdan, yukarıda adlarını verdiğimiz babasıyla aynı adı taşıyan şehitlerin büyük bir çoğunluğu için "şehit oğlu şehit" ifadesini kullanabileceğimiz kanaatindeyim. Bodrum, "şehit oğlu şehit"ler bakımından da dikkat çekiyor.

Bodrumlu şehitler içinde dikkatimizi çeken bir husus da kardeş şehitlerin varlığıdır. İslamhaneleri köyü Çakıroğulları sülalesinden Hasan ve Fatma'nın oğulları 1294 doğumlu Mahmut ile 1307 doğumlu İsmail 4 ay ara ile Çanakkale şehit oldular.

İncelediğimiz Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinde şehitlerin medeni durumları hakkında da bilgilere rastlamak mümkün olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Medeni durumla ilgili sütünda evli olanların hanımının adıyla birlikte kaydı düşülmüştür. Esinin adı yazılmayanlardan bazılarına "bekar", "mücerred", "yok" ifadeleri yazılmakla birlikte, bazılarının ilgili sütunu boş bırakılmıştır. Medenî ha sütunu boş bırakılan evli olanların eşinin adı yazılması daha akla yatkın göründüğünden, sözkonusu bilgi sütunu boş bulunanların büyük bir ihtimalle bekar olduğunu tahmin ediyoruz. İhtiyatı da elden bırakmamak kaydıyla bu tahminimizin doğruluğunu varsayacak olursak 192 şehitten 100'ünün evli (bir eşle), geri kalanın (44"ünün bekar kaydı var, 48"inin sütunu boş veya belli değil) bekar olduğu gözükmektedir. Bunu % ile ifade etmek gerekirse %52 evli, %48 (%23 + %25) bekar diyebiliriz. Ama yine de "medeni hal" sütunundaki bilgi eksikliğinden dolayı bir yanılma payının olabileceğini de dikkate alacak olursak belki bekar oranı %48 olarak kesin bir dille ifade edemez isek de yarıya yakının bekar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. (Bkz., EK: 9, GRAFİK: 7).

Peki bu tablo bize neyi ifade etmektedir? Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 19. yy.'ın başlarından itibaren Şark meselesi takipçisi emperyalistlere karşı sürekli savunma durumuna düşmüş idi. Özellikle 93 harbinden itibaren neredeyse sürekli savaş hali yaşanır oldu. Anadolu'da insan kaynakları gittikçe azalmaya başladı. Türk insanı genç yaşta vatan savunmasına koşmak durumunda kaldı. Belki de evlenmeye vakit bulamayanlar oldu. Çanakkale'de toprağa düşenlerin yarıya yakınının bekar olarak şehit olması, neslin devamı hususunda da bazı endişeleri beraberinde getirmektedir. Bu durum, Çanakkale zaferinin ne derece zorlu şartlar ve fedakarlıklar içinde kazanıldığını gösteriyor. Bu zorluklarda diğer vatan coğrafyalarında olduğu gibi, Bodrumlulur'ın da üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiğini görürüz.

Sonuç

İstatistiklerde 1920 yılı Bodrum kazası erkek nüfusu 8374 olarak gösterilmektedir[12]. Bu rakamı Çanakkale'de şehit olan Bodrumlular'a oranladığımızda aşağı-yukarı 40-45 kişide 1 kişinin Çanakkale'de şehit olduğunu

[12] Dr. Esad, **Türkiye'nin Sıhhı-yi İctimaı Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı,** Öğüd matbaası, Ankara 1338.

Levent Şahverdi Arşivi

rahatlıkla söyleyebiliriz. Çanakkale savaşına katılıp yaralanan veya sakat kalanları da eğer hesaba katacak olursak bu oran daha da aşağıya düşer. Bu tablonun anlamı oldukça açıktır. Bodrum kazında hemen her sülaleden Çanakkale'de ya bir şehit verilmiştir ya da yaralanan, sakat kalan olmuştur.

Araştırmamız boyunca ortaya çıkan veriler bize, Çanakkale'de şehit olanlar kervanında Bodrumlular'ın önemli bir mevkiî işgal ettiklerini gösteriyor. Ancak tarih konularının bilimsel anlayış çerçevesinde çeşitli metot ve uygulamalar ile yeni nesle aktarılması, öğretilmesi gerekiyor. Bu metodların başta geleni belki de en etkili olanı ise, şehit isimlerinin kalıcı bir şekilde Bodrum merkez ve hatta belde ve köylerde yapılacak abidelere nakşedilmesidir. Bu ve benzeri uyğulamalarla tarih şuurunun ve milli sorumluluğun topluma kazandırılması sağlanmış olacaktır.

Millî hatıralara sahip olan, bu hatıraları ölüm-kalım fedakarlıkları pahasına elde etmiş bulunan milletler, o hatıra ve şerefleri ve ibret levhalarını gelecek nesilleri uyaracak ve bilinçlendirecek şekilde değerlendirmek ve onların vicdanlarına nakşetmek borcundadırlar. Millî hatıraları yaşamak, onları gönüllerde ve hafızalarda canlı tutmak, sorumluluk duygusu içinde alınacak tedbirlerle, yapılacak icraatlarla mümkün olur. Millî hafızaya sahip çıkmayan, onları yeni nesillere aktarmayı bilmeyen milletler, hassasiyet cevherlerini, yaşamak güçlerini, yükselme enerjilerini, hatta millet olma duygularını kaybederler.

Bu duygu ve düşüncelerle, Çanakkale Zaferi'nin yıldönümünü idrak ettiğimiz böyle anlamlı bir günde, başta Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Atatürk olmak üzere vatan için toprağa düşmüş, şehit olmuş Bodrumluları ve bütün vatan evlatlarını saygı ile, rahmetle anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: 1

Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumluların Listesi[13]

Sayfa/ Defter no.	Müt. No.	Köy veya Mahallesi	Lakab	Adı	Babası	Annesi	Doğum Yer ve Yılı	Medeni Durumu	Şehit Olduğu Yer	Şehit Olduğu tarih	Yaşı
	285		Abdioğulları	Abidin	Hasan Hüseyin		1306		Hastane Çanakkale	10. 04. 1915	25
	286			Adil	Halil		1309		Sığındere	15. 04. 1015	22
	291			Ahmet	Mustafa		1303		Hastane Çanakkale	22. 09. 1915	28
	313			Ali	Mehmet		1307		Sığındere	15. 04. 1915	24
	301			Ali	Mustafa		1308		Şahintepe	28. 05. 1915	23
	305		Hacıimamoğ ulları	Ali	Hasan		1298		hast. Taşkışla	2. 11. 1915	33
	306	Gürece k.	Kurtoğlu	Ali	Hasan		1291		Seddülbahr-Kirte	23. 03. 1915	40
142	3455	Peksimet k.	Caferoğlu	Ali	Mehmet Ali	Ayşe	1291		Çanakkale	05. 1331	40
	318			Arif	Mehmet		1290		Arıburnu	15. 02. 1915	41
	323		Osmancık	Cemil Mustafa	Halil		1313		Harpte	24. 02. 1915	18
	330		Başimamoğl u	Halil	Salih		1299		Kanlıtepe	02. 1915	32
	326	Saz k.		Halil	Mehmet		1297		Hast. Ayastefanos	25. 09. 1915	34
	353			Hasan	Mustafa		1311		Kerevizdere	13. 02. 1915	20
	343		Çamoğlu-Kahvecioğlu	Hasan	İsmail		1285		Anafartalar	26. 06. 1915	46
	350	İslamhaneleri		Hasan	Mehmet		1302		Arıburnu-Kanlıtepe	15. 02. 1915	29
	342	Konacık k.	Nasuhoğlu	Hasan	Hüseyin		1299		Sığındere	22. 04. 1915	32
	340	Ortakent		Hasan	Hüseyin		1305		Sığındere	24. 05. 1915	26
	338	Pınarlıbelen	Göncüoğulla rı	Hasan	Hasan		1299		Süngübayırı mevkii	21. 08. 1915	32
	364			Hüseyin	İbrahim		1302		Sığındere	15. 04. 1915	29
	367		Osmanoğulla rı	Hüseyin	Mehmet		1305		Seddülbahr	7. 03. 1915	26
	365		Sarıkahyaog ulları	Hüseyin	İbrahim		1306		Sığındere	15. 04. 1915	25
	357	Saz k.		Hüseyin	Ali		1309		Hastane	23. 09. 1915	22
	362	Türkbükü	Demircioğlu	Hüseyin	Hüseyin		1298		Kanlıtepe	02. 1915	33
	366	Yalı (Çiftlik k.)		Hüseyin	İzzet		1300		Kanlıdere	8. 10. 1915	31
	381			İbrahim	Mustafa				Çanakkale	21. 07. 1915	

[13] Tablo ile ilgili bazı açıklamalar yapmak istiyoruz. Tabloda; "Şehit olduğu tarih" sütununda yıl 1915 olarak yazılanlar "*Şehitlerimiz*" adlı yayından, rumi tarihli olanlar ise Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinden (=BVMVD) tespit edilen şehitleri ifade etmektedir. Birinci sütunda BVMVD sayfa/defter numaraları, ikinci sütunda müteselsil numaraları verilmiştir. Yazının yıpranmışlığından okunamayan veya tereddütlü olan isimlere soru(?) işareti konmuştur. Kayıtlarda şehadet yeri Çanakkale veya buradaki savaş mahalli ismi yazılmakla birlikte Çanakkale kara savaşlarının bitiminden yani Ocak 1332 (1916) tarihinden sonraya rastlayan şehadet tarihleri bulunmaktadır. Öyle zannediyoruz ki, bu durumda olanlar ya savaşta ciddi yaralanıp tedavi sırasında hayatını kaybetmiş ya da nüfus memuru tarafından şehadet tarihleri yanlış yazılanlar olmalıdır. Bölgede yaptığımız incelemede Turgutreis Karabağ mezarlığında; üzerinde "Hatıplardan Çanakkale Şehidi Halil oğlu Muhittin Saygı, Doğum: 1915, Ölüm: 16.10.1994" ifadesinin yer aldığı mezar taşına rastlanmış, ancak Hatıplar köyü listesinde BVMVD'de Şehid Halil'in kaydına ulaşılamamıştır. Büyük bir ihtimalle ilgili defterlere kaydedilmemiş olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

	378			İbrahim	Mehmet		1308		Hastane- Şimal grubu	20. 09. 1915	23
	383		Kolukoca oğulları	İbrahim	Mustafa		1294		Kerevizdere	23. 03. 1915	37
	382	Dağbelen k.		İbrahim	Mustafa		1310		Hastanede Mecruhin	28. 07. 1915	21
	377	Konacık k.		İbrahim	İbrahim		1307		Arıburnu	4. 03. 1915	24
	376	Mazı k.	Hacımehmet oğulları	İbrahim	Halil		1305		Arıburnu	3. 06. 1915	26
	385		Mahmutoğul ları	İsmail	Hüseyin		1309		Çanakkale	4. 03. 1915	22
	387	Saz k.		İsmail	Karahasan		1297		Kerevizdere	23. 03. 1915	34
	407			Mehmet	İsmail		1204		Çanakkale	3 03 1915	37
	402			Mehmet	Hacı Ali		1298		Kerevizdere	26. 03. 1915	33
	406	Çömlekçi k.		Mehmet	İsmail				Seddülbahr	30 02 1915	
	401	Ortakent	Haçı Şahbazoğulla rı	Mehmet	Hacı Ali		1296		Sığındere	1. 10. 1915	35
	409	Ortakent	İkizoğulları	Mehmet	Mehmet Ali		1301		Çanakkale	4. 03. 1915	30
	414	Karaova	Abdullahoğu ları	Mehmet Ali	Abdullah		1302		Kocadere	5. 03. 1915	29
	419		Hacı Mehmetoğlu	Mehmet Tevfik	Hasan Usta		1306		Meydan Harbi	15. 06. 1915	25
	420	Mazı k.	Hacı Pehlivanoğul ları	Musa	Ahmet		1304		Anafartalar	1. 06. 1915	27
	425			Mustafa	Hasan		1306		Seddülbahr	3. 03. 1915	25
	430	Karaova	Deliahmet oğulları	Mustafa	Mehmet Ali		1295		Meydan Harbi	20. 10. 1915	36
	445			Osman	Mustafa		1308		Kocadere	14. 02. 1915	23
	440			Osman	Hatip Mehmet		1308		Seddülbahr	5. 03. 1915	23
	442	Çömlekçi k.		Osman	Mehmet		1289		Anafartalar	19. 09. 1915	42
	443	Çömlekçi k.		Osman	Mehmet		1306		Hastane- Kalei Sultaniye	13. 03. 1915	25
	452			Salih	Durmuş		1302		Kerevizdere	26. 03. 1915	29
	454			Selim	Hasan		1305		Anafartalar	9. 10. 1915	26
62 /1	1528	Mumcular k.	Mollamustaf aoğlu	Mustafa	Mustafa	Fatıma	1306	.....	Gelibolu Hilal-i Ahmer hastanesi	13. 08. 1331	25
	3604	Turgutreis (Karabağ k.)	Hacı Süleymanoğl u Mustafa evlatlığı	Mehmet	Derviş	Ayşe	1312	Alime	Sığındere	8. 332 (?)	20
82 /1	1987 (1981)	Dağbelen (Giralbelen k.	Alikocaoğlu	Ahmet	Ali	Ümmühan	1310	Ayşe	Harpte	22. 07. 1332	22
109/1	2639	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i sağir k.)	Merbutoğlu	Hasan Hüseyin	Hacı Hüseyin	Fatıma (?)	1313	Ayşe	harpte	1. 09. 1332	19
60 /1	1472	Türkuyusu m.	Kocamano ğlu	Hasan Hüseyin	Hüseyin usta	Ayşe	1298	Ayşe	Kocadere	21. 04. 1331	3:
63 /1	1549	İslamhaneleri	Çakıroğlu	Mahmut	Hasan	Fatıma	1294	Ayşe	Çanakkale	6. 08. 1331	3:
	5907	Ortakent (Yahşi k.)	Devecioğlu	Mehmet	Halil	Raziye	1297	Ayşe	Anafartalar	04. 1332	3:
61 /1	1491	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Mümşihocao ğlu	Mehmet	İsmail Reis	Raziye	1294	Ayşe	Muharebede	3. 05. 1331	3:
98	2365	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Sakızlıoğulla rı	Mehmet	Ali	Ümmühan	1295	Ayşe	Harpte	9. 02. 1332	3

Levent Şahverdi Arşivi

148	3611	Yalıkavak (Dirmil-i kebir)	Giridlioğlu İbrahim torunu	Mehmet	Hüseyin	Hatice	1305	Ayşe	Sığındere	8. 332 (?)	27
251/2	235	Turgutreis (Karabağ k.)	Gazioğulları	Mehmet Ali	Hüseyin	Zeynep	1289	Ayşe	Arıburnu	03. 1331	
61 /1	1498	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Mümşihocaoğlu	Mustafa	İsmail	Raziye	1297	Ayşe	Seddülbahr	17. 06. 1331	34
60 /1	1375	Karaca k.	Mayn(ny)alı oğlu	Süleyman	Mehmet	Ayşe	1299	Ayşe	Kocadere	15 .04. 1331	32
79 /1	1791	Gündoğan (Farilya k.)	Ziyalıoğlu	Ahmet	Mehmet Ali	Ayşe	1301	bekar	Asmadere	16 .05. 1331	30
79 /1	1792	Yalıkavak (Dirmil-i kebir)	Giridlioğlu	Ahmet	Hasan	Fatıma	1309	bekar	Sığındere	30. 04. 1331	22
80 /1	1942	Türkkuyusu m.	Küçükhüseyi noğlu	Ahmet	Sadık	Hatice	1315	bekar	Beşelik civarı	10. 08. 1332	17
67 /1	1645	Dere k.	Küçükmercanoğlu	Ali	Mercan	Ayşe	?	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	
71 /1	1737	Yokuşbaşı (Kislelik m.)	Giridli İbrahim.oğlu	Ali	Mustafa	.....naz (?)	1308	bekar	Şahintepe	28. 07. 1331	23
83 /1	2016	Yokuşbaşı (Kislelik m.)	İbrahimoğlu	Ali	Mustafa	Alime	Girid- 1305	bekar	Arıburnu	28. 07. 1331	26
61 /1	1494	Dere k.	Kadıoğlu	Halil	İbrahim	Fatıma	1308	bekar	Kanlıtepe	Nisan 1331	23
64 /1	1560	Mazı k.	Hacımehmetoğlu	Halil İbrahim	Halil	Elif	1305	bekar	Arıburnu	3. 08. 1331	26
61 /1	1497	Mumcular (Sığırağıl k.)	Delihüseyinoğlu	Hasan	Hüseyin	Fatıma	1306	bekar	Seddülbahr	Nisan 1331	25
62 /1	1505	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i kebir k.)	Dervişoğlu	Hasan	Ali	Habibe	1309	bekar	Sığındere	29 .05. 1331	22
63 /1	1551	Yalıkavak (Dirmil-i kebir)	Köseoğlu	Hasan	Mustafa	Abide	1306	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	25
67 /1	1649	Yokuşbaşı (Kislelik m.)	Giridliibrahimoğlu	Hasan	Mustafa	Aliye	Girid- 1311	bekar	Çanakkale	29. 10. 1331	20
62 /1	1508	Kemer	Keşoğlu (?)	Hasan (?)	Süleyman	Fatıma	1306	bekar	Arıburnu	15. 04. 1331	25
142	3465	Umurca m.	Nakidoğlu	Hasan Hüseyin	İbrahim	Fatıma	1308	bekar	Çanakkale	05. 1331	23
61 /1	1477	Gürece k.	Aligoncaoğlu (?)	Hüseyin	Halil	Havva	1304	Bekar	Kocadere (kale-i sultaniyede)	15. 04. 1331	27
93	2272	Mumcular k.	Hacıemiroğlu	Hüseyin	İbrahim	Ümmühan	1306	bekar	Harpte mecruhen	29. 10. 1332	26
145	3550	Ortakent (Yahşi k.)	Emiroğlu	Hüseyin	Halil	Zeynep	1308	bekar	Harpte	19. 08. 1332	24
67 /1	1637	Pınarlıbelen	Göncüoğlu	Hüseyin	Hasan	Ayşe	1299	bekar	Arıburnu	22/23 1331	32
66 /1	1607	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)		Hüseyin	Mustafa Ef.	Gülsüm	1306	bekar	Barbaros zırhlısında	26...?.. 1331	25
61 /1	1495	Türkuyusu m.	Demircioğlu	Hüseyin	Hasan	Ümmühan	1298	bekar	Kanlıtepe	Nisan 1331	33
97	2357	Yalıkavak (Dirmil-i kebir)	Karaoğlanoğulları	Hüseyin	Mustafa	Fatıma	1307	bekar	Harpte	18. 08. 1332	25
62 /1	1521	Yalıkavak (Dirmil-i sağir)	İmlioğlu	Hüsnü onbaşı	Eyüb	Fatıma	1308	bekar	Donanmada torpidodan	18 .04.1331	23
91	2223	Çarşı m.	Mehmethalilağaoğlu	İbrahim	Mehmet	Habibe	1308	bekar	Harpte mecruhen	20. 011. 1331	23
65 /1	1603	Dağbelen (Giralbelen k.)	Hacıeyyübağaoğlu	İbrahim	Mustafa	Raziye	1310	bekar	Kanlıdere	20. 08.1331	21
66 /1	1623	Gökpınar (Hatıblar k.)		İsmail	İsmail	Elif	1309	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	22
83 /1	2017	İslamhaneleri	Çakıroğlu	İsmail	Hasan	Fatıma	1307	bekar	Maydos civarı Çatlakdere	15. 04. 1331	2
137	3349	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir k.)	Abdioğlu	İsmail	Mustafa	Hatice	1302	bekar	Seddülbahr	06. 1331	2

Levent Şahverdi Arşivi

79 /1	1912	Eskiçeşme m.		İsmail Hakkı	Müderris Ali Ef.	Fatıma	1306	bekar	Harpte	29. 04. 1332	26
65 /1	1594	Yeniköy m.	Salihçavuşoğlu	Kamil	Salih	Penbe	1304	bekar	Barbaros zırhlısında	07. 1331	27
202/2	4976	Çömlekçi k.	Mehmet Çavuş	Mehmet	Mehmet	Fatıma	1297	bekar	Çanakkale	1332	35
	4975	Çömlekçi k.	Mollaahmetoğlu	Mehmet	Mustafa	?	1300	bekar	Çanakkale	04. 1332	32
72 /1	1741	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i kebir k.)	Hacışahbazoğlu	Mehmet	Hacı Ali (?)	Habibe	1286	bekar	Seddülbahr	23. 12. 1331	45
65 /1	1580	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir k.)	Osmanoğlu	Mehmet	Ahmet	Ayşe	1309	bekar	Seddülbahr	1. 05. 1331	22
66 /1	1605	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Hacımehmetoğlu	Mehmet	Halil	Fatıma	1309	bekar	Sığındere	30. 04. 1331	22
68 /1	1667	Umurca m.	Osmancıkoğlu	Mehmet	Halil	Ayşe	1309	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	22
69 /1	1680	Yalıkavak (Sandıma k.)	Akşehirlioğlu	Mehmet	Salih	Lütfiye	1309	bekar	Sığındere	29. 05. 1331	22
69 /1	1679	Yeniköy m.	Demirci hasanustaoğlu	Mehmet Tevfik	Hasan	Ayşe	1306	bekar	Çanakkale	15. 08. 1331	25
68 /1	1670	Dere k.	Kadıoğlu	Mustafa	Hacı Süleyman	Ayşe	1307	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	24
69 /1	1688	Gümüşlük (Karakaya k.)	Betçelioğlu	Mustafa	İsmail çavuş	Havva	1308	bekar	?	20. 10. 1331	23
61 /1	1482	İslamhaneleri	Tokadlıoğlu	Mustafa	Ali	Ümmühan	1305	bekar	Kocadere	18. 04. 1331	26
61 /1	1479	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir k.)	Kahyaoğlu	Mustafa	Süleyman	Alime	1301	bekar	Kocadere (kale-i sultaniyede)	15. 04. 1331	30
61 /1	1490	Mumcular k.	Abdullahağaoğlu	Mehmet	Abdullah	Ayşe	1302	Berhayat	Kocadere	15. 04. 1331	29
61 /1	1499	Yalıkavak (Dirmil-i sağir)	Hacıoğlu	Hasan	Mustafa	Fatıma	1299	Dudu	Sığındere	17. 06. 1331	32
73 /1	1767	Türkkuyusu	Gökçeoğlu	İbrahim	Hüseyin	Ayşe	1298	Emine	Süleymanbey muharebesi	9. 11. 1331	33
	129	Tepecik m.	Balbuşçu	Hasan	Haydar Ağa	Hanım	Girid- 1308	Esma	Sığındere	06. 1331	23
62 /1	1504	Dağbelen (Giralbelen k.)	Ahmedoğlu	Ahmet	Ahmet	Sultan	1307	evli	Sığındere	29 .05. 1331	24
65 /1	1589	Çömlekçi k.	Hacıahmetoğlu	Ahmet	Mustafa (?)	Emine	1299	evli	Seddülbahr	5. 10. 1331	32
60 /1	1470	Türkuyusu m.	Tabakoğlu	Ali	Feyzullah	Dudu	1302	evli	Kocadere	15. 04. 1331	29
61 /1	1493	Bitez k.	Başimamoğlu	Ali	Salih	Ayşe	1299	evli	Kanlıtepe	Nisan 1331	32
61 /1	1486	Yalıkavak (Geriş k.)	Celladoğlu	Ali	Hüseyin	Hatice	1299	evli	Kabatepe	2. 04. 1331	32
62 /1	1506	Mazı k.	Kalyoncuoğulları	Ali	Ali	Ayşe	1297	Evli	Kerevizdere	22. 05. 1331	34
61 /1	1478	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Mehmetoğlu	Arif	Mehmet	Ayşe	1299	evli	Kocadere (kale-i sultaniyede)	15. 04. 1331	32
68 /1	1671	Türkbükü	Çukurluoğlu	Halil	Mehmet	Fatıma	1302	evli	Sığındere	15. 06. 1331	29
77 /1	1884	Çarşı m.	Kürthaliloğlu	Halil İbrahim	Ali	Hanife	1299	evli	Asmadere	16. 08. 1331	32
64 /1	1564	Turgutreis (Karabağ k.)	Muslihoğlu	Hasan	Osman	Zeynep	1306	evli	Sığındere	15. 06. 1331	25
62 /1	1517	Yalıkavak (Sandıma k.)	Babuşcuoğlu	Hasan	Mustafa	Zeynep	1291	evli	Sığındere	26. 06. 1331	40
62 /1	1526	Gümüşlük (Karakaya k.)	Kocaaşcıoğlu (?)	Hüseyin	Süleyman	Fatıma	1305	evli	Seddülbahr	29. 06. 1331	26
61 /1	1489	Kemer	Kendoğlu	Hüseyin	Süleyman	Fatıma	1306	evli	Kocadere	15. 04. 1331	25

Levent Şahverdi Arşivi

64 /1	1566	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir k.)	Sarıköhne oğlu (?)	Hüseyin	İbrahim	-------	1306	evli	Sığındere	15. 06. 1331	25
61 /1	1483	Turgutreis (Karabağ k.)	Karavelioğlu	Hüseyin	Mustafa	Gülsüm	1301	evli	Kocadere	15. 04. 1331	30
61 /1	1485	Yalıkavak (Sandıma k.)	Karamehmet oğlu	Hüseyin	Mustafa	Esma	1299	evli	Kabatepe	2. 04. 1331	32
63 /1	1547	Dere k.	Yusufoğlu	İbrahim	Mustafa	Eşe (?)	1307	evli	Seddülbahr	3. 07. 1331	24
140	3408	Konacık (Çırkan k.)		İbrahim	İbrahim			evli	Çanakkale	1332	
60 /1	1374	Yalı (Çiftlik k.)	Köseoğlu	İbrahim	Mustafa	Fatıma	1299	evli	Kabatepe	2. 04. 1331	32
62 /1	1507	Saz k.	Demirci Karahasanoğlu	İsmail	Bekir	Ayşe	1297	evli	Kerevizdere	23. 05. 1331	34
61 /1	1481	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Hacıismailoğlu	İsmail	Halil	Hatice	1308	evli	Kocadere	18. 04. 1331	23
142	3466	Gümüşlük (Karakaya k.)	Muhacir Salihoğlu	Mehmet	Salih	Ayşe	1304	evli	Arıburnu	05. 1331	26
	143	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i sağir k.)	Hacıtopçuoğulları	Mehmet	Ahmet	Ayşe	1298	evli	Çanakkale		
67 /1	1646	Umurca m.	Kilercioğlu	Mehmet	Hüseyin	Hatice	1299	evli	Sığındere	15. 06. 1331	32
60 /1	1473	Yeniköy m.	Hacıahmet	Mehmet	Abdullah çavuş	Havva	1302	evli	Kocadere	15. 04. 1331	29
249/2	180	Eskiçeşme m.	Nasuhoğlu	Mehmet Çavuş	Ahmet	Nefise	1287	evli	Arıburnu	1331	
98	2379	Peksimet k.	Karavelioğlu	Mustafa	Mehmet	Fatıma	1302	evli	Harpte	4. 12. 1332	30
	5686	Yalıkavak (Dirmil-i kebir)	Vekilharçoğlu	Mustafa	Ahmet	Hatice	1304	evli	Çanakkale	08. 1332	28
	5810	Yalıkavak (Sandıma k.)	Elifoğlu	Mustafa	Salih	Abide	1302	evli	Çanakkale	1. 03. 1332	29
61 /1	1487	Gündoğan (Farilya) k.	Mollamustafaoğlu	Osman	Mustafa	Havva	1309	evli	Kocadere	25. 04. 1331	22
62 /1	1514	Saz k.	Demircioğlu	Osman	İbrahim	Huri	1300	evli	İstanbul-Hastanede	15. 07. 1331	31
62 /1	1518	Yalıkavak (Sandıma k.)	Giridlioğlu	Salih	Süleyman	Zeynep	1291	evli	Sığındere	26. 06. 1331	40
188/2	4639	Yeniköy m.	Hacıbabaoğlu	Salih	Mehmet	Ayşe	1296	evli		14. 04. 1331	
61 /1	1501	Gümüşlük (Karakaya k.)	Betçelioğlu	Süleyman	Mehmet	---	1294	evli	Harpte	14. 06. 1331	37
61 /1	1480	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Belluroğlu	Veli	Hasan	Hacer	1308	evli	Kabatepe	2. 04. 1331	23
	94	Dağbelen (Giralbelen k.)	Madanoğlu	Ali	Ahmet	Ayşe	1303	Fatıma	Arıburnu	11. 08. 1331	24
148	3612	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i kebir k.)	Çiftlikioğlu	Ali	İsmail	Hatice	1305	Fatıma	Sığındere	8. 332 (?)	27
60 /1	1471	Türkuyusu m.	Kayalıoğlu	Arif	Veli	Abide	1296	Fatıma	Kocadere	15. 04. 1331	35
63 /1	1552	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i kebir k.)	Nasuhoğlu	Hasan	Hüseyin	Fatıma	1299	Fatıma	Sığındere	22. 06. 1331	32
65 /1	1579	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir k.)	Kahvecioğlu	Hasan	İsmail	Hatice	1291	Fatıma	Anafartalar	26. 09. 1331	40
83 /1	2018	Gündoğan (Farilya) k.		Hüseyin	Abdurrahman	Türcaîn	1290	Fatıma	?	7. 08. 1332	42
76 /1	1847	Turgutreis (Karabağ k.)	Musaoğlu	Hüseyin	Mustafa	Ümmühan	1305	Fatıma	Seddülbahr	07. 1331	26

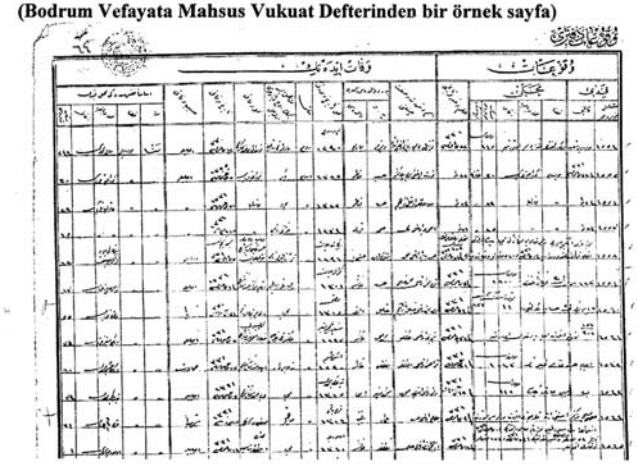
Levent Şahverdi Arşivi

66 /1	1577	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Dedeoğlu	İsmail	Mustafa	Ayşe	1299	Fatıma	Sığındere	15. 06. 1331	32
73 /1	1771	Çömlekçi k.	Hacıpehlivan oğulları	Mehmet	Abdullah	Ayşe	1294	Fatıma	Süleymanbey muharebesi	21. 11. 1331	37
	104	Çömlekçi k.	Mollaoğlu (Sarısavacaoğlu)	Mehmet	Mustafa	Ayşe	1310	Fatıma	Seddülbahr	07. 1331	21
77 /1	1880 (1828)	Mazı k.		Mustafa	İbrahim	Ayşe	1296	Fatıma	Anafartalar (Değirmendere)	16. 08. 1331	35
6	2572	Ortakent-Yahşi (Müskebir-i kebir k.)	Betçelioğlu	Mustafa	Hacı Süleyman	Ümmühan	1302	Fatıma	Harpte	23. 12. 1332	30
137	3332	Bitez k.	Hatıboğlu	Osman	Ali	Fatıma ,	1305	Fatıma	Çanakkale	25. /06. 1331	26
69 /1	1699	Saz k.	Akhasanoğlu	Ömer	Hasan	Hatice	1296	Fatıma	Seddülbahr	10. 12. 1331	35
61 /1	1484	Yalıkavak (Sandıma k.)	Mahmutoğlu	Ömer	Yahya	Gülsüm	1296	Fatıma	Kocadere	15. 04. 1331	35
142	3462	Umurca m.	Hacıoğlu	Halil	Ali	Hatice	1299	Fatma	Ağadere hast.(Çanakkale)	02. 1332	43
250/2	207	Mazı k.	İbrahimoğulları	Halil	İbrahim	Ayşe	1296	Gülsüm	Anburnu	1331	
68 /1	1669	Bitez k.	Mağriblioğlu	Mustafa	Ali	Fatıma	Bodrum-1300	Gülsüm	Sığındere	17. 06. 1331	31
60 /1	1376	Gürece k.	Alireisoğlu	Ali	İsmail	Zeynep	1296	Hanife	Kocadere	15 .04. 1331	35
80 /1	1941	Çarşı m.	Tabakoğlu	Ali	Hasan	Fatıma	1294	Hanife	Beşelik civarı	10. 08. 1332	28
60 /1	1469	Türkuyusu m.	Keleşoğlu	Ahmet	Mehmet	Papatya (?)	1299	Hatice	Kocadere	15. 04. 1331	32
66 /1	1608	İslamhaneleri k.	Danacıoğlu	Hasan	Mehmet	Zeynep	1304	Hatice	Kanlıtepe	15. 04. 1331	27
73 /1	1770	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Ahmethocaoğulları	Hasan	Hasan	Zeynep	1293	Hatice	Süleymanbey muharebesi	9. 11. 1331	38
142	3461	Yalıkavak (Gökçebel k)	?	Mahmut	Hüseyin	Hatice	1304	Hatice	Çanakale	?	
64 /1	1567	Gökpınar (Hatıblar k.)	Mollaalioğlu	Mustafa	Mehmet	Gülsüm	1298	Hatice	Kerevizdere	22. 05. 1331	33
	21	Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Asmacaoğlu	Mustafa	Ahmet	Hatice	1305	Hatice	Seddülbahr	15. 08. 1332 ?	27
62 /1	1527	Yalıkavak (Sandıma k.)	Hacısüleymanoğlu	Mustafa	Abdurrahman	Hafize	1300	Hatice	... Hastanesinde	28. 07. 1331	31
146	3555	Saz k.	Eğrioğlu	Rifat	Osman	Cennet	1294	Hatice	Süleymanbey muh.	11. 1332	38
91	2224	Eskiçeşme	Kızılahmet oğlu	Ahmet	Mustafa	Ayşe	-------	Hatice Kübra	Harpte	22. 11. 1331	
61 /1	1492	Saz k.	Eğrioğlu	Ahmet	Osman	Cennet	Saz- 1291	Havana	Seddülbahr	23. 05. 1331	40
68 /1	1668	Konacık (Çırkan k.)	Nasuhoğlu	Mehmet	Ahmet	Ayşe	1302	Havva	Sığındere	15. 06. 1331	29
	5222	Türkuyusu m.	İbrahimmolla	Ali	İbrahim	Seniye (?)	1295	Melek ?	Sığındere	1332	37
73 /1	1769	Yokuşbaşı (Kislelik m.)	Hacıalioğlu	Mustafa	Ali	Emine	1291	Nazife	Süleymanbey muharebesi	9. 11. 1331	40
68 /1	1672	Yalı (Çiftlik k.)	Seydioğlu	Ali	Mehmet	Hatice	1298	Raziye	Sığındere	15. 06. 1331	33
104	2513	Kumköy (Tahtacı k.)	Haliloğlu	Cuma	Ali	Sedef	Kum- 1297	Sena	Sığındere	25. 12. 1331	34
61 /1	1496	Dağbelen (Giralbelen k.)	Mollamehmetoğlu	Ömer	Mehmet	Hafize	1297	Sıdıka	Kanlıtepe	Nisan 1331	34
	6	Çarşı m.	Şekerciosman	Abdullah	Osman	Hatice	1313	Şefika	Sığındere	11. 1331	18
61 /1	1488	Gündoğan (Farilya k.)	Berberoğlu	Ali	Ali	Mihriban	1297	Şerife	Kabatepe	2. 04. 1331	34
69 /1	1691	Yalı (Çiftlik k.)	Karamustafaoğlu	Hüseyin	Osman	Ayşe	1300	Şerife	Seddülbahr (Kadıbey tepesi)	8. 12. 1331	33
101	1456	Gündoğan (Farilya) k.	Mazıoğlu	Hüseyin	Mustafa	Ayşe	1298	Türcaln	Harpte	15. 10. 1332	34

Levent Şahverdi Arşivi

71 /1	1730	Yalıkavak (Sandıma k.)	Karamehmet oğlu	Hüseyin	Mustafa	Esma	1301	Türcaîn	muharebede	15. 04. 1331	30
83 /1	2015	Tepecik k.	Tavaslı Hatıp efendioğlu	Ahmet	Osman	Ava (Hava)	1298	Ümmühan	Harpte	17. 08. 1332	34
83 /1	2025	Çömlekçi k.	İsmailcikoğlu	Mehmet	Süleyman	Mazlume	1307	Ümmühan	Anafartalar	20. 10. 1331	24
261/2	73	Turgutreis (Akçaalan-ı kebir)	Hacıibrahim oğlu	Hüseyin	Ömer Ağa	Hatice	1306	yok	Arıburnu	15. 08.1331	
147	3603	Türkkuyusu m.	İğneciıoğlu	Mehmet	Mustafa	Nazife	1301	Yok		Temmuz 1331	30
248/2	174	Umurca m.	Hacı İsmailoğulları	Hakkı	İbrahim Efendi	Esma	1299	Zehra	Sığındere	15. 06. 1331	
62 /1	1523	Ortakent (Yahşi k.)	Kadıoğlu	Arif	Hasan	Abide	1305	Zeynep	Seddülbahr	30. 06. 1331	26
67 /1	1642	Çarşı m.	Deliefeoğlu	Halil	Mustafa	Ayşe	1288	Zeynep	?	11. 06. 1331	43
188/2	4604	Tepecik m.	Çakırhasanoğlu	Hasan	Ahmet	Ayşe	1298	Zeynep	Arıburnu	15. 04. 1331	
73 /1	1768	Yalıkavak (Geriş K.)	Celladoğlu	Hasan	Hüseyin	Hatice	1294	Zeynep	Süleymanbey muharebesi	9. 11. 1331	37
83 /1	2031	Tepecik m.		Mustafa Nazmi	Hasan	Zeynep	Bodrum-1299	Zeynep	Asmadere	16. 08. 1331	32

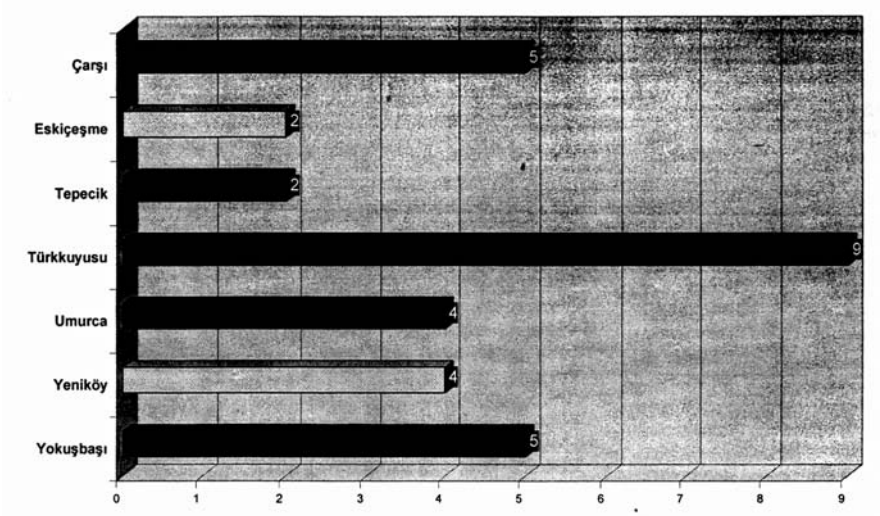
Ek:2
(Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterinden bir örnek sayfa)

Levent Şahverdi Arşivi

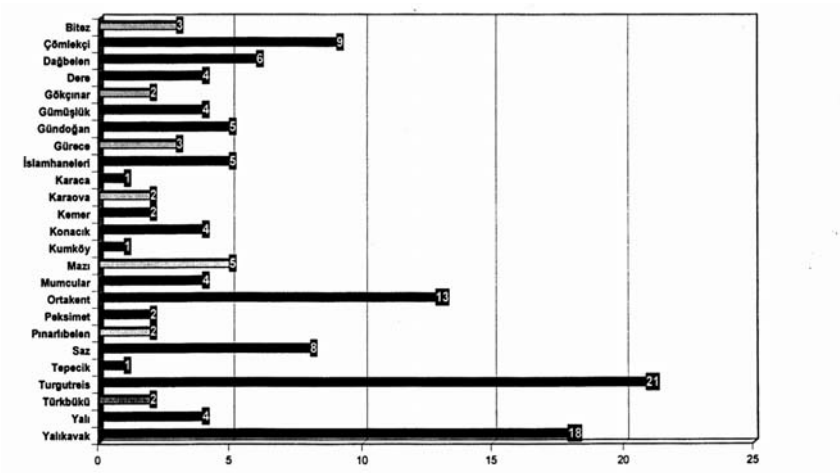
EK: 3

Grafik: 1- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların Mahallelere Göre Dağılımı

EK: 4

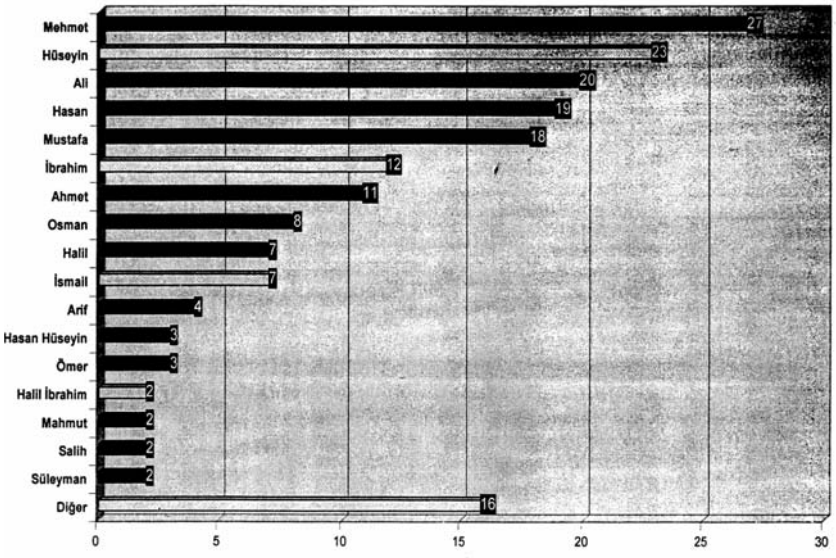
Grafik: 2- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların Köylere Göre Dağılımı

Levent Şahverdi Arşivi

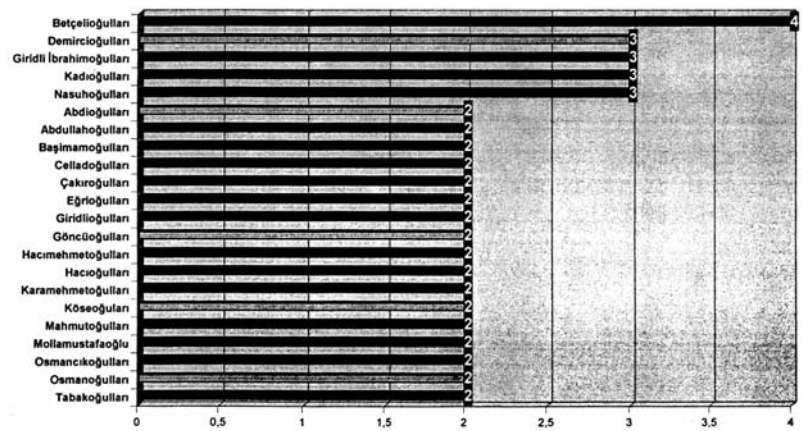
EK: 5

Grafik: 3- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların isimlerine Göre Dağılımı

EK: 6

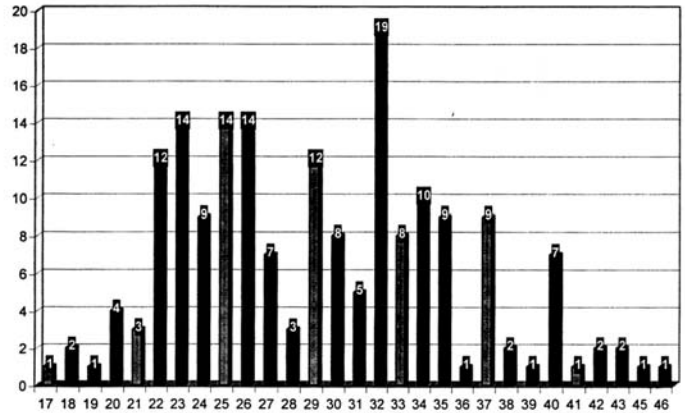
Grafik: 4- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumlular Arasında Sık Geçen Lâkaplar

Levent Şahverdi Arşivi

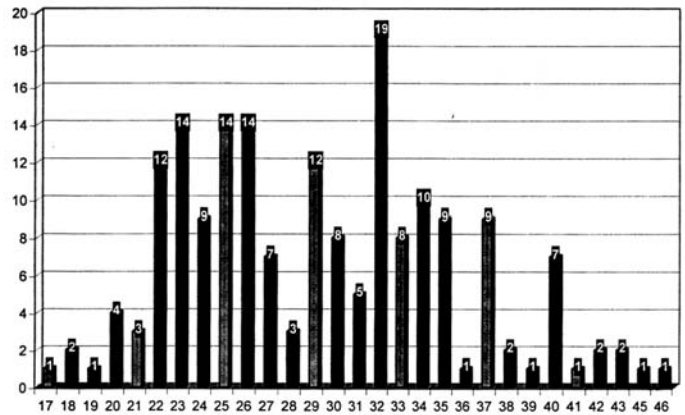
EK: 7

Grafik: 5- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların Yaşlarına Göre Dağılımı

EK: 8

Grafik: 5- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların Şehit Oldukları Muharebe Meydanlarına Göre Dağılımı

Levent Şahverdi Arşivi

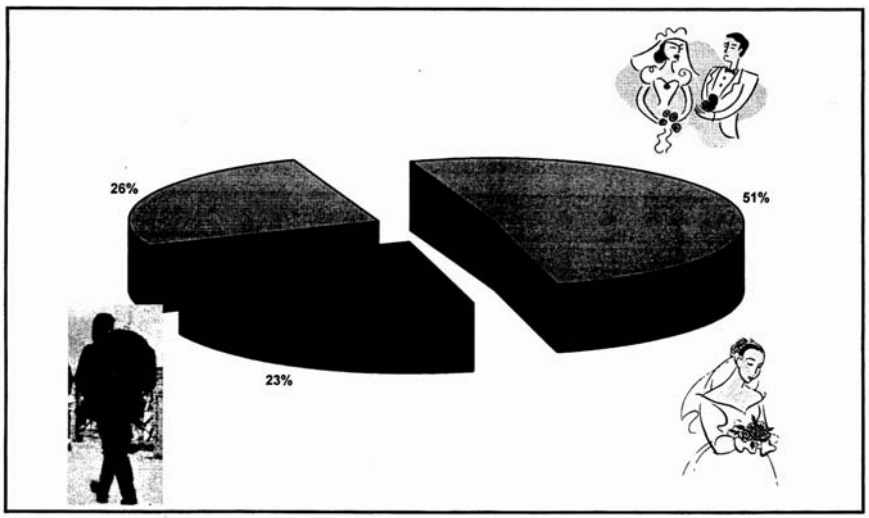
EK: 9

Tablo: 2- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumlulardan Babasıyla Aynı Adı Taşıyanlar

Köy veya Mahallesi	Lakab	Adı	Babası	Annesi	Doğum Yer ve Yılı	Medeni Durumu	Şehit Olduğu Yer	Şehit Olduğu tarih	Yaşı
Dağbelen (Giralbelen k.)	Ahmedoğlu	Ahmet	Ahmet	Sultan	1307	evli	Sığındere	29.05. 1331	24
Mazı k.	Kalyoncuoğulları	Ali	Ali	Ayşe	1297	Evli	Kerevizdere	22. 05. 1331	34
Gündoğan (Farilya) k.	Berberoğlu	Ali	Ali	Mihriban	1297	Şerife	Kabatepe	2. 04. 1331	34
Pınarlıbelen	Göncüoğulları	Hasan	Hasan		1299		Süngübayırı mevkii	21. 08. 1915	32
Turgutreis (Akçaalan-ı sağir k.)	Ahmethocaoğulları	Hasan	Hasan	Zeynep	1293	Hatice	Süleymanbey muharebesi	9. 11. 1331	38
Türkbükü	Demircioğlu	Hüseyin	Hüseyin		1298		Kanlıtepe	02. 1915	33
Konacık k.		İbrahim	İbrahim		1307		Arıburnu	4. 03. 1915	24
Konacık (Çırkan)		İbrahim	İbrahim			evli	Çanakkale	1332	
Gökpınar (Hatıblar k.)		İsmail	İsmail	Elif	1309	bekar	Sığındere	15. 06. 1331	22
Çömlekçi k.	Mehmet Çavuş	Mehmet	Mehmet	Fatıma	1297	bekar	Çanakkale	1332	35
Mumcular k.	Mollamustafaoğlu	Mustafa	Mustafa	Fatıma	1306	.....	Gelibolu Hilal-i Ahmer hastanesi	13. 08. 1331	25

EK: 10

Grafik: 7- Çanakkale Muharebelerinde Şehit Olan Bodrumluların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE KALAN ERMENİ NÜFUS

Doç. Dr. Muammer DEMİREL*

ÖZET

1915 yılında Ermeni olaylarının önlenemez bir boyuta gelmesi ile Osmanlı Hükûmeti, Ermenileri savaş bölgelerinden uzaklaştırmak için Tehcir Kanunu çıkartmıştır. Tehcir Kanunu İstanbul, İzmir, Kütahya, Balıkesir gibi güvenli yerlerde bulunan Ermenilere uygulanmamıştır. Ayrıca Tehcir bölgelerinde de güvenilir, sanatkâr ve ticaret erbabı olan ve kadın, kimsesiz çocuk ve yaşlı Ermeniler göç ettirilmemiştir. Müslüman komşularının sakladıkları Ermeniler de tehcire tabi tutulmamıştır.

1918'de Tehcir edilen Ermenilerin memleketlerine geri dönmeleri için kanun çıkarılmıştır. Bundan sonra da eski yerlerine dönen Ermeniler olmuştur.

1927 yılında yapılan nüfus sayımında din ve milliyet istatistikleri de yapılmıştır. Bu sayıma göre Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayısı takriben 140 000'dır. Bu tarihten sonra da Ermeniler ülke dışına göç etmeye devam etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Ermeni, Ermeni Tehciri, Tehcir Edilmeyen Ermeniler, Hıristiyan, Osmanlı Hükûmeti, Nüfus Sayımı.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE ARMENIAN POPULATION IN TURKEY

ABSTRACT

By the time Armenian events could not been prevented, Ottoman Government passed the Deportation Law for Armenian citizens in 1915. The Deportation was not applied for Armenians in some provinces, İstanbul, İzmir, Kütahya, Balıkesir ect. Furthermore, Some Armenians who were trustworthy, craftsmen, merchants, homeless children, women and old Armenians were not deported in deportation districts. Some Armenians were hidden by some Muslims in their houses.

Ottoman Government passed a law to return to home for Armenians in 1918. So some Armenians returned to their home.

The religines and nations were counted the statistical information as for religians and nations was obtained thruyh the census of 1927. According to this census, There were approximately 140.000 Armenians. After 1927, Armenian people contiuned emigrating emigration from Turkey to other countries.

Key Words

Armenian, Christian, Armenian Deportation, Non Deported Armenians, Ottoman Government, Census.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugüne kadar Ermeni nüfus ile ilgili bir çok yazı yazılıp değerlendirmeler yapıldı. Fakat Anadolu'da kalan ve günümüzde de hala kendi yerlerinde ve yurtlarında yaşayan Ermenilerle ilgili pek az değerlendirme yapıldı. Bu nokta üzerinde yerli ve yabancı belgelerin ışığında bir değerlendirme yapacağız. Bu konuya geçmeden önce nüfus istatistikleri üzerine değinmek istiyorum. Ermeni Patrikliği'nin istatistiklerine göre 1912 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfus 2 100 000 olarak gösterilmektedir.Bu nüfusun yaklaşık yarısı *Altı Vilayet* olarak adlandırılan Erzurum, Van, Bitlis, Mamüretü'l-aziz (Elazığ), Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde ve diğer yarısı da İstanbul, Kilikya ve diğer bölgelerde gösterilmektedir.[1] Patrikhane istatistiklerinin oluşturulmasında her hangi bir sayım yapılmadığı ve verilerin bu bakımdan şüpheli olduğunu vurgulayan McCarthy, Türkiye'deki nüfus üzerine detaylı incelemeyi yapan bir bilim adamı olarak, Patrikhane istatistikleri için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ermeni Patrikliği'nin istatistikleri ve onları takip eden tüm istatistikler, istatistiği belgelerin normal bir yayınının parçası olarak değil de polemiğe açık belgelerin bir bölümü olarak resmi şekilde takdim edilmişlerdir. Bunlar sadece Ermeni Bağımsızlığını desteklemek için kullanıldılar."[2]

Osmanlı Devleti'nin 1912 ve 1914 yıllarındaki istatistiklerinde Türkiye'deki Ermeni nüfus takriben 1 500 000 olarak verilmiştir.[3] Osmanlı kayıtlarında da hatalar olabileceği tabiidir. Bugün bile nüfus sayımlarında hatalar yapıldığını göz önüne alınırsa o günkü kayıtların tam doğru olamayacağını söylenebilir. Fakat Osmanlı kayıtlarının Ermeni Patrikhanesi ve diğer başka kayıtlardan daha fazla gerçeği yansıttığını iddia edebiliriz. Çünkü Osmanlı Devleti, nüfus sayımlarını, Osmanlı tarihi ile biraz olsun ilgilenenlerin bildiği gibi, esasında vergi ve asker toplamak maksadı ile yapmakta idi.

Birinci Dünya Savaşı içinde Ermenilerin ayaklanmaları sonucu çıkan büyük olayların önüne geçmek maksadı ile Osmanlı Hükûmeti, Tehcir kanununu çıkararak önce Doğu Anadolu ve sonra da diğer bölgelerdeki Er-

---

[1] Justin McCarthy, **Muslims and Minorities: The Populatoin of Ottoman Anatolia and the End of the Empire,** New York, London 1983, s.50. Bu eser Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır.

[2] McCarthy, **Muslims and Minorities,** s.55.

[3] McCarthy, **Muslims and Minorities,** s.102-104.

Levent Şahverdi Arşivi

meniler güneye Suriye bölgesine göç ettirilmişlerdi. Ermenilerden bir kısmı daha savaş başlamadan ve başladığı sırada göçe kadar Rusya'ya ve Rusya'nın işgalindeki Van gibi işgal altındaki bölgelerine göç etmişler veya Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için Rus ordusuna gönüllü yazılmışlardı. Osmanlı Devleti'nin güney bölgesine göç ettirilen ve yukarıda bahsettiğimiz daha önce göçen Türkiye Ermenilerinin büyük bir kısmı Rusya, Amerika ve Avrupa ülkelerine göçmüştür.Bir kısmı da maalesef gönüllü oldukları cephelerde veya dahilde çıkarılan ayaklanmalarda girdikleri çatışmalarda, göç yollarında, ve göç bölgelerinde salgın hastalık ve sair nedenlerden ölmüştür. İstanbul, İzmir ve Antalya Ermenilerine tehcir uygulanmadığı için yerlerinde kalmışlardır. Ancak onlardan da terörist eylemlere karışanlar ve gönüllü olarak İtilaf ordularına katılanlar olmuştur. Bu eylemlere hazırlık yaptığı Osmanlı güvenlik kuvvetleri tarafından tespit edilenler tutuklanmıştır.

Ermeni Tehciri bazı şehir ve kasabalarda uygulanmamıştır. Ermeni Tehciri uygulanmayan şehirlerin başında İstanbul gelmektedir. İstanbul'da 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanarak sürgüne gönderilen Ermeni komite liderleri ve bazı ihtilalci liderlerden 265 kişi idi. Daha sonra da birkaç tutuklanma oldu. Fakat İstanbul Ermenileri hiçbir şekilde rahatsız edilmeyerek yerlerinde iş ve güçlerinin başında kaldılar. Hatta savaşın devam ettiği yıllarda memur olan Ermeniler görevlerine devam ettiği gibi devlet işlerine yeni Ermeni memurlar da alınmıştır. İstanbul'daki Ermeni nüfus, Anadolu'dan gelen yaklaşık 15.000 Ermeni'yi de evlerinde saklamışlardı. Bu saklananların büyük çoğunluğunu genç erkekler oluşturuyordu, bunlar komiteci idiler ve silahlanmakta idiler.[4]

İzmir, Balıkesir, [5] Antalya[6], Aydın[7] vilayetleri ile Kütahya sancağı[8] ve Konya'nın Ereğli kazası Ermenilerine tehcir uygulanmamış ve yerlerinde

---

[4] Arşavir Şiraciyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafları,** (Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul, 1997, s.54-61.

[5] BOA, DH.ŞFR, 63/37; BOA, DH.ŞFR, 63/137.

[6] BOA, DH.ŞFR, 55/59.

[7] Davut Kılıç, "1915 Sevk ve İskan edilmeyen Ermeniler", **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi,** Sayı:38 (Nisan 2003).

[8] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.1** *(1888-1922),* (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), İstanbul, 1997, s.400; Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 2001, s.158.

Levent Şahverdi Arşivi

kalmışlardı. Tehcir kanunu çıktığında Ereğli'nin Türk halkı, birkaç ayrılıkçı Ermeni'nin dışında Ereğli Ermenilerinin tehcirine karşı çıkmış ve hükümet yetkilileri de Ermenileri yerlerinde bırakmış.[9] Ahmet Emin Yalman tehcirden sonra gittiği Kütahya'da Ermenilere tehcir uygulanmadığına dair hatıralarında *"Mutasarrıf olan şair Faik Ali Bey'in tehcir emrini kağıt üzerinde bıraktığını ve Kütahya Ermenilerinin tam bir huzur içinde yaşamaya devam ettiklerini gördüm"* diye yazmaktadır.[10]

Tehcir uygulanan yerlerinde de istisnai olarak bazı Ermeni vatandaşlar göç ettirilmemişti. Bunlar güvenlik kuvvetlerinin çok itimat ettiği erkekler, kimsesiz kadın, yaşlı ve çocuklardı. Bunlardan başka mahalle ve semtindeki Türk komşuları tarafından saklanmak sureti ile yerlerinde kalan Ermeni vatandaşlar da vardı. Bunlardan bazıları zaman içinde Müslüman olmuş, bir kısmı da Hıristiyan olarak kalmışlardı.. Bazı ileri gelen Müslümanlar, Ermenilerden kendilerinin hizmetçileri veya eşleri gibi göstermek sureti ile saklamışlardı. Osmanlı Hükümeti, başlangıçta ihtida (din değiştirme)eden Ermenileri iyi karşılayıp yerlerinde kalmaları hususunda vilayetlere talimat vermişse[11] de daha sonra bunun istismar edildiği anlaşılmış olduğundan bunların hiç bir surette saklanmayarak göç ettirilmelerine karar verilmişti.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa 1 Temmuz 1915 (18 Haziran 1331) tarihinde vilayetlere gönderdiği bir genelgede, göç ettirilen Ermenilerden bazılarının toplu veya tek tek ihtida ettikleri ve bu suretle memleketlerinde kalmanın çarelerine baktıkları, din değiştirme bir kanaatin sonucu olduğundan bu şekildeki din değiştirmelere güvenilemez olduğundan ve eskiden beri kendi menfaatlerini sağlamak için bu yola baş vuranlar olmuştur ve bunlar daha sonra fesat çıkarmaktan geri durmamışlardır. Bunlara kesinlikle güvenilmemeli ve göç ettirilmelidirler diye talimat vermiştir.[12] Ayrıca bazı varlıklı Müslüman aileleri, Ermeni erkekleri hizmetçi ve hanımları eş ola-

---

[9] Sarkis Çerkezyan, **Dünya Hepimize Yeter,** İstanbul, 2003, s.71-72.

[10] Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim…,** *C.1, (1888-1922),* s.400.

[11] BOA, DH.ŞFR, No.54/100, Dahiliye Nezareti'nden Van, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Ma'müretü'l-aziz, Diyarbekir ve Sivas valileri ile Canik Mutasarrıfına ismen şifreli olarak 22 Hazıran 1915 (9 Hazıran 1331) tarihinde gönderilmiştir.

[12] BOA, DH.ŞFR, No.54/254.

Levent Şahverdi Arşivi

rak göstermek suretiyle yanlarında saklamışlardı.[13] Bütün bunlar Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dahilinde yapılmıştı.

Tehcir kararının en sıkı bir şekilde uygulandığı doğu vilâyetlerin de bile sanat ve uzmanlığına ihtiyaç duyulanlar göç ettirilmemiş. Ayrıca bazı yerlerde Türk halk, sevdiği ve güvendiği komşuları, dostları ve iş ortakları olan Ermenileri mahalle ve evlerinde saklamışlardı. Savaştan sonra doğu vilayetlerinde yerlerinde eskiden kalma bir çok Ermeni grupları mevcuttu ve bunlar iş ve sanatlarına devam etmekte idiler.[14] Erzurum ve Bitlis vilâyetleri Şubat 1916'da Rus işgaline uğradığı zaman buralarda yaşayan binlerce Ermeni Rusya tarafında kalmıştı ve bu durumdan İstanbul Hükümeti de haberdardı.[15] Bu durumu bir İngiliz belgesi teyit etmektedir.İngiltere'nin Batum Kosolosu P. Stevens, 25 Şubat 1916'da Hükümeti'ne verdiği raporunda Rusya tarafından Erzurum ve Muş'un işgalinde buralarda binlerce Ermeni bulunduğu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir:

"Kafkasya gazetesi, Kafkasya Göçmen Yardım İşleri'nde önemli hükümet temsilcisi General Tamamshev'e Ermeni Hayır Cemiyeti tarafından, Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinde bölgede yoksul, yarı aç ve acınacak durumda büyük bir Ermeni topluluğunun sağ olarak bulunduğu hakkında bilgi verdiğini ilan etti.

Onlar, derhal çok miktarda her türlü yiyecek, giyecek ve diğer yardımlara ihtiyaç duyarlar.

Onların ihtiyaçları o kadar acil idi ki General'den istenilen iki vagon giyecekler mültecilerin kullanımı için bu ayın yirmisinde Kars'a yollandı, oradan Erzurum'a kağnı arabalarıyla taşınıldı.

Erzurum şehrinin sağlıksız durumunun korkunç olduğu rapor edildi. Tifo şehirde büyük öldürücü korkunçluktadır ve moraller çok düşüktür.

Tiflis'deki Piskopos Mesrop'un Hınıs'daki bir Ermeni Drujina (Gönüllü Alayı)'nın temsilcisinden aldığı etkileyici rapora göre, çoğunluğu kadın

---

[13] **Genelkurmay ATASE Arşivi,** K.2835, D.127, F.1/19.

[14] Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim…,** *C.1, (1888-1922),* s.400.

[15] BOA, DH.ŞFR, No.63/50, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 19 Nisan 1916 (6 Nisan 1332) tarihinde Erzurum ve Bitlis valilerine gönderdiği şifreli telgrafta, *"Vilâyet dahilinde sevk edilmeyerek kalmış olan Ermenilerin ordunun geri çekildiği esnada ne olduklarının iş'âri (bildirilmesi)"ni istemişti.*

Levent Şahverdi Arşivi

ve çocuk (yetim) olan 1000 mülteci komşu köyden oraya gelmişlerdi. Bu mültecilerin 275'ı kağnı arabaları ile Kafkasya'ya gönderildi.

Hınıs-Kale'ye mültecilerin toplanması hızlı bir şekilde artıyordu ve sıcak giysi ihtiyaçları çok büyük idi.

Drujina Komutanı gönderdiği mektubunda, göçmenlerin acil ihtiyaçlarını karşılamak için Mülteci Yardım Komitelerinin temsilcilerini göndermede zaman kaybetmeden acilen hareket etmek zorunda olduklarını bildirmiştir.

Erzurum ve Muş bölgelerinden mülteci yığınları Sarıkamış'a gelmeye devam ediyorlar.Onların gelişlerinde çok hastalık ile tamamen yoksul olduklarının rapor edildiğini söylemek gereksizdir.

Sayıları ile ilgili bir fikir vermek imkansızdır. Onların çeşitli bölgelerden Kafkasya'ya geliyor oldukları söylenilir."[16]

Konsolos raporunda da anlaşıldığı gibi savaş içinde bulunan Doğu Anadolu'da bile Ermenilerden tehcirden geri bırakılanlar olmuştu. Bu durumdan açıkça anlaşılıyor ki yetkililer güvendikleri Ermenileri erkek ve kadın ayırtmadan sevk etmemişlerdi. Raporda bunların Kafkasya'ya gittikleri belirtiliyorsa da bunlar daha sonra yerlerine dönmüşlerdir. Bahsedilen yoksulluk ise o günkü Anadolu'nun top yekun kaderi idi.

Bu arada Osmanlı Hükûmeti, güvenilir tüccar, [17] trenlerde çalışan memur ve hizmetliler ile onların aileleri, [18] kimsesiz kadın ve çocuklar ile hasta ve yaşlı olan Ermenileri tehcire tabi tutmamıştı. Yetim Ermeni çocukları Devlet Yetimhanelerine yerleştirilmişler veya yabancıların kurduğu Misyoner yetimhanelerinde kalmalarına müsaade edilmişti. Bunlardan Si-

---

[16] FO, 371/2768, No.52366.

[17] BOA, DH.ŞFR, No.54/284, Talat Paşa imzası ile 4 Temmuz 1915 (21 Hazıran 1331) tarihde Trabzon, Sivas, Diyarbekir ve Ma'mûretü'l-azîz vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen şifrede *"İhrac olunacak Ermenilerden komitecilerle hükümetce muzîr tanınmış eşhasın aileleriyle birlikte teb'idleri (uzaklaştırılmaları) ve kendi işleriyle meşgul tüccar ve esnafın vilâyet/livâ dahilinde kasabaları tebdil edilmek (değiştirilmek) üzere alıkonulması münasib görüldüğünden ba'dema (bundan sonra) o suretle hareket olunsun."* Talimatı verilmiştir.

[18] BOA, DH.ŞFR, No.55/48, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana, Ankara, Aydın, Beyrut, Halep, Hüdavendigar, Suriye, Konya, İzmit, Zor, Karesi, Kuds-i Şerif, Karahisar-i Sahib, Eskişehir, Niğde ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na.

Levent Şahverdi Arşivi

vas'taki Öksüz hane öğretmen ve çocuklarının orada kalmalarına, [19] Adana'nın Haruniye ilçesinde ve Bilecik'teki Alman misyonerlerinin yetim yurdundaki Ermeni çocuklarına[20] dokunulmayarak yerlerinde bırakılması konusunda Hükûmet tarafından kesin talimatlar verilmiştir. Hastası ve görme engellisi bulunan Ermeni aileleri göç ettirilmemişlerdi.[21]

1915 yılında Osmanlı Hükûmeti, tek tek vilayetler nezdinde tedbirler alarak kimsesiz Ermenilerin mağduriyetleri önlenmeye çalışılırken 1916 yılı Mart ayında tehcir uygulamasına son verildikte sonra[22] tüm vilayetlere genel tamim çıkarmıştı. Erkekleri göç ettirilmiş veya askerde olan kimsesiz ve velisiz aileler Ermeni ve yabancı bulunmayan köy ve kasabalara yerleştirilmesi, genç ve dul kadınların evlendirilmesi, on iki yaşına kadar olan çocuklar yetim ve öksüz yurtlarına yerleştirilmesi, eğer bu yurtların kapasitesi yetersiz ise Müslüman ailelerin yanlarına verilmesi ve bütün bunların iaşelerinin sağlanması için masrafların muhacirin tahsisatından karşılanması yoluna gidilmiştir. Yanlarına yetim çocuk verilen ailelere muhacirin tahsisatından aylık 30 kuruş verilmiştir.[23] Bu kadar genel bir talimattan kimsesiz Ermenilerin sayısının epey fazla olduğu anlaşılmaktadır.

1918 yılı başından itibaren Dünya'daki genel temayül doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'nde göç ettirilen Ermenilerin geri yerlerine dönmelerine müsaade edilmesi yönünde bir yumuşama görülmektedir. İttihat ve Terakki Hükûmeti çekildikten sonra yeni Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin ilk icraatlarından biri tehcir edilen Ermenilerin yerlerine dönüşünü sağlayacak

---

[19] BOA, DH.ŞFR, No.55/42, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne.

[20] BOA, DH.ŞFR, No.55/43, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne. BOA, DH.ŞFR, No.55/49, aynı tarih Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne.

[21] BOA, DH.ŞFR, No.56/27, 15 Eylül 1915 (2 Eylül 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne.

[22] BOA, DH.ŞFR, No.62/21, Talat Paşa imzası ile 15 Mart 1916 (2 Mart 1332) tarihinde Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Hüdavendigar, Sivas, Kastamonu ve Konya vilayetleri ile İzmit, Bolu, Canik, Karesi, Kütahya, Niğde, Eskişehir ve Maraş mutasarrıflıklarına çıkarılan şifreli tamimde şöyle denilmektedir: *"Görülen lüzüm ve icab-ı idarî ve askeriye binâen ba'demâ Ermeni sevkiyatının ta'tili takarrur ettiğinden şimdiye kadar çıkarılanlardan başka artık hiç bir sebeb ve vesile ile Ermeni ihrac olunmaması ta'mimen tebliğ olunur."*

[23] BOA, DH.ŞFR, No.63/142, 30 Nisan 1916 (17 Nisan 1332) Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Adana, Erzurum, Edirne, Halep, Hüdavendigar, Sivas, Diyarbekir, Mamüretülaziz, Konya, Kastamonu, Trabzon vişayetleri ile İzmit, Canik, Eskişehir, Karahisar-ı Sahib, Maraş, Urfa, Kayseri ve Niğde mutasarrıflıklarına.

Levent Şahverdi Arşivi

kararı olmak olmuştu. 18 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile bütün vilâyetlere göç ettirilen Ermenilerin yerlerine döneceği ve gerekli her türlü kalaylık ile yol ve yerleşim yerlerindeki güvenliğin sağlanması emri tebliğ edilmiştir.[24] Bu karardan sonar yerlerine dönen çok sayıda Ermeni aile olmuştu. Bu yerlerine dönen ailelerden biri de Karaman'dan göç ettirilen Çerkezoğlu Ermeni ailesidir.[25] Çerkezyan'ın hatıralarından anladığımıza göre devlet görevinde çalışan Ermeniler bu görevlerine hala devam etmektediler. Bu ailenin Kayseri'nin Talas nahiyesinde akrabalarının bu tarihte yaşamakta idiler ve bunlardan Artin Ağa Kayseri Valisi'nin faytonunu sürmektedir.[26]

Tehcir kanunundan sonra Avrupa'ya göç edenler İstanbul üzerinden gelerek bir müddet burada kaldıktan sonra eski yerlerine dönmüşlerdi. İstanbul'da bulundukları sırada İstanbul Ermenileri tarafından misafir edilmişlerdi.[27]

Böylece azda olsa Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'de Ermeni vatandaşlarımız hayatlarını sürdürmekte idi. Yukarıda ayrıntıları ile izah edildiği gibi bunların bir kısmı göç ettirilmemiş bir kısmı ise 1918 yılından sonra geri dönmüşlerdi.

1918 yılında Anadolu'nun her tarafında az çok Ermeni nüfus yaşamakta idi. Bir İngiliz ajanı Harput ve Diyarbakır'a seyahat etmiş ve buralardaki Ermeni halkla ilgili verdiği bilgiler bize bölgede kalan Ermeniler hakkında fikir vermektedir. İsmi verilmeyen ajanın şifre notuna dayanarak Kahire'den General Clayton, 17 Aralık 1918'de Londra'ya durumu şöyle bildiriyor:

"Ajanın Harput ve Diyarbakır'dan verdiği rapora göre şu anda durum sakindir. Eskiden yaşayan 100 000 nüfustan şimdi çok az erkek fakat binlerce kadın ve çocuk kalmış ki onların çoğu haremlerde veya hizmetçi olarak veya çok kötü idare edilen öksüz yurtlarında İslamlaştırılmışlar. Diğer öksüz yurtları Alman ve Hollandalı misyonerlerin yardımları ile idare edi-

[24] BOA, HR.Mü, 43/34.
[25] Çerkezyan, **Dünya Hepimize Yeter,** s.54.
[26] Çerkezyan, **Dünya Hepimize Yeter,** s.69.
[27] Şiraciyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafları,** s.61.

Levent Şahverdi Arşivi

lir…Diyarbakır'daki durum daha kötü 200 kadar aile sadece aynı tip bir Devlet Öksüz Yurdu'na terkedilmiş."[28]

Savaşlardan sonra Türkiye'de ne kadar Ermeni nüfus yaşadığını ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 sayımında tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu sayımda milliyetler hem dini esasa hem de ana dili esasine göre tespit edilmiştir. Dinler esasine göre yapılan sayımda Gayrimüslimler mezheplerine göre yazılmışlar, Gregoryenlik Ermenilerin milli mezhebi olduğundan cetvellerde Ermeni olarak yazılmıştır. Lisan cetvelinde ise Rumca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Acemce ve Ermenice yazılmıştır. Her yerde Dinler ve lisanlar cetvellerindeki Ermeni sayıları birbirini tutmamaktadır. Bazı vilayetlerde dinler cetvelindeki Ermeniler daha fazla bazı vilayetler de ise lisan cetvelindeki Ermeniler daha fazladır. Lisan kısmındaki fazlalığı diğer mezheplerde de Ermenilerin olduğu ile açıklayabiliriz. Ermenilerin din cetvelinde ana diline göre daha fazla olması, o yerlerde Ermenilerin ana dili olarak artık Türkçe konuştukları kanaatini güçlendirmektedir.

1927 Nüfus Sayımı'nda yer alan mezheplerin hepsini, her mezhepte Ermeni olabileceğinden dolayı aşağıdaki tabloda gösterdik. Lisanlar kısmında ise ana lisan olarak diğer batı dillerini söylemeyeceklerinden hareketle sadece Ermenice'yi aldık. Tabloda o zamanki vilayetler esas alınmıştır.[29]

VİLAYET	**DİNLER**					**LİSAN**
	Katolik	**Protestan**	**Ortodoks**	**Hıristiyan**	**Ermeni**	**Ermenice**
Adana	219	55	56	27	120	**21**
Afyonkarahisar	13	2	1	24	1	6
Aksaray	1	25		1	143	3
Amasya	6	3	39	190	777	**596**
Ankara	1 445	352	561	356	929	**608**
Antalya	25	2	12	18	4	3

[28] FO, 371/4172, No.10449.

[29] **Umumî Nüfus Tahriri (Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927),** Fasikül: I-2, Ankara, 1929, s.XLVIII-LX, LXII-LXXIV.

Levent Şahverdi Arşivi

	Katolik	Protestan	Ortodoks	Hıristiyan	Ermeni	Ermenice
Artvin	9	2	30	7		2
Aydın	24	12	16	11		4
Balıkesir	116	24	333	59	2	26
Bayazıt					1	1
Bilecik	10	12	2	6	2	79
Bitlis				2	287	285
Bolu	3	1		3		
Burdur	7		9		13	**5**
Bursa	80	21	40	22	3	2
Cebelibereket	31	4	6	4		
Çanakkale	3 011	17	4 469	210	23	28
Çankırı	1	3	3	6	5	
Çorum	19	2	1	16	162	
Denizli	7	3	3	12		1
Diyarbekir	310	92	2	132	2 490	**955**
Edirne	155	23	341	122	71	60
Elâziz	49	12	227	192	1 992	2 399
Erzincan	6		1	5	58	66
Erzurum	9	1	10	15	12	14
Eskişehir	74	44	84	4	3	5
Gaziayıntap	16	24	1	2	12	5
Giresun	37	7	2	11	2	2
Gümüşhane	1	1		3	3	3
Isparta	7	9	4	7	8	
İstanbul	23 930	4 421	100 214	16 696	53 129	45 255
İzmir	5 196	495	591	112	20	26
Kars	16	14	150	120	13	21
Kastamonu	169	10	54	67	1 402	1 660
Kayseri	300	261	302	389	1 978	**435**

Levent Şahverdi Arşivi

	Katolik	Protestan	Ortodoks	Hıristiyan	Ermeni	Ermenice
Kırklareli	51	14	109	157		2
Kırşehir	2	1	8	15	26	1
Kocaeli	16	24	20	5		7
Konya	154	38	93	63	484	**64**
Kütahya	177	34	98	53	32	34
Malatya	117	61	558	344	1 865	2 625
Manisa	32	11	124	32		
Maraş	18	21	25	24	22	**8**
Mardin	1 634	157	1	3 601	118	**22**
Mersin	366	70	531	61	128	**16**
Muğla	47	59	40	13		
Niğde	9	2	2	9	8	5
Ordu	9	16	120	15	105	249
Samsun	156	41	109	82	183	220
Siirt	167	41	6	84	1 585	265
Sinop	283	11	11	75	650	940
Sivas	135	16	200	529	3 477	4 122
Şebinkarahisar	2		12	6	38	**25**
Tekirdağ	47	4	82	48	73	186
Tokat	39	1	25	55	1 032	**982**
Trabzon	55	30	77	25	99	**64**
Urfa	59	3	4	6	48	63
Yozgat	157	29	56	137	3 795	**1 801**
Zonguldak	473	18	28	16		
Genel Toplam	**39 511**	**6 658**	**109 905**	**24 307**	**77 433**	**64 745**

Sonuç

Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye'de kalan Ermenilerin çoğunluğu ana dili olarak Türkçe konuşmakta ve bunu da sayımda belirtmişlerdir. Ermenice'yi ana dil alarak belirten Ermenilerin sayısı din kısmında Ermeni ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak yazılan Gregoryen Ermenilerin sayısından bile daha azdır. Ancak Protestan, Katolik ve Hıristiyan olarak yazılanların da tamamına yakınını Ermeniler oluşturmaktaydı. Ana dilini Ermenice olarak ifade edenlerin sayısı 64.745 iken, din kısmında Katolik, Protestan, Hıristiyan ve Ermenilerin toplam sayısı 147.909'u bulmaktadır. Ermeni nüfusu üzerine çalışmaları olan McCarthy'nin tahminlerine katılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Ermenilerin sayısının takriben 140.000 olduğunu tahmin etmekteyiz.[30]

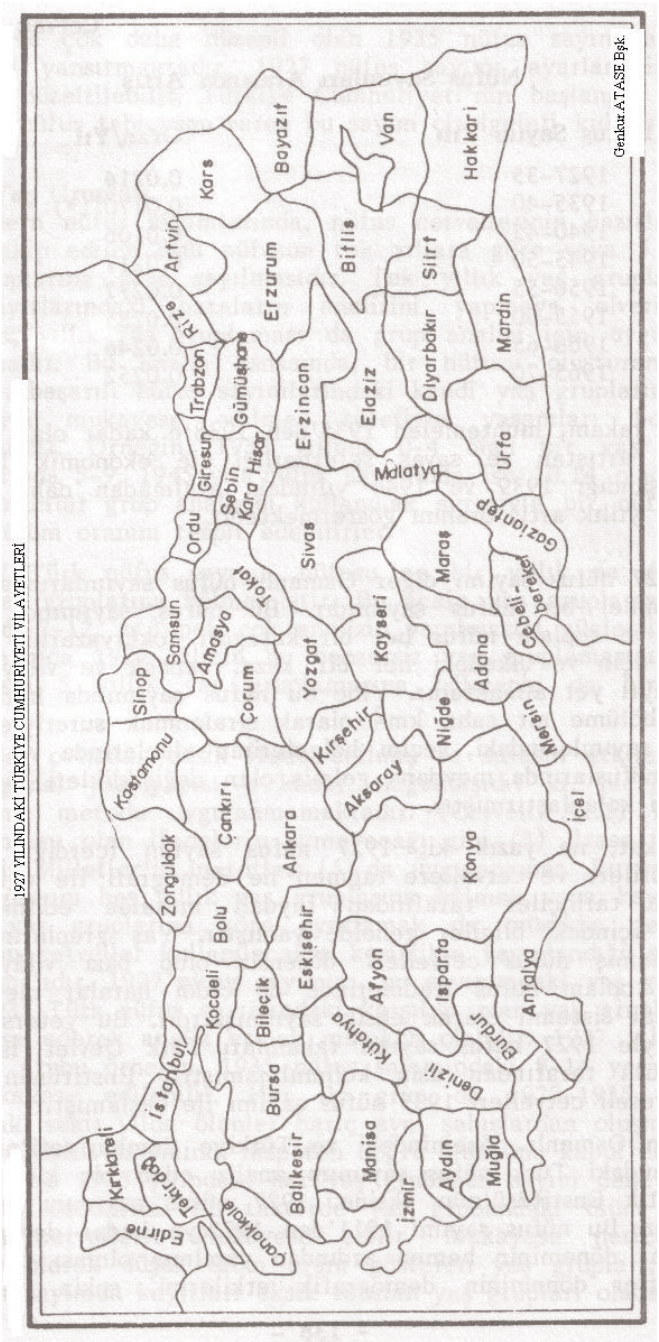
1927 yılı nüfus sayımından sonra da Türkiye'den Ermeni göçleri devam etmiştir. 1935 nüfus sayımında 1927 sayımına göre daha az sayıda Ermeni tespit edilmiştir. Kategoriler değiştiği için doğru mukayese yapmak mümkün olamayacaktır. Ancak 1935 yılındaki Gregoryen sayısını, 1927 yılındaki Ermeni dininde olanların sayısı ile karşılaştırıldığında %42'lik bir azalma olduğu görülmektedir.[31]

1927 Nüfus sayımında genel olarak nüfus yazımında eksiklik olduğu daha sonra yapılan sayımlarla mukayese edildiğinde anlaşılmaktadır.[32]

[30] McCarthy, **Muslims and Minorities,** s.123.
[31] McCarthy, **Muslims and Minorities,** s.141.
[32] McCarthy, **Muslims and Minorities,** s.145.146.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: I

Levent Şahverdi Arşivi

BİR SİVAS KONGRESİ BİBLİYOGRAFYASI DENEMESİ

Yard. Doç. Dr. Fatih M. DERVİŞOĞLU*

ÖZET

Bu çalışma, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi öncesi ve Sivas Kongresi ve Millî Mücadele vesilesiyle değişik tarihlerde ikamet ettiği günlerindeki Sivas şehri ve 4 Eylül Sivas Kongresi hakkındaki kaynakların değerlendirme denemesidir. Çalışmamızda, Sivas Kongresi ile alâkalı görülen eserler, değişik başlıklar altında, toplanıp tasnif ve tetkik edilmiş. Çalışmanın amacı, bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olmaktır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal, Kongre, Sivas, Sivas Kongresi, Millî Mücadele.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE SİVAS CONGRESS OF BIBLIOGRAPHY STUDY

ABSTRACT

This study tries to evaluate the sources about both the Sivas Congress (4 September 1919) and the city of Sivas in the years of national struggle where Mustafa Kemal lived in different times before the Erzurum Congress and during the Sivas Congress.The work considered to be related with the Sivas Congress have been gathered and examined under different headings. It is aimed to help the researchers who will study in this field.

Key Words

Mustafa Kemal, Sivas, Congre, The Sivas Congress, National Struggle.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk tarihinin dönemlere ayrılması konusunda son yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti tarihinin 1923'ten değil Tanzimat'tan itibaren başlaması gerektiği yönündedir, bu bakış açısı aynı zamanda Türk tarihindeki sürekliliğin de bir gereğidir. Tarih araştırmalarında hadise, sadece siyasî tarih nokta-i nazarından değil, sosyal ilimlerin diğer disiplinleri perspektifinden de işleme tabî tutulmalı, kesişme noktaları ve dünya tarihindeki yeri tayin edilmelidir.

Bu makale Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi öncesi ve Sivas Kongresi Millî Mücadele vesilesiyle değişik tarihlerde ikamet ettiği günlerindeki Sivas şehri ve Sivas Kongresi hakkındaki kaynakların değerlendirmesini konu edinmiştir. Makalede Sivas Kongresi ile alâkalı görülen eserler değişik başlıklar altında toplanıp önem sırasına göre tasnif ve tetkik edilerek bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olma amacı güdülmüştür. Makalede Sivas Kongresinin klâsik kaynakları, "Nutuk, Kongre Tutanakları" Millî Mücadelenin genel eserleri, Kongreye müdahil veya tanık olanların ifadeleri, mahallî kaynaklar, Kongre günlerinde, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yabancı gazete, misyon temsilcileriyle münasebetleri Kongre hakkında, İtilaf Devletleri kaynakları ve onlara dayanarak yazılan eserler ve Kongre ile ilgili araştırma inceleme eserleri ayrı başlıklar altında değerlendirmeye çalışılmıştır.

Kongre konulu ilmi toplantılara sunulan tebliğler, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri makalede ayrıca tasnife tabî tutulmuştur. Şimdiye kadar Kongre hakkında ayrıntılı bir bibliyografya çalışmasının yapılmamış olması beni böyle bir çalışmaya iten nedenlerden biridir. Değişik başlıklar altında tasnif edilmeye çalışılan eserlerin tamamı kritik edilmemiş, kendi aralarında guruplandırma yoluna gidilmiş, makale kapsamını aşacağı düşüncesiyle bazılarının sadece ismi zikredilmekle yetinilmiştir

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Kongre Tutanakları

Sivas Kongresi, Mustafa Kemal'in ifadesi ile 1919 Eylül'ünün 4. Perşembe günü saat 14'te çalışmalarına başlamıştı. Mustafa Kemal, Nutuk'un

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi bahsinde, vesîka olarak müracaat ettiği Kongre tutanaklarının Kongre başkanlık divanı kâtip üyeliklerinde bulunan Afyonkarahisar delegesi Şükrü ve Hami Bey tarafından not tutulup, Hami Bey'in yazısıyla muntazam bir deftere kaydedildiğini ifade eder. 4 Eylül 1919–11 Eylül 1919 tarihleri arasında sekiz "İçtima-i Umumi" halinde çalışan Kongre heyeti, umumi Kongre beyannamesiyle çalışmalarını noktalamıştır. "Sivas Kongresinin Tutanakları"nın aslı Cumhurbaşkanlığı kütüphanesinde bir dosya içinde, öteki belgelerle birlikte, bulunmaktadır, TTK kitaplığındaki F65 sayıda kayıtlı nüsha fotokopisinden yeni harflere çevrilmiştir.1 Eylül 1919 günü Kongreyi izlemek üzere Lois Edgar Brown isimli bir Amerikalı bir gazeteci Sivas'ta bulunmaktadır.

İrâde-i Milliye

Sivas Kongresi faaliyetlerinin kamuoyuna duyurulması ihtiyacı bir gazete yayınlama fikrini doğurmuştu. Gazetenin ismi "İrâde-i Milliye" olarak tespit edilmiştir. Haftada iki defa neşredilen gazetenin ser levhasında "Metalibi ve Amali Milliyenin Müdafiidir" ifadesi yer almaktadır. İlk nüshası

Pazar: 18 Zilhicce 1337 ve 14 Eylül sene 1330–1919 tarihinde yayın hayatına girmiş 1922 yılına kadar yayınını sürdürmüştü, ilk imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü o zamanlar yirmi iki yaşında olan Selahaddin Beydir. İrâde-î Millîyye gazetesinin basıldığı vilâyet matbaasının müdürü ise Abdülkadir Sarısözen'dir. İrade-î Millîyye gazetesi Heyet-i Temsiliyye'nin Ankara'ya gidişinden sonra Sivaslıların isteği üzerine Sivas'ta bırakılmış. Millî Mücadele'deki ehemmiyetini ise Ankara'da yayınlanmaya başlayan Hakimiyet-i Millîye gazetesi devralmıştır. İrade-î Millîyye gazetesi, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya taşınmasından (18 Aralık 1919) sonra da yayın hayatına devam etmiş, Vilâyet matbaasının yanması, idaresindeki ihtilaf gibi sebeplerden 138 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır. İrâde-î Millîyye gazetesinin sayıları (1–138). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) arşivi ve farklı kütüphanelerde bulunmaktadır. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıl dönümü nedeniyle Türkiye İş Bankası, İrade-î Millîyye gazetesinin ilk sayısını tıpkı basım ve yeni harflerle, Sivas Valiliği ise 4 Eylül Kongresinin 83. Yıldönümü nedeniyle ilk sekiz nüshasını sadece yeni harflerle yayınlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Nutuk

Millî Mücadele konusunda olduğu gibi, Sivas Kongresi konusunda da birinci derecede zikri gereken kaynak eser Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutkudur. Nutuk, Mustafa Kemal'in 9. Ordu müfettişi olarak (19 Mayıs 1919) Samsun'a çıkışıyla başlar, 10 Kasım 1924 yılına kadar beş yıllık olayları içine alır.

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF') sının 15–20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ikinci kurultayında 36.5 saat süren ve altı günde okunan hitabesine dayandığı için "Nutuk" ismiyle anılmıştır. Nutuk'un kaynaklarını Mustafa Kemal'in hususî kaleminde bir nüshası saklanan vesîkalar teşkil eder. Nutuk, yayınlandığı yıllarda Millî Mücadelenin ve Sivas Kongresinin tek resmi kaynağı olma vasfına sahipti. Zaman içinde Sivas Kongresi ile ilgili tek resmi kaynak değil ama esas kaynak olma vasfını devam ettirmiştir.Mustafa Kemal'in Sivas'a ilk gelişi, Amasya- Tokat güzergâhını takip ederek 26 Haziran 1919 tarihindedir. Elazığ Valisi Ali Galip'de o günlerde Sivas'tadır ve tertipler peşindedir. Nutuk'un I. cildinde, Mustafa Kemal'in Sivas'a ilk gelişiyle başlayan Sivas Kongresi sürecine geniş yer verilmiştir. "Sivas'a hareket"le başlayan anlatım Heyet-i Temsiliyenin "Ankara'ya hareket" tarihine kadar olan zaman dilimini kapsar.

(Erzurum-Sivas Kongreleri ve bu zaman kesiminde cereyan eden siyasî hadiselerle ilgili, yazışmaları konu edinir. Sivas Kongresinin uğraştığı konulardan birisi olan "Manda" meselesi, "Ali Galip" ve "Şeyh Recep" olayı, başta gelenlerdir. Sivas'ı ziyaret eden Amerikalı gazeteci L.E. Brown, Amerikan Heyeti ile Komutanlarla ve İstanbul hükümetiyle ilişkiler gibi konulara da geniş yer verilir.19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasıyla başlayan Nutuk, Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın siyaset sahnesinden kapatılarak çekilmesi ve İzmir suikastının değerlendirilmesiyle son bulur. yerini almasıyla son bulur. Nutuk, bu vasfı ve yazarının mümtaz kişiliği nedeniyle genel kabul görmüş, tarih yazıcılığına hakim olmuştur.Nutuk, 1925–1926 yılları arasında cereyan eden, Millî Mücadele kahramanları arasındaki politik hesaplaşmaya li-

Levent Şahverdi Arşivi

derin son noktayı koymasıdır. Sivas Kongresi bahsinde, Mustafa Kemal, azim ve iradesini metnin tamamına yayarken diğer önderleri, kararsız, çekingen tavırlarıyla resmetmektedir. Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi aslında Fırkanın birinci Kongresi olduğu halde kendisini CHF II. Kongresi ilân etmişti. CHF'sı, Sivas Kongresi'ni I. Kongre kabul etmekle, Millî Mücadeleyle fırkayı özdeşleştirip mücadelenin mirasına da el koymuştu. Bu tavır, tarih yazıcılığımızı derinden etkilemiştir; Nutuk, yazarının mümtaz kişiliği vesilesiyle Türk tarih yazıcılığının Millî Mücadele perspektifi, Sivas Kongresi hakkında yazılan eserlerin rengini tayin noktasında müessir olmuştur. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, siyasî kültürümüzün resmî kaynakları değerlendirmesinde ilk önem sırasını Nutuk'a verir.

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi halen konuyla ilgili birçok belgeyi muhafaza ettiği gibi Cumhuriyetin 80. Yılında yayınladığı bir belge kitapla Atatürk'ün Samsun'a çıkışından Kurtuluş savaşının başlatılmasına kadar olan süredeki belgelerin neşrini sağlamış. Millî Mücadele'nin başlangıcından Kurtuluş Savaşı'nın başlatılmasına kadar olan belgeleri ilim dünyasına Türk İstiklâl Harbi serisi ile kazandırmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi de bünyesinde muhafaza ettiği belgelerin bir kısmını yayına dönüştürmektedir. Harp Tarihi Vesîkaları, Tarih Vesîkaları dergileri, Millî Mücadele'nin önemli belgelerinin yayınladığı klasik değere sahip dergilerdir.

Bekir Sıtkı Baykal'ın Millî Mücadele'nin çeşitli safhaları ile ilgili eserlerinden birincisi "Erzurum Kongresiyle ile ilgili Belgeler"dir.

Eser, adından anlaşılacağı gibi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün arşivinde yer alan Erzurum Kongresi'yle ilgili belgeleri kapsamaktadır, yazarın ikinci çalışması, "Heyet-i Temsiliye Kararları" ismini taşır, eserin kaynağı Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan bir "Defter"dir. Defterde 8 Eylül 1919'dan başlayarak 13 Aralık 1919 gününe, yani Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya hareket edeceği güne kadar verilen kararların tamamı yer almaktadır. Baykal'ın bu konudaki diğer bir çalışması "Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"ismiyle neşredilen, Sivas

Levent Şahverdi Arşivi

Kongresinin akabinde, Sivaslı kadınlar tarafından kurulmuş bir cemiyetin arşiv belgelerine geçmiş faaliyetlerinin aynen yayınlandığı eserdir.

Cumhurbaşkanlığı Arşivinde muhafaza edilen III/2–13–2 sayılı dosyada yer alan, "Heyet-i Temsiliye Tutanakları, " Uluğ İğdemir tarafından Türk Tarih Kurumundaki fotokopisinden yeni harflere aktarılarak yayınlanmıştır, 16 Kasım 1919'da başlayan Heyet-i Temsiliye toplantılarına 28 Kasım 1919'da son verilmiştir.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Genel Nitelikli Eserler

Selahattin Tansel'in "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar" isimli dört ciltlik eseri, resmi tarih yazıcılığının güzel bir numunesidir. Sivas Kongresi bahsini ele alış tarzı ve kullandığı kaynaklar eserin genel çizgisini yansıtır.

Mahmut Goloğlu "Erzurum Kongresi" isimli eserinde, önce, ülkenin siyasî panoramasını açıklamakla başlar. Rize, Trabzon ile Gümüşhane illerinde millî teşkilatlanmayı ve önderlerin siyasî eğilimlerini teferruatıyla izah eder.

Bu izahlar, Sivas Kongresi sonrası bazı gelişmelerin anlaşılması için elzemdir, eserin bir bölümü, "Kongre sonrası" gelişmelere ayrılmıştır, "Atatürk'ün ilk muhalifleri" ve "anlaşmazlıkların gerçek sebepleri" başlıkları altında konu irdelenir. Son kısım eklerden oluşmaktadır, verilen belgelerin çoğu orijinaldir. Trabzon Kongre delegeleri ve özellikle Millî Mücadele konularında sözlü tarihçilik ilkelerinin ustalıkla kullanıldığı bir eserdir. Yazarın diğer bir kitabı, "Millî Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal", Sakarya savaşı dahil Trabzon'un Millî Mücadele'deki rolünü anlatan hacmi küçük fakat özlü bir eserdir.

Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde köprü vazifesi mahallî ve Millî Kongreler vasıtasıyla sağlanmıştı. Cumhuriyet tarihimizin bu önemli konusu tarih yazıcılığımızda Erzurum-Sivas Kongrelerine verilen önemle doldurulmaya çalışılmıştı;1918–1920 yılları arasında gerçekleşen Kongrelerin Devlet-İktidar ilişkileri bakımından bir incelemesi Bülent Tanör tarafından yapılmıştır. İlhan Tekeli- Selim İlkin'in Kurtu-

Levent Şahverdi Arşivi

luş Savaşı sırasındaki başlangıcında Uşak Merkezi Heyetini inceledikleri "Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey" isimli eserde, Uşak Kongresi bahsinde, Sivas Kongresi'nin batı Anadolu ile ilişkileri hakkındaki karanlık noktaları ve Kongreye batı illerinden katılan delegeler meselesini aydınlığa çıkarması itibarîyle önemlidir.

Ahmet Bedevi Kuran'ın, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri", Enver Behnan Şapolyo'nun, "Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi", konunun kayda değer eserleridir. Sabahattin Selek'in "Anadolu İhtilali" ise herkes tarafından bilinen kaynakları kullanarak yazarın Millî Mücadeleye yeni bir yorum getirmesidir. Önsözde yazar, niyetinin tarih araştırması yapmak olmadığını "ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihi gerçekleri araştırma amacı güttüğünü" belirtmektedir.

Falih Rıfkı Atay'ın "Mustafa Kemal Mütâreke Defteri", "Çankaya" isimli eserleri, Mustafa Kemal'in yakın çevresinde bulunan bir yazarın birinci dereceden tanıklığına dayanan yazılardan meydana gelmiştir Tarık Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasî Partiler" isimli eseri hacimli üç cilt olarak düzenlenmiştir. Birinci cilt, "İkinci Meşrutiyet" döneminde başlar (1908–1918) yıllarını kapsar. İkinci cilt (1918–1922) yıllarını ele almıştır Eserin üçüncü cildi ise İttihât Terâkki Fırkasını anlatır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılında üzerinde hassasiyetle durulan konu "hürriyet" ortamının yaratılmasıydı, bunun açılımı cemiyet ve siyasi parti kurmak oldu. Tunaya, Balkanlardan Arap ülkelerine kadar uzanan Osmanlı coğrafyasında imparatorluktaki farklı milliyetlerin örgütlenmelerine de yer vermekle, I Dünya Savaşı'nda uğranılan ağır yenilgi sonucu parçalanmanın kaynaklarını da ortaya koymuştur. Arşiv belgeleri ve çok zengin bir kaynakçanın kullanıldığı eser, sahasında önemli bir başvuru kitabıdır.

Enver Ziya Karal'ın Türk İnkılâbı'nın mahiyetini konu alan makalesi ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihi konulu büyük çalışması zikredilmesi gereken eserlerdendir. Yusuf Hikmet Bayur"un İnkılâp Tarihi adlı eseri sekiz cilt, üç kısımlık hacmiyle, kırklı yıllarda yayınlanmasına rağmen değerinden bir şey kaybetmeyen nadir eserlerdendir. Bu konuda özgün bir diğer çalışma Fet-

Levent Şahverdi Arşivi

hi Tevetoğlu tarafından yapılmıştır. Tevetoğlu'nun "Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar" isimli eseri Millî Mücadele sırasında faaliyet gösteren, Millî Mücadele ekseninde yararlı-zararlı veya açık-gizli olarak tasnifi mümkün olan kuruluşlar içinde Millî Mücadele'ye yardımcı "Karakol Teşkilatı" karşısında yer alan "Wilson Prensipleri Cemiyet", "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" ve "Yeşilordu Cemiyeti"'nin faaliyetlerini ele almıştır, eser konusunda ilk araştırmalardan birisidir. Wilson Cemiyeti hakkında yeni bir çalışma ise Cengiz Sönmez "Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti" dir yine bu konuda, Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Guruplar ve Faaliyetleri" isimli eserinde, Millî Mücadele'ye yardımcı gizli kuruluşların çalışma metotlarını arşiv belgeleri ve hatıralardan istifade ile aydınlatmıştır. İstiklâl Savaşı sırasında, İtilâf Devletleri'nden İngilizler, istihbarat servisleri vasıtasıyla, Mütâreke yıllarından itibaren Türkiye'de yoğun bir faaliyete girişmişlerdir. İstihbarat servisi, Türk asıllı İngiliz, Fransız vatandaşları, yabancı muhipleri başta olmak üzere, gayrimüslim, gayri Türk ve Millî Mücadele'ye muhalif her türlü unsurdan istifade ederek oluşturduğu istihbarat ağı yoluyla Mütâreke yıllarından başlayarak-Lozan Konferansına kadar geçen süreçte Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde etkisini hissettirmiştir. Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiyede'ki Çalışmaları" isimli eseri İngiliz arşivlerinde yıllarca süren bir çalışmanın mahsulüdür, belirtilen zaman dilimi içinde gelişen birçok olayın arka planını aydınlatması bakımından önemlidir.

Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütârekesi'nin imzasıyla TBMM'sinin açılması arasında geçen bir buçuk yıllık sürenin Millî Mücadele tarihindeki önemine değindiği eserinde, Gotthard Jaeschke'in Türk İstiklâl Mücadelesi incelemesi hakkında da mülâhazalarda bulunur. Tevfik Çavdar eserinde Millî Mücadele'nin başlangıcında, Anadolu'nun içinde bulunduğu sosyo-ekomik durumun bir analizini yapar. Vedat Eldem, ise "Harp ve Mütâreke Yıllarında Osmanlı İmpatorluğu'nun Ekonomisi " isimli eserinde. Harp ve Mütâreke yılları Osmanlı Devleti ekonomik durumunu ele almıştır. Dönemle ilgili araştırma eserlerinin azlığı her iki çalışmanın da kıymetini artırmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Amasya Toplantısında bir Kongre toplanması kararıyla Millî Mücadele'nin önemli şehirleri arasına giren Sivas Vilâyetinin 1919-1922 yıllarındaki hali hakkında, Kamil Erdeha'nın "Millî Mücadele Sırasında Vilâyetler ve Valileri" konulu eserinden istifade edilebilir. Erdeha, Millî Mücadelede önemi artan Sivas dahil on beş vilâyet ve valileri hakkında verdiği bilgilerle okuyucunun ülkenin geneli hakkında mukayeseli bilgi sahibi olmasını sağlar.

Alptekin Müderrisoğlu "Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları" isimli eseriyle savaşın mali bir portresini çizmiştir; yazarın Sivas Kongresi bahsinde verdiği bilgiler, Mazhar Müfit Kansu, Vehbi Cem Aşkun'un anlattıklarıyla sınırlıdır. Müderrisoğlu, Aşkun'dan naklen Sivas ileri gelenlerinden sadece Şekeroğlu İsmail Beyin delegelerden 28 kişiyi 32 gün evinde misafir ettiğini ifade ederken aynı sahifede Kongre heyetinin çektiği para sıkıntısından bakkala manava borçlandıklarından bahsetmektedir. Kongreye katılan delege sayısı konusunda bir mutabakat olmamakla beraber Mustafa Kemal ve yakınları dahil toplam sayının 33 kişi civarında olduğu varsayıldığında şehirden sadece bir kişinin misafirperverliği bile temsilcilerin şartları hakkında bir fikir verebilir. Şehir eşrafı, Kongre öncesinde muhtemelen askerî ve mülkî erkânın önderliğinde bir araya gelerek misafirlerin ihtiyaçlarını aralarında salma usulü toplamıştır.

Sivas Kongresi sırasında İstanbul hükûmetince Kongre çalışmalarını engellemekle görevlendirilen Elazığ valisi Ali Galip, İngiliz Binbaşı Noel ve Kürt işbirlikçilerinin bölgedeki faaliyetleri hakkında belgeler için Deniz Bilgen'in makalesine ve M. Kemal Öke, "İngiltere'nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı Noel'in Faaliyetleri (1919-1938)", M. Kemal Öke, "Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdüstan Sorunu (1918-1923)" isimli eserlerine, Millî Mücadele'de 'toplumsal ve siyasal güçlerin' tavrı hakkında Doğu, Ergil, Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi, isimli araştırma eseri, Cemil Paşazade Ekrem, Muhtasar Hayatım, isimli hatıra türü kitapları zikretmeden geçmek mümkün değildir.

Sivas Kongresi esnasında, muhaliflerin, Millî Mücadele önderleri hakkındaki en büyük ithamı onların İttihât Terâkki Partisi taraftarı oldukları

Levent Şahverdi Arşivi

hakkındaydı. Millî Mücadele önderleri için, İttihatçı olmadıklarını ispat etmek adetâ mükellefiyetti. İttihât Terâkki Partisi, eylemleri, mensuplarıyla bir şekilde Millî Mücadelenin gündeminden düşmüyordu. Bu konuda başvurulması gereken başlıca eserler, Sami Sabit Karaman'ın İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa isimli eseri, Kazım Karabekir'in "İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihât Terâkki Erkânı"dır. Konuyla ilgili etraflı bir araştırma Erik Jan Zürcher tarafından "Millî Mücadelede İttihatçılık" ismiyle yayınlanmıştır.

Monografiler

Vehbi Cem Aşkun'un konuyla ilgili "Sivas Kongresi" adlı çalışması mahallî eserler içinde ilk göze çarpandır. Aşkun'un eserini vazgeçilmez kılan hususîyeti, Nutuk'dan başlayarak önemli kaynakların aşağı yukarı tamamını çalışmasında kullanmakla kalmayıp sözlü tarihçilik usullerine başvurmasıdır. Yazar, eserini hazırladığı yıllarda hadiselere tanıklık etmiş kişilerle, yüz yüze ilişki kurmuş, sözlü tarihçilik metotlarını kullanmıştır. Rasim Başara, yazara yardımcı olanların başında gelmekteyse de kendi ifadesiyle "o günü yaşayan hemşehrilerinden bazılarına müteaddit defalar müracaat etmesine rağmen sadra şifa bir cevap alamamış bildiklerini ondan esirgemişlerdir".. Aşkun karşılaştığı bütün güçlüklere rağmen Sivaslılar arasında kendisine yardımcı olan telgraf memuru Rıfat Akman ve Erzurum Kongresine katılan Sivas murahhaslarından Fazlullah Moral ve Kongre delegelerini ağırlayan Şekeroğlu İsmail gibi mahallî tanıkların şahadetini temine muvaffak olmuştur, eserinin ilk baskısından önce bilgisine başvurduğu Rauf Orbay'dan cevap alamadığını belirtir Eser bu özelliğiyle konuyla ilgili diğer araştırmalara kaynaklık eder. Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal'in hizmetine bakan Sivas Lisesi idarî memuru Baki Derviş Devirmiş'in bir gazetede yayınlanan hatıraları yaşlılığından dolayı Aşkun'un şifahen istifade edemediği mahallî tanıklıklardan birisidir.

Millî Mücadele'yle ilgili eserler arasında ilk zikredilmesi gerekenlerden birisi Tayyip Gökbilgine ait "Millî Mücadele Başlarken (C.I.II)" isimli eserdir.. Eser, Meclis-i Vükelâ Mazbataları'nın 1335 (1919) yılı kayıtlarını İstanbul basınını ve kısmen de hatıralardan istifade edilerek hazırlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eser, Sivas Kongresi esnasında, Saray çevresi ve hükûmetlerin siyasî tavrını ilk elden kaynakları kullanarak gözler önüne sermiştir. Kanaatimce, bu çalışma Sivas Kongresinin ilmi usullerle yazılmış en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilebilir. Mahmut Goloğlu'nun "Sivas Kongresi", isimli araştırma eseri Sivas Kongresi konusunda Nutuk'ta şekillenen resmi kabulün dışındaki kaynakları değerlendirmeye almıştır. Kongre sonrası gelişmelere bir bölüm halinde yer vermiş, Trabzon ilindeki muhalefeti incelemiştir. Kitabın ekler kısmında ise dönemin önemli bazı belgelerinden kısımlar yayınlayarak araştırmasının değerini artırmıştır. Kemal Arıburnu'nun çalışması isminden de anlaşılacağı gibi "Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla", olaylar ve anıların bir derlemesidir.

Sivas Valiliği ve C Ü, Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Uygulama Merkezinin Sivas Kongresi hakkında yayınladığı risale nevinden bazı çalışmalardan söz edilebilir, yine mahallî çalışmalar arasında zikredilebilecek bir çalışma Hikmet Denizli'ye aittir.

Kronolojiler

Kurtuluş Savaşı kronolojisi alanında Gotthard. Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı Kronolojisi" adlı eser, yazarın İngiliz arşivlerinin 30.10.1918–27.6.1919 ve 1922 yılları arasındaki belgelerini ayrıca adı geçen tarihler arası dönemin, gazete mecmua arşivini Ankara, İstanbul kütüphanelerinde ve Londra'da British Museum'un süreli yayın kataloglarında karşılıklı olarak tetkik etmesi eserinin önemini artırmaktadır. Zeki Sarıhan'ın "Kurtuluş Savaşı Günlüğü" isimli, tamamı dört ciltten ibaret olan eser, Mondros Mütârekesinden Sakarya-Lozan 'a kadar uzanan devri konu alır. İngiliz, Fransız ve Yunan kaynaklarından istifade etmiştir. Kurutuluş savaşı sırasında İstanbul ve Anadolu basınına yer verilmiş, yabancı ülkeler özellikle Arap, İslam dünyası yayın organlarına ise yer verilememiştir.

Dış Politika İle İlgili Eserler

Haricî siyaset alanında eser verenlerden Yusuf Hikmet Bayur'un çalışmaları "Türklüğün Acun ve Siyasası Üzerindeki Etkileri", "Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti", isimli eserleridir. Salahi R Sonyel'in "Türk

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika", isimli iki ciltlik eseri Mondros Mütârekesinden- Lozan anlaşmasına kadar Kurtuluş Savaşı boyunca dış ilişkilerin tamamını konu almıştır. Eserin birinci cildinde "Sivas Kongre"sini dış ilişkiler itibariyle ayrı başlık altında incelemiştir. M. Gönlübol, C. Sar, "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası" isimli eser 1919–1938 yılları arasını konu alan Türk dış politikasının genel bir değerlendirmesidir. Abdülahat Akşin'in "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi" isimli eseri ise Millî Mücadelede izlenen dış politika hakkında önemli bir araştırmadır.

Hatıralar

Millî Mücadele'nin arka planını kavrayabilmek için, hatıra bahsinde Osmanlı'nın son dönem devlet adamlarının yazdıklarıyla başlamakta fayda vardır. Halil Paşanın, "İttihât Terâkki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş" ismiyle yayınlanan hatıraları, II. Meşrutiyet, Mütâreke İstanbul'u, Bekirağa bölüğü oradan Anadolu (Sivas) ve Rusya hatıralarını anlatır. İttihât Terâkki'nin askerî kanat ileri gelenlerinden olan Paşa aynı zamanda Enver Paşanın amcasıdır. Eser, genel malûmat ile Mustafa Kemal-Enver Paşa –İttihât Terâkki ilişkileri hakkında özel bilgileri de taşımaktadır. Afet İnan'ın, "Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler" Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal'in yakın çevresinden ve savaş alanından gözlemlere dayanan eserlerdir. Ali Fuat Cebesoy, "Kuvayi Milliyenin İçyüzü" isimli eserinde üçüncü ve dördüncü bölümleri "Erzurum Kongresinden Sivas Kongresine" "Sivas Kongresinden TBMM'sinin açılmasına kadar" başlıklarını taşır. Nutuktaki söylemi teyit ve komutası altındaki bölgeyle ilgili detayları ifade etmektedir. Cebesoy'un Atatürk hakkında bir eseri de "Sınıf Arkadaşım Atatürk" ismini taşır. Okul ve genç subaylık hatıralarının anlatıldığı eserde hakim olan dostluk hayranlık ifadeleridir

Cevad Dursunoğlu, "Millî Mücadelede Erzurum" isimli eserinde, Millî Mücadele yıllarında, Erzurumluların millî direniş göstermekteki gayretlerini İstanbul'dan itibaren kaleme almıştır. Dursunoğlu'nun hatıraları, Erzurum'da Millî Mücadele'nin sivil inisiyatifinin varlığını gözler önüne serer. Yazar, Erzurum'a gelen yabancı heyetlerle münasebetler, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal, Erzurum şehri hakkında bilgi vermekle yetinmez

Levent Şahverdi Arşivi

değerlendirmelerde de bulunur. Erzurum'a gelen bulunan Mütâreke gözlemcisi İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson'un "Adventures Inthe Near East (1918–1922" isimli hatıratından ilgili kısımları tercüme ettirerek kitabına eklemekle, eserini zenginleştirmiştir.

Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastığında Sivas valiliği vekâleten Hasbi Kadı tarafından yürütülmektedir. Mustafa Kemal, Havza'dan Amasya'ya hareket ettiğinde yeni tayin edilen vali Reşit Paşa, 11 Haziran 1919'da Hasbi Kadı'dan valilik görevini devralacaktır Sivas askerî yönetim itibariyle 3. Kolordunun merkezi konumundadır ve kolorduya bağlı iki tümenden biri, 5. Kafkas tümeni Amasya'da diğeri 15. Tümen Samsun'dadır. Kolordu komutanlığına önce Albay Refet Bele, bilahâre Albay Selahattin Bey atanmıştır.

Sivas Kongresi esnasında valilik makamında bulunan Reşit Paşa 1888-14 Mart 1924 tarihini kapsayan hatıralarını yayınlamıştır. Vali Reşit Paşa, 11 Haziran 1919 tarihinde Sivas Valiliği görevine başlamıştır. Hatıraları, Millî Mücadele'nin başlangıcından Sivas Kongresi'ne ve Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan süreyi kapsamakla Sivas Kongresinin birincil kaynaklarından birisidir. 21 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamimi'nin yayınlandığı göz önüne alınırsa yeni valilinin sıcak gelişmeler arasındaki hâli daha iyi değerlendirilebilir. Reşit Paşa hatıralarında vilâyetin içinde bulunduğu politik çelişkiyi ana hatlarıyla sergilerken devlet-i aliyyenin düştüğü durumla ilgili olarak Osmanlı münevverinin geçirdiği tereddütleri hatıralarına yansıtmıştır. Müteredditbir hava içinde başlayan Vali ve Mustafa Kemal ilişkisi Millî Mücadele'nin seyri belli olduktan sonra kaleme alınan hatıratta, adetâ Mustafa Kemal'in öngördüklerini yerine getiren bir vali portresine dönüşür. Kendisini, Millî Mücadele ile ilgili hızlı gelişmelerin ortasında bulan valinin "Hatıratı" sözü edilen bilgilerin ışığında ihtiyatla ele alınmalıdır. Eserde, mahallî Kuva-yi millicilere özel önem atfetmesi, eşraftan İtilâf Hürriyet Fırkası taraftartarları hakkındaki aşırıya kaçan değerlendirmeleri siyasî durumun nazikliği ile izah edilebilir.

Mevcut tarihi kaynakları değerlendirmeye tabî tutmadan önce devrin tarihine tanıklık etmiş kişilerin belirlenmesinde fayda vardır. Mustafa Ke-

Levent Şahverdi Arşivi

mal'le birlikte Samsun'a çıkan silah arkadaşları (on sekiz kişi) Millî Mücadele'nin ilk tanıkları oldu. Onlara sırasıyla Amasya, Erzurum ve Sivas'taki tarihi olaylara müdahil olan mahallî idareci, asker ve eşrafı ilâve edebiliriz. Ülkemizde önemli görevlerde bulunan insanların hatıralarını yazması geleneği pek yerleşik olmamakla beraber istisnaları da vardır. Rauf Orbay'ın hatıraları "Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım" ismiyle iki cilt halinde yayınlanmıştır. 0rbay, 1914 yılında İngiltere'ye ısmarlanan "Sultan Osman Gemisi"ni teslim almaya gittiği Londra hatıralarıyla kitabına başlar. Sivas Kongresi hakkındaki yazdıkları, iki teferruat haricînde bilinen şeylerdir. Eserinde, farklı malûmattan birincisi, Amerikalı General Harbord Heyetinin, Amerikan hükûmetine sunduğu raporun, Orbay'ın Meclis-i Mebûsan üyesi bulunduğu sırada bizzat Harbord'ın kendisinden temin ettiği sureti, diğeri ise Sivas'ta, mahallî önderlerden Halis Turgut'la kendisi ve Mustafa Kemal arasındaki mülâkattır. Eser bütünüyle ele alındığında, Millî Mücadelenin değişik safhalarını tarihi bütünlüğü içinde inceleyen temel kaynaklardan birisi olma özelliğine sahiptir. Mücadelenin diğer tanıklarının Nutuk formatındaki değerlendirmelerinden farklı yorumlarıyla ayrılır. Yunus Nadi, "Mustafa Kemal Paşa Samsun'da" ve, "Ali Galip Hadisesi" isimli eserlerinde konulara ışık tutar Mustafa Kemal'in yakın çevresinden usta bir gazetecinin izlenimleri olarak dönem hakkında önemli ip uçları verir. Kılıç Ali'nin Hatıraları "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor" ve "Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali" isimleriyle iki değişik yayınevi tarafından basılan eser, hatıra sahibinin bizzat yaşadığı İstiklâl Mahkemeleri hakimliği benzeri hatıralarıyla Cumhuriyet tarihinin farklı yönlerine ışık tutmaktadır. "Atatürk"ün Anıları (1917–1919)", Falif Rıfkı Atay"ın Mahmut Soydan ile birlikte kaleme aldığı Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanmak üzere anlattıklarını kapsar. Halide Edib "Türkün Ateşle İmtihanı"'nda konuyla ilgili hiçbir kaynakta ismi geçmeyen Halis Turgut'a dair, şu değerlendirmede bulunur, "Sivas"ın millî harekete bağlılığı çok büyüktü. Burada kendisini tehlikeye atarak, temsilcileri tutanlar arasında en önemli kişilerden biri Halis Turgut beydir".

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında Karargâhında yer alan silâh arkadaşlarının bir kısmı Cumhuriyet döneminde de önemli görevlerde bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunmuş, hatıralarını neşretmişti. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlar, konusunda detaylı bir çalışma "Atatürk'le Samsuna Çıkanlar, " isimli eserle, Fethi Tevetoğlu tarafından yapılmıştır. Tevetoğlu, bu kişiler hakkındaki araştırmalarının "Türk Kültürü Dergisi"nde önce makaleler halinde yayınlamış sonra bir kitapta toplamıştır. Bunlardan birisi (Ayıcı) Mehmet Arif Beydir. Arif Bey, "Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919–1923)", isimli hatıralarında, ülkenin siyasî ahvaliyle ilgili bir durum değerlendirmesinde bulunur. Hatıraları arasında Sivas Kongresi'ne ayırdığı kısım kısıtlı olup Millî Mücadele'nin diğer bahisleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu heyetten diğer bir hatıra sahibi Hüsrev Gerede'dir. "Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler 19 Mayıs 1919–10 Kasım1919", ismiyle yayınlanan eserinde, hâdiseler günlük tarzında kaydedilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Erzurum Kongresi öncesi, Sivas Kongresi sonrası, Sivas'ta bulundukları süre içinde gelişen iç ve dış olaylar hakkında günlük mâlumat vermekte yorumlarda bulunmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarına Erzurum'da katılan eski Bitlis valisi Mazhar Müfid Kansu'nun, "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber isimli eserinde ise Kongre öncesi ve sonrasında Sivas'ta cereyan eden hadiseler hakkındaki görüşlerini ayrıntılarıyla kaleme alınmış, yazar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının halet-i ruhiyyesini eserine yansıtmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kongre hazırlıkları için görevlendirilen Albay İbrahim Tali Öngören ve eski meclis-i Mebûsan üyesi Rasim Başara ise bu hazırlıkların önde gelen kişileri oldukları halde hatıralarına henüz tesadüf edilmemiştir. Haklarındaki ilk bilgi Reşit Akif Paşanın hatıralarında, onların Sivas halkını Millî Mücadele konusunda aydınlatmak ve şehri Kongreye hazırlamak için gösterdikleri çabaya dair ifadelerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde de TBMM üyesi olan Başara, Vehbi Cem Aşkun'un Sivas Kongresi adlı eserinde bilgisine başvurduğu kaynak kişilerden birisidir. Mustafa Kemal Paşanın Karargâh erkânından İbrahim Süreyya Beyin (Yiğit) Erzurum'dan Sivas'a gelirken Çardak Boğazında geçirdikleri gece hakkında yazdıkları "Çardak Boğazında Bir Gece", Necip Ali Bey'in yazısı. Sivas Kongresi, Kayseri delegelerinden Ahmet Hilmi Beyin "Kendi Kitabım (1904–1920) Hatıralarım", isimli eseri belirtilen tarihlerdeki siyasî-içtimai

Levent Şahverdi Arşivi

birçok olayı aydınlattığı gibi yazarının 1913–1917 yılları arasında Sivas Valiliği görevini yürüten Muammer Bey ile beraber sırasıyla Mektupçu, Kangal, Suşehri, Şebinkarahisar kazalarında Mutasarrıflık görevlerini yürütmesi, 4 Eylül Sivas Kongresi'ne Kayseri delegesi olarak katılması hatıralarının önemini artırmaktadır. Şükrü Elçin'in "Hacı Derviş'ten Duyduklarım" isimli yazısı, Derviş Devirmiş'in, bir gazetede tefrika edilen "Kongre"günlerinden hatırladıklarını muhtevî tefrikada bu cümleden sayılabilir.

Atatürk Biyografileri

Mustafa Kemal biyografisi alanında Şevket Süreyya Aydemir "Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919–1922", isimli üç ciltlik eseri Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumundan ölümüne uzanan süreyi ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Aydemir özel arşivlerden istifade fırsatı bulduğu gibi bilgi sahibi birçok kişiyle görüşme imkânını bulmuştur. Lord Kinross'un da "Atatürk Bir Milletin Yeniden Uyanışı, " isimli eserinde, Aydemir'le aynı yolu izlediği, . O zamanlar henüz sağ olan Millî Mücadele önderi bir çok kişiyle görüşüp yakından tanıştığı, gerek Atatürk gerekse yakın çevresindeki kişi ve olayları tahlilindeki derinlikten anlaşılmaktadır. Amerikan diplomatı Josep C.Grew'in, "Atatürk ve Yeni Türkiye" eseri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD Büyükelçisi olarak 1927–1932 yılları arasında bulunduğu Ankara'daki gözlemlerini aktardığı, siyasî hatıralar yanında, yazarın sosyal ve kültürel bakış açısını da yansıtır. Arnold Toynbee'nin, İzmir Uluslarası Koleji tarih hocası Kennet P. Kirkwood ile beraber yayınladığı "Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni" isimli eser, İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecini inceleyen makalelerden oluşmaktadır. Tarih alanındaki diğer çalışmalarıyla dikkat çeken Toynbe'nin eseri bu sahada önemli çalışmalardandır. Andrew Mango, "Atatürk, Modern Türkiye'nin Doğuşu, ", isimli eserde, Atatürk'ün şahsından yola çıkarak yeni Türk Devletinin tahlili yapıldığı son araştırmalardan birisidir. Erzurum –Sivas Kongresi bahisleri kitapta geniş şekilde yer almaktadır. Paul Dumont, "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu, " Mahmut Esat Bozkurt'un "Atatürk İhtilali" isimli eseri ise Cumhuriyetin felsefi ve hukuki temellerini konu edinen bir çalışmadır. Falih Rıfkı Atay, "Çankaya, Mustafa Kemal'in Çankaya'sı" Atatürk'ün do-

Levent Şahverdi Arşivi

ğumundan ölümüne kadar, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yakın çevresinde yer almış bir yazarın gözlemlerine dayanır. Yusuf Hikmet Bayur, "Atatürk Hayatı ve Eserleri" ve bir heyet tarafından yazılan "Atatürk" isimli biyografik eserler bu listeye ilâve edilebilir.

Süreli Yayınlar

Millî Mücadele sırasında Türk basın tarihiyle ilgili yazılan eserler bahsinde Yücel Özkaya "Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın 1919–1921" 1919–1921 yılları arasında Mustafa Kemal'in basınla ilişkilerini Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi belgelerine ve devrin gazetelerine dayanarak incelemiştir. Ömer Sami Çoşar, "Millî Mücadele Basını" İzzet Öztoprak'ın "Kurtuluş Savaşında Türk Basını 8 Mayıs 1919–1921" isimli eser, Dünya kamuoyunda, Türk dış politikası eksenli haberlerin, Türk basınındaki yansımaları bağlamında Türk basının bir değerlendirmesini sunarlar. İstanbul basını Sivas Kongresi ve sonrasında gelişen siyasî olayları, dikkatle izleyerek gazete sayfalarında geniş yer vermiştir, yazarın bu alandaki bir başka eseri "Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele " ismini taşır. Yahya Akyüz'ün "Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1922)" isimli eseri Millî Mücadelede, Fransız kamuoyunun tepkilerini aydınlatan, önemli bir çalışmadır. Yazar, Fransız gazete ve dergilerini Türk basını ile karşılaştırmalı olarak tetkik etmiştir. Bu tarzda diğer bir çalışma ise Osman Ulagay tarafından "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı" ismiyle Amerikan basını ve kamuoyu üzerine yapılmıştır. Ergun Aybars, "Millî Mücadelede İngiliz Basını" isimli makalesinde, münferit bir olayın "Şeyh Recep" hadisesinin izini İngiliz basınındaki ele alınışıyla konu edinmiştir.

Eleştirel Görüş Getiren Eserler

Dr.Rıza Nur'un "Hayat ve Hatıratım" ismiyle basılan dört ciltlik eseri, yazarının kimliği kadar kitabın kendi serüveni ve yazdıklarıyla da dikkate değerdir. Eser, 1924 yılında Paris'te kaleme alınmış, müellifi 1942 yılında Türkiye'de vefat etmiştir. Britisch Museum'a 1960 yılına kadar açılmaması kaydıyla teslim edilen el yazması nüsha Cavit Orhan Tütengil tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

tespit edilerek kamuoyuna duyurulmuştu. Birinci cildi, eserin giriş bölümü-hayatı, ikinci bölüm hekimlik dönemini ve Meşrutiyet döneminde başlayarak I. Dünya Harbi'ne kadar süren siyasî hayatını kapsar. II. ciltte, siyasî hayatının Millî Mücadele'ye kadar olan kısmını anlatır. III. ciltte, Milli Kıyamın (Hareketin) İç yüzü, Lozan Konferansı ve Mustafa Kemal'in Nutku'nun Mahiyeti bölümleri eserin can alıcı kısımlarıdır. Eserin dördüncü cildi, Cumhuriyetin ilanından sonraki hadiselere ayrılmıştır. Dördüncü cilt, yazarın eserleri hakkında tafsilatlı bilgi vermesi ve Serbest Fırka başlıklı kısımla sona erer. Eserin Sivas Kongresi dönemini anlatan kısmı III. cildin giriş kısmındadır. Rıza Nur, "Hayat ve Hatıratım"isimli eserinde Cumhuriyet ve kurucularına farklı bir pencereden bakar, alışılmışın dışında kin, garaz, hakaretâmiz ifadeler ilk bakışta eserin ciddiyetini gölgelemekle beraber, metnin bütünlüğü göz önüne alındığında incelenmeye değer bir eser olduğu görülür.

Mütareke Döneminde Yazılanlar

İbnülemin Kemal'in "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" isimli eseri, son Osmanlı münevverine misal şahsiyetiyle, sahasında klasik değere sahiptir. Mütareke dönemi hükümetleri devlet ricali hakkında başvurulması gereken eserlerin ilk sırasında yer alır. Haydar Rüştü Öktem'in, İzmir'de yayınlanan Anadolu ve Duygu gazetelerinde yayınlanan yazıları bir kitapta toplanarak "Mütâreke ve İşgal Anıları" ismiyle yayınlanmıştır, kitap, yazarın Mütâreke yıllarında ve tanık olduğu Yunan işgalinin üç ayı hakkındaki hatıralarını kapsar. Mütâreke yıllarındaki İstanbul hükümetlerinde görev almış devlet ricâlinin hatıraları arasında Mehmet Tevfik Bey, Bir Devlet Adamını Mehmet Tevfik Beyi (Biren) "II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütâreke Devri Hatıralar C. II"isimli eser Paşanın şahit olduğu hadiseleri, tanıdığı kişileri ifade etmektedir. Tevfik Paşanın oğlu, Sultan Vahideddin'in damadı, İsmail Hakkı Okday'ın, "Yanya'dan Ankara'ya"isimli hatıratı ise Balkan harbi anılarıyla başlar saraya damat olması ve Anadolu'ya cephede görev almak üzere geçmesiyle sona erer. Son dönem saray hayatı, Enver, Tevfik Paşalar ve bizzat Sultan Vahideddin ailesi hakkında değerlendirmelere yer verir. Ahmet İzzet Paşanın, "Feryadım" ismini verdiği iki ciltlik

Levent Şahverdi Arşivi

hatıralarının ilk cildi, Harp tarihini ilgilendiren konulara ayrılmış, ikinci cilt ise Mütâreke ve İstanbul yıllarına hasredilmiştir. Saltanatın son günlerini, İstanbul'daki devlet ricalinin ruh haletini, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki sancıyı adetâ ruhunda hissederek hatıratına yansıtmıştır, eser, muhalif bir bakış açısı sunmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek'in "Vahideddin" isimli eseri Sultan Vahideddin'in nokta-ı nazarından siyasî hadiseleri izaha çalışan bir edebiyatçının bakış açısını yansıtır, Tarık Mümtaz Göztepe'nin "Vahideddin Mütâreke Gayyasında" isimli eseri ise, Mütâreke döneminde İstanbul'da görevli, (Harbiye Nazırı Yaveri) saraya yakın bir kişinin, tanık olduğu olayların saraydan görünüşünüdür. VI. Mehmed Vahideddin ve zamanı hakkında kapsamlı bir araştırma eseri devrin son tanıklarının şahadeti ve Osmanoğlu ailesinin özel arşivinden istifadeyle Murat Bardakçı tarafından yazılan "Şahbaba"isimli eserdir. Eser, adetâ Vahdeddin noktasından yapılan Millî Mücadele'ye eleştirel yaklaşımların ciddi deliller ileri süren yeni bir versiyonudur. Başmabeyinci Lütfü Bey (Simavi) "Osmanlı Sarayının Son Günleri" eserinde Sultan Mehmet Reşat döneminde Başmabeyincilik görevini üç yıl, 1918 yılında Sultan Vahideddin devrinde ise 1919 yılına kadar bir yıl aynı görevi yürütmüştür. Lütfü Beyin hatıraları sarayda bulunduğu yıllara ait gözlemlerine dayanır, özellikle Mütâreke döneminde İstanbul'da görevli devlet adamları ile, siyasetçiler hakkındaki değerlendirmeleri kıymetlidir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi (Son Hatıralar)", ismiyle yayınlanan anılarından, 31 Mart Vakasından sonra Osmanlı Sarayının Meşrutiyet düzenine uyum sürecini izlemek mümkündür. Şahit olduğu tarihi olayları, kişileri tasvir ederken edebiyatçı kişiliğinin ön plana çıktığı; psikolojik tahlillerde bulunduğu görülür. Mütâreke döneminin önemli tanıklarının hatıralarını da zikretmekte fayda vardır. Dönemin saraydaki önemli şahitlerinden Ali Fuat Türkgeldi'nin, "Görüp İşittiklerim', isimli hatıratı, Sultan Reşad, Sultan Vahideddin devirlerinde Mabeyin Başkatipliği görevlerini yürütmüş olan yazarın, Osmanlı Sultanları ve devlet adamlarının ruh haletlerini, hadiseleri birebir nakletmesiyle dönemin önemli kaynaklarından birisidir. Albay Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarını ihtiva eden "İki Devrin Perde Arkası" isimli eser Mütâreke yılları İstanbul'u ve Millî Mücadele'nin

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul cephesi hakkında fikir verir. Galip Söylemezoğlu, "Başımıza Gelenler" adlı eserinde, 1918–1922 yılları arasında cereyan eden ve şahit olduğu hadiseleri izah etmektedir. Ahmet Reşit Reyin "Canlı Tarihler- Gördüklerim, Yaptıklarım 1890–1922" isimli hatıralarının toplandığı eser, belirttiği tarihler arasında şahit olduğu önemli hadiselerin yer aldığı hatıra kitaplardandır. Refik Halit Karay "Minelbâb İlelmihrâb" isimli eseri, Millî Mücadele'nin karşı cephesinde yer alan bir yazarın kendi iç hesaplaşmasının bir misalini verir.

Ahmet Emin Yalman'ın, dört ciltlik "Yakın Tarihimizde Gördüklerim ve Geçirdiklerim" isimli eseri 1888–1970 yıllarını kapsayan hatıraları devri aydınlatan önemli anılardır. Yazar eserinin birinci cildinde Abdülhamit devri yaşadıklarını gazeteciliğe ilk adımını, atışını, Meşrutiyetin ilânını, Amerika tahsilini harp muhabirliğini; ikinci ciltte, son padişahın hışmına uğrayıp Kütahya'ya, ardından İngilizler'in İstanbul'u işgalinde Malta'ya sürgününü, Millî Mücadeleye katılışını; üçüncü ciltte, 1922-1944 yılları arasındaki mücadelesini., tek parti iktidarında çektiklerini dile getirir.

Osmanlı'nın son Cumhuriyetin ilk gazetecilerinden olan Yalman'ın hatıraları alanının önemli kitaplarındandır.

Millî Mücadele Önderlerinin Eserleri

Kazım Karabekir, "İstiklâl Harbimizin Esasları"isimli eseri, Birinci Dünya harbi şartlarını, İstiklâl mücadelesi öncesi hadiseleri teferruatıyla ele alır. Paşanın İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş tarihi 12 Nisan 1919'dur. Karabekir, Erzurum ve Trabzon başta olmak üzere Doğu ve Karadeniz vilâyetlerinin özel şartlarına müdahil olduğundan halkın itimadını kazanmıştır. Karabekir, Sivas Kongresi ve sonrasında, kumandası altındaki bölgelerde halkın Mustafa Kemal'e, Millî Mücadele'ye tavrını farklı açılardan değerlendirmekte, birçok noktada Nutuk'a muhalif fikirler serdetmektedir. 27 Mart1945 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı bakan odasında bir araya gelen Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel, Kazım Karabekir Paşa ve Enver Ziya Karal'ın iştirakiyle yapılan Cumhuriyet ve İnkılâp tarihi konularını kapsayan dört toplantının metinleri ile Enver Ziya Karal'ın cevabî yazısının eserin sonuna eklenmesi kitabın değerini artırmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih Araştırmaları

Türkiye'de hakim tarih tezleri, Kemalist, milliyetçi, lâik tarih tezlerinin haricînde 1970"li yıllardan itibaren ders kitaplarını eleştirmekle başlayan Marksist yaklaşımlı tarih çalışmalarına tanık oluyoruz. Bu çalışmaların en yetkini Sina Akşin'in yönetiminde yayınlanan dört ciltlik "Türkiye Tarihi"dir. Son iki cildi 1980 yılına kadar olan devreyi kapsamaktadır. Mütâreke yılarındaki İstanbul'un siyasî havası Sina Akşin'in "İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele" isimli eserindeki titiz çalışmasında ifadesini bulmaktadır. Akşin, bir makalesini ise Paris sulh görüşmelerinin yaklaştığı günlerde sömürge muamelesi görmemek için 1919 Ekim, Kasım aylarında basında gündeme gelen medenileşme ve kadın haklarına ayırmıştır.

İstanbul hükûmetleri ve Millî Mücadele bahsinin incelemekte Nur Bilge Criss ise araştırmasında işgal kuvvetlerinin politikası üzerinde odaklanmaktadır. Murat Belge'nin yönetmenliğinde hazırlanan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye" ve "Cumhuriyet Döneminde Türkiye" isimli tarih ansiklopedileri tarih yazıcılığımızın sol kulvarda eriştiği seviyeyi ortaya koyan niteliği ile başvurulması gerekli eserlerdir. İlk dönem Cumhuriyet tarihi siyasî hadiselerinin özgün bir incelemesi için Mete Tuncay"ın "Türkiye Cumhuriyet"inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması" isimli eserine ve aynı yazarın Cumhuriyet öncesi ve sonrası sol akımlar konusunda "Türkiye'de Sol Akımlar (1908–1925)" isimli çalışmasına başvurulabilir. Tuncay'ın her iki eseri de sahalarında genel kabul görmüş eser arasında zikredilmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa hakkındaki tarihi malzemeyi değerlendirerek üç ciltlik monografik bir eser ortaya koymuştur. Eser, orijinal kaynakların ustaca kullanılmasına misaldir ve Enver Paşanın şahsiyeti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bernard Lewis, Erich Jan Zürcher'in araştırma eserleri Mustafa Kemal Atatürk ve modern Türkiye'nin oluşumunu inceleyen önemli eserlerdir.

Kongrenin Uluslararası Yankıları

Manda konusu, Erzurum Kongresi sırasında Millî Mücadele önderlerinin önemli problemlerindendi, Halide Edip Adıvar, Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun bir mesajda özet olarak İstanbul'daki aydınlar adına, ülkenin

Levent Şahverdi Arşivi

durumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin eski ve yeni sınırlarını kapsayan geçici bir Amerikan mandasının katlanılabilir olduğu düşüncesini taşıdıklarını belirtiyordu. Halide Edip, King-Crane Komisyonu ile temas halindeydi. Komisyon, Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından özellikle Arap illeriyle ilgili güdüm meselesini araştırmayla görevlendirilmişti. Bu incelemeyi tamamladıktan sonra Türkiye'nin güdümü, İstanbul'un idaresi, Ermeni güdümü konusunda da tezler üretmiştir. Komisyonun iddiasına göre, Sivas Kongresinin Amerikan Mandasını talep etmesi bekleniyordu, Ağustos sonlarında İstanbul'da bulunması başkentte birçok aydının Amerikan Mandası konusunda Sivas Kongresi'ne baskı yapmasına yol açmıştır.

Sivas Kongresi, 8 Eylül 1919 tarihli oturumunda Manda meselesini görüşmeye açtı. Mustafa Kemal, söz alarak Sivas'ta bulunan Amerikalı gazeteci Edgar Brown'la görüşmesi hakkında bilgi verir. Brown'un münasebetleri hakkında, Akdes Nimet Kurat'ın bir makalesi, Deniz Bilgen'in, "Sivas Kongresi'ne Katılan Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne" isimli bir tez çalışması vardır. Bilgen, Browne'in Millî Mücadele ve Sivas Kongresi sırasındaki faaliyetlerini İngiliz ve Amerikan kaynaklarından da istifadeyle inceleyerek, Sivas Kongresi'nin bu yabancı misafirini aydınlığa çıkarmıştır.

Sivas Kongresi'nde tartışılan konulardan birisi olan manda meselesinde zikredilmesi gereken bir eser, Mine Erol, "Türkiye'de Amerikan Mandası, 1919–1920 Erol, çalışmasında Türk ve Amerikan kaynakları arşiv belgeleri, hatıralardan karşılıklı olarak istifade etmiştir.

Harbord Heyeti, Mandacılık konusunda bir çalışmada Cemal Kutay tarafından "Türk Millî Mücadelesinde Amerika" ismiyle yayınlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulması ve mandaterlik zemininin şartlarını tetkik etmek üzere General Harbord'ı bir heyetle Anadolu'da görevlendirdi. General Harbord'ın Anadolu gezisi ve raporu Millî Mücadele hakkında dünya kamuoyunda müspet izlenimlere vesile olması bakımından önem taşır. Konuyla ilgili ilk çalışmalar Fethi Tevetoğlu'nun makaleleridir General Harbord hakkındaki daha etraflı bir araştırma ise Seçil Akgül, tarafından"General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu Kurtuluş Savaşı Baş-

Levent Şahverdi Arşivi

langıcında" ismiyle yayınlanan eserdir. Bu konuda son yayınlardan birisi de Metin Ayışığı'nın "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri" isimli kitabıdır. Erzurum Kongresinin yapıldığı günlerde tartışılmaya başlayan Manda meselesinin samimi taraftarlarından biri de Halide Ediptir. Sivas Kongresi hazırlık safhasında yazdığı bir mektupta Rauf Orbay ve Mustafa Kemal'i iknaya çalışır. İkinci mektup Kara Vasıf Beyin yazdığıdır.

Milletler Cemiyeti veya Amerikan Mandasının on beş ilâ otuz yıllık makul ve mahdut bir süre kabul edilmesinin uygun olduğu hakkında bir layiha ise Ahmet İzzet Paşa tarafından yazılmıştır. Konuyu, Millî direnişe katılan komutanlar kademesinde inceleyen bir makale, Millî Mücadele'de manda ve himaye meselesini inceleyen bir kitap çalışması da Kadir Kasalak tarafından yazılmıştır İtilâf Devletleri belgelerine dayanarak yapılan çalışmalardan birisi Bilal Şimşir'in "İngiliz Belgelerine Göre Atatürk (1919–1938)" eseridir. Savaş sonrası yıllarda Sevr ve Lozan anlaşmasını yaratan diplomasiyi konu alan bir çalışma Paul Helmreic'in İtilâf Devletleri'nin dış siyasetini ele aldığı "From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920"/ Paris'ten Sevre Osmanlı İmparatorluğunun 1919–1920 Barış Konferansında Taksim Edilişidir. Ömer Kürkçüoğlu'nun "Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)" İngiliz kaynaklarından istifadeyle hazırlanmış eserlerdir. Stefanos Yerasimos, "Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye" adlı kitabında Millî Mücadelecilerle Bolşevikler arasındaki ilişkileri ele alır. Selami Kılıç ise iki farklı çalışmasında Ermeni meselesi ve Almanya arasındaki münasebeti, Türk- Sovyet diplomasisinin ele almıştır. Bilge Yavuz "Türk Fransız İlişkileri 1919–1932" Turhan Baytop, "İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı" ve Cemil Koçak'ın "Türk Alman İlişkileri, 1923–1939 İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı" Kamuran Gürün'ün "Türk Sovyet İlişkileri" isimli eserler Türk-Fransız-İngiliz-Alman ve Sovyet ilişkilerinin bir dönemini anlatan son zamanlarda yapılmış çalışmalardır.

Laurens Evans'ın 1914–1924 arası Türkiye'nin paylaşılması konusundaki ABD politikaları, "Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası

Levent Şahverdi Arşivi

1914–1924" E. N. Benett'in, İtilaf kuvvetlerinin saklı tuttukları Anadolu politikaları hakkındaki saklı raporları, . Paul C. Helmreich'in "Sevr Entrikaları, " isimli eseri Sevr kapsamında diplomatik oyunları ele aldığı, mevzuumuzun ana çerçevesini teşkil eden, görülmesi gereken eserlerdir. Gotthard Jaeschke'nin "Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri" adlı kitabı Millî Mücadele'nin karanlıkta kalmış birçok noktasını İngiliz belgeleri vasıtasıyla aydınlattığı gibi yaygın kanaatin aksine Millî Mücadele'nin gidişatını erken değerlendiren İngiliz Yüksek Komiserliğinin, Londra, Paris ve Roma'da kaleme alınan taksim planlarına karşı Türk müdafilerin haklılığını kabul ederek. daha yumuşak bir hasmane tavır sergilediğini belgelerle izaha çalışmaktadır. Millî Mücadele günlerinin Amerikan belgeleri ışığında bir incelemesi de Orhan Duru'nun "Amerikan Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları" isimli eseridir, yine Türkkaya Ataöv'ün Amerikan belgelerine dayanarak hazırladığı Amerikan emperyalizminin doğuşunu incelediği "Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu", isimli eser göz ardı edilmemelidir.

Akademik Yayınlar

Sivas Kongresi, 2002 yılından başlayarak birkaç yıldır Sivas valiliği, Cumhuriyet Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezinin müştereken düzenlediği Uluslarası ilmî toplantılarda ele alınmaya başlamıştır. Bu ilmi toplantılar geleneksel hale getirilerek yurt ve Dünya düzeyinde ilim adamlarının katılımıyla devam etmektedir. Sivas Kongresi hakkında ikinci sempozyum, "Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, 27–29 Mayıs 2002, " ismiyle Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenerek bildirileri yayınlanmıştır.

Sivas Kongresi ile ilgili tez çalışmaları, tespit edebildiğim kadarıyla dönemin basın ve arşiv belgelerini esas alan Aziz Tokdemir, "Atatürk Döneminde Yapılan Kongreler" isimli tez ve diğer yüksek lisans tezleri, Ahmet Saraçgil, "Mustafa Kemal Paşanın Katıldığı Kongrelerin Cemiyetler Hukuku Bakımından Değerlendirmesi"; İlhan Durmuş, "Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliyenin Damat Ferit Hükümetiyle Mücadelesi" Deniz Bilgin "Millî Mücadelede Ali Galip Meselesi", Deniz Bilgen, "ABD Gözüyle Si-

Levent Şahverdi Arşivi

vas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'nın Faaliyetleri", Seçil Akgün, "General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında, ", Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri", Miyase Şengül Karaçam, "Erzurum ve Sivas Kongreleri", Ramazan Tosun "Millî Mücadelede Sivas", Hüseyin Yıldırım"İstiklâl Harbinde Sivas" tır.

Sonuç

"Sivas Kongresi" konusu Mücadele ile ilgili eserler arasından Sivas Kongresinden bahseden veya bizzat konusu Kongre olan eserler incelendiğinde mahallî eserlerin azlığı dikkat çekmektedir. Birinci dereceden tanıklıklara dayanarak yazılan neredeyse tek eser Vehbi Cem Aşkun'a ait olandır. 1945 gibi geç bir zamanda yayınlanan bu eserde ise Kongre günleri Sivas'ının tanıklarından pek azıyla temas edilebilmiş bazı tanıkları ise hiç kayda alınmamıştır. Sivas Kongresi hatıralarının tazeliğini koruduğu yıllarda (1940'lı yıllar) yazar sözlü tarihçiliğin zorluklarından söz etmektedir.1970'li yıllarda aynı zorlukların geçerli olduğunu bizzat müşahede ettiğimi belirtmek isterim. Kongre tarihînde, mahallî siyasî aktörlerin ikinci kuşak yakınlarıyla temasımda 1970-1980li yıllarda bile konuşmaktan imtina ettiklerini gördüm. "Şeyh Recep Olayı" ismiyle ünlenen hadise hakkında bilgisine başvurduğum şeyhin yeğeni Hilmi Erek, bildiklerini anlatması için yapılan ısrarı; "Hoca hoca tarihi fazla karıştırma altından Şeyh Recep çıkar" espriyle savuşturarak noktalamıştı. Benim, anlamsız bir korku olarak nitelediğim suskunluğunun hayat tecrübesinden kaynaklandığını, Erek'in 1992 yılında vefaatinden sonra fark ettim. 1920 doğumlu olan Erek, amcasının kimliği nedeniyle girdiği askerî liseden kaydı silinmiş, zoraki esnaflığı hüsranla sona erdikten sonra küçük bir memuriyet elde edebilmişti ve Cumhuriyetin onuncu yıl affından istifadeyle Şam'daki sürgünden dönen amca Şeyh Recep'in bir Arap eş ve Türkçe'yi yarım yamalak konuşan çocuklarıyla sığındığı Şemseddin Sivasî tekkesinin müştemilatında mahrumiyet içinde ömrünü tamamlamasına şahit olmuştu.

Sivas Kongresi hakkında mahallî kaynakların azlığı konusu Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra ilk çok partili hayata geçme tecrübesin-

Levent Şahverdi Arşivi

de saklıdır. 25 Kasım 1925 tarihinde, Sivas'ta, Şapka İnkılâbı aleyhine duvara asılan bir yafta vesilesiyle mahalle muhtarlarının tamamı yargılanıp suçsuz bulunup bırakıldıktan sonra şapka giymemekte direndiği gerekçesiyle şehir eşrafının bir kısmı sorgulanmış. Mahkeme sırasında yaftadan başlayan sorgu siyasî çekişme zeminine taşındığı gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının parti ile münasebetleri ve seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhine çalışıp çalışmadıkları konusunda yoğunlaşmıştı. Dava sonunda TCF taraftarı ve eşraftan iki kişi on beşer yıl, beş kişi on yıl, üç kişi yedi buçuk yıl ve iki kişi üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Birçoğu, aynı zamanda Sivas Kongresine birinci derecede destek veren bu sanıkların, cezaları Cumhuriyetin onuncu yıl affı ile ortadan kalkacaktır. Siyasetle uğraşmanın bedelini ağır ödeyen mahaldeki Cumhuriyetin ilk önder siyasetçi kadrosu, belki de onuncu yıl coşkusunu bir köşede buruk bir af haberiyle karşılamış, Kongre hatıralarını da kendilerine saklayarak paylaşma gereğini duymamışlardır.

Makalede, Sivas Kongresi'yle ilgisi oranında ele alınan kaynakların zikredilmesi, kritik edilmesi sonucu oluşan kaynakça ile Sivas Kongresi'ne farklı perspektiften yaklaşımlara yardım amaçlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça

1. Adıvar, Halide Edib, **Türk'ün Ateşle İmtihanı,** Atlas Kitabevi, İstanbul 1992.

2. Alkan, Ahmet Turan, "İstiklâl Mahkemesinin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi" **Tarih ve Toplum,** Sayı, 62.63.64, (Şubat, Mart, Nisan 1989)

3. Aşkun, Vehbi Cem, **Sivas Kongresi,** 2. Baskı, İstanbul 1963.

4. Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Haz, Zeynep Korkmaz, C.I, Ankara 1984.

5. Bıyıklıoğlu, Tevfik, **1919–1921 Atatürk Anadolu'da,** Ankara 1981.

6. Bilgen, Deniz, **ABD Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'nın Faaliyetleri,** Kaynak Yay. İstanbul 2004.

7. Bilgen, Deniz, "Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'in Türkiye İzlenimleri-Sivas Kongresine Katılması", **Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002,** Haz, Celil Öz vd, Siskav y. 2002.

8. Duman, Hasan, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828–1929),** C. I, Ankara 2000.

9. Dursunoğlu Cevad, **Millî Mücadelede Erzurum,** Ankara 1946.

10. Gökbilgin, Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken,** C, I-II, Ankara 1959–1965.

11. Kaymaz, Nejat, **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu,** İstanbul Kaynak Y. 2001.

12. Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri,** Ankara 1975.

13. Parla, Taha, **Türkiye'de Siyasî Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutuk'u,** C.I, İletişim Yay, 2. Baskı, İstanbul 1994.

14. Sonyel, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika.,** 3. Baskı TTK 1995. Ankara 1995.

15. Şimşir, Bilal N, **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

16. Yalçın, Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,** Ankara 2003.

17. Yediyıldız Bahattin, "Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Yöntem Arayışları Sempozyumu" Davetiye Metni, 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

DİVÂN-I HARB-İ ÖRFÎ MAHKEMELERİNDE ERMENİ TEHCİRİ YARGILAMALARINA İSTATİSTİKSEL BİR BAKIŞ (1919-1921)

Yard. Doç. Dr. Feridun ATA*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra (30 Ekim 1918) İstanbul'u fiilî olarak işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nden, Ermenilerin sevk ve iskânında görev alan ve bu sırada onların sözde öldürülmelerine yol açan İttihatçıların cezalandırılmalarını istemişlerdir. İşgal altında bulunan Osmanlı Devleti de, iç ve dış baskılar sonucu 16 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da bir Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesini kurmuştur. Bu mahkemede yargılamalar ilk olarak 6 Şubat 1919 tarihinde Yozgat Tehciri davası ile başlamış, daha sonra adları aşağıda belirtilen davalarla devam etmiştir. Yargılamalar sonucunda bazı kişilere idam dahil çeşitli cezalar verilmiştir.

Bu çalışmalarda, yargılamaların seyri, mahkemenin çalışma biçimi, teşkilâtı ve üyeleri gibi ayrıntılı hususlar değil, yargılamalarla ilgili istatistiki bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesindeki yargılamaların ve yargılananların sadece adlarını ve burada söz konusu kişiler hakkında ortaya çıkan hükümlerin sayısal sonuçları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Divân-ı Harb-i Örfî, Yargılama, Mahkeme, Ermeni, Tehcir.

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

A SATTISTICAL OF VIEW JUDGEMENTS OF EXCILE ARMENIANS IN MARTIAL COURT (1919-1921)

ABSTRACT

After signing the Arministice of Mondros (30 October 1918) occupation of İstanbul the facto Allies requested the punishment members of Unuion and Progress who had send the Armenian to be tried. Occupied Otoman Empire, as a result of domestic and foreign pres, founded the martial court in İstanbul 16 December 1918. First judgements at this court started with the Yozgat deportation on 6 February 1919 in İstanbul. After that, martial court had gone on with the cases the names of which were given below. At the end of judgements, various punishments, including capital punishment had been given.

In this study, don't deal with the judgements process, the judge court's working way, the organization of the court and its members, but we intent to give sattistical data about the judgements. In other words, punishment, the names of the judget people and the numerical results of these cases have been studied

Key Words

Martial Court, Judgements, Court, Armenian, Excile.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Mondros Mütarekesini müteakiben İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, 1. Dünya Savaşı sırasında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki mensuplarını, İngiliz esirlerine kötü davranışlarda bulunmak ve Ermeniler hakkında sevk kararı alıp onlara "katliâm" yapmak "suçlarından" cezalandırılmalarını istemişlerdir[1]. İşgal ortamında iktidara gelen mütareke hükûmetleri de bu fiilî baskılar karşısında çaresiz kalmış, iç dinamiklerin de devreye girmesiyle, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemelerini kurmuşlardır[2]. Böylece İttihatçıların yargılamaları hususu, bu hükümetler için acil, çözülmesi gereken ilk öncelikli bir problem olarak karşılarına çıkarılmıştır. Bu arada, İttihat ve Terakkinin son sadrazamı olan Talat Paşa'nın istifasından sonra 13 Ekim 1918 tarihinde iktidara gelen Ahmet İzzet Paşa hükûmeti[3], I. Dünya Savaşı içinde güvenlik amacıyla sevk edilen Ermenilerin geri dönüşüne izin verdi. Ayrıca, gelecek Ermeniler konusunda her türlü tedbiri almak suretiyle, onların mağdur olmalarının da önüne geçti[4]. Alınan bu kararlar, Ermeniler arasında sevinç meydana getirmiş, bizzat Ermeni Patriği, Adliye ve Mezâhib Nezaretin'ne gönderdiği bir arzuhal ile hükümete teşekkür etmiştir[5].

Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin, Ermenilerle ilgili önemli kararlar almakla beraber, 30 Ekim 1918 tarihinde şartları ağır bir mütareke imzalanması (Mondros Mütarekesi) Osmanlı Devleti'ni ciddi sıkıntılara sokmuştur. Çünkü İtilâf Devletleri, mütarekenin şartlarına aykırı olarak İstanbul'u fiilen işgal ederek, neredeyse devletin tüm resmî kurumlarını ele geçirmişlerdir. Haliyle bu da devletin hükümdarlığının sona ermesi anlamına gel-

---

[1] Başyazı, (İmzasız) "Acz-i Mürekkep", Ati, 27 Kanûn-ı Sani (27 Ocak 1919), nr. 397; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I,** Ankara 1998, s. 32.

[2] Divân-ı Harb-i Örfî mahkemelerinin kuruluşu, çalışması ve yargılamaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

[3] Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa,** Ankara 1997, s. 152.

[4] Nitekim alınan kararlarda, gelmek isteyen Ermenilerin seyahatlerine engel olunmasını, Emvâl-ı Metrûke Komisyonunun elinde boş bulunan evlerine kimsenin yerleşememesini, kullanılmakta olanların ise boşaltılması istenmiştir. Ayrıca, Ermenilere trene binmeden evvel yolda yetecek kadar ekmek verilmesi, tren seferlerinin sayısının artırılması, her türlü yol masraflarının karşılanması ve seyahatlerini emniyet içinde yapılması için ilgililere gerekli talimatlar da verilmiştir. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi** (BOA., DH. ŞFR), 92/238; DH. ŞFR., Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri ve Uygulaması,** (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2003, s. 159.

[5] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Evrak Odası (BOA., BEO), 340528.

Levent Şahverdi Arşivi

mekteydi. Bu çerçevede İtilâf Devletleri, İttihatçıların cezalandırılmaları konusunda hem hükümete hem de Sultan Vahdettin'e tehditkâr tavırlarla baskı yapmışlardır[6]. Bunun sonucu olarak padişah, bir an önce olağanüstü bir mahkemenin kurulup, İttihatçılara karşı hemen harekete geçilmesini istemiştir. Öte yandan bu dönemde, ülkenin I. Dünya Savaşına sokulup bunun da mağlubiyetle sonuçlanması ve milletin ekonomik ve sosyal buhranlar içinde bulunması, halktan İttihatçılara yönelik büyük bir öfkenin doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla kamuoyu da İttihat ve Terakki hükûmeti mensuplarından, yaşanan bu olumsuzlukların hesabının mutlaka sorulmasını beklemekteydi. Böylece İttihatçılara karşı içeride oluşan doğal tepki ile emperyalist amaçlar güden dış baskılar ortak bir zeminde buluşunca, İttihatçıların cezalandırılması konusu bir başka anlam ifade etmiştir. İktidara hazırlanan Hürriyet ve İtilâf Partisi mensupları da İttihatçılara karşı oluşan bu bloku kendi menfaatleri açısından bir fırsat olarak da değerlendirince söz konusu gruba ifrat derecesinde bir tepki doğmuştur. İttihat ve Terakkinin iktidarı sırasında sadrazamdan en alt seviyedeki bir memura kadar her kim görev yapmışsa potansiyel suçlu olarak görülmüş ve onlara ceza vermede herhangi bir sınır ve kural tanınmıştır.

Bu çerçevede Ermeni tehcirini ve sözde "katliâmını" gerçekleştirenleri tespit etmek ve sorgulamak amacıyla 21 Kasım 1918 tarihinde Tahkik ve Heyetleri oluşturulmuş ve bu heyetler on farklı bölgeye ayrılan Anadolu'nun değişik illerine yollanmışlardır[7]. İçerisinde, Osmanlı Devleti'ndeki nüfuslarına oranla dengesiz bir biçimde gayrimüslim üyelerin de yer aldığı söz konusu heyetler, bir taraftan tehcir ve sözde "katliâm" sanıklarını sorgularken, diğer taraftan da sorgulamalar sonucu "suçlu" olanları 16 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesine göndererek yargılanmalarını sağlamışlardır[8].

Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinin ele aldığı ilk dava, 6 Şubat 1919 tarihinde başlayan Yozgat tehciri yargılanmasıdır[9]. Mahkeme bundan sonra

---

[6] Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** Ankara 1951, s. 166-168, Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** Ankara 1995, s. 28.

[7] BOA., MV. 213/60; BOA., BEO., 340885

[8] BOA., BEO., 340979

[9] **Hâdisât,** 6 Şubat 1335 (6 Şubat 1919), nr. 60; **Vakit,** 6 Şubat 1335 (6 Şubat 1919), nr. 464.

Levent Şahverdi Arşivi

1922 yılına kadar birçok kişiyi tehcir veya "katliâm" suçlamasıyla tutuklayıp yargılamış, bunların bir kaçına idam dahil çeşitli cezalar vermiştir. Ancak, yargılamaların seyrine bakıldığı zaman görülmüştür ki, "suçlu" diye tutuklananların bir çoğu, herhangi bir suç unsuru bulunmamasına rağmen hapishanelerde aylarca hatta yıllarca yatmıştır. Ceza verilenler arasında önemli bir kısmı ise, daha çok mahkemedeki yalancı Ermeni şahitler ifadesine göre tahakkuk etmiştir. Diğer cezaların gerekçesi de zaten Ermeni tehciri veya "katliâmı" meselesiyle ilgili değildir.

Tutuklamalar

Yukarıda da belirtildiği gibi, mütarekeden sonra İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Ermeni tehciri veya sözde "katliâmına" girişenlerle, esirlere kötü davranışlarda bulunduklarını iddia ettikleri şahısları kendilerince belirlemişler ve tutuklama işlemlerine girişmişlerdir. İstanbul'da veya Anadolu'nun değişik bölgelerinde gerçekleştirilen tutuklamalar, hem bizzat İtilâf Devletlerinin kendi görevleri tarafından, hem de Osmanlı hükümetinin görevlileri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Tutuklamalara ve yargılamalara Osmanlı Devleti vatandaşı olan Rum ve Ermenilerin de büyük destek verdikleri, bu süreçlerin her aşamasında İtilâf Devletleri'nin yanında üzerlerine düşen görevleri çok iyi yaptıklarını belirtmek gerekir. Ayrıca, İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı şiddetle bir muhalefet hareketi gösteren Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın particilik taassubuyla, istemedikleri veya sevmedikleri bir şahsın, "Ermeni tehciri", "öldürme", "karaborsacılık yapma", " Ermeni mallarını alma" gibi iddialarla tutuklanmalarına sebep oldukları bir gerçektir. Söz konusu fiillerin hiçbirisini işlememiş şahısların bu tür basit iftiralarla tutuklanıp ceza almaları maalesef âdi bir âdet halini almıştı. Dolayısıyla tutuklamalar konusunda net bir rakam vermek oldukça zordur. Örneğin, 31 Kasım 1918 tarihinde 150 kadar İttihatçı tutuklanınca, halk arasında, bunların 1500-2000 kişilik listenin başında olan kişiler olduğuna dair söylentiler çıkmıştır[10]. Bu rakamlar, Ermeni tehciri ve "katliâmı" meselesinden ziyade, İttihatçılara karşı içeride ve dışarıda oluşan siyasî linç

[10] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922.** I. Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul 1997, s. 409.

Levent Şahverdi Arşivi

girişiminin abartılı sonuçlarıydı. Çünkü mütareke atmosferi içinde, Türk halkının büyük çoğunluğunun İttihatçı olduğu, bunların *"burunlarının kırılması"* gerektiğini söyleyen müfrit Hürriyet ve İtilâfçılar vardı.

Ermenilerin tehciri ve "öldürülmesi" iddiasıyla, tespit edilebilen ilk tutuklama 5 Kasım 1918 tarihinde gerçekleşmiştir. Söz konusu tutuklanan kişi, I. Dünya Savaşı yıllarında Diyarbakır valiliği yapmış olan Dr. Reşit Bey'dir[11]. Takip eden günlerde tutuklamalar artarak devam etmiştir. 9 Ocak 1919 tarihine gelindiği zaman, Divân-ı Harb-i Örfî heyetinin elinde Ermeni meselesinden dolayı suçlanan 130 kişilik bir isim listesi mevcuttu[12]. Bu listedeki kişiler ele geçtikçe tutuklanmaktaydı. Bu arada, yukarıda temas edilen Dr. Reşit Beyin 25 Ocak 1919 tarihinde tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden kaçmasıyla Tevfik Paşa hükümeti hemen harekete geçmiş, İttihatçıların İstanbul'daki etkilerinin hâlâ devam ettiği düşüncesiyle listedeki isimlerin bir an önce yakalanması cihetine gidilmiştir. Nitekim, 30 Ocak 1919 gecesi ani bir baskınla eski nazırlardan ve önde gelen İttihatçılardan 34 kişi tutuklanmıştır[13]. Bunlar; 1- Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat, 2- İâşe Nazırı Kemal Bey, 3- Meclis-i Mebusan eksi reisi Hacı Adil Bey, 4- İstanbul Mebusu Karasu Efendi, 5- Meclis-i Mebusan eski birinci reisi Hüseyin Cahit (Yalçın), 6- Merkez-i umumi üyelerinden Ziya Gökalp Bey, 7- İttihat ve Terakki Cemiyeti kâtib-i umumi Midhat Şükrü (Bleda), 8- İzmir Valisi Rahmi Bey, 9- Lazistan mebusu Sudi Bey, 10- Karasi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, 11- Erzurum Mebusu Hüseyin Tosun Bey, 12- Bursa Mebusu Rıza Bey, 13- Teceddüt Fırkası meclisi idare üyelerinden Tevfik Rüşdü Bey, 14- Diyarbakır valisi Bedrettin Bey, 15- Muhacirîn İdaresi müdür muavini Veli Necdet Bey, 16- İttihat ve Terakki murahhaslarından Ferid bey, 17- Esnaf Cemiyeti kâtib-i umumisi Selahaddin Bey, 18- Merkez-i umumi kâtiplerinden Salim Bey, 19- Polis müdüriyeti siyasî kısım müdürü Tevfik Hadi Bey, 20- Boğazlıyan Kaymakamı Faik Bey, 21- Enver Paşa'nın kethüdüsı Derviş Efendi, 22- Edirne mebusu Hacı Adil Bey, 23- Erzurum mebusu Vasfi Bey, 24- İttihat ve Terakki merkez-i umu-

[11] Nejdet Bilgi, **Dr. Mehmet Reşid Şahingiray Hayatı ve Hâtıraları,** İzmir 1997, s. 115
[12] **Tasvir-i Efkâr,** 9 Kanûn-ı Sani 1335 (9 Ocak 1919), nr. 2616
[13] **Vakit,** 1 Şubat 1335 (1 Şubat 1919). Nr. 459; **Yeni gün,** 3 Şubat 1335 (3 Şubat 1919), nr. 151

Levent Şahverdi Arşivi

mi azasından Dr. Rasuhi Bey, 27- Rüsumat müdürlerinden Salim Bey, 28- Dârulfünun riyaziye muallimlerinden mühendis Şakir Bey, 29- Memur Selahaddin Bey. Askerî şahsiyetler ise, 30- Süleyman Numan Paşa, 31- Mahmut Kâmil Paşa, 32- Cevad Bey, 33- Vasfi Bey, 34- Kaymakam Agâh Bey.

Damat Ferit Paşanın 3 Mart 1919 tarihinde sadrazam olmasıyla beraber İttihatçılara yönelik yeni bir girişim daha başlatmıştır. Bu çerçevede 10 Mart 1919 tarihinde eski sadrazam, bakan, mebus ve gazeteci olmak üzere bu sefer de 22 kişi tutuklanmıştır. Bunlar; 1- Dr. Fazıl Berki Bey (eski Çankırı mebusu, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyesi), 2- Said Halim Paşa (eski Sadrazam), 3- Müştak Bey (Ayan Başkâtibi), 4- Reşad Bey (eski Polis Müdüriyeti Umumiyesi Kısm-ı Siyasi Müdürü), 5- İzzet Bey (İttihat ve Terakki Merkez-i umumi azası), 6- Musa Kazım Efendi (eski Şeyhülislâm), 7- Halil Bey (Meclis-i Mebusan reisi, eski Şûra-yı Devlet Reisi, Adliye Nazırı, Menteşe Mebusu), 8- Salah Cimcoz bey (Gazeteci, İstanbul Mubusu, Türk Sosyalist Partisi Lideri), 9- Rifat Bey (Ayan Reisi, eski Maliye Nazırı), 10- Ali Münif Bey (Eski Lübnan Valisi eski Nafia Nazırı, Dahiliye Nazırı Müsteşarı), 11- Fethi Bey (eski Dahiliye Nazırı), 12- Hasan Fehmi Bey (eski Sinop Mebusu), 13- Sapancalı Hakkı Bey (İstiklâl Gazetesi sahibi), 14- Şükrü Bey (eski Maarif Nazırı), 15- Ahmet Emin Bey (Vakit Gazetesi sahibi ve Baş Muharriri), 16- Habib Bey (Bolu Mebusu), 17- Osman Bey (Dahiliye Nezareti Hukuk Müsaviri), 18- İbrahim Bey (eski Adliye Nazırı, Ayandan), 19- Fuad Bey (eski telefon İdaresi Müdürü), 20- Hilmi Bey (eski Ankara mebusu), 21- Celâl Nuri Bey (İleri Gazetesi sahibi ve Baş yazarı), 22- Ahmed Nesimi Bey (eski Hariciye Nazırı)[14]. 4 Nisan 1919 tarihinde de Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ile değişik vilâyetlerde valilik yapmış olan Atıf Bey ve Cemal Oğuz bey gizlendikleri yerlerden bulunarak tutuklanmıştır[15]. Tutuklanmaları kararlaştırılmış olan gazeteci Yunus Nadi ile eski Maliye Nazırı Cavid bey saklanmışlardır. Buruda şunu belirtmek gerekir ki, bu son tutuklananların tamamı tehcir suçlaması kapsamında değildir. Zaten bu dönemde tutuklananların İttihat ve Terakki iktidarı döneminde önemli görevlerde bulunmuş olmaları veya onları desteklemiş olmaları yeterlidir.

[14] **Yeni Gün,** 11 Mart 1335 (11 Mart 1919), nr. 187.
[15] **Tasvir-i Efkâr,** 4 Nisan 1335 (4 Nisan 1919), nr. 2694.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi tehcir davalarını, burada yargılananların adlarını ve yargılanmaların sonuçlarını ayrıntılı biçimde verelim.

Yargılamalar ve Verilen Hükümler

Yozgat Tehciri Davası

Yozgat tehciri davasına 5 Şubat 1919 tarihinde başlanmıştır. Bu davada, tehcir sarısında yapıldığı iddia edilen suiistimaller sebebiyle Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasırrıfı vekili Kemal Bey, Yozgat evkaf memuru Feyyaz Ali Bey ve Yozgat Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik Bey yargılanmışlardır[16].

Yargılamalar sonucunda Kemal Beye idam cezası verilmiş ve bu ceza 10 Nisan 1919 tarihinde infaz edilmiştir[17].

Tevfik Bey bu davada asıl suçlu olmayıp, işlenen "suçlara" ortak olduğu hükmüyle 15 yıl geçici kürek cezasına çarptırılmıştır.

Aynı davadaki bir başka sanık Feyyaz Bey ise, müzayededen aldığı bir yüzük sebebiyle davası aylarca sürmüştür. Ancak bir müddet sonra davası ayrılmış, suçsuzluğu sabit görülerek berat etmiştir. Keza Numan Efendi adlı sanık için de sorgulanmasına gerek olmadığına karar verilmiştir[18].

Trabzon Tehciri Davası

Bu davada; Trabzon Gümrük Müdürlerinden Mehmet Ali Bey, tüccardan Acente Mustafa Efendi, Otelci Niyazi Efendi, Merkez-i umumi üyelerinden Topçu binbaşılıktan emekli Yusuf Rıza Bey, Trabzon Polis Müdürü Nuri Bey, Jandarma müfettiş muavini kaymakam Talat Bey, Trabzon Sıhhiye Şube Müdürü Ali Saib Bey sanık olarak yargılanmışlardır. Trabzon valilerinden Cemal Azmi Bey ve İttihat ve Terakki murahhası Nail Bey ise o sırada Almanya'da bulunduğundan gıyaben yargılanmıştır[19].

---

[16] F. Ata. **Tehcir Yargılamaları,** s. 151-152; Nejdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehnmed Kemal Bey'in Yargılanması,** Ankara 1919, s. 93-94.

[17] **Memleket,** 11 Nisan 1335 (11 Nisan 1919), nr. 61.

[18] **Tasvir-i Efkâr,** 2 Nisan 1335 (2 Nisan 1919), nr. 2698

[19] Zeynep Tüfekçi, **Trabzon ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar** (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 100

Levent Şahverdi Arşivi

Yargılama sonucunda; vali Cemal Azmi Bey ile İttihat ve Terakki murahhası Nail Bey gıyaben idam cezasına çarptırılmışlardır.

Sanıklar Trabzon Gümrük Müdürlerinden Mehmet Ali Beye; vali Azmi Bey'in suçlarına ortak olmak ve ona hizmet etmekten dolayı 10 yıllık kürek cezası verilmiştir.

Trabzon Polis Müdürü Nuri Beye; asayiş konusunda ihmali görüldüğünden bir yıl hapis ve iki yıl memuriyetten mahrumiyet cezasına çarptırılmıştır. Acente Mustafa Efendi'ye; vali ile sıkı işbirliği sebebiyle keza ona da bir yıl hapis ve iki yıl memuriyetten mahrumiyet cezası verilmiştir.

Jandarma müfettişi muavini kaymakam Talat Bey ile Otelci Niyazi Efendi ise suçsuz bulunarak berat etmişlerdir[20].

Sanıklardan Dr. Saib Beyin ise önce davası ayrılmış, Ermenileri iğneleyerek öldürdüğü yönündeki iddialar sebebiyle yargılanması daha sonra aylarca sürdüyse de, bu iddianın aslı olmadığına hükmedilerek beraatına karar verilmiştir[21].

Büyük Dere Tehciri Davası

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde, İstanbul'da Büyük Dere ve civarı savaş alan ilân edildiğinden, burada oturan Rum vatandaşların bir başka yere nakledilmesi kararlaştırılmıştı. Rus donanması Boğazı bombalamakta olduğu için buradaki vatandaşların can güvenliğini sağlamak amacıyla yapılan ve tamamen "nakl-i mekân" olan bu olaya da tehcir diye bakılmamıştır. Bu sebeple o zaman burada görev alanlar da Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılanmışlardır[22].

Büyük Dere tehciri davasında, Büyük Dere merkez memuru Kerim Bey, Büyük Dere muhtarı Laz Celâl Efendi, eşraftan Selânikli Refik Hıfzı Bey ve Hâfız Mahmut Efendi yargılanmışlardır.

---

[20] **Takvim-i Vekayi,** 1 Haziran 1335 (1 Haziran 1919), nr. 3563

[21] **Vakit,** 22 Kanûn-ı Evet 1335 (22 Aralık 1919), nr. 764; **Alemdar,** 22 Kanûn Evvel 1335 (22 Aralık 1919), nr. 371.

[22] F. Ata, **Tehcir Yargılamaları,** s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

Yargılama sonucunda, söz konusu bu şahıslara yönelik hırsızlık ve suiistimal iddiaların aslı çıkmamış ve beraatlarına karar verilmiştir. Sadece sanıklardan Kerim Bey, şahsî bir suç sebebiyle değil, meydana geldiği iddia olunan bazı hırsızlık olaylarında vazifesinde suiistimal ettiği gerekçesiyle bir yıl hapis, bir yıl memuriyetten mahrumiyet cezasına çarptırılmıştır. Ancak mahkeme üyelerinden Mustafa Paşa bu hükme katılmayarak beraatı yönünde oy kullanmış ve o da daha sonra beraat etmiştir.

İttihat ve Terakki Mensuplarının Yargılanması

İttihatçı liderlerin yargılanmasına 17 Nisan 1919 tarihinde başlanmıştır. İlk celsede; eski sadrazam Said Halim Paşa, eski Hariciye Nazırı ve Meclis-i Mebusan reisi Halil Bey (Menteşe), eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, eski Adliye Nazırı İbrahim Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyelerinden Talat Bey (Küçük Talat), Rıza Bey, Mithat Şükrü Bey, Ziya Gökalp Bey, Atıf Bey, eski İâşe Nazırı Kemal Bey, eski Maârif Nazırı Ahmet Şükrü Bey ve eski Merkez Kumandanı Cevad Bey bulunmuştur.

"Paşa" lık rütbeleri alınan ve "efendi" olarak zikredilen Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa ile Dr. Nazım, Dr. Bahaaddin Şakir, Dr. Rusuhi ve Emniyet-i Umumiye eski müdürü Aziz Efendiler ise firarda olmaları sebebiyle gıyaben yargılanmıştır.

Yargılama yukarıda adı geçen kişilerle devam etmekte iken, İtilâf Devletleri, Bekirağa Bölüğü'nde yatmakta eski bakan, sadrazam ve önde gelen İttihatçılardan 67 tanesini alıp Malta adasına götürmüştür[23]. Bu gelişme üzerine Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesini, 3 Haziran 1919 tarihinde geride kalan İttihatçılarla davayı devam etmiştir. Bunlar; eski Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, eksi Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Hüseyin Haşim Bey ve eski Âyan reisi Rifat Bey'dir.

Gıyaben verilen hüküm sonucunda, Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile Dr. Nazım Bey gıyaben idam cezasına çarptırılmışlardır. Keza; Cavid Bey ile Mustafa Şerif Bey de yine gıyaben olmak üzere on beşer sene kürek cezasına çarptırılmışlardır.

[23] **Divân-ı Harb-i Örfî Zabıt Cerideleri,** s. 128. (Bundan sonra **"DHÖZC"** olarak kısaltılmıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi ise vicâhen yapılan yargılama sonucu on beş sene kürek cezasına çarptırılmıştır, ancak padişah bu cezayı "nefy-i muvakkat" yani geçici sürgün cezasına çevirmiştir.

Eski Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Hüseyin Haşim Bey ile eski Âyan reisi Rifat Bey ise beraat etmişlerdir[24].

İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Mesullerinin Yargılanması

İttihat ve Terakkinin merkezdeki görevlilerine ilâveten, vilâyetlerdeki temsilcisi durumunda olan Kâtib-i Mesullerin davası da 21 Haziran 1919 tarihinde başlamıştır. Bu davada; Kastamonu Kâtib-i Mesulü Hasan Fehmi Efendi, Bolu Kâtib-i Mesulü Dr. Midhat Bey, Bursa Kâtib-i Mesulü, Dr. Ahmet Mithat Bey, Eskişehir Kâtib-i Mesulü Dr. Besim Zühdü Bey, Manisa Kâtib-i Mesulü Avni Bey, Edirne İttihat ve Terakki müfettişi Abdülgani Bey, Teceddüt Fırkası Beyoğlu Kâtib-i Mesulü Selahaddin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti Mirgün Şubesi kâtip vekili Hüseyin Cevdet Bey ve Halep Kâtib-i Mesulü Mehmet Cemal Bey yargılanmıştır.

Bu yargılamalar sonucu; Kastamonu Kâtib-i Mesulü Hasan Fehmi Efendi ile Bolu Kâtib-i Mesulü Dr. Midhat Bey 10'ar sene kürek cezasına çarptırılmışlardır[25].

Edirne İttihat ve Terakki müfettişi Abdülgüni Beyin davası ise, Edirne tehciri davası devam ediğinden, Abdülgüni Beyin söz konusu dava içinde yargılanmasına karar verilmiştir.

Manisa Kâtib-i Mesulü Avni Beye dokuz ay hapis cezası verilmiş, fakat yattığı süre dikkate alınarak tahliye edilmiştir. Avni Bey, iç borçlanma tahvillerinin kaydı için oluşturulan komisyondaki görevi sırasında bazı kişileri dövdüğü ve kanunsuz olarak hapsettirdiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Ancak bu şahıslar hakkında verilen kararlar daha sonra temyiz tarafından incelenmiş ve 6 Ocak 1921 tarihinde dördünün cezası da bozulmuştur[26].

---

[24] **DHÖZC.,** s. 218-220, **Takvim-i Vekayi,** 13 Temmuz 1335 (13 Temmuz 1919), nr. 3597.
[25] **TV.,** 10 Şubat 1336 (10 Şubat 1920), nr. 3783.
[26] **Vakit,** 6 Kanûn-ı Sani 1337 (6 Ocak 1921), nr. 1105.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer sanıklar; Beyoğlu Kâtib-i Mesulü Hasan Selahaddin Bey, Eskişehir Kâtib-i Mesulü Dr. Besim Zühdü Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti Mirgün Şubesi kâtip vekili Hüseyin Cevdet Bey, Halep Kâtib-i Mesulü Mehmet Cemal Bey, Konya Kâtib-i Mesulü vekili Abdülkadir Efendi, Kastamonu Kâtib-i Mesulü vekili Münir Bey, Karahisar-ı Sahib Tasfiyesi Komisyonu eski reisi Âgah Bey ve Karahisar-ı Sahib eski Tasfiye Memuru Hayreddin Bey, kendilerine isnat edilen suçları işlemediği, katkı ve ortaklıkları da bulunmadığından beraatlarına karar verilmiştir[27].

Mamüratülaziz (Elazığ) Tehciri Davası

Elâzığ tehciri davası 30 Temmuz 1919 tarihinde başlanmıştır. Bu davada; İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Üyelerinden Teşkilâtı Mahsûsa reisi Dr. Bahaeddin Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Elâzığ Kâtib-i Mesulü Reneli Nazım Bey, eski Harbiye Nazırı Müsteşarı ve Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa, Elâzığ Polis Müdürü Resad Bey, eşraftan Mahmut, Halil ve kardeşi Bekir, Jandarma yüzbaşılarından Kâzım ve Ethem, Mülâzim Mehmet Ali, Salih ve Şevki, Harputlu Hacı Kerim, Komiser Adıgüzel ve kardeşi Mehmet, Adıyamanlı Bedri, vilâyet valisi Sabit Bey, Maarif Müdürü Ferid Bey, eski mebuslar Safvet ve Mehmet Said Efendiler, Dersim mebusu Nuri Bey ve Harput Kaymakamı Asım Bey yargılanmışlardır[28].

Bu yargılama sonucunda; Bahaeddin Şakir gıyaben idam cezasına çarptırılmıştır. Resneli Nazım Bey hakkında herhangi bir suç unsuru bulunmamasına rağmen, Bahaeddin Şakir Bey ile irtibat halinde bulunmasından ve suçların işlenmesini kolaylaştırma suçundan ona da gıyaben 15 sene kürek cezası verilmiştir.

Dersim mebusu Mehmet Nuri Bey ve Elâzığ Maarif Müdürü Ferid Beylerin herhangi bir suç işlediklerine dair delil olmadığından beraat etmişlerdir.

---

[27] **Vakit,** 9 Kanûn-ı Sani 1336 (9 Ocak 1920), nr. 781.

[28] **Tasvir-i Efkâr,** 30 Temmuz 1336 (30 Temmuz 1920), nr. 2797; **İkdam,** 30 Temmuz 1336 (30 Temmuz 1920), nr. 8071.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer sanıklardan, Vali Sabit Bey ve Kaymakam Asım Bey İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olduklarından davaları ayrılmıştır. Mebus Mehmet Said Efendi ile Safvet Efendiler memleketlerinde bulunmaları ve gelmeleri uzun zaman alacağın gerekçesiyle onların davalarının da ayrılmasına karar verilmiştir[29]. Keza diger adı geçen sanıklar da mahkemede bulunmadıklarından davaları görülememiştir.

Zor Mutasarrıfı Zeki Hakkındaki Karar

Gıyaben verilen bu kararla, Zor Mutasarrıfı Zeki Bey, 28 Nisan 1920 tarihinde idam cezasına çarptırılmıştır[30].

Erzincan Tehciri Davası

Bu davada, eski Erzincan Mutasarrıfı Memduh Bey, Erzincan'da otelcilik yapmış olan Hafız Abdullah Avni Efendi, eski Erzincan mebusu Halet Bey, Erzincanlı Hacı Vahidzâde Rıza Efendi, aşiret reislerinden Yusuf, Erzincanlı jandarma çavuş Arslan ve Erzincan'ın Pülümür kazasından nahiye müdürü ve aşiret reisi Kakü(?) adlı şahıslar yargılanmaktadır.

Bu dönemde yargılamalar gizli yapıldığı için, kaç celse yapıldığı belli olmayan duruşmalar sonucu verilen karara göre; eski Erzincan Mutasarrıfı Memduh Bey İngilizler tarafından Malta'ya götürülmüş olduğu için davası ayrılmıştır. Erzincanlı Hacı Vahidzâde Rıza Efendi ise ölmüş olduğundan davası düşmüştür.

Sanıklar Hafız Abdullah Avni Efendi, eski Erzincan mebusu Halet Bey, aşiret reisleri Yusuf ve Kakü(?) ile jandarma çavuşu Arslan idam cezasına çarptırılmışlardır. Ancak bunlar içinde sadece Hafız Abdullah Avni tutuklu olduğu için vicahen yargılanıp idam cezası infaz edilmiş, Halet Bey, aşiret reisleri Yusuf Kakü(?) ile jandarma çavuşu Arslan firarda bulunmaları dolayısıyla gıyaben idama mahkûm edilmişlerdir[31].

---

[29] **Alemdar,** 14 Kanûn-ı Sani 1336 (14 Ocak 1920), nr. 394

[30] **İkdam,** 1 Mayıs 1335 (1 Mayıs 1919), nr. 8337; **Alemdar**, 30 Nisan 1336 (30 Nisan 1920), nr 498.

[31] BOA., DUİT., 79-5/134.

Levent Şahverdi Arşivi

Urfa Mutasarrıfı Nusret Beyin Yargılanması

Nusret Bey'in yargılanmasına 16 Mart 1920 tarihinde başlanmıştır[32]. Duruşmalar gizli olduğu için kaç celse yapıldığı tam olarak belli değildir. Bu konudaki hüküm ilk önce 4 Temmuz 1920 tarihinde verilmiş ve buna göre Nusret Bey'e 15 sene kürek cezasına çarptırılmıştır[33]. Fakat Nusret Bey'i mutlaka idam etmek isteyen reis Nemrut Mustafa Paşa, mevcut üyelerden birini azletmek ve yeni birtakım yalancı şahitler dinlemek suretiyle idam kararı verilmesini sağlamış ve 5 Ağustos 1920 tarihinde de bu hüküm infaz edilmiştir.

Aynı davada, Teşkilât-ı Mahsûsa reislerinden "Pire Mehmet" ismiyle anılan ve mülâzimlikten ihraç edilmiş olan Erzurumlu Mehmet Necati de firarda olduğu için gıyaben yargılanmış ve o da idam cezasına çarptırılmıştır[34].

Amasya Tehciri Davası

Amasya'da tehcir yapılırken, burada bazı suiistimaller meydana geldiği iddiasıyla yapılan bir ihbarla Amasya Tehciri davası adıyla bir dosya açılmış ve kapsamda sanık olarak; Amasya eski Mutasarrıfı Sırrı Bey, jandarma kumandanı binbaşı Tevfik Bey ve Amasya eşrafından Hasan Bey tutuklanmışlardır.

Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu davada, söz konusu sanıklar ayda birer ikişer dafa mahkemeye çağırılmışlar, ancak haklarında herhangi bir karar verilmemiştir. Herhangi bir suç unsuru olmamasına rağmen sanıkların uzun süre tutuklu kalması mahkemece rahatsız edice bulunmuş ve 9 Aralık 1920 tarihinde söz konusu davanın düşmesi karar verilmiştir[35].

Edirne Tehciri Davası

Bu davada; daha evvel Kâtib-i mesuller davasında yargılanan, ancak Edirne tehciri davası devam ettiği için yargılanması burada devam eden Edirne İttihat Terakki Kâtib-i mesulü Gani Bey ile Rifat Bey ve mülazım

[32] **Alemdar,** 16 Mart 1336 (16 Mart 1920), nr. 454.
[33] **Vakit,** 17 Teşrin-i Sani 1336 (17 Kasım 1920), nr. 1057
[34] BOA., DUİT., 79-5/137, lef2.
[35] **Vakit,** 9 Kanun-ı Evvel 1336 (9 Aralık 1920). nr. 1077.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım Efendi yargılanmışlardır. Yargılanma sonucunda, söz konusu şahısların herhangi bir suçu sabit olmadığından beraatlarına karar vermiştir[36].

Karamürsel Tehciri Davası

Ermenilere yönelik Karamürsel'de işlendiği iddia edilen bazı suçlar için yargılanma yapan bu davada, İmam Selahaddin, İsmail ve Ali Bey ismindeki şahıslar yargılanmışlardır. Söz konusu şahıslara yönelik herhangi bir suç unsuru bulunamayınca beraat etmişlerdir[37].

Sivas ve Koçhisar Tehciri Davası

Bu davada sanık olarak, eski Koçhisar Kaymakamı Nabi Bey, Sivas jandarma kumandanı binbaşı Ali Şefik Bey ile tüccardan Balizâde Ömer Raif Bey yargılanmışlardır. Yargılama sonucunda söz konusu şahısların herhangi bir kusuru olmadığından beraatlarına karar verilmiştir[38].

Diğer Davalar

Divân-ı Harb-i Örfî'de tehcir yargılamaları 1921 yılının son aylarına kadar devam etmiştir. Ancak, çok fazla dikkat çekmeyen küçük çaptaki bu yargılamalar sonucunda da sanıklar hakkındaki herhangi ciddi bir suç unsuru bulunamamış ve beraat etmişlerdir. Örneğin, Adapazarı tehciri davasında İttihat ve Terakki Kâtib-i mesulü Ferit Bey, Bayburt tehciri davasından sanık kaymakam Yusuf Ziya Bey suçsuz bulunmuş ve beraat etmişlerdir[39]. Keza, Harput tehciri davasından sanık eski kaymakam Asım Bey'e yönelik herhangi bir suç unsuru bulunmaması sebebiyle beraatına karar verilmiştir[40]. Tehcir suçları kapsamında yargılanan eski Suriye vali vekili Tevfik Bey ise, ahaliden zorla ucuz iplik satın almak fiilinden dolayı suçlu bulunmuş ve altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır[41]. Ayrıca, Dolapdere (Beyoğlu)

---

[36] Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Koleksiyonu, 560, 19, 19-1. (Bundan sonra "ATASE Arşivi" olarak kısaltılmıştır.), **Vakit,** 6 Kanûn-ı Sani, 1337 (6 Ocak 1921), nr. 1105.

[37] **Vakit,** 19 Kanûn-ı Sani 1336 (19 Ocak 1920), nr. 792.

[38] **Vakit,** 6 Şubat 1337 (6 Şubat 1921), nr. 1136.

[39] **Yeni Gün,** 18 Şubat 1336 (18 Şubat 1920), nr. 334; **Vakit,** 18 Şubat 1337 (18 Şubat 1921), nr. 1148.

[40] **Vakit,** 24 Mart 1337 (24 Mart 1921), nr. 1181.

[41] **Vakit,** 24 Şubat 1337 (24 Şubat 1921), nr. 1154.

Levent Şahverdi Arşivi

tehciri adıyla yapılan yargılama sonucu merkez memuru Mehmet Ali Bey ve arkadaşı Salih Efendi, bazı Ermenilerin mallarını satmakla suçlanmış, ancak herhangi bir suç unsuru olmaması sebebiyle beraat etmişlerdir[42].

Sonuç

16 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da ve daha sonra Anadolu'nun değişik vilâyetlerinde kurulan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemelerindeki yukarıda adı geçen tehcir davalarında, önemsiz birkaç eksik veya fazlanın dışında, yaklaşık olarak 86 kişi yargılanmıştır. Bunları açıkça ifade etmek gerekirse, Yozgat Tehciri davasında 4 kişi yargılanmış; 1 kişi idam edilmiş, 1 kişi 15 yıl kürek cezasına çarptırılmış, 2'si ise beraat etmiştir. Trabzon Tehciri davasında 8 kişi yargılanmıştır. Bunlardan 2 tanesi gıyaben idama mahkûm edilmiş, 3 kişi hapis cezası almış, 3 kişi de beraat etmiştir. Büyük Dere Tehciri davasında 4 kişi yargılanmış ve hepsi beraat etmiştir. İttihat ve Terakki mensupları davasında 9 kişi yargılanmış, bunlardan 4 tanesi gıyaben idama mahkûm edilmiş, 2'si hakkında gıyaben hapis cezası verilmiş, 1 tanesi de tutuklu olarak hapis cezası almıştır. Diğer 2 kişi ise beraat etmiştir. İttihat ve Terakki Kâtib-i mesuller davasında; 12 kişi yargılanmış ve tamamı beraat etmiştir. Elâzığ Tehciri davasında gıyaben veya vihacen toplam 22 kişi yargılanmıştır. Bunlardan 1'si gıyaben idam cezası almıştır. 1 tanesi tutuklu olarak hapis cezası verilmiş, 2 kişi hakkında da beraat kararı verilmiştir. geriye kalanlardan 2 kişinin İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olması 16'sının da mahkemede bulunmaması sebebiyle haklarında herhangi bir karar verilmemiştir. Zor Mutasarrıfının davasının yargılanması sonucu 1 kişi gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Erzincan Tehciri davasında 7 kişi yargılanmıştır. Bunlardan 1 kişiye vicahen, 4 kişiye de gıyaben idam cezaları verilmiştir. 1 kişi beraat etmiş, diğer 1 kişi de İngilizler tarafından Malta'ya götürüldüğü için yargılanmamıştır. Urfa Mutasarrıfının yargılanması sonucu 1 kişi vicahen, 1 kişi de gıyaben idam cezasına çarptırılmıştır. Amasya Tehciri davasında 3 kişi yargılanmamış, her üçü de beraat etmiştir. Edirne Tehciri davasında 3 kişi yargılanmış, yine bu üç kişi hakkında da beraat kararı verilmiştir. Karamürsel Tehciri davasında yargı-

[42] **Vakit,** 31 Mart 1337 (31 Mart 1921), nr. 1189

Levent Şahverdi Arşivi

lanan 3 kişi de beraat etmiştir. Sivas ve Koçhisar tehciri davası sonucuna göre yargılanan 3 kişi hakkında da beraat kararı verilmiştir. diğer bir-iki küçük tehcir davalarında ise 5 kişi yargılanmış, 1 hapis cezası almış, diğerleri beraat etmişlerdir.

Sonuç itibariyle, tehcir davalarında yargılanan 86 kişiden 3'ü vicahen olmak üzere, 16 kişi idam cezasına çarptırılmış ve 3 kişinin cezaları infaz edilmiştir. Bunlar; Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzincan'da otelcilik yapan Hafız Abdullah Avni'dir. Geriye kalan 13 kişinin idam kararları gıyaben verilmiştir.

3'ü gıyaben olmak üzere 9 kişiye hapis cezası verilmiştir. 35 kişi ise beraat etmiştir. Mahkemede yargılanmak üzere adı geçen 3'ünün İngilizler tarafından Malta adasına sürülmesi, 16'sının da mahkemede bulunmaları veya ölmüş olmaları sebebiyle haklarında herhangi bir karar verilmemiştir.

Burada şu hususa açıklık getirmek gerekirse ki, bu sayılara İngilizler Malta adasına götürmüş oldukları önde gelen İttihatçılar dahil edilmemiş. Çünkü onların büyük bir kısmı yargılanmanın ortasında alınıp götürülmüşlerdir. Fakat, mahkeme sanki sanıklar elindeymiş gibi davanın ayrılmasına karar verirken, diğer taraftan elinde bulunmayan ve bir daha mahkemeye gelme ihtimali dahi bulunmayan bu kişiler için gıyabî yargılama kararı da verememiştir. Zaten onları Malta'ya götürenler de bir suç unsuru bulunmadıklarından cezalandıramamışlardır.

Bunların dışında, siyasî sebeplerle Bekirağa Bölüğü'ne getirilen, Diyarbakır valiliği yapmış olup, tehcir suçlaması ile burada yatmakta iken firar eder Dr. Reşit Bey intihar etmiştir. Keza, Talat Bey (Küçük Talat) ile Halil Paşa da hapisten kaçmıştır. 1 kişi de hapishanede ölmüştür. 19 kişi doğrudan doğruya, 29 kişi şahsî kefalet, 4 kişi nakdî kefalet, 1 kişi de emr-i şifah-î ile serbest bırakılmıştır.

Tekrar etmek gerekirse, yargılamanın seyri ve çalışma biçimi bir başka çalışmamızın konusu olması sebebiyle, bu çalışmada sadece sayısal sonuçlar üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla, ceza alanların sayısı bir kişi bile olsa, bu sonuçlardan hareketle verilen hükümlere sözde soykırımın bir delile gibi bakma imkânı yoktur. Çünkü ortaya çıkan hükümler, çoğunluğunu

Levent Şahverdi Arşivi

gayrimüslim üyelerin oluşturduğu Tahkik Heyetinin hazırlamış olduğu raporlar ve bu raporlara dayanarak iddianame hazırlayan savcı ile, mahkemedeki yalancı Ermeni şahitlerin ifadesine göre tahakkuk etmiştir. Tahkik Heyetlerinin, Anadolu'nun değişik bölgelerinden "suçlu" diye birçok masum inansı Divân-ı Harb-i Örfî'ye teslim etmesine, bizatihi Damat Ferit Paşa hükûmetinin de itiraz ettiği bir vâkıadır. Bu hükümlerin ortaya çıkışına, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasındaki düşmanlığı, İtilâf Devletleri'nin hükûmete ve mahkemeye yaptığı baskıyı ve işgal altındaki durumuna bir çıkış yolu arayan mütareke hükümetlerinin aczi de eklenecek olursa, cezaların nasıl verildiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO:1

İşgal altında İstanbul'da kurulan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinin bakmış olduğu davaların sonuçları

Davanın Adı	Yargılananların Sayısı	KARAR				
		İdam		Hapis		Beraat
		Gıyaben	Vicahen	Gıyaben	Vicahen	
Yozgat Tehciri Davası	4	–	1	–	1	2
Trabzon Tehciri Davası	8	2	–	–	3	3
Büyük Dere Tehciri Davası	4	–	–	–	–	4
İttihat ve Terakki Mensupları Davası	9	4	–	2	1	2
İ.T Kâtib-i Mesuller Davası	12	–	–	–	–	12
Elazığ Tehciri Davası	22	1	–	1	–	2
(2 kişi İngilizler tarafından Malta Adasına götürülmüş, 12 kişi de mahkemede bulunmadıklarından haklarında herhangi bir karar verilememiştir.)						
Zor Mutasarrıfının Davası	1	1	–	–	–	–
Erzincan Tehciri Davası	7	4	1	–	–	–
(1 kişi İngilizler tarafından götürülmüş, 1 kişi de hapishanede ölmüştür.)						
Urfa Mutasarrıfının Davası	2	1	1	–	–	–
Amasya Tehciri Davası	3	–	–	–	–	3
Edirne Tehciri Davası	3	–	–	–	–	3
Karamürsel Tehciri Davası	3	–	–	–	–	3
Sivas ve Koçhisarı Tehciri Davası	3	–	–	–	–	3
Diğer Küçük Davalar	5	–	–	–	1	4
TOPLAM:	86	13	3	3	6	41

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO:2

Tehciri Davalarında Yargılananların İsimleri ve Almış Oldukları Cezalar

Davanın Adı	Yargılanan Sanıkların Adları	Aldıkları Cezalar
1- Yozgat Tehciri Davası:		
	1- Kaymakam Kemal Bey	(İdam)
	2- Tevfik Bey	(15 yıl geçici kürek cezası)
	3- Feyyaz Bey	(Beraat)
	4- Numan Efendi	(Beraat)
2- Trabzon Tehciri Davası:		
	1- Gümrük Müdürü Mehmet Ali Bey	(10 yıl kürek cezası)
	2- Acente Mustafa Efendi	(1 yıl hapis, 2 yıl memurluktan men)
	3- Otelci Niyazi Efendi	(Beraat)
	4- Merkez-i Umumi Üyesi Yusuf Ziya Bey	(Önde gelen İttihatçılar içinde yargılanmış. Malta'ya sürülen İttihatçılar içinde de yer almamasına rağmen, hakında herhangi bir hükme rastlanmamıştır.)
	5- Polis Müdürü Nuri Bey	(1 yıl hapis, 2 yıl memuriyetten men)
	6- Kaymakam Talat Bey	(Beraat)
	7- Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey	(Beraat)
	8- Vali Cemal Azmi Bey	(Gıyaben İdam)
	9- İT Murahhası Nail Bey	(Gıyaben İdam)
3- Büyükdere Tehciri Davası:		
	1- Merkez memuru Kerim Bey	(Beraat)
	2- Muhtar Celâl Efendi	(Beraat)
	3- Selânikli Refik Hıfzı Bey	(Beraat)
	4- Hafız Mahmut Efendi	(Beraat)
4- İttihat ve Terakki Mensupları:		
	1- Sadrazam Said Halim Paşa	
	2- M. Mebusan reisi Halil Bey (Menteşe)	
	3- Hariciye Nazırı Nesimi Bey	
	4- Adliye Nazırı İbrahim Bey	
	5- İT Merkez-i Umumi üyesi Talat Bey	
	6- İT Merkez-i Umumi üyesi Mithat Şükrü	
	7- İT Merkez-i Umumi üyesi Ziya Gökalp	
	8- İT Merkez-i Umumi üyesi Atıf Bey	
	9- İaşe Nazırı Kemal Bey	
	10- Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey	
	11- Merkez Kumandanı Cevad Bey	

Levent Şahverdi Arşivi

Bu davadaki gelişmeler ve diğer İttihatçılar hakkındaki sonuçlar şöyledir:

(İsimleri yazılı 11 kişi, yargılamalar yapılırken İtilâf Devletleri tarafından Malta adasına sürülenler arasında bulunduğundan haklarında herhangi bir karar verilmemiştir.)

12- Talat Paşa	(Gıyaben İdam)
13- Enver Paşa	(Gıyaben İdam)
14- Cemal Paşa	(Gıyaben İdam)
15- Dr. Nazım Bey	(Gıyaben İdam)
16- Cavid Bey	(Gıyaben 15 sene kürük cezası)
17- Mustafa Şeref Bey	(Gıyaben 15 sene kürek cezası)
18- Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi	(Önce 15 sene kürek cezası verilmiş-

ken, sonra bu ceza geçici sürgüne dönüştürülmüştür.)

19- Posta-Telg. Nazırı Hüseyin Haşim Bey	(Beraat)
20- Âyan reisi Rifat Bey	(Beraat)

5- İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Mesuller Davası:

1- Hasan Fehmi Efendi (Kastamonu)	(10 sene kürek cezası)
2- Dr. Mithat Bey (Bolu)	(10 sene kürek cezası)
3- Dr. besim Zühdü Bey (Eskişehir)	(Beraat)
4- Avni Bey (Manisa)	(Beraat)
5- Abdülgani Bey (Edirne)	(Edirne davasında yargılanmıştır.)
6- Hasan Selahattin Bey (Beyoğlu)	(Beraat)
7- Hüseyin Cevdet Bey (Mirgün)	(Beraat)
8- Mehmet Cemal Bey (Halep)	(Beraat)
9- Abdülkadir Efendi (Konya)	(Beraat)
10- Münir Bey (Kastamonu)	(Beraat)
11- Agâh Bey (Karahisar-ı Sabih)	(Beraat)
12- Hayreddin Bey (Karahisar-ı Sabih)	(Beraat)

6- Mamürütülaziz (Elazığ) Tehciri Davası:

1- Dr. Bahaeddin Şakir	(Gıyaben İdam)
2- Kâtib-i Mesul Resneli Nazım Bey	(Gıyaben 15 sene kürek cezası)
3- Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa	(Mehkemede bulunmadı)
4- Polis Müdürü Reşad Bey	(Mehkemede bulunmadı)
5- Eşraftan Mahmut	(Mehkemede bulunmadı)
6- Eşraftan Halil	(Mehkemede bulunmadı)
7- Eşraftan Bekir	(Mehkemede bulunmadı)
8- Yzb. Kâzım Bey	(Mehkemede bulunmadı)
9- Yzb. Ethem Bey	(Mehkemede bulunmadı)
10- Mülâzim Mehmet Ali	(Mehkemede bulunmadı)
11- Mülâzim Salih	(Mehkemede bulunmadı.)
12- Mülâzim Şevki	(Mehkemede bulunmadı)
13- Harputlu Hacı Kerim	(Mehkemede bulunmadı)

Levent Şahverdi Arşivi

14- Komiser Adıgüzel	(Mehkemede bulunmadı)
15- Komiserin Kardeşi Mehmet	(Mehkemede bulunmadı)
16- Adıyamanlı Bedri	(Mehkemede bulunmadı)
17- Vali Sabit Bey	(Malta'ya sürüldü)
18- Maarif Müdürü Ferid Bey	(Beraat)
19- Mebus Safvet Efendi	(Mahkemede bulunmadı)
20- Mebus Mehmet Said Efendi	(Mahkemede bulunmadı)
21- Dersim mebusu Nuri Bey	(Beraat)
22- Harput Kaymakamı Asım Bey	(Malta'ya sürüldü)

7- Zor Mutasarrıfı Zeki Bey Hakkındaki Karar:

1- Zeki Bey	(Gıyaben İdam)

8- Erzincan Tehciri Davası:

1- Mutasarrıf Memduh Bey	(Malta'ya sürüldü)
2- Otelci Hafız Abdullah Avni	(İdam)
3- Mebus Halet Efendi	(Gıyaben İdam)
4- Hacı Vahidzâde Rıza Efendi	(Ölmüş olduğu için davası düştü)
5- Aşiret reisi Yusuf	(Gıyaben İdam)
6- Jandarma Çavuş Arslan	(Gıyaben İdam)
7- Nahiye Müdürü Kakü(?)	(Gıyaben İdam)

9- Urfa Mutasarrıf Nusret Bey'in Davası:

1- Nusret Bey	(İdam)
2- Erzurumlu Mehmet Necati	(Gıyaben İdam)

10- Amasya Tehciri Davası:

1- Amasya Mutasarrıfı Sırrı Bey	(Dava düştü)
2- Binbaşı Tevfik Bey	(Dava düştü)
3- Eşraftan Hasan Bey	(Dava düştü)

11- Edirne Tehciri Davası:

1- Kâtib-i Mesul Gani Bey	(Beraat)
2- Kâtib-i Mesul Rifat Bey	(Beraat)
3- Mülâzım Kasım Bey	(Beraat)

12- Karamürsel Tehciri Davası:

1- İmam Selahaddin	(Beraat)
2- İsmail Bey	(Beraat)
3- Ali Bey	(Beraat)

13- Sivas ve Koçhisar Tehciri Davası:

1- Koçhisar Kaymakamı Nabi Bey	(Beraat)
2- Binbaşı Ali Şefik Bey	(Beraat)
3- Tüccardan Balizâde Ömer Raif Bey	(Beraat)

Levent Şahverdi Arşivi

14- Diğer Davalar:

a- Adapazarı tehciri davası:

1- İttihat Terakki Kâtib-i Mesulü Ferit Bey (Beraat)

b- Bayburt tehciri davası:

1- Kaymakam Yusuf Ziya Bey (Beraat)

c- Harput tehciri davası:

1- Kaymakam Asım Bey (Beraat)

d- Dolapdere (Beyoğlu) tehciri davası:

1- Merkez memuru Mehmet Ali Bey (Beraat)

2- Salih Efendi (Beraat)

e- Suriye vali vekili Tevfik Bey:

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN'DA ERMENİ MESELESİ TARTIŞMALARI

Yard. Doç. Dr. Durdu Mehmet BURAK*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi sonucu, kesin barış antlaşması görüşmelerine gidilmiş ve tarafsız bir ülkenin şehri olarak Lozan (İsviçre) görüşmelerin yapılacağı yer olarak seçilmiştir.

Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 Salı günü saat 16'da Lozan şehrinin Mont Benon Gazinosu'nda toplandı. Tarafsız İsviçre Konfederasyonu'nun Başkanı Habab'ın konuşması ile açıldı. Lord Curzon'dan sonra söz alan İsmet Paşa (İnönü), daha ilk andan itibaren istiklâl ve hâkimiyet davasını önemle belirtmiş, "Bütün medenî milletler gibi hürriyet ve istiklâl istiyoruz" diyerek sesini duyurmuştur.

Konferans, 4 Şubat'ta anlaşmazlık yüzünden kesilmiş, 23 Nisan 1923'te ikinci defa toplanarak, 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması imza edilmiştir. Lozan Barışı sekiz aylık çetin ve uzun bir müzakere devresinden sonra, Lozan Üniversitesi'nin tören salonunda imzalanmıştır. Lozan'da imzalanan belgeler, esas Barış Antlaşması, 16 adet sözleşme, protokol, beyanname ile bir de nihai senetten ibarettir. Lozan'da imzalanan bu belgelerle, sadece bir barış Antlaşması yapılmamış, aynı zamanda Türkiye ile Batı devletlerinin siyasî, hukukî, iktisadî ve sosyal ilişkileri yeni baştan düzenlenmiş ve Ermeni konusu bir daha resmî görüşmelerde gündeme gelmemek üzere kapanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Lozan, Lozan Konferansı, İsmet Paşa, Barış, Ermeni Sorunu.

* Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE DEBATES OF ARMENIAN QUESTION IN LAUSANNE

ABSTRACT

After the Mudanya Peace Treaty, the Lausanne city in Switzerland has been chosen as a location of a neutral country for the peace talks and negotiations to end the disputes among the allied and unallied countries at the end of the First World War.

The Peace Conference took place in the Mont Benon Gazino of Lausanne at 4 pm on Tuesday 20 November 1922. The Conference has been opened by Hababa, the president of neutral Switzerland Confederation and delivered a speech to the audience. After Lord Curzon, Ismet Inönü delivered a speech and underlined the importance of independence and freedom of the new Turkish Nation as other civilized nations in the contemporary world.

The Conference has been postponed due to the some disputes among the participant's countries on 4 February 1923. The participant countries have joined again the peace conference a second time on 23 April 1923. After a long negotiation, peace treaties have been signed in the auditorium of Lausanne University on 24 July 1923. The Peace treaty includes with 16 agreements, protocols, declarations, documents and some promissory notes about some specific subjects among the respected countries. The Lausanne Conference is not a peace treaty but also an officially registered document for the Turkish nation to have the same rights as other victorious of the First World War by economically, socially and politically. The Armenian Question "Eastern Question" has been closed indefinitely and been confirmed by the participants of the Lausanne peace treaty.

Key Words

Lausanne Conference, Ismet Pasha, Peace, Armenian Question

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz sonucu Yunan ordusu Anadolu'dan tümüyle sökülüp atılmış ve 3 Ekim'de Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başlamıştır[1]. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışması sona ermekle kalmamış, aynı zamanda İtilâf Devletleri'ni, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin varlığını kabul etmek zorunda bırakmıştır. Mütareke sonrasında başlayan yoğun tartışmaların ardından da İtilâf Devletleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti arasında bir barış antlaşmasının yapılması kararlaştırılmıştır.

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, önemli sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki, görüşmelerin nerede ve ne zaman yapılacağıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, daha Mudanya görüşmeleri devam ederken batılı devletlere verdiği bir nota ile barış konferansının 20 Ekim'de İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir.[2] Ancak müttefikler bu görüşe itibar etmemişler ve konu ile ilgili olarak kendi aralarında görüşmelere başlamışlardır. Sonuçta tarih olarak 13 Kasım'da, yer olarak ise Lozan'da karar kılmışlardır. 27 Ekim tarihli bir nota ile hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni hem de İstanbul Hükûmeti'ni ayrı ayrı konferansa davet etmişlerdir.[3]

İtilâf Devletleri'nin verdikleri nota ile konferansın nerede ve nasıl başlayacağı konusu açıklık kazanırken, konferansa hem TBMM Hükûmeti'nin, hem de Osmanlı Hükûmeti'nin davet edilmesiyle yeni bir sorun çıkmıştır. Lozan'da yapılacak olan barış görüşmelerine her iki hükûmetin de davet edilmesi, Türk ulusunun görüşmelerde hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşanın kısa bir süre önce TBMM Hükûmetinin tek temsilcisi olduğunu açıklamasına rağmen, İstanbul hükûme-

---

[1] R. H., Davison, **Essays in Otoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West**, University of Texas Press, USA, 1990, s. 223-225.

[2] Ali Fuat, Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C.1, İstanbul, 1957, s. 88; Ayten Sezer (Editör) **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 186.

[3] **Türk İstiklal Harbi**, C.II, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

ti sadrazamı Tevfik Paşa, bu yaklaşımı görmezlikten gelmiş ve konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek amacıyla bir telgraf çekmiştir. [4]

"Konferansa, Babıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıâli'nin ademi icabeti, devletin altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan, bütün alemi islamın alakadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkumu indiras etmek, Büyük Millet Meclisinin ademi icabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhü akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babıali ne Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sevres Muahedesinin ademi tasdikinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkülatı azimetin iktifamı ile umuru idarenin tedvirini ve işgalin tahlili tesiri hususunda bezli makderet ve bu meyanda muvaffkıyetimiz hakimiyeti milliyeyi tahkim ve tevsik suret ile vahdeti idareyi temin için müzakereye de hazır olduğu halde mesail hayriyenin bir sulhü nafi ile semeratı siyasiyesini iktitaf hengamında mücahedei millettten ayrı kalmayı ve bu sebeple bilittihat istihsali mümkün olan menafii aliyei vatandan cüz'ü layetecezzasını bile ifateyi asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta payi adayı katı' ve levsi istilayı izale yolunda seyfen mesaii canısiperane ve hudapesendanede bulunanları nefislerine tercih eyler... Binaenaleyh ademi itilaf sebebile devlet ve milletin başına mazaalhü taala bir musibeti uzma getirmek ve muaveneti maddiye ve muzahereti maneviyelerine nail olduğumuz alemi islamı müteellim etmekten ise menafii aliyei vatan uğrunda temini vahdet, evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbali memleket, hem müdafaai hukuku vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisine tayin olunacak bir zatın talimatı mahsusa ile hemen gönderilmesini hassaten temenni ve bu şık tensip buyrulmadığı halde heyetimizden Ziya paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur, Sadrazam Tevfik "[5]

---

[4] Sezer, **a.g.e.,** s. 186-187.

[5] Metnin tamamı için bakınız Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.III **Vesikalar,** Vesika No. 263, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1238-1239; Efdal As, (Hazırlayan) "Lozan Barış Konferansı" http//tarihci.8m net/lozan-1html 10.09.2005, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul hükûmetinin bu girişimi Millî Mücadele'nin başından beri Türk milletinin temsilcisi olarak kabul edilmeyen İstanbul hükûmetinin ve saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale sokmuştur. Saltanatı kaldırmak için uygun bir ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, sorunun kökünden çözümü için saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Yaşanan hararetli tartışmalar ardından, 1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının vermiş oldukları yasa teklifi mecliste kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır.[6]

Ankara'nın karşılaştığı bir başka sorun ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil edecek heyetin başkanının kim olacağı sorunudur. Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündeme gelmiştir.[7] Ancak heyet başkanlığı için birçok kişinin aklına gelen ilk kişi, dönemin Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey'dir.[8] Ancak bu konuda belirleyici kişi konumunda bulunan Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşanın ise aklında çok farklı bir isim vardır. Bu kişi, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinden başarı ile çıkan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşadır. Bu konuda Atatürk şunları söylemektedir:

"...Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek Heyet-i Murahhası'nın tabiî azası gibi görülüyordu. Ben, henüz bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Ra-

---

[6] Semih Yalçın ve diğerleri, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 264–266.

[7] Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündemdedir. Rauf Bey'den başka, Fethi Bey ve Yusuf Kemal Bey'in Lozan'a gitmek istedikleri Fethi Bey'in anılarından anlaşılmaktadır. Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey'in kendisine şu sözleri sarf ettiğini yazmaktadır. "Eğer sulh heyetine siz reislik ederseniz Hariciye Vekili olarak sulha katılırım ve devlet hizmetimi böyle tamamlamak isterim." Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s.326.; Bununu yanı sıra İsmet Paşa anılarında Kazım Karabekir Paşa'nın da Lozan'a gitmek istediğini belirtmektedir. İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 44; Efdal As (Hazırlayan) *"Lozan Barış Konferansı"* http//tarihci.8m net/lozan-1html 10.09.2005, s. 1.

[8] Rauf Bey anılarında, kendisinin Bakanlar Kurulu Başkanı olduğu için Lozan'a gitmesinin imkânsız olduğunu ve bu nedenle de İsmet Paşa'yı kendisinin tavsiye ettiğini açıklamaktadır. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları" **Yakın Tarihimiz**, C.IV, Sayı: 1-52, İstanbul, 1962-63, s. 52–53; Ancak gelişmelerin yaşandığı dönemdeki davranışlarına bakılırsa Rauf Bey'in heyet başkanlığı için çaba sarf ettiği veya en azından bu görevi arzu ettiği anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni ise daha önceki yıllarda Mondros gibi olumsuz bir mütarekeye imza koyan Rauf Bey'in, Mondros'un olumsuzluklarını Lozan Konferansı'nda ortadan kaldırma isteği olarak düşünülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

uf Beyin de kendinin zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikini teklif etti. Bu teklife dermeyan ettiğim mütalaada, İsmet Paşadan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur. İsmet Paşa reis olursa, azamî istifade temin olunacağına ben de kaniim, dedim... İsmet Paşanın Heyeti Murahhasa Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili Olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye hususi ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekaletinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşanın intihabına bizzat delalet eylemesini rica ettim..."[9]

Bu gelişmelerden sonra Atatürk, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyin Dışişleri Bakanlığından istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın geçmesini istemiş ve böylece İsmet Paşanın heyet başkanlığı için hiçbir engel kalmamıştır. Barış görüşmelerine katılacak diğer delegeler ise Trabzon milletvekili Hasan (Saka) ve Sinop milletvekili Rıza Nur olarak belirlenmiştir.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasına rağmen 23 Nisan 1923'te tekrar başlayacak, barış anlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923'te imzalanacaktır.[10]

Ermenilerin Görüşmeler Öncesindeki Diplomatik Girişimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Tavrı

Lozan'da bir görüşme yapılacağı ve Türkler ile İtilâf Devletleri arasındaki sorunların kesin olarak çözümleneceğini haber alan Ermeniler de bazı hazırlıklara girişmişlerdir. Harekete geçen Ermeni Cumhuriyeti heyeti ve Ermeni millî heyeti, önce kendi aralarında tam bir görüş birliği oluşturmuşlar ve son olarak bir kez daha İtilâf Devletleri'ne başvuruda bulunmuşlardır. Bu arada Lozan Konferansı'na yetkili üye olarak katılmak ve istek-

[9] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1920-1927, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 680-81.

[10] Lozan Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Bilsel, **Lozan**, I-II. Cilt, İstanbul, 1933; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1986, s. 51 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini kabul ettirebilmek amacıyla propaganda faaliyetleri başlatmışlar, Ermenilere dost olan bütün yabancı kuruluşların, Ermeni tezini savunmaları için Lozan'a temsilci göndermelerini sağlamışlardır.[11]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ise, Lozan'a gönderdiği Türk heyetine, bakanlar kurulunda kaleme alınan 14 maddelik talimatname vermiştir. Bu talimatnamenin birinci maddesinde "Ermeni yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir" ifadesi yer almaktadır.[12] Aynı talimatnamede taviz verilmemesi istenen diğer konu ise, sekizinci maddede yer alan "kapitülasyonlar" konusudur.[13]

Konferansın Başlaması ve İlk Tartışmalar

Lozan Konferansı'nın tüm oturumlarıyla çok zor geçeceği ve taban tabana zıt düşüncelerin sert tartışmalara yol açacağı daha ilk günden belli olmuştur. Ancak Türk heyetinin "haklı" iddialarını ve görüşlerini çoğu zaman diplomasi kurallarını zorlayacak derecede cesur bir üslupla dile getirmeleri, Türk heyetini etkili bir konuma getirmiştir. Konferansın açılış günü Lord Curzon'dan sonra kürsüye çıkan İsmet Paşa Curzon'a cevaben yapmış olduğu konuşmada, *"1918 yılından sonra Türk milletinin maruz kaldığı saldırıların hiçbir askerî gerekçeye dayanmadığını, bu saldırıların Türk topraklarının en zengin ve gelişmiş kısımlarını yıkmak amacına yönelik olduğunu ve bunu mazur göstermenin mümkün olmadığını"* ifade etmiştir. İsmet Paşa, konferansa katılan hemen herkesi şaşırtan konuşmasına devamla, *"genel barışın ve düzenin devletlerin birbirlerinin haklarına ve hürriyetine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceğini ve Türk tarafının bu konuda iyi niyet taşıdığını ve samimî olduğunu"* dile getirmiştir. Konuşmasının sonunda *"Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti adına, İsviç-*

---

[11] İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 424 vd.

[12] **Lozan Telgrafları I** (1922–1923), Haz. Bilal Şimşir, T.T.K. Yay., Ankara 1990, S. XIV; **Türk İstiklal Harbi,** s. 117-118; Karacan, **a.g.e.,** s. 37 vd.

[13] Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar konularındaki tavizsizlik anlayışı, doğrudan doğruya Misak-ı Millî'nin bir sonucudur. Ermeni yurdu konusundaki kararlılık toprak bütünlüğü anlayışının bir yansıması, kapitülasyonların kaldırılması ise tam ve kesin bağımsızlık anlayışının bir sonucudur. Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,** C: II, Sayı, 2. (Güz 2000), s. 213.

Levent Şahverdi Arşivi

re cumhuriyetine, konferansımızın burada toplanmasını kabul etmekle lütfen göstermiş oldukları nazik konukseverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime son vereceğim. Tarihi şanlı soylu bir ulusun, kendi bağımsızlığına ne kadar büyük bir değer verdiğini inkar edilemez bir şekilde gösteren bu ülkenin, konferansa toplanma yeri olarak seçilmesinden büyük bir mutluluk duymaktayım" diyerek sözlerini tamamlamıştır.[14]

Türk heyeti, görüşmelerin başladığı andan itibaren İngiltere, Fransa ve diğer devletler ile çatışma yaşarken Ermeniler de kendi isteklerini gündeme getirmiş ve bu isteklerini Lozan Barış Konferansı'na bir muhtıra ile bildirmiştir. Ermeni muhtırası Lozan Barış Konferansı'na verildikten sonra Ermeni Cumhuriyeti kurulundan Aharanyon ve Hadisyan ile millî Ermeni kurulundan Noradunkyan'dan oluşan bir kurul, Lozan'a gitmiş ve orada bir Ermeni bürosu kurmuşlardır. Bütün diğer milletlerin delegeleriyle sürekli temaslar sağlanarak onların Ermeniler tarafına kazanılmasına ve Ermeni isteklerini desteklemelerine çalışılmıştır.

Ermeni delegeleri bu amaçla Türk Heyeti başkanı İsmet Paşa ile de görüşmüşlerdir. Bu delegelerin, "Ermenilerin Doğu Anadolu'daki yerlerinden çıkarılmakta oldukları" şeklindeki iddiaları, İsmet Paşa tarafından ciddiyetsiz bulunmuş ve *"Ermeniler seyahat etmeyi severler; çoğu zaman yer ve yurtlarını bırakarak İstanbul'a giderler"* demiştir. Yine Ermeni sorunu ile ilgili olarak sorulan soruda Paşadan şu cevabı almıştır: "*Böyle bir şey bilmiyorum. Esasen Türklerle Ermenilere ait işler, antlaşmalara göre yapılmıştır."*[15]

Ermeniler, konferansın ilk günlerinde sundukları muhtırada, Türklerin 1.250.000 Ermeni'yi katlettikleri, 700.000 Ermeni'nin de çeşitli ülkelere göç etmek zorunda bırakıldığını iddia ederek, ABD başkanının hakemliğinde Ermeniler için bir alanın belirlenmesi, Erivan Cumhuriyeti'nin sınırlarının Doğu illerinden toprak katılarak genişletilmesi ve denizden çıkış için bir liman verilmesini istemişlerdir. Ayrıca Kilikya'nın da bu sınırlar içine alınma-

[14] Konuşma metninin tamamı için bkz., N. Bilal Şimşir, (Hazırlayan), **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 114-115; İnönü, **a.g.e.,** s. 60-61.

[15] Sakarya, **a.g.e.,** s. 428.

Levent Şahverdi Arşivi

sı yönündeki isteklerini bir kez daha yinelemişlerdir.[16] Ayrıca bu muhtırada, savaş sırasında tüm Ermeni milletinin İtilâf Devletleri'nin yanında savaştığını vurgulamak suretiyle bu devletlerin desteğini almaya çalışmışlardır.[17]

Bu tür beklenti ve baskılara karşı, görüşmelerin başlamasından sonra henüz Ermeni konusunun resmen gündeme gelmediği dönemlerde bile İsmet Paşa, hazırlık anlamında Ankara'nın görüşlerini almak istemiştir.[18] İsmet Paşanın Ermenilerle ilgili olarak Ankara'ya çekmiş olduğu ilk telgraf[19], konferansın başlamasından beş gün sonradır. İsmet Paşanın Heyet-i Vekile Riyasetine (Rauf Bey) çekmiş olduğu 25 Kasım 1922 tarihli telgrafta, gerek İngilizlerin gerekse Amerikalıların, Türkiye'deki Ermenilerin kimlerle ve nasıl değiştirileceğini sordukları bildirmiştir. İsmet Paşa aynı telgrafta Ermenilerin ülke dışına çıkarılmalarının dünyaya açıklanamayacağını ve bu dönemde Anadolu'da yeniden bir tehcir ve teb'id yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.[20] Bu telgraftan, Rumlarda olduğu gibi Ermenilerle Türkler arasında da bir mübadelenin gündemde olduğu ve bunun koşullarının konuşulabileceği anlaşılmıştır. Yine aynı telgrafta, Lozan'da Ermeni sorunu denildiğinde, hem Ermeni yurdu, hem de Türkiye'de yaşayan Ermenilerin mübadele edilmesi konuları yer alacaktır.[21]

İsmet Paşa ilk telgrafından hemen bir gün sonra çektiği yeni bir telgrafla, Lozan'a Ermeni heyetinin geldiğini ve dışarıda kalan 700.000 Ermeni için yer istediklerini bildirmiş ve ayrıca Ermenilerin konferansta olağan üstü yaygara yapabileceklerine işaret etmiştir. Rauf Bey, bu ikinci telgrafa verdiği cevapta Ermeni heyetinin verdiği 700.000 rakamının abartılı ol-

---

[16] Tipik bir Ermeni Propaganda bildirisi olan bu muhtıra, çeşitli gazetelerde yayınlanmış, görüşmeler sırasında değişik yerlerde propaganda amacıyla kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Muhtırada dikkat çeken diğer bir husus ise, Fransız ileri gelenlerinin imzasını taşımasıdır. Bkz. Lozan **Telgrafları I (1922–1923)**, s. 229.

[17] Mim, Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991, s. 194.

[18] Ertan, a.g.m., s. 214 vd.

[19] Türk ve dünya tarihi içerisinde çok önemli bir yeri olan Lozan Konferansı'nda, telgrafların çok rolü büyüktür. Denilebilir ki, Lozan Konferansı telgraflarla yürütülmüştür. Nitekim Türk heyetinin Lozan'daki her gelişmeyi anında Ankara'ya rapor etmesi ve Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda görüşmeleri yürütmesi bunun delilidir. Yalnızca Türkiye bakımından değil konferansa katılmış öteki devletler bakımından da böyledir. Bu telgraf, Bilal Şimşir tarafından hazırlanan ve yukarıdaki dipnotta atıfta bulunduğumuz eserde toplanmıştır.

[20] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 124–125.

[21] Ertan, a.g.m., s. 214-215.

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu, Kilikya'da yerli ve dışarıdan gelmiş ve kendi arzularıyla çıkan Ermenilerin sayısının 45.000 olduğunu söylemiştir.[22] Daha konferansın ilk günlerinden itibaren tarafların elindeki rakamlar konusunda ciddî farkların bulunduğu da gözden kaçmamıştır.

Heyet-i Vükela Reisi Rauf Bey bu telgrafın hemen peşinden mübadele ile ilgili telgrafa da cevap vermiştir. Buna göre Türkiye'deki Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadelesi ve Ortodokslarının ayrı bir hak iddia etmemek şartıyla memlekette kalmaları fikir ve kararında olduğunu açıklamıştır.

Yine Ermenilerle ilgili resmî görüşmelerin başlaması öncesinde İsmet Paşa, 6 Aralık 1922'de Ankara'ya çekmiş olduğu telgrafta yerli Ermenilerle Ermenistan'daki Türklerin değiştirilmesi konusunda kiminle görüşmesi gerektiğini sormuş ve asıl olarak kendisine göre Ermeni değişimi için muhatabının bulunmadığını ifade etmiştir. İsmet Paşa aynı telgrafta Amerika'nın bütün misyonerlerinin ve bütün Ermeni cemaatlerinin Lozan'a geldiklerini, Ermeni yurdu ve azınlıklar hukukunu reddettiğini onlara açıklamak isteğini bildirmiştir.[23]

Burada Ermenilerin değişimi konusunda Heyet-i Vükela ile İsmet Paşanın birbirlerine ters düştükleri anlaşılmaktadır. Bir gün sonra Rauf Beyin İsmet Paşaya konuyla ilgili olarak çekmiş olduğu telgraf aynen şöyledir: "Şimdi aldığım Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle değiştirileceğine ilişkin görüş Heyet-i Vükelanın kararıdır. Şahsen zat-ı devletleriyle hemfikir idim ve bugün de hemfikirim. Bugün Heyet-i Vekile toplantısında tekrar ele alarak sonucunu derhal arz edeceğim".[24] Bu telgraftan da anlaşıldığı gibi şimdilik Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında bir fikir ayrılığı olmamakla birlikte, hükümet Ermenilerin mübadele kapsamına alınması konusunda kararlı görünmektedir.

Ancak Rauf Beyin ısrarıyla olsa gerek, aynı gün yapılan toplantıdan sonra İsmet Paşanın Ermeni mübadelesi konusundaki görüşü kabul edilmiş ve yeni bir telgrafla İsmet Paşaya bildirmiştir.[25]

---

[22] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 136.
[23] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 172.
[24] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 174.
[25] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 176; Ertan, a.g.m, s. 216.

Levent Şahverdi Arşivi

Azınlıklar Konusundaki Görüşmelerin Başlaması ve Artan Tartışmalar

Lozan'da azınlıklarla ilgili resmî görüşmeler 12 Aralık 1922'de başlamıştır.[26] Ancak bu tarihte yapılacağı Türk heyetine bir gün önce gece yarısı bildirilmiş, Türk heyeti hazırlıksız yakalanmak istenmiştir.[27] Oturumda söz alan İngiliz temsilci Lord Curzon, yapmış olduğu konuşmada azınlıklar nedeniyle tüm dünyanın konferansla ilgilenmeye başladığını, Müttefiklerin amacının Anadolu'da yaşayan Hıristiyanları himaye etmek ve mümkün ise, onları kurtarmak olduğunu ifade ettikten sonra, Rum, Yahudi, Asurî, Gildanî, Nasturî ve Ermenilerin himaye görmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ermenilerin üzerinde uzun uzun duran Lord Curzon, bu topluluk için kuzeydoğu vilayetlerinden ve Çukurova'dan yurt istemiş, azınlıklarla ilgili isteklerini şu üç başlıkta toplamıştır:

1- Geniş bir genel af

2- Askerlikten bir bedel karşılığında kurtulma

3- Serbest gidip gelme.[28]

İsmet Paşanın Ankara'ya çekmiş olduğu telgraftan Lord Curzon'un isteklerinin bununla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Lord Curzon, "Ermeni yurdu" sorununu dile getirirken, Ermenistan'ın fakir olduğunu ve Ermenilerin istemedikleri bir hükümet şeklinin bulunduğunu ve bu yüzden de Kilikya'dan da Ermeniler için yurt verilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.[29]

Curzon'un ortaya attığı bu istekler, yeni ayrıcalıklardan başka bir şey değildir. Lord Curzon'dan sonra konuşan Fransız Delegesi Barrère de azınlıkları ve özellikle Ermenileri koruyan bir konuşma yapmıştır. İtalyan Delegesi Garroni'nin kısa konuşmasından sonra sözü İsmet Paşa almıştır.[30]

İsmet Paşa, gündemden henüz o sabah haberdar edildiğinden, Türk heyetince önceden hazırlanmış olan ve azınlıklar konusunu tarihi gidişatı

---

[26] T.C.Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922–1923)**, Basım Yeri ve Yılı Yok, s. 93.
[27] Bilsel, **a.g.e.,** s.272
[28] Bilsel, **a.g.e.,** s.272, **Türk İstiklal Harbi**, s. 244-245.
[29] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 211–212.
[30] Karacan, **a.g.e.,** s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

içinde muhakeme ve tahlil eden ve Türk görüşüne göre yazılmış genel bir etüt niteliğindeki çok ayrıntılı muhtırayı okumuştur.[31]

Yaklaşık üç saat süren konuşmadan sonra İsmet Paşa karşı isteklerini sıralamıştır: Buna göre,

1- Dış kışkırtmaların giderilmesi lazımdır.

2- Bu, Türk ve Rum halkın değiştirilmesiyle mümkün olabilir.

3- Kalacak azınlıklar hakkında, Türk vatandaşlığından ayrılmayanlar hakkında olduğu gibi Türk özgürlükçü siyaseti garanti edilecektir.[32]

İsmet Paşanın yaklaşık 3 saat süren konuşmasını sıkılarak dinleyen Lord Curzon hemen cevap vermiş ve alaylı bir üslupla İsmet Paşanın eskiden bir general ve bir diplomat olarak tanındığını, şimdi ise bir tarih profesörü gibi davrandığını dile getirmiş ve azınlıklar sorununun ahali değiştirilmesiyle bitmeyeceğini ifade etmiştir. Yunan temsilci Venizelos, Amerikalı ve Sırp temsilcilerin konuşmalarından sonra tekrar söz alan İsmet Paşa, özellikle Venizelos'un konuşmasında yer alan Ermenilerle ilgili ifadelere cevaben yapmış olduğu konuşmada Venizelos'un Ermenilerden bahsetmesine hayret ettiğini, Yunan işgali sonrasında birçok Ermeni'nin ıstırap ve sefalete mahkûm olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Ermenilerin Yunanlılar tarafından zorla askere alındığını dile getirdikten *sonra "Dünyada Ermenilerin geleceğine açıkça acımaya cüret edebilecek hükümetlerin en sonuncusu, onların doğrudan doğruya felaketine sebep olan hükümettir"* şeklindeki sözlerle Yunan tezini çürütmeye çalışmıştır.[33]

Bu arada Amerikalı temsilciler de azınlıklar ve özellikle de Ermenilerle ilgili oturumlarda Türklerin karşıtı bir tutum takınmaya başlamışlardır. Konferansa gözlemci olarak katılan Amerikalılar hemen her konuda aktif bir görüntü çizmişlerdir. Bunda Lord Curzon'un büyük rolü olmuştur. Çünkü Lord Curzon Türklerle çatıştığı hemen her konuda Amerikalıları işin içine sokmaya çalışmış ve İsmet Paşa'yı yalnız bırakmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ermeni sorununda da Amerikalıların İngilizlerle birlikte

[31] İsmet İnönü, **Hatıralar**, İkinci Kitap, Ankara 1987, s. 79.
[32] Bilsel, **a.g.e.,** s.174.; Karacan, **a.g.e.,** s.130.
[33] Bilsel, **a.g.e.,** s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Amerikalı temsilci Child'ın azınlıklarla ilgili olarak "Amerikalılar bu mesele uğrunda çok para sarf etmişlerdir. Yalnız bir komite 75 milyon dolar harcadı" şeklindeki sözleri Amerikalıların Ermeni sorunu ve azınlık konularıyla ilgili görüşlerini göstermesi açısından önemlidir.[34]

Ertesi gün, 13 Aralık 1922'de de azınlıklarla ilgili oturumda İsmet Paşa tavizsiz tutumunu sürdürmüştür. İsmet Paşa'nın 13 Aralık tarihli konuşması şöyledir: *"Türk milleti, azınlıklara uygar dünyanın kabul ettiği hakları tanır. Fakat kendi istiklalini, kayıt altına koyacak hiçbir yeni öneri kabul edemez. Azınlıkları kurtarmanın en iyi yolu, onları dışarıdan lekeleyecek ilişkilerle tahrik etmemek, bu ilişkilerden korumaktır. Bunlar dıştan gelecek bir şefkate dayanmamalıdırlar. O zaman hepsi barıştan sonra Türk vatandaşları ile bir arada yaşayabilirler. Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler Türk vatandaşlarıyla kardeşçe yaşabilirler. Ancak Türk toprakları herhangi bir Ermeni yurdu için parçalanamaz. Ne Doğu illerinde, ne Kilikya'da, anavatandan ayrılması mümkün değildir. Zaten Türkiye, bu gün mevcut Ermeni Cumhuriyeti ile antlaşmalar yapmışlardır. Başka bir Ermenistan'ın vücut bulabileceğini Türkiye hayalinden bile geçirmez. Azınlıkların gidip gelmeleri ve malları meselesi ise, Türk kanunlarının çözeceği bir iştir. Azınlıklar için kontrol veya temsilci gönderilmesi Türkiye'nin iç işlerine müdahale oluşturacağı için asla kabul edilemez. Azınlıkların koruyuculuğunu Türk bütünlüğüne ve istiklaline halel verici bir bahane olarak kullandırtamayız."*[35]

İsmet Paşa-Lord Curzon söz düellosu şeklinde geçen oturumda, İsmet Paşa'ya cevap verme işi yine Lord Curzon'a düşmüştür. Lord Curzon Ermenilerin Türk yönetiminden memnun olmadığını, Anadolu'da yaşayan Ermeni sayısının 3 milyondan 130 bine düştüğünü, 60 bin Ermeni'nin Fransızlarla birlikte çekilerek yurtlarını terk ettiklerini iddia etmiştir. Lord Curzon bu durumda Ermenilerin güvenli bir durumda bulunmadıklarını ve korumasız bırakılamayacağını söylemiştir. Bir Ermeni yurdu kurulması

[34] Karacan, **a.g.e.,** s.131.
[35] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan (1922–1923)** s. 94–95.

Levent Şahverdi Arşivi

önerisinin İsmet Paşa tarafından Türkiye'nin parçalanmasına yol açacağı gerekçesiyle reddedilmesinin doğru olmadığını ve bunu dünyanın iyi gözle karşılamayacağını ileri süren Lord Curzon, konunun Milletler Cemiyeti'nin girişimleriyle çözümlenmesi gerektiğini savunmuştur.[36]

"Kendi ellerinin temiz olduğunu" söyleyen Lord Curzon, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi gerektiğini ve cemiyetin azınlıklarla ilgili kararlarını kabul etmesinin şart olduğunu ileri sürmüştür. Lord Curzon 13 Aralık oturumunda yapmış olduğu konuşmaya şu ağır ifadelerle tamamlamıştır: "*Bu sabah çok ciddî bir dil kullandım. Çünkü Türkiye heyeti birçok meselelerde olduğu gibi bu işte de konferansın içinde bulunduğu durumu güç anlıyor gibi görünüyor. Bu konferansın amacı var. Müttefikler, bu amaca götüren yol üzerindeki engelleri yıkmağa çalışıyorlar. Türk heyeti, engelleri korumaya çalışıyor. Bu sonuna kadar böyle devam edemez. Avrupa'nın yapacağı başka işler vardır. Azınlıklar işi herhangi bir işten çok dünyanın gözünü çekiyor. Konferans hakkında, bu konuyu halledişine göre hüküm verilecektir. Türkler makul olmayan bir tavır alır, bundan dolayı konferans kesilir ise, bütün dünyada Türk heyeti lehine söylenecek tek bir söz var mı? Bilmiyorum. Ankara'da belki, ama başka yerde asla bir dayanak bulamayacaktır*".[37]

Lord Curzon'un bu sözleri, hâlâ karşılarında ezik Osmanlı diplomasisinin temsilcilerinin yerine, yeni bir devletin temsilcilerinin ve yeni bir anlayışının bulunduğunun kabul edilmek istenmediğinin tipik bir kanıtıdır. Aynı gün Amerikalılar da İsmet Paşayı ziyaret etmişler ve onlar da Ermeni yurdu isteklerini dile getirmişlerdir. Bu istek de İsmet Paşa tarafından kesin olarak reddedilmiştir.[38]

İsmet Paşa, Lord Curzon'un bu tehdit kokan konuşmasına ertesi gün, 14 Aralık 1922'de cevap verme gereğini duymuş ve öncelikle Lord Curzon'un kullandığı üslûbun kendisini üzdüğünü ifade etmiştir. Türkiye'deki Ermenilerin bütün kitaplarda 1.290.000–1.500.000 arasında gösterildiğini ve Kilikya'yı terk edenlerin, Ermeni komiteler tarafından zorla çıkarıldık-

[36] Bilsel, **a.g.e.,** s. 277
[37] Bilsel, **a.g.e.,** s. 277-278.
[38] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 215–216.

Levent Şahverdi Arşivi

larını ağlayarak anlattıklarını dile getirmiştir. Lord Curzon'un "Türkiye kadar büyük bir memlekette Ermenilere bir köşe bulunamaz mı?" şeklindeki sorusuna İsmet Paşa "*Memleketleri Türkiye'den çok büyük devletler vardır, hem de bizden yeni ayrılan yerlerde çok geniş yerler vardır. Türk'e kalan ülke, hiç parçalanma kabul etmez bir bütündür. Doğu illerinde ve Kilikya'da Türk halkı yurtlarını yabancı istilasına karşı, hesapsız fedakârlıklarla savunmuşlardır. Yerlerini hiç kimseye vermezler*" şeklindeki sözlerle cevaplandırmıştır.

İsmet Paşa; Lord Curzon'un, "kendi ellerinin temiz olduğu ve bu yüzden de Milletler Cemiyeti'nden korkularının olmadığına" dair sarf ettiği sözlere karşılık olarak, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nden korkusunun olmadığını, asıl olarak hiçbir memlekete saldırmayan ve tahrip etmeyen Türklerin ellerinin temiz olduğunu" sert bir üslûpla dile getirmiş ve Milletler Cemiyeti'ne barışın imzalanmasından sonra girileceğini ifade etmiştir.[39] İsmet Paşanın şiddetle karşı çıkması ve kararlı tutum karşısında Lord Curzon yumuşamış ve bunu diğer devletlerin temsilcileri takip etmiştir. İsmet Paşa'nın yapmış olduğu açıklamalardan tatmin olduklarını beyan eden İtilâf Devletleri temsilcileri konunun tali komisyona gönderilmesini kabul etmişlerdir.

Bu arada İsviçreli profesörün başkanlığında İsmet Paşayı ziyaret eden heyet, sözü yine Ermeni konusuna getirmiş ve İsmet Paşa'nın açıklamalarından pek tatmin olmamıştır. Profesörün "Ermeni yurdu istiyoruz. Ermenilere bir yer ayıracaksınız, içeride ve dışarıda bulunan orada yerleşecekler, böylece memleketiniz içinde bir Ermeni yurdu husule gelecek" şeklindeki konuşması karşısında İsmet Paşa, bu kez sertleşmiş ve "*Haksız bir şey istiyorsunuz. Sizin istediğiniz Türkiye'nin insanları arasında ahengin kurulması değil, bunun bozulmasıdır. Zihniyetiniz vatandaşlar arasında ahenk olmamasını isteyen bir istikamettedir. Fena yoldasınız. Başarılı olamazsınız. Bana memleketin bölünmesini teklif ediyorsunuz. Biz memleketimizi parçalanmaktan kurtarmak için Dünya Savaşı boyunca uğraştıktan sonra, dört sene daha uğraşmışızdır. Sizin cemiyetinizin yapacağı mücadele, bi-*

[39] İnönü, **a.g.e.,** s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

zim yendiğimiz devletler ve güçlükler yanında çok önemsiz kalır. Çok az gelirsiniz." diyerek İsviçreli profesörü kovmuştur.[40]

"Ermeni yurdu" sorununun tali komisyonda ele alınması kabul edildikten sonra konu 23 Aralık 1922'de gündeme gelmiştir. Büyük tartışmaların yaşandığı görüşmelerden sonra, müttefikler tarafından yapılan öneriler, Türk heyeti temsilcisi Rıza Nur tarafından şiddetle reddedilmiştir.[41] 24 Aralık'ta yapılan görüşmeler de hararetli geçmiş, müttefiklerin Ermeniler ve Ermeni Yurdu konusundaki görüşleri kabul edilmemiştir.[42] Görüşmelerde ayrıca Ermeni heyetinin komisyonda dinlenmesi isteği de tartışmalara sebep olmuştur. Türk heyeti, *"..Ermeni heyetinin Ermenistan hükümeti tarafından vekâlete haiz olmadığı, eğer Türkiye azınlığı olarak toplanılacaksa bunu şiddetle protesto ettiğini..."* söyleyerek, görüşmeleri terk etmiştir.[43]

Bunun üzerine Noradunkyan Hadisyan, Paşalıyan ve Aharonyan'dan oluşan Ermeni heyeti, Türk tarafının bulunmadığı tali komisyonda 26 Aralıkta söz alabilmiştir. Ermenilerin yurt isteklerini bir kez dile getirdikleri bu konuşmalarda, Ermeni yurdunda asker toplamanın serbest olması ve Patrikhanenin bağımsız kalması yönünde yeni görüşler de ortaya koymuşlardır.[44]

Bu arada İngiliz basınında Ermeni sorunu dâhil, hemen hiçbir konuda ilerleme kaydedilmemesi, Türklerin aşırı şekilde kibirli, fanatik ve hatta küstahlığı ile Sovyet tahriklerine bağlanmıştır. Ayrıca Batılı devletlerle anlaşmaya yanaşmayan II. Mahmut dönemindeki Navarin Baskını hatırlatılarak, örtülü bir tehdit gündeme getirilmiştir. Tehdit ve bir anlamda hakaret dolu yazı, şu ilginç cümleyle sona ermiştir: "Bu günkü koşullar, 1827 yılıyla aynı değildir, fakat o yılda verilen ders bugün Ankara, İstanbul ve Lozan'da da dikkate alınmalıdır."[45]

Tali komisyon Ermeni sorunuyla ilgili olan azınlıklar konusundaki son toplantısını, 6 Ocak 1923 tarihinde yapmıştır. Fransız temsilci Montagna ve

---

[40] İnönü, **a.g.e.,** s. 82.
[41] Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.III, İstanbul 1968, s. 1103 vd.
[42] **Lozan Telgrafları I (1922–1923)**, s. 263, 268..
[43] **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, s. 281-282.; Rıza Nur, **a.g.e.,** s. 1058-1061.
[44] Uras, **a.g.e.,** s. 731-737
[45] Ertan, a.g.m., s. 220.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz temsilci Sir Horace Rumbold'un "Ermeni yurdu" kurulması yönündeki isteklerini tekrar ettikleri konuşmalar sonrasında söz alan Rıza Nur; *"İtilâf Devletleri Ermenileri kendilerine siyasî alet yapmışlar, ateşe saldırmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun sonucunda onların te'dibi olmuştur. Tedip ile yaygın hastalık, açlık ve göç ile kırılmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti bize değil, İtilâf Devletlerine aittir. Ermenilere bir hediye lazımsa siz verin! El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt ve bağımsızlık verilmeliymiş. Biz bunları biliyoruz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de hemen Ermenilere verelim"* şeklindeki konuşması sonrasında oturumu terk etmiştir.[46]

Sir Horace Rumbold'un, Türkiye'nin nüfusu içinde çok az bir çoğunluğa sahip azınlık toplumuna (Ermeniler) çok az bir arazinin yurt olarak bırakılmasının zor olmayacağı ve bunun içinde Ermenilere Kilikya'da deniz ile Fırat arasında 200.000–300.000 kişiyi barındırabilecek bir arazinin verilmesini önermesi son derece masum bir istek olarak ele alınmıştır. Rıza Nur'un bu istekleri protesto ederek oturumu terk etmesi ise, bir huysuzluk ve nezaketsizlik olarak değerlendirilmiştir.[47]

Türk tarafının kesin tavrı karşısında Batılı devletlerin temsilcileri de, zaten kendileri için hayatî bir önem taşımayan Ermeni Sorununda yumuşamışlar ve ısrarlarından vazgeçmişlerdir. Bu konuda İsmet Paşanın konuştuğu bir İngiliz yetkilinin "İsmet Paşa! Yıllarca çok şeyler söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken, bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun?"[48] şeklindeki sözleri Batılıların Ermeni sorununa bakışlarını ve bu sorunu ne kadar gündemde tutabileceklerini göstermesi açısından önemlidir.

---

[46] Rıza Nur, **a.g.e.,** s. 1060–1064.
[47] Ertan, a.g.m., s. 221.
[48] İnönü, **a.g.e.,** s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni sorunu tali komisyonda son olarak 9 Ocak 1923'te hazırlanan bir raporla gündeme getirilmiştir. Amerika'nın düşünce belirtmediği bu raporda, İtilâf Devletleri'nin iki önemli konuda geri adım attıkları görülmüştür. Buna göre Batılılar, Gayr-i Müslimlerin korunmasıyla ilgili isteklerinden vazgeçmişler ve Milletler Cemiyeti'nin İstanbul'da temsil edilmesi fikrini terk etmişlerdir. Yine Türk tarafının geniş kapsamlı bir genel af ilanını ve azınlıkları askerlik görevinden muaf tutmayı reddetmesine de itiraz edilmemiştir. Tali komisyonun raporunun İsmet Paşa ve Lord Curzon tarafından kabul edilmesinden sonra Lozan'da Ermeni konusu bir daha resmî görüşmelerde gündeme gelmemiş ve doğal olarak da antlaşmaya bu konuyla ilgili herhangi bir hüküm girmemiştir.[49]

Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeni sorununa değinilmemiş olduğundan hayal kırıklığına uğrayan Ermeni delegeleri, 2 Şubat 1923'te Lozan şehrini terk etmiştir.[50] Lozan'dan ayrılırken konferansa katılan devletlere şöyle bir bildiri vermişlerdir: Bildiri özetle şöyledir: "…Ermeni delegeleri, Lozan Konferansı komisyonlarının açıklamalarından ve basında yayınlanan barış antlaşması projesinden İtilâf Devletleri'nin Ermenileri ve Ermeni sorunlarını yüzüstü bırakmış olduğunu anlamıştır. Ermeni sorununun çözümlenmemiş olarak kalmasının Ermenilerin durumunu daha kötü hale getirmiş olduğunu göz önüne koymak isteriz. Büyük devletler, Türkiye'deki Ermenilerin kurtarılması hakkında yalnız siyasî ve insanî bakımdan değil, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri için ve bu devletlere karşı göstermiş olduğu pek çok hizmetlerden ötürü verdikleri sözleri de hatırlatırım. İtilâf Devletleri'nin çağırması üzerine Ermeni gönüllüleri akın akın bu devletlerin emrine girmişler ve söz verilen bağımsızlık için Filistin ve Kilikya'da savaşan Doğu Ordusu'nun çekirdeğini teşkil etmişlerdir.1918 yılında Kafkas Cephesi'nde çarpışan ve Türklerin İngiliz Ordusu'na ve Irak'a karşı yürümesine engel olan Ermeni askerî kuvvetleriydi. Bakü'yü savunan Ermeniler, Almanların petrol ihtiyacını karşılayamaması-

[49] **Lozan Telgrafları I (922-1923)**, s. 360-361; Salahi R., Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II. Cilt, T.T.K. Yay., Ankara, 1986, s. 317.

[50] Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars Kafkas Üniversitesi Yayını, Ankara, 1995, s. 269.

Levent Şahverdi Arşivi

nı sağlamışlardır. Ermenilerin bu hareket ve fedakârlıkları, kendilerine çok pahalıya mal olmuş; birçok Ermeni ölmüş, yaralanmış, pek çok mal kaybolmuş ve binalar yıkılmıştır. Büyük savaşın amaçlarından birisinin de hak ve adalet sağlamak olduğu halde Ermeniler, bundan yoksun bırakılmıştır.

Versailles (Versay) Antlaşması, Sevr Anlaşması, 1921'de yapılan Londra Konferansı ve 1922 Paris Toplantıları'nda Osmanlı İmparatorluğu'ndan bazı azınlıkları kurtarmak ve Ermenilere bir yurt sağlamak için kararlar alınmıştır. Savaş içinde, müttefikler tarafından savaşçı bir unsur; savaştan sonra da müttefik olarak tanınan Ermenilere Lozan'da verilen sözlerin, yapılan vaatlerin yerine getirilmesini sağlayacak bir şey kararlaştırılamamıştır. Bu koşullar altında Ermeni delegeleri olarak, Ermeniler adına, devletlerden bir defa daha hak ve adalet yolundaki acılarına bir çare bulunması için bir karar verilmesini rica ederiz. Böyle bir barışın doğuda devamlı olmayacağını belirtiriz. Ermeni delegeleri bu bildirinin önemle incelenmesini ve cevaplandırılmasını rica ederler."

Lozan Konferansı'nın İkinci Dönemi ve Ermeni Sorununun Çözümü

Bu gelişmeden bir süre sonra konferans kesintiye uğramıştır. (4 Şubat 1923) Bunun sebebi, konferans sırasında şiddetli tartışmalara sebep olan Musul sorunu, kapitülasyonlar, borçlar, savaş tazminatı bedeli ve Karaağaç gibi meselelerin çözümlenmemesi ve görüşmelerin tıkanmasıdır. Diplomatik çabalar sonucunda 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci dönem görüşmelerinde, Boğazlar ve Musul sorunlarında istediğini alan İngiltere'nin, konferansa eskisi kadar önem vermemesi, Türk tarafını rahatlatmıştır[51].

İkinci dönem görüşmelerinde Ermeni sorunu resmî ya da gayr-i resmî yollardan hemen hemen hiç gündeme gelmemiştir. Bu Batılı devletlerin Ermeni sorunu yüzünden konferansın kesilmesini göze alamadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bir başka deyişle Batılılar yıllardır savundukları ve gündemde tuttukları bir konu için ilk dönem görüşmelerinde son bir senaryo düzenlemişler ve konuyu şimdilik kendi çıkarları açısından kapatmışlardır.

[51] Durdu Mehmet Burak, **Geçmişten Günümüze Ermeni Meselesi**, Bilge yayınevi, Ankara, 2005, s.152-153.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye aleyhinde yapılan bütün propaganda ve çalışmalar, millî mücadele zaferini ve Türk milletinin millî mücadelesini temsil eden İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki heyet tarafından sonuçsuz bırakılmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Türk tezi kabul edilmiştir. Antlaşma metninde Ermenilerle doğrudan ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Türkiye'de yaşayan veya yaşamak isteyen Ermenilerin durumuna genel bir ifadeyle uyruklukla ilgili bölümde değinilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'nin dışında kalan ve ülkeye dönmek isteyen Ermenileri de ilgilendiren maddesi* şu şekildedir: "18 yaşını geçmiş olup da 30. Madde hükümleri[52] uyarınca, Türk uyrukluğunu yitiren ve kendiliğinden yeni bir uyrukluk kazanan kişiler, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak, iki yıllık süre içinde Türk uyrukluğunu seçmek hakkına sahip olacaklardır."

Antlaşmanın dolaylı da olsa Ermenileri ilgilendiren 32. maddesi ise şöyledir: "İş bu antlaşma gereğince Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş ve bu topraklardaki halkın çoğunluğundan soy bakımından ayrı olan 18 yaşını geçmiş kişiler, bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak yıllık süre içinde, halkın çoğunluğu kendi soyundan olan devletlerden birinin uyrukluğunu, o devletin izni koşuluyla seçebileceklerdir."

Antlaşmada azınlıklarla ilgili hükümler de Türkiye'deki Ermenileri ilgilendirmektedir.[53] Bunlardan biri 39. Maddedir. Buna göre Müslüman olmayanlar Müslüman olanlarla özdeş, medenî ve siyasal haklardan yararlanabileceklerdi. Yine Türkiye'nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktı.[54]

Lozan Konferansı sırasındaki görüşmelerden ve daha sonra imzalanan antlaşmada yer alan hükümlerden de anlaşıldığı gibi, bu anlaşma ile Müs-

---

* 31. Madde.

[52] Lozan Antlaşmasının 30. Maddesine göre Türkiye'den ayrılan topraklara yerleşmiş Türk uyruklular kendiliğinden ve yerel yasaların koşulları içinde bu toprakların geçtiği devletin uyruğu olacaklardı.

[53] Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara, 1992, s. 434–435.

[54] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, 1920–1945, C.I, Ankara, 1989, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

lüman olmayan azınlıklara Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayan haklar verilmemiş Türk vatandaşı olanların kanunlar önünde eşitliği kabul edilmiştir.[55]

Sonuç

Ermeni sorunu ağırlıklı olarak Lozan Konferansı'nın birinci döneminde gündeme gelmiş ve sert tartışmalara neden olmuştur. Sorun konferans boyunca üç farklı boyutta ele alınmıştır. Öncelikle Türkiye'deki Ermenilerle Ermenistan'daki Türklerin değişimi ele alınmıştır. Anadolu'daki Rumlar gibi Ermenilerin de değişim kapsamına alınması durumunda yeniden göçmen sorunu yaşanabileceğini düşünen İsmet Paşa, bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni razı etmiş ve değişim konusu fazla tartışmaya yol açmadan gündemden kalkmıştır.

Ermenilerce gündeme getirilen ikinci konu soykırım iddialarıdır. Batılı devletlerin temsilcileri bu konuda Türk tarafını köşeye sıkıştırarak, diğer konularda taviz koparmak istemişlerse de, Türk heyeti belgelere dayanarak iddiaları reddetmiş ve Batılıların elindeki rakamların gerçek dışı olduğunu ileri sürmüştür.

Üçüncü ve belki de en ağırlık olarak gündeme getirilen konu ise, Anadolu'da Ermenilere bir yurt verilmesidir. Misak-ı Millî konusundaki kararlılık, bu isteğin de gerçekleşme imkânını ortadan kaldırmıştır.

Tüm bu konular, konferans boyunca farklı yer ve değişik taraflarca gündeme getirilmiştir. Türk heyeti, Ermeni sorunuyla ilgili olarak bir yandan İtilâf Devletlerinin temsilcileriyle resmî oturumlarda mücadele ederken, resmî oturumlar dışında da Ermeniler, Amerikalılar ve hatta İsviçrelilerle karşı karşıya kalmıştır.

Görüşmeler sürerken, nüfus değişimi konusunda yukarıda da bahsedildiği gibi hemen ilk günlerde bir uzlaşma sağlanırken, soykırım iddiaları ve Ermeni yurdu konularında ciddî gerginlikler yaşanmıştır. İtilâf Devletlerinin temsilcileri resmî ve gayr-i resmî yollardan soykırım ve yurt konularındaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir.

[55] Soysal, **a.g.e.,** s. 95-98.

Levent Şahverdi Arşivi

Taraflar arasındaki değişik yaklaşımlar doğal olarak farklı rakamların, değişik tarihsel yaklaşımlar da farklı beklentilerin doğmasına yol açmıştır. Batılı devletlerin temsilcilerine göre soykırım (!) esnasında 1.500.000 civarında Ermeni öldürülmüştü ve bu ancak oldukça geniş olan Anadolu'da Ermenilere bir yurt verilmesiyle telafi edilebilirdi. Türk tarafı ise sevk ve iskân kanununun uygulanması sırasında ve daha önceki yıllarda 300.000 civarında Ermeni'nin öldüğünü, herhangi bir sistemli soykırım uygulanmadığını ve doğal olarak da Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmamış olan Ermenilere yurt verilemeyeceğini dile getirmiştir.

Ermeni konusundaki farklı bakış açısı, aslında konferansın tümüne de yansıyan bir durumdur. Batılı devletlerin kendilerini galip kabul ederek Mondros ve Sevr'e göre düzenleme yapmak istemelerine karşın, Türk tarafı tam zıddı bir anlayışla Misak-ı Millî ve Mudanya'ya göre bir barışın imzalanması için çaba harcamışlardır.[56]

Ermeniler Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra bile bazı politik girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı A. Aharonyon, 9 Ağustos 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Lozan Barış Antlaşması'nda Ermenilerin varlıklarının da kabul edilmediğini söyleyerek, Ermeni sorununun Milletler Cemiyeti'nin gündemine alınmasını rica etti. Yine Ermeniler, 9 Ağustos 1923 günü Müttefik Devletlerin temsilcilerine bir protesto göndererek Lozan Barış Antlaşması'nda Ermenilerin göz önüne alınmadığından ve sanki Ermeniler yokmuş gibi imza edildiğinden yakınmışlar; bu antlaşmanın ne barışa ne de hak ve adalete yaramayacağını savunmuşlar, bu antlaşmaya karşı olduklarını belirtmişlerdir.

Lozan Barış Konferansı'na yalan yanlış bilgiler vererek, Ermenileri zulümlere uğramış, toptan öldürmelerle karşılaşmış bir kitle olduğunu iddia ederek Büyük Harp'te Ermenilerin Müttefik orduları içinde savaştıklarını ve başarı kazandıklarını ve bu nedenle de Müttefiklerin kendilerine çeşitli vaatlerde bulunduklarını söyleyerek Türkiye topraklarından bazı parçalar koparmak isteyen Ermenilerin bu savları, dayanaksız bulunarak kabul edilmemiştir.[57]

---

[56] Ertan, a.g.m., s. 209-225.

[57] **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara, 1992, s. 444.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'dan günümüze yansıyan belki de en ilginç nokta, 1923'ler ile 2000'ler arasında tarafların yaklaşımları, tezleri ve iddialarında ciddî benzerliklerin bulunmasıdır. Batılı devletler 1923 yılında, Lozan'da Ermenilerle ilgili olarak Türkleri sıkıştırmak için ne yapmışlar ve söylemişlerse, bugün de aynı iddialarda bulunmaktadırlar. Buna karşılık Batılıların iddialarına Türklerin verdikleri cevaplarda da dün ile bugün arasında ciddî benzerlikler vardır. İsmet Paşa ve Rıza Nur'un Lozan'da öne sürdükleri görüşlerle günümüzde zaman zaman gündeme gelen sözde Ermeni soykırımı iddialarına verilen cevaplar hemen hemen aynıdır. Bu bir anlamda Batılıların hâlâ Sevr'e, Türklerin ise Misak-ı Millî'ye dayandıklarını kanıtlamaktadır. Bütün bunlardan hareketle, Ermeni sorununun tarihsel ve akademik bir sorun olmaktan çok, siyasal ve ekonomik çıkarlar açısından ele alınan bir sorun olduğu söylenebilir.

Lozan'daki Ermeni sorunu, Batılı devletlerin yeni Türk Devleti üzerinde uluslar arası bir baskı oluşturmaları yolunda bir başlangıç teşkil ederken, Türk Devleti için de Misak-ı Millî konusunda tavizsizlik ve kararlılık geleneğinin doğmasına yol açmıştır. Ermeni yurdu isteklerine karşı Türk tarafının geliştirdiği tutum, Misak-ı Millî'nin uluslar arası bir konferansta sınanmasına ve uygulanabilirliğinin ölçülmesine olanak sağlamıştır.[58]

Savaştan yeni çıkmış ve yorgun bir ulusun temsilcilerinin toprak bütünlüğü konusunda Lozan'da göstermiş olduğu direniş, antlaşma metnine de yansımış ve Ermenilerle ilgili hiçbir hükme yer verilmemiştir. Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Millî Mücadelede akıtılan kanların bedeli alınmış, Türk topraklarının bütünlüğü ve Türk Devleti'nin kayıtsız ve şartsız istiklali bütün dünyaca tanınmıştır.[59]

[58] Ertan, a.g.m., s.209-225
[59] İlter, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler**, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA YAŞANAN ÖNEMLİ BİR PROBLEM: TÜRK VE ERMENİ YETİMLERİ SORUNU

Yard. Doç. Dr. Bülent BAKAR*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı esnasında ailelerini kaybeden binlerce çocuk, devlet için sosyal bir sorun oluşturmuştur. Savaş süresince yetim sayısının sürekli artması üzerine yetimhaneler bir süre sonra yetersiz kalmaya başlamıştır. Hükûmet, yeni tedbirler almak zorunda kalmış, Türk ve Ermeni yetimler barınabilmeleri için Müslüman ailelerin yanına yerleştirilmiş ve ihtiyaçları için tahsisat ayrılarak her ay bu ailelere gönderilmiş, yani bir nevi bu biçare çocuklara baktırılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra hükûmet vilâyetlere gönderdiği tebligatlarla yetimhanelerde ve müslüman ailelerin yanındaki Hristiyan çocukların akrabalarına veya bağlı oldukları cemaatlere teslim edilmesini istemiş ve bu konunun üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu dönemde yetimlerin cemaatlerine teslimi aşamasında önemli sıkıntılar söz konusu olmuştur. Aslen Türk olan bazı yetimlere Hristiyan yetimi olduğu iddiası yapılmış, kamuoyunu oldukça üzen bir süreç yaşanmıştır. Makalenin konusunu bu süreç oluşturmuş ve arşiv belgeleri ile basından yararlanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mütareke, Darüleytam, Türk, Ermeni, Yetim.

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

AN IMPORTANT QUESTION OCCURED AFTER MONDROS ARMISTICE: THE QUESTION OF TURKISH AND ARMENIAN ORPHANS

ABSTRACT

Thousands of children, lost their families, during the First World War, became a very serious problem for the State. Due to continuous increase in the number of orphans, orphanages became insufficient. The government had to take new precautions and sent the orphans to the Muslim families with an allowance for their necessities.

After Mondros Armistice, the government ordered the wilayats (governorates) to deliver the orphans who stay in the orphanages and with the Muslim families, to their relatives or communities. The delivery process was very suffering. Some of Turkish orphans, was requested by the Christian communities with a claim that they were Christian in origin. The article intends to analyze the process, using archival material and the press.

Key Words

Armisticce, Orphanage, Turkish, Armenian, Orphan.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı esnasında ailelerini kaybeden çocukların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir mesele olmuştur. Yetimlerin güvenli ve sağlıklı bir ortamda bulunabilmeleri için tedbir alınmaya çalışılmıştır. Savaş ortamının vahametini anlamak açısından şu bilgiyi vermekte fayda vardır. 1914-1918 yılları arasında açlık ve hastalık gibi nedenlerle sadece İstanbul'daki çocuk ölümü sayısı 24.279 olmuştur. İstanbul'da böyle bir tablo yaşanırken Anadolu'daki Türk ve Ermeni yetimlerin durumunun zorluğunu anlamak güç değildir[1]. Hükûmet, yetimlerin sorunlarını çözmek için gayret sarf etmiştir. Yetimler arasında en büyük sayıyı kuşkusuz Anadolu'da yaşanan kargaşa esnasında ailelerini kaybeden Türk ve Ermeni yetimleri tutmaktaydı. Vilâyetlere gönderilen yazılarla tehcir esnasında ailelerini kaybeden Ermeni çocuklarının yetimhanelere yerleştirilmesi ve ihtiyaçların karşılanabilmesi için yetimhane olarak kullanılabilecek binaların durumu sorulurken[2], gerekirse müslüman köylerde Ermeni çocuklarının bakımlarının sağlanabileceği belirtilmiştir[3]. Kimsesiz kalan çocukların bakımını üstlenen Darüleytam'ın hizmetlerini de belirtmek gerekmektedir. 25 Kasım 1914'te kurulan, 1915 yılından itibaren faaliyete geçen ve önceleri İttihat ve Terakki fırkasına bağlı olarak faaliyet gösteren Darüleytam savaş yıllarında ailelerini kaybeden çocukların bakımını üstlenmiştir. İstanbul'da ve bazı şehirlerde açılan yetimhanelere çocuklar yerleştirilmiştir. Kısa süre içerisinde bu çocukların sayısı 16.000'e ulaşmıştır. Yetimhaneler, savaşın uzaması ve yaşanan problemler nedeniyle 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere 150.000 lira nakit ve 500 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Daha sonra çıkarılan ek bir kararla posta, telgraf, tütün ve içki vergilerinden düzenli gelir sağlanmıştır[4]. Hükûmet, Ermeni yetimleri için aldığı tedbirleri vilâyetlere bildirmiştir. Yine bir yazıda Ermeni çocuklarının yetimhanelere gönderilmesi, bu tedbirin yeterli olmaması halinde çocukların Müslüman ailelerin yanına yerleştirilmesi ve ihtiyaçlar için çocuk başına ayda 30 kuruş tahsi-

---

[1] Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye,** İstanbul 1971, s.119.

[2] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 54/150.

[3] BOA, DH.ŞFR, 54-A/325.

[4] Hidayet. Y.Nuhoğlu, "Darüleytamlar", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1993, VIII, 521.

Levent Şahverdi Arşivi

satın ayrılmasının istendiği görülmektedir[5]. Bu dönemde ilgilenilmesi gereken çocuk sayısı Darüleytam'ın olanaklarını gerçekten zorlamaktaydı. 1917 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer gibi kuruluşlar savaşın ve yaşanan karışıklıkların mirası olan kimsesiz çocuklara yardım etmeye başlamışlardır. Bu gibi faaliyet yürüten kuruluşlardan biri de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'dir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin amacı Müslüman Osmanlı Kadınlarını çalışma hayatına dahil edebilmekti. Bununla birlikte Anadolu'dan İstanbul'a gönderilmeye başlanan çocuklarla da ilgilenmiştir. Savaş yıllarında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ilk olarak Anadolu'dan gönderilen 750 çocuğu İstanbul'daki şubelerinde barındırmıştır. Fakat daha sonra 1.800 çocuğun daha gönderileceği haber alınınca, bu çocuklarla ancak geçici bir süre ilgilenmek mümkün olabileceğinden cemiyet Dahiliye Nezareti'ne başvurarak bu çocukların evlere ve işyerlerine yerleştirilmelerini teklif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin her yerinden gelen çocukların etnik kimliklerini tespit etmek bazen çok zor olmaktaydı. Erkek çocukların sünnetli olup olmadığına bakılarak bir ölçüde bunu anlamak mümkün iken kız çocukları için, yaşı küçükse ve şivesinden de bir şey anlaşılamıyorsa bu mümkün olamamaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yetim olarak kendisine gönderilen bazı Ermeni çocuklarını da savaş yıllarını güvenli bir ortamda geçirebilmeleri için Türk ailelerin yanına yerleştirmiştir[6]. Bu durum Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni çocuklarının Türkleştirilmek amacıyla ailelerin yanına verildiği suçlamalarına neden olmuştur[7]. Daha Mütareke imzalanmadan önce tehcir edilenlerin geri dönüşleri kararlaştırılmıştı. Ermeniler eski yerlerine dönmeye başlarken, hükümet vilayetlere gönderdiği bir tamim ile müslüman ailelerin yanında bulunan hristiyan çocukların akrabalarına veya cemaatlerine teslim edilmesini istemekteydi[8]. Hükûmet, yetimhanelerde ve evlerde bulunan Ermeni çocuklarının talep olması halinde ait ol-

[5] BOA, DH.ŞFR, 63/142.

[6] **Hadisat,** 24 Teşrin-i evvel 1918, "Ermeni gazetesi Jamanak, Ermeni yetimlerin İstanbul'da yetimhanelere yerleştirildiğini ve bazılarının Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından ailelerin yanına yerleştirildiğini yazarak bunların şimdi Kumkapı Ermeni kilisesine tesliminin gerektiğini belirtmekteydi".

[7] Yavuz Selim Karakışla, "Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: Ermeni mi, Türk mü?", **Toplumsal Tarih,** Eylül 1999, sayı:69, s.46-49.

[8] **İkdam,** 22 Teşrin-i evvel 1918; **Vakit,** 22 Teşrin-i evvel 1918; **Hadisat,** 23 Teşrin-i evvel 1918.

Levent Şahverdi Arşivi

dukları cemaate ve akrabalarına teslim edilmesi için sürekli talimatlar göndermiştir. Yetimhanelerdeki Ermeni çocuklarının akrabaları tarafından alınabilmesi için Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne yazı yazılmıştır[9]. Mütareke sonrasında ortaya çıkan en karmaşık meselelerden birisi yetimlerin durumu olmuştur. Bu dönemde yetim karmaşası had safhaya ulaşmıştır. Patrikhane ve Ermeniler, Ermeni çocuğu olduğu iddiasıyla Türk çocuklarına talip olmaya başlamış, şayialar ve asılsız açıklamalar birbirini takip etmiştir. İtilaf devletlerine başvuran Ermeniler ve Rumlar her türlü talebi iletebilmekteydiler. Özellikle İngilizler, Ermenileri her konuda kayırırken Türklerin haklı olmasını pek önemsememekteydiler. Can ve mal güvenliği tehdit altındaydı ve her an bir eve İngilizlerle, Ermenilerin gelmesi ve evdeki bir Türk çocuğunu Ermeni olduğu iddiasıyla almaları tehlikesi vardı. Bu dönemde İngiltere'nin uyguladığı politika Calthorpe'ın tabiriyle *"hiçbir Türk'e hiçbir yardımda bulunmamak"* şeklindeydi[10]. Bu arada zaman zaman İtilaf devletleri yetimhane olarak kullanılan bazı binaların boşaltılmasını istemekteydi. Bu gibi durumlar ve yetim sayısının fazla olması çeşitli sıkıntılara yol açmaktaydı. Mesela 17 Kasım 1918 tarihinde Bebek'te bulunan yetimhane boşaltılmış ve burası Fransız rahibelere tahsis edilmiş ve burada bulunan yaklaşık 1.200 kadar çocuk Ortaköy'deki Hatice Sultan yalısına nakledilmiştir[11]. Yalının yetersiz kalması üzerine Kağıthane'de Çağlayan Kasrı'nın da yetimlere tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu'dan İstanbul'a sürekli yetim gönderildiği görülmektedir. Yine bir habere göre, İstanbul'a gelecek 750 yetimin nereye yerleştirilebileceği düşünülmekteydi. Ayrıca Anadolu'daki yetimhaneler ile ilgili önemli kararlar alınmaktaydı. Şöyle ki, Edirne, Bursa, Konya ve Kırklareli şehirlerinde birer yetimhane bırakılması ve diğerlerinin lağv edilerek İstanbul'a nakli kararlaştırılmaktaydı[12]. Mütareke döneminin karmaşası

---

[9] **Vakit,** 23 Teşrin-i evvel 1918, "Darüleytamlardaki Ermeni talebe.....haber aldığımıza göre darüleytamlarda bulunan Ermeni çocuklarının da akrabaları tarafından taleb vukuunda iadesi hususu Dahiliye Nezaretinden ayrıca Maarif Nezaretine yazılmıştır".

[10] Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", **Kök Araştırmalar,** Güz 2000, c.2, sayı:2, s.267-268.

[11] **İkdam,** 17 Teşrin-i sani 1918.

[12] **İkdam,** 20 Teşrin-i sani 1918.

Levent Şahverdi Arşivi

esnasında bazı aksaklıklar da olmuştur. Basında yetimlerle ilgili çıkan bazı haberler gerçekten üzüntü vericidir. Mesela bir haberde, şehirde perişan ve sefil vaziyette bazı çocukların olduğu ve bunların çoğunluğunun şehit çocukları olduğundan bahisle bu çocuklarla ilgilenmek için hükûmet, zenginler ve cemiyetler göreve davet edilmekteydi[13].

27 Kasım 1918 tarihli bir habere göre hükûmet, patrikhaneden kimlerin nezdinde yetim bulunduğu ve henüz teslim edilmediğini açıklayan bir cetvel hazırlamasını istemiştir[14]. Patrikhaneden Polis Müdüriyeti'ne verilen bir cetvelde üç yetim gösterilmiştir. Yine habere göre, nerede yetim bulunduğuna dair malumat alınırsa oraya cetvel takdim edileceği belirtiliyor ve Enver Paşanın Küçükçekmece'deki çiftliğinde elli kadar yetim bulunduğu rivayeti dile getiriliyordu[15].

Yetimlere yardımcı olmak için yabancı ülkelerden de destek söz konusuydu. Bu ülkelerin başında Amerika gelmekteydi. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu yardımlar sadece Ermeni yetimleri kapsamaktaydı. Bir başka haberde Amerika Salib-i Ahmer'inin Ermeni yetimleri için erzak ve giyecek gönderdiği bildiriliyordu[16].

8 Ocak 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda Makriköy'de islâm hanelerinden alınan kızların isim listesi belirtilmekteydi. Bu kızlardan bazıları müslüman olduğunun anlaşılmasıyla

---

[13] **Hadisat,** 20 Teşrin-i sani 1918, "Zavallı çocuklar. Bu günlerde şehrimizin ötesinde berisinde sefil ve perişan bir çok çocuklar gözüküyor. Hiç şüphe yok ki bu biçare mahlûkların ekserisini evlâd-ı şühedâ ve her türlü himayeden mahrum çocuklar teşkil ediyor ki İstanbul'da yegane medar-ı hayatımız olan bu zavallılara bakmak hayat-ı içtimaiyyemize aid en büyük ve mecburi vazifelerden biridir. Hükümetimizi, ağniyâmızı, himaye-i etfal cemiyeti ve elhasıl bütün milleti bu mukaddes vazifenin ifasına davet ediyoruz".

[14] **Vakit,** 27 Teşrin-i sani 1918, "Eytam meselesi. Kimlerin nezdinde yetim bulunduğunu ve resmen müracaat vaki olduğu halde henüz teslim edilmediğini mübeyyin olmak üzere bir cetvel ihzarı lüzumu hükümetçe Ermeni patrikhanesine bildirilmiş olduğundan peyderpey patrikhaneye verilen malumata binaen lazım gelen bu cetvelin derdest-i tanzim bulunduğunu Ermeni gazeteleri yazıyorlar".

[15] **Hadisat,** 28 Teşrin-i sani 1918, "Ermeni Etfal-i Yetimesi. Nezdinde etfal-i yetim bulunanların bir cetvelinin tanzimi lüzumu Polis Müdüriyeti tarafından patrikhaneye bildirilmiş idi. Şimdilik patrikhane tarafından üç yetim için bir cetvel gönderilmiştir. Nerede etfal-i yetime bulunduğuna dair malumat alındıkça patrikhaneden lazım gelen cetveller makam-ı aîdine takdim edilecektir. Ermeni gazeteleri patrikhane tarafından bu babda icab-ı icra olunduğu cihetle hükümetçe dahi nereye yetim teslim edilmiş ise oralardan bir cetvel talep edilmesi lazım geldiğini yazıyorlar. Rivayete göre Enver Paşa'nın Küçükçekmece'deki çiftliğinde elli kadar yetim bulunuyormuş".

[16] **Vakit,** 27 Teşrin-i sani 1918.

Levent Şahverdi Arşivi

daha sonra iade edilmiş, ayrıca Ermeni oldukları anlaşılan yetimler Patrikhaneye teslim edilmişlerdi[17]. 16 Ocak 1919 tarihli haberde Polis Müdüriyeti'nden yapılan açıklamada kimin nezdinde Ermeni çocuğu varsa 1 hafta içinde Polis merkezine teslim etmesi gerektiğinin bildirildiği, yapılacak şikayet ve müracaatların Polis Müdüriyeti'ne olması gerektiğinin açıklandığı haber veriliyordu[18]. 18 Ocak 1919'da vilayetlere gönderilen yazıda, Ermeni yetimlerin Ermeni cemaati olan yerlerde onlara tesliminin gerektiği bildirilmekteydi[19].

19 Ocak 1919 tarihinde Amiral Webb'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektuptan, o yıllarda Türk ailelerin ne gibi bir tehlike yaşadıkları, kendi çocuklarının her an alıkonulacağı endişesini taşıdıkları ve bunda haklı oldukları anlaşılmaktadır. Webb mektubunda vali atamalarının, basının, demir yollarının kendi kontrollerinde olduğunu, hapishanelerdeki Ermeni ve Rumları serbest bıraktıklarını, Ermeni kız ve kadınlarını Türklere ait evlerden diledikleri gibi kurtardıklarını(!), istedikleri her şeye el koyduklarını itiraf etmekteydi[20]. Bu sırada milliyetleri konusunda ihtilaf olmayan Ermeni yetimlerin Ermeni müesseselerine teslim edildiği görülmektedir. 3 Şubat 1919 tarihli haberde Konya'da inceleme yapmaya giden heyet beraberlerinde 20 Ermeni yetimi getirmiştir[21].

Hükûmet, gönderdiği talimatlarla müslüman ailelerin yanında veya resmi ve hususi müesseselerde bulunup da şu ana kadar cemaatlerine teslim edilen Ermeni yetimlerinin sayısının bildirilmesini istemiştir[22]. Savaş yıllarında kimsesiz kalan Ermeni yetimlerinden bazıları müslüman ailelerin yanına yerleştirilmişti. Mütareke'den sonra bu çocuklar talep olursa akrabalarına teslim edilmekteydi. Bu sırada hükümet, bazı çocuklara talep olmamasına rağmen evlerdeki çocukların yetimhanelere gönderilmesini iste-

---

[17] **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920),** Ankara 1994, s.196-202.
[18] **Yeni Gazete,** 16 Kanun-ı sani 1919.
[19] BOA, DH.ŞFR, 95/163.
[20] Z. Türkmen, a.g.m., s.268-269.
[21] **Ati,** 3 Şubat 1919, "Konya'daki muhacirin heyeti. Konya'daki Ermeni muhacirlerinin tetkik-i ahvali için Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi'nden gönderilen heyet ahiren ikmal-i tahkikat eyleyerek avdet etmiştir. Heyet beraberinde 20 kadar Ermeni eytamı getirmiş ve bu çocuklar Ermeni müessesat-ı hayriyyelerine tevdi olunmuştur".
[22] BOA, DH.ŞFR, 95/264.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Herhalde bundan amaç, çocukların ailelerce alıkonulduğu suçlamasından kurtulmak olmuştur. Yine anlaşıldığı kadarıyla çocukların çoğu alıştıkları insanlardan ayrılmak istememektedirler. Bu yüzden gönderilen yazılarda çocukların arzularına bakılmaksızın yetimhanelere teslimi ifadesi kullanılmaktadır. Kayseri mutasarrıflığına çekilen telgrafta müslüman ailelerin yanındaki Ermeni çocuklarının komisyonlara tesliminin gerektiği belirtiliyordu[23]. 5 Şubat 1919 tarihinde Canik mutasarrıflığına, muhacirin yetimhanesine yerleştirilen sekiz Ermeni kızına iyi davranılması ve iaşe ettirilmesi, evvelce yanlarında bulundukları müslüman ailelerin yanına gitmelerine müsaade edilmemesi talimatı verilmekteydi[24]. Yine verilen talimat ile Ermeni yetimlerin Ermeni cemaatine teslimi, cemaat teşkilatı olmayan yerlerde resmi makamlara gönderilmesi istenmekteydi[25]. Canik mutasarrıflığına gönderilen şifrede Fatsa kazasında müslüman ailelerin yanında bulunan 13 Ermeni kız çocuğunun Samsun yetimhanesine teslim edilmesi gerektiği bildirilirken[26], bir başka yazıda ise müslüman ailelerin yanında bulunan Ermeni yetimlerinin rıza ve muvafakatlarına bakılmaksızın hemen cemaatlerine teslimi hususu belirtilmekteydi[27].

Hükûmet, milliyeti belirsiz çocukların durumunu aydınlatmak için de faaliyet göstermiştir. 17 Şubat 1919 tarihli haberde Polis müdüriyetinin İtilaf zabıtasıyla beraber çalışarak milliyeti şüpheli olanların durumunu ortaya çıkaracağı belirtilerek, bu husus ile meşgul olmak için polis müdüriyetinde bir daire oluşturulacağı bildiriliyordu[28]. Müslüman yetimlerin gayri müslim olduğu iddiasıyla talep edilmesi ve alıkonulmaya başlanması üzerine vilayet ve mutasarrıflıklara 20 Şubat 1919 tarihinde yazılan yazıda uyarılarda bulunulmuştur. Resmî ve özel müesseselerle, müslüman hanelerde olan gayri müslim yetimlerin akrabalarına ve cemaatlerine tesliminin kararlaştırılmış olduğu fakat bu esnada müslüman olan çocukların hristiyan cemaatlerce alınmasına karşı tedbirli olunması ve bu hususa dikkat edilmesi istenmekteydi[29].

---

[23] BOA, DH.ŞFR, 96/76.
[24] BOA, DH.ŞFR, 96/77.
[25] BOA, DH. ŞFR, 96/86.
[26] BOA, DH.ŞFR, 96/96.
[27] BOA, DH.ŞFR, 96/210.
[28] **Yenigün,** 17 Şubat 1919.
[29] BOA, DH.ŞFR, 96/248.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Nisan 1919 vilayetlere gönderilen yazıda Ermeni çocuklarının iadelerinin herhangi bir zorluğa sebebiyet vermeden gerçekleşmesi ve bu konuda ihmali olacak memurların ağır bir şekilde cezalandırılacağı ifade edilmekteydi.[30] 20 Nisan 1919'da Polis Müdüriyetinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Konya Öksüz Yurdu talebesi olan İsmail'in Ermeni olduğu iddiasıyla İngilizler tarafından İstanbul'a sevk edildiği, tahkikat neticesinde Ermeni olmadığının anlaşıldığı bildirilmekteydi[31]. Daha önce de belirtildiği gibi kimliği meçhul yetimler arasında kız çocuklarının durumu oldukça belirsizdi ve asıl tehlikeyi özellikle onlar yaşamaktaydı. Bu arada İtilaf zabıtalarının desteğini alan Ermeniler müslüman olduğu bilindiği ve bu konuda resmi evrakları da olduğu halde gerek erkek ve gerekse kız çocuklarını Ermeni olduğu iddiasıyla evlerinden, annelerinin yanlarından toplattırmaktaydılar. Bu mesele giderek büyüyen bir problem haline gelmiştir[32]. 28 Nisan 1919'da Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen raporda bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni kadınından oluşan 3 kişilik bir heyet teşkil edildiği, bir hane tutulduğu ve müslüman ailelerin gözetiminde olan Ermeni yetimlerinin Osmanlı polisine müracaata lüzum görmeden İtilâf devletleri polislerinin desteğiyle toplanmaya başlandığı bildirilmekteydi. İki kız çocuğunun Ermeni olduğu iddiasıyla alındığı ve Çengelköy'de Fuçucu sokağı 26 numaradan Yüzbaşı Abidin Bey'in ailesinden alınan Nimet isimli kız çocuğunun da 3 gün patrikhane'de kaldıktan sonra ailesine teslim edildiği bildirilmekte, böyle bir hane ve heyet oluşturulurken hükümetten hiçbir resmi izin alınmadığı hatırlatılmaktaydı[33]. 3 Mayıs 1919 tarihli bir haberde Ermeni patrikhanesinde, Ermeni zannıyla tevkif edilmiş bir çok müslüman kızlarının olduğu belirtiliyordu. Bazı örnekler verilmekteydi. Şöyle ki[34];

---

[30] BOA, DH.ŞFR, 98/195.

[31] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH), 190/47, lef 2.

[32] Celal Bayar, **Ben de Yazdım,** İstanbul 1997, V, 58, "... Bunlar işi o kadar büyüttüler ve ileri götürdüler ki, karagözlü ve biraz esmer Türk çocukları için sokağa çıkmak adeta tehlikeli olmuştu. Gözlerine kestirdiklerini alıp götürüyorlardı..."; Cemil Bilsel, **Lozan,** İstanbul 1933, I, 207, "...evler mütemadiyen aranıyor, haremlerin, harîm-i ismetine bin bir bahane ile girenler ne bulurlarsa alıyor, öz Türk çocukları, anaları elinden alınarak, Ermeni papazlarına veriliyor...".

[33] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH.KMS), 52-2/79, lef 2-3.

[34] **İleri,** 3 Mayıs 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

- Çengelköy'de Fuçucu sokağında 26 numaradan Yüzbaşı Abidin Bey'in hanesinden (Nimet) adında bir kız çocuğu alınmıştır. Vaktiyle bunun müslüman olduğu gazetelerde yazılmış ve Patrikhanede dahi islâm olduğu üç günlük tahkikattan sonra anlaşılarak polis müdüriyetine iade edilmiştir.

- Papaz Hamayak Efendi tarafından Ermeni zannıyla Gevri namında bir kız çocuğu alınmış ve İhtiyat Küçük Zabit Mektebi'nde bulunan biraderine bile gösterilmekten imtina edilmiştir.

- Nureddin Efendinin (Afife Canan) ismindeki kız çocuğu da alınmıştır. Halbuki bu kızın 325 senesinde çıkarılmış Tezkere-i Osmaniyesi bile mevcuttur.

- Ortaköy'de Doktor Necib Beyin hanesinden (Kevser) namındaki kız çocuğu da alınmıştır.

6 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne çeşitli hanelerden çocukların Ermeni oldukları iddiasıyla toplandığını yazmaktaydı[35]. 7 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda şu anda Ortaköy'de oturan İpsala eski kaymakamı Refik Beyin evinden 6 yaşındaki bir kızın alındığı oysa İpsala'nın köylerinde bu kızın müslüman erkek kardeşleri olduğu ve yine Üsküdar'da Papas Hamayak'a gönderilen diğer bir kızın da Müslüman olduğunun anlaşıldığı ve Polis Müdüriyeti'nce çocukların iadelerinin istendiği belirtilmekteydi[36]. 20 Mayıs 1919'da Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Ermeni patrikhanesinin takririnde yer alan yetimlerden Hediye isimli kızın toplama memurlarından Bogos Efendiye teslim edildiği İzmit Bahçecik yetimhanesinden gönderilen dört çocuktan Osman ismindeki çocuğun müslüman olduğunu tespit eden babası ve annesinin mektubu olduğu için iade edildiği, Çamlıca yetimhanesindeki Şahantuk ve Üsküdar'da Binbaşı Kazım Beyin evinde bulunan kızların yaşlarının 20'den fazla olması sebebiyle hareket ve tercihlerinde serbest oldukları, Karabet Müsteciyan hakkında haberleşmelerin devam ettiği ve hali hazırda nerede olduğunun anlaşılamadığı ve Has-

[35] BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 7/2.

[36] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Belgeleri (DH.İ.UM), 19-7/1-5, lef 9.

Levent Şahverdi Arşivi

köy'deki Ali'nin yanındaki kız hakkında şu ana kadar herhangi bir işlem yapılmadığı belirtilmekteydi[37]. 22 Mayıs 1919'da Polis Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı raporda yine yetimler hakkında bilgi vermekte ve tehcir esnasında yetim kalan Ermeni çocuklarının hadiselerle bir ilgileri olmadığı ve sadece insani amaçlarla himaye edildikleri ve bunların harp bitince mensup oldukları cemaate teslimlerinin kararlaştırıldığını belirtmekteydi[38]. Harpten sonra Polis Müdüriyeti'nde Birinci Şube'de milliyetleri belirsiz çocukların durumunu tahkik için araştırma yapıldığı ve bu araştırmaya Patrikhane'den görevlendirilen Çakıryan Efendinin katıldığı açıklanarak, Çakıryan Efendinin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde bulunan yetimlerin kayıtlı olduğu defteri aldığı ve üzerinde tahrifat yaptığı, bunun amacının bir çok islâm yetimini Ermeni yapmak olduğu, pek çok islâm yetiminin de patrikhaneye götürülerek kötü muamele gördüğü belirtiliyordu. Milliyetleri belirsiz çocukların oluşturulan bîtarafhaneye[39] sevkine başlandığı, gösterilen her türlü kolaylığa rağmen, islâm hanımlarının evlerinden alındığından bahsedilmekteydi. Kadıköy'de Ali Yekta Beyin hanesinden Hayriye Hanım'ın alınarak bîtarafhaneye gönderildiği haber verilmekteydi. Bîtarafhanede yapılan kasti ve haksız uygulamalar karşısında burada görev yapan Sadiye Hanım daha fazla dayanamamış ve Şişli komiser muavinliğine yazdığı bir yazıyla son olarak bir çocuğun daha hristiyanlaştırıldığı ve bîtarafhaneden çıkarılarak bir eve götürüldüğü, kendisinin pek çaresiz ve üzgün olduğu, mutlaka bir şeyler yapılması ve bir çare bulunması gerektiğini bildirmiştir. 24 Mayıs tarihinde Dahiliye Nezareti, Sadarete yazarak milliyetleri şüpheli çocukların durumunu tetkik için bir komisyon kurulduğu halde, bazı Ermenilerin cebren islâm hanelerinden çocukları aldığı ve patrikhaneye yahud Şişli'deki bîtarafhaneye götürdüğü ve hristiyanlaştırmaya çalıştıklarını bildirmekteydi[40]. 5 Haziran 1919 tarihli bir gazete habe-

---

[37] BOA, DH.İ.UM, 19-7/1-5, lef 4.

[38] "...bazı Ermeni çocukları mezkûr hadisatla alakadar olmamak ve sırf hususi muavenet ve insaniyetle mütehassıs olan islâm aileleri tarafından himaye ile alınarak harb-i umumi nihayetine kadar muhafaza olunmuş ve mütarekeyi müteakib emr-i âli-i nezaretpenahilerine tevfikan mensub oldukları cemaat rüesasına tevdi ve teslimlerine ibtidar olunmuş idi...", BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 6.

[39] Milliyetleri belirsiz çocukların durumu anlaşılıncaya kadar iaşe ve barınmalarını sağlamak amacıyla Nişantaşı'nda bir ev açılmıştı. Bu evdeki heyette bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni kadın bulunmaktaydı., Bkz. Y.S.Karakışla, a.g.m., s.50.

[40] BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 7/1.

Levent Şahverdi Arşivi

rinde patrikhaneye alınan müslüman çocuklar meselesinin iyice büyüdüğü gözükmektedir. Kayseri'den getirilip İngilizler tarafından Ermeni Patrikhanesine gönderilen 220 müslüman çocuğa Ermeni olduklarını açıklamaları, baba ve anneleri sorulunca da söylemeleri için birer isim öğretmişler ve çocukları teslim almaya gelen polislere çocukları teslim etmemişlerdir[41]. Çocuklar hristiyan olmadıklarını açıkladıkları ve din değiştirmedikleri için dövülmüşlerdi. Hatta 10 tanesi hastaneye yatırılacak kadar hırpalanmıştı[42].

6 Haziran 1919 tarihli gazetede Ermeni patrikhanesinin Türk gazetelerinde çıkan yazılardan rahatsız olduğu, çocukların müslüman ve dayak yeme olaylarının gerçek olmadığı cihetiyle Ermeni Patriğinin Kapı Kahyası Hamamcıyan Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne giderek protesto ettiği bildirilmektedir. Basın ise milliyetinden şüphe edilen çocukların tarafsız komisyona sevki gerekirken önce patrikhaneye götürüldüğünü ve yazılanların yanlış olmadığını ileri sürmektedir[43].

Kayseri'den getirilen çocuklar meselesi Ermeni basınında da yer bulmuştu. Ermeni basını bu çocukların bir kısmının Ermeni yetimi olduğunu ileri sürerek rakamsal bilgiler vermekteydi. Ermeni gazetelerine dayanarak verilen haberde Kayseri'den getirilen 220 çocuk hakkında tahkikat yapıldığı bu çocukların 108'inin Ermeni, 85'inin Türk olduğunun anlaşıldığı ve 27 çocuğun hüviyetleri tespit edilemediğinden bîtarafhaneye nakl olunduğu açıklanmaktaydı[44]. Türk çocuklarının Ermeni olduğu iddiasıyla Patrikhane

---

[41] **İkdam,** 28 Mayıs 1919.

[42] **İleri,** 5 Haziran 1919, "Müslüman çocukları el'ân dayak yiyor. Kayseri'den getirilip İngilizler tarafından patrikhaneye teslim edilen 220 müslüman çocuktan 42 tanesi şiddetli dayak yemelerine rağmen müslüman olduklarında ısrar etmişler ve darüleytama iade edilmişlerdir. Bu defa hastahaneye yatırılacak derecede dayak yedikten sonra iade edilen çocuklar on (10) tanedir. Ermeni olmaları kendilerine bisküvi verilmek suretiyle teklif edilen çocuklar tenassur etmediklerinden el'ân şiddetli dayak yemektedirler. Dayak bilumum çocukların huzurunda sıfat-ı ruhaniyeyi haiz memurlar tarafından atılmaktadır. Hatta bu muameleye daha yüksek makamlarında iştirak ettiğini çocuklar ağlaya ağlaya anlatmaktadır...".

[43] **İleri,** 6 Haziran 1919, "Ermeni patrikhanesindeki müslüman çocuklar.....müslim olup ta iade edilenler meydandadır. Bunların vücutları eser-i darbtan yer yer berelenmiş ve hatta bir çokları tabib raporu ile hastaneye yatırılmıştır. Bunlar elyevm mevcut iken hala müslüman çocuğu olmadığı ve dayak atılmadığını zikr ile protesto da bulunmak pek çok garip olur...Bir buçuk ay evvel Kadıköyünden alınan ve yirmi iki yaşında olan Cemile Hayriye Hanım dahi el'ân Ermeniler tarafından alıkonulmakta ve cebr ve tazyik edilmektedir. Zavallı Hayriye Hanım üç gün evvel bulunduğu Agob Efendi'nin Şişli'deki hanesinden alınarak Makriköy Ermeni Mektebine gönderilmiştir. Bu hanım katiyen bîtarafhaneye gönderilmemiş ve memure Nezihe Hanım tarafından isticvab edilmemiştir. Bilmiyoruz, Ermeni patrikhanesi bunlara ne cevap verebilecektir? Yoksa bunlar da mı doğru değildir?".

[44] **Zaman,** 8 Haziran 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından aldırılması hadiseleri ve milliyetlerinde şüphe olan yetimlerle ilgili konular toplumda çok gerginlik yaratmıştır. Rahatsızlıkların artması üzerine Polis Müdüriyeti basın açıklaması yapmak zorunda kalmış ve milliyetlerinde tereddüt olan yetimlerin durumunun aydınlatılması görevinin kendilerinde değil Dahiliye Nezareti ile Eytam Müdüriyeti'nde olduğunu ifade etmiştir[45].

8 Kasım 1919 tarihinde Hüdavendigar vilâyetine Bursa Ermeni İnas yetimhanesinden kaçan on beş yaşındaki Vartanuş Torosyan ve on beş yaşında Anjel Nişanyan isimli kızların müftünün nezdinde bulunduğuna dair Patrikhane tarafından başvuruda bulunulduğu yazılmaktaydı[46]. Hüdavendigar vilayeti'nden 23 Kasım 1919'da yazılan yazıda ise kızlar hakkında verilen bilgilerin doğru olmadığı, birinin islam olduğu ve Hasan Efendi isimli birinin kızı olduğu, diğerinin ise Keskin kazası eski Ceza Müdürü Hüsnü Bey'in manevi kızı olduğu ve tehcirden çok önceleri Hüsnü Bey'in nezdinde bulunduğunun anlaşıldığı haber verilmekteydi[47].

Hükûmetin bu dönemde Ermeni yetimhanelerine çeşitli şekillerde kolâylık sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Ermeni mülteci ve yetimleri için düzenlenecek konserlerden Darülaceze'ye ait %10'luk rüsumun alınmaması kararlaştırılırken[48], bu durum Darülaceze Müdüriyetine bildirilmekteydi[49]. Yine, Ermeni patrikhanesinin Ermeni yetimhanelerine nakdi yardım yapılması talebi değerlendirilerek aylık 1.000 lira yardım yapılması planlanmıştır[50]. Ayrıca Bakanlar Kurulu, Şişli'de Ermeni mezarlığı bitişiğinde bulunan bir arsanın 15.000 liraya satın alınarak Ermeni darüleytamına bağışlanması kararı almıştır[51]

---

[45] **Hadisat,** 17 Haziran 1919, "Ermeni Eytamı ve Polis Müdüriyeti", Başta bu günlerde eytam hakkında evrak havadisinde verilen malumat arasında Polis Müdüriyet-i Umumiyyesi'nden de bahs edilmektedir. Polis Müdüriyeti milliyetlerinde tereddüt hasıl olan eytamın tayin-i milliyetleri için doğrudan doğruya vazifedar olmayıp bu mesail ile Dahiliye Nezareti ve Eytam Müdüriyet-i Umumiyesi iştigal etmektedir. Polis Müdüriyetinin bu cihetten dolayı asayişe taalluk eden mesail ile vazifedar olduğu tavzih olunur. Polis Müdür-i Umumisi Halil".

[46] BOA, DH.KMS, 50-3/11, lef 1.

[47] BOA, DH.KMS, 50-3/11, lef 4.

[48] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 215/6.

[49] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM), 116/47, lef 2/1.

[50] BOA, MV, 217/112; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı âlî Evrak Odası (BEO), 344976.

[51] BOA, DH.UMVM, 86/7, lef 4

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 1920 yılında Amerikalılar tarafından İstanbul'da yapılan bir araştırmada yetimhanelerdeki farklı milletlerden olan çocukların 3.827 tanesi Ermeni, 2.798 tane de Türk'tü. Ayrıca Katolik kilisesine bağlı yetimhanelerde 171 çocuk vardı ve bunların bir kısmı Ermeni idi[52]. Raporda belirtilen bu rakamlar mutlaka her gün değişmekte ve farklılık arz etmekteydi. Ermeni yazarlar ise bu yıllardaki yetimler konusunda sürekli abartılı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir yazara göre 1920'nin sonlarına doğru Ermeni patrikhanesi Türk yetimlerinin yarısının hala Ermeni yetimi olduğunu düşünmekteydi. Yine Ermeni raporlarının iddiası 1921 sonlarına kadar 3.000-5.000 kadar Ermeni yetiminin Türklerden alındığı şeklindeydi[53]. Oysa belgeler ve yaşanan hadiseler gerçeklerin farklı olduğunu göstermektedir. Aslında Türk yetimlerinin ciddi bir Ermenileştirme tehlikesiyle karşılaştığı görülmektedir. Yetkililer bu dönemde Ermeni yetimlerinin bir kısmının Türk olduğu konusunda açıklamalarda bulunmuşlardır[54]. Bu konuda verilebilecek bir çok örnek bulunmaktadır. Bir gün Doktor Abdüsselam Paşa'nın hanesinden manevi kızı alınıp Ermeni yetimhanesine götürülür. Kız buradan kaçarak Paşanın evine gelir. Paşa da İngiliz işgal kuvvetleri nezdinde olayı protesto eder. Buna rağmen Paşanın manevi kızı hanesinden alınır. Adres bu sefer Bulgar yetimhanesidir. Paşanın bu olayı iç ve dış kamuoyuna anlatmak amacıyla İngilizce, Almanca ve Fransızca mektuplar yazması üzerine, en sonunda İngilizler protestoları durdurmak amacıyla İttihatçı olduğu iddiasıyla Paşa'yı Malta'ya sürmüşlerdir[55].

Mesela bir başka olay Kuleli Askeri Lisesi'nin bir kısmına Ermeni yetimhanesi olarak el konmasından sonra yaşanmıştır[56]. Kuleli Askeri Lisesi'ne yetimlerin getirilmesinden sonra Amerikalılar Ermeni yetimleri ayrı

---

[52] Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", İstanbul 1920, Ed. Clarence Richard Johnson, M.A., s.199.

[53] Levon Marashlıan, "Finishing the Genocide Cleansing Turkey of Armenian Survivors 1920-1923", **Remembrance and Denial,** Ed. Rıchard G. Hovannısıan, Detroit 1999, s.121-122.

[54] T. Çavdar, **a.g.e.,** s.143

[55] M.Lütfi İkiz, "Doktor Abdüsselam Paşa ve Ermeniler", **Ermeni Sorunu Özel Sayısı II,** Mart-Nisan 2001, sayı:38, s.1049

[56] Kuleli kışlasına 7 Temmuz 1919'da İngilizler tarafından depo ve transit merkezi olarak el konulmuştur. Kuleli kışlasının Ermeni yetimleri mektebi ve Ermeni göçmen misafirhanesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kışlayı İngilizler tamamen 6 Ekim 1923 tarihinde boşaltmışlardır. Bkz., Sırrı Üçer, "Kuleli Askeri Lisesi Tarihçesi", **Türk Kültürü,** Ağustos 1968, Sayı 70, s. 772-773.

Levent Şahverdi Arşivi

bir binada toplamak isterler. Bir heyet Ermeni çocukları tespit etmek amacıyla sınıfları dolaşır. Burada öğrenci olarak bulunan İrfan, yine kendisi gibi öğrenci olarak Kuleli'de bulunan kardeşi Mehmet'in Ermeni olduğu iddiasıyla seçilmesi üzerine onu kurtarabilmek ve Türk olduğunu anlatabilmek için büyük uğraş vermiştir. Böylece Mehmet şansının yardımıyla Ermeni yetimi olarak götürülmekten kurtulmuştur[57].

Bu arada Kuleli Askeri Mektebi'ne Ermeni yetimhanesi olarak İngilizlerce el konmasının ayrı bir tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Mektebin Ermeni yetimhanesi olması üzerine İngiliz Fevkalade Komiserliği nezdinde yapılan teşebbüste Kuleli talebesi için tahsis olunan Maçka silahhanesinin ve onun karşısındaki hastahane binasının bile talebe için yeterli olmadığı, oysa Kuleli mektebinin yetimhane için büyük kısmının kullanılmadığı, Ermeni yetimhanesi için Beylerbeyi sarayının yakınındaki bina ve Yeniköy'deki Raif Paşa köşkünün kullanılabileceği teklifinin, komiserlikçe olumsuz karşılandığı belirtiliyordu[58]. Yetkililer, Kuleli'deki Ermeni yetimlere farklı yer bulmak için teşebbüslerde bulunmuş ve nihayet uzun uğraşlar sonunda bir mutabakat sağlanmıştır. Mektep ancak bazı şartlarla boşaltılmıştır. 18 Nisan 1922 tarihli mutabakata göre, eski hastahane ile şimdiki hastahane, Beylerbeyi eski Jandarma mektebi ve Beylerbeyi sarayının diğer tarafındaki bina Ermeni eytamına tahsis edilecek ve buraları 7 sene boyunca her türlü vergi ve icardan muaf olarak kullanılacaktı[59].

9 Ocak 1921'de Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Ermeni Muavenet-i Milliye Cemiyeti ve İngiliz zabıtası tarafından eski Şeyhülislam merhum Musa Kazım Efendi'nin hanesinden alınan Hacer isimli kızın yapılan tahkikat neticesinde Ermeni olmadığının anlaşıldığı bildirilmekteydi[60]. Mütareke'den hemen sonra başlayan Türk çocuklarının Ermeni olduğu iddiasıyla kaçırılması hadiselerinde sürekli bir artış olmuştur. 13 Ekim 1921 tarihine kadar hristiyan oldukları iddiasıyla müslüman

[57] İrfan Orga, **Bir Türk Ailesinin Öyküsü,** İstanbul 2002, s.209
[58] BOA, BEO, 349690.
[59] BOA, BEO, 353288.
[60] BOA, DH.İ.UM, 19-15/1-34, lef 2.

Levent Şahverdi Arşivi

ailelerin yanından alınan çocuklar ve bu konuda yapılan işlemler hakkında hazırlanan cetvel şöyledir[61];

I. kafile ile Kayseri'den gönderilen ve Haydarpaşa'da Ermeniler tarafından el konulan çocukların sayısı	200
II.kafile ile Kayseri'den gönderilen çocuklardan Ermenilerin yanında kalanlar	53
Hristiyan oldukları anlaşıldığı için mensup oldukları Ermeni veya Rum cemaatlerine teslim edilenler	57
Büyük çoğunluğunun müslüman olduğu anlaşıldığı halde iade edilmeyip Ermeni cemaati nezdinde bulunanlar	155
Muhtelif ailelerden alınıp müslüman olduklarının anlaşılmasıyla Ermenilerce iade edilenler	139
II.kafile ile Kayseri'den geldikten sonra Türk olduklarının anlaşılmasıyla darüleytama gönderilen	66
TOPLAM	**670**

Böylece 13 Ekim 1921 itibariyle hakkında tahkikat ve işlem yapılmış çocuk sayısı 670 olmaktadır.

Yine Dahiliye Nezareti'nin 1921'de bastığı bir broşürde darüleytamlardaki yetimlerle ilgili bir tablo verilmektedir. Buna göre[62];

Darüleytam'ca Ermeni olduklarına kanaat getirilerek mütarekeden önce ve sonra velilerine, cemaatlerine ve polise teslim edilen çocuk sayısı	260
Yapılan tahkikat sonucu Ermeni olduğu anlaşılıp teslim edilen çocuk sayısı	59
Bir ve iki yaşında yetim kaldıklarından teşhis edilemeyen bununla beraber Ermenilerce alınan çocuk sayısı	18

[61] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri (DH.EUM.VRK), 23/118.

[62] **Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar,** Yay.Haz.Ali Güler, Ankara 2001, s.37-43.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni oldukları iddiasıyla Darüleytamdan alınıp müslüman olduklarının belli olmasıyla iade edilen çocuk sayısı	42
Müslüman oldukları muhakkak bilindiği halde Ermeniler tarafından alınan ve isimleri değiştirilen çocuk sayısı	14
Kayseri'den gönderilen ve Ermenilerce el konulan dinlerini değiştiremeyince iade edilen müslüman çocuk sayısı	165
Kayseri'den gönderilenlerden Ermeni oldukları iddiasıyla Ermeni darüleytamlarına dağıtılan kimlikleri belirsiz çocuk sayısı	174
TOPLAM	**732**

Böylece bu rapora göre de hakkında muamele cereyan eden çocuk sayısı toplam 732 olmuştur[63].

Türk çocuklarının Ermenilerce kaçırılması 1922 yılında da devam etmiştir. 2 Ocak 1922'de Şeyhülislam Nuri Efendi, Sadarete yazdığı yazıda bir çok müslüman kızın hanelerinden alınarak Patrikhaneye veya Ermeni ve Rum yetimhanelerine nakledildiklerini bazılarının ise hristiyan ailelerin yanına hizmetçi olarak verildiğini belirtmekte ve bu hale bir son verilmesi için sürekli şikayet yapıldığını bildirmekteydi. Ayrıca gönderdiği ekte velileri tarafından yapılan şikayetler ve çocuk hakkında bilgi içeren bir liste vermekteydi. Listede belirtilen çocuklar hakkında kısaca şu izahatlar yapılmaktaydı[64];

- Dilekçe veren kişi Hafize Hanım. Süleyman ismindeki oğlunun Kuleli Mekteb-i İdadisinde iken bir sene önce hristiyanlara mahsus serpuş (şapka) ve boynunda salib (haç) ile geldiği ve şu an Adadaki Ermeni eytamhanesinde olduğunu belirtiyordu.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Adadaki Ermeni darüleytamında

[63] Aynı yıla ait iki tablo arasında rakam farklılıkları göze çarpmaktadır. Yetimhanelere gelen ve ilgili kişi veya müesseselere teslim edilen çocuk sayısı hemen her gün değişkenlik göstermiştir. Dolayısıyla rakamlardaki artış veya azalmaları bu çerçevede değerlendirmek uygun olacaktır.

[64] BOA, BEO, 352732.

Levent Şahverdi Arşivi

- Dilekçe veren kişi Fatma Leman Hanım. Nesibe isimli çocuğunun hanelerinden Ermeni yetimi olduğu gerekçesiyle müttefik zabıtalarınca alındığını bildirerek çocuğunun kurtarılmasını istemekteydi.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun nerede olduğu bilinmiyor. Müttefik zabıtalarının kayıtlarından hareketle bulunabilir.

- Dilekçe veren kişi Ümmü Gülsüm Hanım. Latife isimli çocuğun muhtelit bir zabıta heyeti tarafından Ermenidir denilerek alındığını, Ermeni olmadığı anlaşılınca Rum Patrikhanesi tarafından makbuzla alındığını belirtmekteydi

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun, Beşiktaş Köyiçi Rum kızlar yetimhanesinde 26 numarada Eleni adıyla kayıtlı bulunduğu ve Rum hanelerinden birine hizmetçi olarak verilmesinin muhtemel olduğu

- Dilekçe veren kişi Nazmi Bey, Manevi kızı Fatma'nın İngiliz ve Türk polisleri ile Ermeni tercüman tarafından Ermeni çocuğudur denilerek alındığını belirtip kendisine teslim edilmesini istemekteydi.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun nerede olduğu bilinmiyor. Müslüman olduğuna dair evraklar İngiltere sefaretine iletildi.

24 Ocak 1922'de Sadaret'ten yazılan bir yazıyla mesele izah edilerek çocuklar hakkında Hariciye Nezareti'ne de bu konuda bilgi verilmekteydi.

Bu arada yabancı misyonların ve özellikle Amerikan yardım kuruluşlarının ilgilendiği Ermeni yetimlerin yurt dışına götürülmesi Türk-Fransız ve Ermeni çarpışmaları esnasında gerçekleşmiştir. İngiliz ve Fransızların desteğiyle 3.000 yetim 1920 yılında Kıbrıs'a götürülmüştür. Amerikan yardım kuruluşu Relief, 1921 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu'daki yetimleri Suriye'ye sevk etmeye başlamıştır. 1922'nin sonunda Relief'in çalışmalarıyla Türkiye'den Suriye'ye götürülen yetimlerin sayısı 8.000 olmuştur ve çoğunluk Ermeni'dir[65]. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Güneydoğu'da kurulmuş olan Ermeni yetimhaneleri Suriye'ye taşınmıştır[66].

---

[65] İbrahim Ethem Atnur, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923),** Ankara 2005, s.284-287

[66] Bkz. Mary Caroline Holmes, **Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921),** Çev. Vedii İlmen, İstanbul 2005, s.169.

Levent Şahverdi Arşivi

2 Aralık 1922'de bir yazışmada Relief'in Ermeni yetimleri İstanbul'dan vapurla götürmesi esnasında Ermeni yetimlerin arasındaki 1.000 kadar çocuğun müslüman olduğu bilgisi üzerine bu çocukların tespit edilip ayrılması istenmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın yaptırdığı tahkikatta da Kars'taki Ermeni yetimlerin arasından 100 kadar çocuğun müslüman olduğu anlaşılmıştır[67].

Mütareke döneminin karmaşık ortamında Ermeni yetimi olduğu iddiasıyla Türk çocuklarının alınması meselesi Türk toplumunda büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bu arada kendini ifade edemeyen ve kimsenin sahip çıkamadığı bazı Türk çocukları ne yazık ki Ermeni yetimhanelerinde büyümek zorunda kalmıştır. Yetimler meselesi uzun bir süre gündemi meşgul etmiştir. Türk basınının gösterdiği tepki ve hükümetin konuya daha fazla eğilmek durumunda kalması pek çok Türk yetimini muhtemel bir Ermenileştirme akıbetinden kurtarmıştır.

1962 yılında Fransız tabiiyetinde olan bir Ermeni karı-koca Türkiye'ye geldiklerinde bir tanıdıklarına şu açıklamayı yapmıştır[68];

"Efendim, bizim çocuğumuz 15 yaşında tifo oldu ve çok ağır bir hastalık geçirdi. Annem de "Bu çocuk kurtulursa ben gerçeği aileme anlatacağım" diye bir adak yaptı ve oğlumuz kurtuldu. Annem hepimizi topladı ve dedi ki "Beni babanız-babamız da orada Marsilya'daki Ermeni yurdundan aldı ve evlendi. Ben orada yetiştirildim. Ama aslında ben Ermeni değil Türk'üm. Çünkü I.Dünya Savaşında Yugoslavya'dan göçen bir aileyiz. Benim bir abim vardı;Sabri. Bir kardeşim vardı. Ben küçüktüm. Sonra Fransız konsolosluğu bir takım çocukları Ermeni'dir diye alarak Fransa'ya kaçırdı ve beni de bir Ermeni okuluna koydular. Ben de orada kimseye bir şey söyleyemedim. Senelerce bu sırrı gönlümde taşıdım ama şimdi size açıklıyorum"

Sonuç olarak şu söylenebilir. Yetimler meselesi bir dönemin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Savaş esnasında Osmanlı hükümeti, belgeler-

---

[67] İ. E. Atnur, **a.g.e.,** s.172.

[68] Ferhunde Özbay, "1911-1922 yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler,** Editör:Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2003, s.111-112.

Levent Şahverdi Arşivi

de de ifade edildiği gibi Ermeni yetimleri yetimhanelere yerleştirmiş bunlar yetersiz kalınca güvenli bir ortamda bulunabilmeleri için müslüman ailelerin yanına vermiş ve ihtiyaçları için tahsisat ayırmıştır. Yetimlerin güvenliği için düşünülen bu tedbir, Ermeni çocuklarının Türkleştirilmek istendiği iddialarının ileri sürülmesine neden olmuştur. Oysa şu unutulmamalıdır ki, bunun gibi tedbirler sayesinde bir çok Ermeni yetimi savaşın acımasız koşullarında hayatta kalabilmiştir. Savaştan sonra Ermeni komiteciler tarafından öldürülen Dr. Bahaddin Şakir Bey (İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden), Birinci Dünya Savaşı'nda ailelerini kaybeden iki Ermeni yetimini Doğu Anadolu'dan İstanbul'a getirtmiş, bu yetimlerin bakım ve eğitim masraflarını üstlenmiştir[69].

Her devirde bilinen ve gerçekleşen husus şudur: Bir savaşta ve savaş sonrasında en büyük sıkıntıyı ve acıyı çocuklar yaşamaktadır.

[69] Arslan Terzioğlu, "Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr.Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu,** İstanbul 2001, s.319.

Levent Şahverdi Arşivi

YÜKSEK ÖĞRETİMDE ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ DERSİ ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER VE YENİ YAKLAŞIMLAR – HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ–

Dr. Yasemin DOĞANER*

ÖZET

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi bugün tüm yüksek öğretim kurumlarında okutulmakta olan ve hem öğrenciler hem öğretim elemanları tarafından derse ilişkin içerik, yöntem ve teknikler konusunda bazı beklentilerin bulunduğu bir ders niteliğindedir. Yakın tarihin özelliklerinin ve hassasiyetlerinin kavranmaya çalışıldığı bu dersin verimliliğini artırabilmek, dersin amaçlarının yerine getirilebilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu amaçla Hacettepe Üniversitesi örneğinde yapılan bir anket çalışması ile dersin gereksinimleri tespit edilerek bunların giderilmesi ve yetişmekte olan genç neslin tarih bilincine sahip olarak geleceğe hazırlanmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçları tarih öğretimi ile ilgili yeni yaklaşımların sergilenebilmesine ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk İlkeleri, İnkılâp Tarihi, Tarih Öğretimi, Yüksek Öğretim, Hacettepe Üniversitesi.

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE PROBLEMS AND NEW RAPPROACHMENTS OF THE COURSE OF MODERN TURKISH HISTORY IN HIGH EDUCATION –THE CASE OF HACETTEPE UNIVERSITY–

ABSTRACT

The course of Modern Turkish History is a must course in the high education in Turkey. The lecturers and the students have some expectations about the contents, method and techniques of the course, in which the features and sensitivity of Modern Turkish History is tired to comprehend, is also important for the aim of the course. For this purpose, a pool was taken by Ataturk Institute for Modern Turkish History in the Hacettepe University, to determine the requirements and supply them and to make the young Turkish students conscious of Modern Turkish History. So, with the results of this study it is aimed to light the way for new rapprochments about history teaching.

Key Words

Priciples of Ataturk, History of Revolution, History Teaching, High Education, Hacettepe University

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni rejimin ulus devlet inşası sürecinde tarih öğretiminin vatandaş yetiştirme konusunda önemli bir fonksiyonu olmuş ve bu durum buna uygun bir program geliştirilmesi ile sonuçlanarak, inkılâp tarihi dersleri adı altında şekillenmiştir.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin kökeni 1925 yılında verilen "İhtilaller Tarihi" dersine kadar götürülebilir. Ankara Adliye Hukuk Mektebinde bu adla verilen dersin amacı, Türk inkılâbının özelliklerini anlatmak ve kendisinden önce yapılan inkılâp hareketleriyle karşılaştırmalı bir biçimde incelemektir. Dersin düzenli olarak üniversitelerde okutulmaya başlanması ise 1933 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurulması ile gerçekleştirilmiştir. 15 Nisan 1942'de 4204 sayılı yasa ile dersin sorumluluğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü"'ne verilmiştir. 27 Mayıs 1960'tan sonra dersin "Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi" adıyla bütün fakülte ve yüksek okullarda iki yarı yıl okutulması kararlaştırılmıştır. 20 Mart 1968'de dersin adı "Türk Devrim Tarihi" olarak değiştirilmiştir. 12 Eylül 1980 sonrası ders tekrar "Türk İnkılâp Tarihi" adını almıştır. Kısa bir süre "Türk İnkılâp Tarihi" adıyla okutulan ders 6 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu uyarınca "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" adını almış ve başından beri olduğu gibi zorunlu ders olma niteliğini korumuştur.

Dersin okutulmasının amacı, Türk inkılâbının ruhunu ve amacını kavrayacak, kabullenecek ve geliştirecek nesiller yetiştirmektir.

Dersin amacı YÖK tarafından 4 ana başlıkta toplanmıştır.[1] Bunlar:

1. Türk Bağımsızlık Savaşı, Atatürk inkılâpları ve Atatürkçü Düşünce Sistemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında doğru bilgiler vermek,

2. Türkiye ve Atatürk inkılâpları, ilkeleri ve Atatürkçü düşünceye yönelik tehditler hakkında doğru bilgiler vermek,

[1] **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/1 Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı,** YÖK Yay., Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Türk gençliğini ülkesi, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütünlük içinde Atatürk inkılâpları, ilkeleri ve Atatürkçü düşünce doğrultusunda ulusal hedefler etrafında birleştirmek,

4. Türk gençliğini Atatürkçü düşünce doğrultusunda yetiştirmek ve güçlendirmek olarak sıralanmıştır.

Ders başlangıçta üniversitelerde dört yıl süreyle verilmekteyken, önce iki yıla daha sonra şimdiki haliyle bir yıla indirilmiştir. Zaman içinde dersin öğretimi ve derse ilişkin sorunlarla ilgili olarak akademik çevrelerce dersin niteliğini artırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki Unesco Sosyal ve Beşeri Bilimler Komitesi'nce bu dersin amaçlarının netleştirilmesi, inkılâp tarihi dersinin hangi programla ve nasıl bir etkinlikte yürütülmekte olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yüksek öğretim düzeyinde diğer bir alan araştırması Özer Ozankaya tarafından yapılmıştır.[2] Araştırmanın amacı, Türk devrim hareketinin anlam, önem ve değeri ile bunların genç kuşaklara öğretiliş biçiminin gençler tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktır. Alana ilişkin ilk toplantı 1975 yılında Felsefe Kurumu seminerleri çerçevesinde "*Türkiye'de Tarih Eğitimi*" başlığı altında Ankara'da yapılarak yüksek öğretimdeki tarih eğitiminin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.[3] Bunun dışında 1985 yılında Samsun 19 Mayıs Üniversitesi'nde İnkılâp Tarihi Enstitülerinin yetkililerinin bir araya geldiği bir seminer yapılmıştır.[4] Seminere enstitüler adına katılan konuşmacıların görüşleri, üniversite düzeyinde bu dersin durumu, 1933'ten günümüze tarihçesi ve alanın sorunları üzerine olmuştur. 1994 yılında Buca Eğitim Fakültesi tarafından "*Tarih Eğitimi Sempozyumu*" düzenlenmiştir.[5] 1997 yılında İstanbul'da Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği tarafından üniversite düzeyinde inkılâp tarihi dersinin nasıl okutulması gerektiğinin sorgulandığı bir toplantı yapılmıştır.[6] 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü tara-

---

[2] Özer Ozankaya, **Türk Devrimi ve Yüksek Öğretim Gençliği,** Ankara, 1978.

[3] **Felsefe Kurumu Seminerleri,** TTK, Ankara, 1977.

[4] **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri (11-13 Mayıs 1985),** On Dokuz Mayıs Üniversitesi Bs., Samsun, 1985.

[5] **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,** Haz: Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1998.

[6] Bülent Tanör, Zafer Toprak, Halil Berktay, **İnkılâp Tarihi Dersleri Nasıl Okutulmalı,** Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Yay., İstanbul, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

fından "*Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Yöntem Semineri*" adıyla bir sempozyum düzenlenmiştir.[7] 2002 yılında ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından "*Tarih Öğretimi ve Yeni Yaklaşımlar Ulusal Sempozyumu*" düzenlenmiştir.

Bahsi geçen toplantılarda dersin içeriği, yöntemi, veriliş biçimi vb. pek çok konuda tartışmalar yapılmış ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Tartışmaların odaklandığı belli başlı konular her oturumda tekrar edilegelmiş ve bugün de karşımızda sorun olarak durmaya devam eden konulardır. Yüksek öğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi hakkındaki sorunlar ve tartışmalar şu noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dersin adı, dersi veren öğretim elemanının niteliği, dersin bir rejim dersi veya ideolojik bir amacının olup olmayacağı, konu sınırlamasının nasıl yapılacağı, seçmeli mi, zorunlu mu olması gerektiği, işlenişinin seminer şeklinde karşılıklı mı yoksa, öğretim elemanı tarafından mı yapılacağı, ne ölçüde nesnel kalınabildiği, farklı görüş ve ideolojilere yer verilmesi, tek bir kaynak yerine farklı kaynaklardan yararlanılması, laiklik, ulus devlet, çağdaşlaşma ve modernleşme gibi kavramlar üzerinde uzlaşmanın sağlanması, öğrenci tarafından dersin içselleştirilmesinin sağlanması, dersin dilinin "dost", "düşman" gibi subjektif kavramlardan arındırılması ve ortak bir vicdan ve dil geliştirilmesi, yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi vb.

Üniversite düzeyinde "Yüksek Öğretim Kurumlarında İnkılâp Tarihi Öğretimi" adıyla öğretim elemanları ve öğrenciler üzerinde bir alan araştırması yapılmıştır.[8] Araştırma sonuçları dersi veren öğretim elemanlarının YÖK'ün programıyla kısmen uyumlu olduklarını, öğrencilerin ise dersi gerekli gördüklerini ve içeriğe güncel konular eklenmesi gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bunun dışında ilk ve orta öğretim düzeyinde inkılâp tarihi dersine ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.[9]

---

[7] **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nde Yöntem Arayışları,** Editör: Bahaeddin Yediyıldız, Temuçin Faik Ertan, Kutay Üstün, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004.

[8] İlhan Aksoy, **Yüksek Öğretim Kurumlarında İnkılâp Tarihi Öğretimi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003.

[9] Mehmet Serhat Yılmaz, **İlköğretimde Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programı İçerik Değerlendirmesi,** H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004; Gülmisal Emiroğlu, **İlköğretimde "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük" Ders Konularının Öğretimi Üzerine Bir Araştırma,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitü, Konya 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Yöntem

Derse ilişkin yukarıda anılan görüş ve önerilerin Hacettepe Üniversitesi'nde nasıl uygulandığına bakmak ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından dersin verimliliğini ölçmek, sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara ilişkin çözüm üretebilmek amacıyla 1995-1996 Bahar dönemi sonunda 33 bölümden 1008 öğrenciye 20 soruluk bir anket uygulanmıştır. Bu anketin sonuçlarında öğrencilerin yaklaşık % 50 oranında dersin veriliş yöntemini yeterli buldukları, %60 oranında da güncel konularla tarihi sürecin ilişkilendirilmesinden memnun oldukları görülmektedir. Ayrıca gerek öğrencilerin fikri yapılarına dersin katkısı, gerekse orta öğretime nazaran yüksek öğretimde aldıkları dersin daha yeterli olduğu konusunda hemfikir oldukları ortaya çıkmaktadır. Ders saatleri, derse ilişkin materyal ve sınav şekli gibi konularda bazı talepler bulunmakla birlikte genel olarak dersin öğrencilerin Türk inkılâbını anlamalarını sağladığını ve gelecek yaşamlarına katkı yapacak nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.[10]

2001-2002 Bahar dönemi sonunda anket formu geliştirilerek 600 kişiye 25 sorudan oluşan bir anket daha uygulanmıştır. Bu anketin sonuçlarında ise ilk ankette ortaya konan olumlu tutumun çoğunlukla artarak devam ettiği ve dersin seçmeli olması gerektiği, devam zorunluluğunun bulunmaması ve güncel olaylar ile tarihi sürecin ilişkilendirilmesi gibi bazı taleplerin devam etmekte olduğu görülmüştür.[11]

2003-2004 Güz dönemi başında ve Bahar dönemi sonunda aynı amaçlarla anket çalışmaları yapılmıştır. Anketimizin ilk kısmında sosyo-ekonomik profili ortaya koyma amacına yönelik 9 sorudan sonra sonraki kısmında 13'ü orta öğretim sırasındaki Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi hakkında, 19'u almakta oldukları ders hakkında olmak üzere toplam 32 soru bulunmaktadır. Bu kez ilk uygulamada öğrencilere orta öğretim sırasında

---

[10] Anket sonuçlarının değerlendirmesi hakkında bkz: Mustafa Yılmaz, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersleri ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı 46'dan ayrı basım, s.313-326.

[11] Bu çalışmanın sonuçları tebliğ şeklinde sunulmuştur. Yasemin Doğaner, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Tutum Analizi-Hacettepe Üniversitesi Örneği-", **Tarih Öğretimi ve Yeni Yaklaşımlar Ulusal Sempozyumu10-12 Ekim 2002,** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Levent Şahverdi Arşivi

gördükleri Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersine ilişkin tespitleri ile, yüksek öğretimde almaya başladıkları dersten beklentilerinin neler olduğu sorulmuştur. Bu amaçla Hacettepe Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini alan öğrencilerin yaklaşık yüzde 15'ine tekabül eden 1030 kişiye uygulanmış ve verileri S.P.S.S. paket programı aracılığıyla elektronik ortama aktarılmıştır. 2003-2004 Bahar dönemi sonundaki ikinci uygulamada ise iki dönem boyunca aldıkları ders hakkındaki tutumlarının ölçülmesine yönelik sorular sorulmuştur.

2003-2004 Bahar dönemi sonunda Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini alan Hacettepe Üniversitesi öğrencilerine 28 ayrı bölümde uygulanan ankete 547 kız, 226 erkek, toplam 773 öğrenci katılmıştır. Sağlık, Fen Bilimleri ve Sözel Bilimler şeklinde yaptığımız bir sınıflandırma ile bu alanlarda okuyan öğrencilerin % 15'ine anket uygulanmıştır. Buna göre 5'i ön lisans, 25'i lisans olmak üzere toplam 30 bölümde uygulama gerçekleştirilmiştir. Öğrenci sayıları ile orantılı olarak anketin % 33'ü Sağlık, % 17'si Sayısal, % 51'i de Sözel Bilimler öğrencilerine uygulanmıştır. Burada belirtilmesi gereken husus farklı bölümlerde okuyan öğrenciler arasında eşitlik sağlamak amacıyla böyle bir oranlamaya ihtiyaç duyulduğudur. Ancak farklı eğitim alanlarının öğrencilerin yaklaşımını %2-3 oranında etkilediği, dolayısıyla sonucu etkilemeyecek kadar düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta öğrencilerin sosyo-ekonomik profilini ortaya koymak amacıyla cinsiyet, bitirilen orta öğretim kurumu, yüksek öğrenim öncesinde yaşanan yer, şu anda kalınan yer, anne ve babanın eğitim durumu ve ekonomik durum sorulmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, sosyo-ekonomik profilin öğrencilerin derse yaklaşımını etkileyen bir faktör olmadığı yapılan sayısal karşılaştırmalarda ortaya çıkmakta ve sonuçlar dersi alan öğrencilerin profilini ortaya koymaktan öteye gidememektedir. Ankete katılanların %67'si kız, %33'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Kız öğrencilerin çokluğunda Hemşirelik ve Çocuk Gelişimi gibi bölümlerin kız öğrencilerden oluşması, öğretmenlik ve dil bölümlerini ise en çok kız öğrencilerin tercih etmiş olmaları gibi unsurlar etkili olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bitirilen orta öğretim kurumu incelendiğinde %30 ile Anadolu Liselerinin ilk sırada, %20 ile Meslek Liselerinin ikinci sırada, %19 ile Genel Liselerin de üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Süper Lise, Fen Lisesi, Diğer ve Özel Liseler takip etmektedir.

Yüksek öğrenim öncesinde yaşanılan yer incelendiğinde ise öğrencilerin %70'inin il merkezinde, %23'ünün ilçede, %4'ünün köyde, %2'sinin ise yurt dışında yaşadığı anlaşılmaktadır. Öğrencilerin halen kalmakta oldukları yerlere bakıldığında ise %40'ının ailelerinin yanında, %18'inin arkadaşları ile, %17'sinin devlet yurdunda, %11'inin özel yurtta, %12'sinin ise diğer olarak tanımladığımız seçenekte belirttikleri üzere çoğunlukla bir akraba yanında kaldıkları görülmektedir.

Anne ve babaların eğitim durumlarına bakıldığında ise annelerde %35 ile ilk sırada ilkokul mezunu seçeneği yer alırken bunu %25 ile Lise, % 19 ile Üniversite, %11 ile Ortaokul, %4 ile okur-yazar ve %6 gibi yüksek bir oran ile de okur yazar değil seçenekleri takip etmektedir. Bu da bir bakıma toplumda eğitime verilen değeri göstermektedir. Eğitim yükselen bir değer olma özelliğini korumakta, ebeveynler çocuklarını okutmayı iyi bir gelecek için kaçınılmaz bir alternatif olarak görmektedirler. Babaların eğitim durumu ise annelerin eğitim seviyesinden daha yüksek bir düzeydedir. Buna göre %35 ile yüksek okul ve üzeri ilk sırada yer alırken % 26'sı Lise, %24'ü İlkokul, %13'ü Ortaokul, %2'si okur yazar, %0.6'sı ise okur yazar değil seviyesinde eğitim düzeyine sahiptir.

Anketin ilk kısımda öğrencilere orta öğretim sırasında görülen AİT dersinin içeriği, derste kullanılan materyal, yöntem ve teknikler sorulmuştur. Öğrencilerin dersle ilgili çeşitli konularda tutumlarını tespit etmek için verilen önermelerin derecelendirmesini sağlamak amacıyla beşli likert tipi anket modeli uygulanmış, *Tamamen Katılıyorum, Kısmen Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum* şeklindeki seçeneklerden birini işaretlemeleri istenerek ders hakkındaki tutumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra farklı olarak daha önce derste kullanılan öğretim materyalleri, öğretim yöntem ve teknikleri ile sınavlarda en çok sorulan soru tipleri ile ilgili seçeneklere yer veren sorular sorulmuştur. Öğ-

Levent Şahverdi Arşivi

rencilere soru formunun ilk kısmında sunulan önermeler bu dersle ilgili daha önceki durum hakkında bilgi almaya yönelikken, ikinci kısımda dersin işleniş biçimi, içeriği ve sınavlar vb. hakkında derse ilişkin beklentileri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Anketin son kısmında ise derse ilişkin önerileri almak amacıyla açık uçlu bir soruya yer verilmiştir. 2003-2004 Bahar dönemi sonundaki ankette orta öğretime ilişkin durum ilk ankette yer aldığı için yalnız ikinci ve son kısımdaki sorulara yer verilmiştir.

Bulgular ve Yorum

2003-2004 Güz dönemi başında ve 2003-2004 Bahar dönemi sonunda uygulanan anketlerde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine ilişkin anket soruları yüzde ve frekans tabloları aracılığıyla incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Orta öğretim sırasında görülen AİT dersinin içeriğinin yeterli olduğu fikrine öğrencilerin %55'i kısmen veya tamamen katılırken %16'sı kararsız olduğunu belirtmiş, %29'u ise dersin yeterli olmadığına işaret etmişlerdir. Aynı yılın sonunda yüksek öğretimde görülen Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin içeriği/konularının yeterliliği hakkında öğrencilerin %83'ü içeriği yeterli bulduğunu ifade etmiş, %10'u kararsız olduğunu, %7'si ise yeterli bulmadığını belirtmiştir. 2001-2002 yılında yapılan ankette orta öğretimde görülen dersin yeterliliği dikkate alındığında dersin içerik açısından öğrenciyi tatmin ettiğini söylemek mümkün olacaktır.

Öğrencilerin %75'inin orta öğretim sırasında AİT dersinin Kurtuluş Savaşı hakkında yeterli bilgiyi sağladığını ifade etmelerine karşılık, %16'sı bu konuda yeterli bilgiyi almadıklarını belirtmekte %9'u da kararsız kalmaktadır. Yüksek öğretimde görülen dersle ilgili olarak ise verilen cevaplarda öğrencilerin %40'ı tamamen, %42'si de kısmen katıldıklarını %8'i kararsız iken, %9'u da katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Sonuçlar orta öğretimle kıyaslandığında yeterli bulanların oranının %7 arttığını, kararsızların ise aynı oranda olduğunu görmekteyiz. Bu da bize verilen derste öğrencilerin Kurtuluş Savaşı hakkında büyük ölçüde bilgilendiğini göstermektedir.

AİT dersinin Cumhuriyet'in üzerine oturduğu değerler sistemi konusunda bilgi verme işlevini de yüksek bir oranda gerçekleştirdiğini söyle-

Levent Şahverdi Arşivi

mek mümkündür. Öğrencilerden %66'sı bu konuda bilgi edindiklerini, %15'i kararsız olduğunu, %18'i ise bilgi alamadıklarını belirtmişlerdir. Kararsızların oranının nispi çokluğu soru kökünün anlaşılmaması olarak yorumlanabilir. Bu durum dersin verilişi sırasında değerler sistemi hakkındaki sorulara verilen cevapların yetersizliğinden anlaşılmaktadır. Bu sorunun oranı yüksek öğretimde % 86'ya çıkmaktadır. Orta öğretime göre oranın %20 artış göstermiş olması bizim için memnuniyet vericidir. Bu sonuca göre başlangıcından itibaren dersin en önemli amaçlarından biri olarak vurgulanan, yetişen gençlere Cumhuriyet rejiminin değerler sistemini öğretmek ve benimsetmek konusunun amacına ulaştığını söylemek mümkündür.

Dersin Atatürkçü Düşünce Sistemi hakkında yeterli bilgiyi sağlaması konusunda verilen cevaplar %65 olumlu, %24 olumsuz ve %11 kararsız şeklinde sıralanmaktadır. Yüksek öğretimde ise Öğrencilerin %84'ü bu konuda dersin faydalı olduğunu belirtirken, %8'i kararsız olduğunu, %8'i ise gerekli bilgiyi alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bir önceki ankete göre olumsuz cevap oranının %24'ten %8'e düşmesi dersin bu konudaki başarısını açıklamaktadır. Cumhuriyet'in kurucusuna duyulan sevgi ve bağlılığın bu konudaki ilgi ve duyarlılığı artırdığını dolayısıyla sonucun dersin temel işlevlerinden birine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ancak, aynı olumlu sonucun dersin günümüz Türkiye'sinin sorunlarını düşünmek konusundaki yararı veya olası sorunlar üzerine düşünmek konusunda alınamadığını söylemek mümkündür. Öğrencilerin yalnız %40'ı Türkiye sorunlarını düşünme konusunda orta öğretimde dersin katkı sağladığını düşünürken, %42 oranında katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Oysa aynı soruya yüksek öğretimde dersin alınması sonrasında verilen cevaplarda oran % 76'ya çıkmaktadır. Daha önceki oranın %42 olumlu görüşe karşın %40 olumsuz görüş olduğu hesaba katıldığında bu konuda ciddi bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Öğrencilerin bilgi seviyelerindeki artış ile birlikte siyasî ve sosyal konulara olan ilgilerinin artması dersi bu açıdan verimli kılmaktadır.

Gelecekteki olası sorunlar hakkında düşünme konusunda da orta öğretimde paralel sonuçlar gözlenmekte %42 oranında olumlu %42 oranında da

Levent Şahverdi Arşivi

olumsuz düşüncelere yer verilmektedir. Bu oran yüksek öğretimde %70'e çıkmakta, %14'ünün kararsız, %16'sının da olumsuz olduğu görülen bu konu bir önceki soruyla birlikte açık uçlu soruda belirtilen en önemli konulardan birini oluşturmaktadır. 2003-2004 güz döneminde uygulanan anket-te %42 oranında olan benimseme oranı belirgin bir artış göstermiştir. Öğrencilerin özellikle Türk siyasal yaşamı ve onun sorunları ile ilgili bilgi kaynaklarının sınırlı olduğu durumlarda bu talebin sıkça dile getirildiği görülmektedir. Hatta dersin bir bakıma bugünden başlanarak geriye doğru bir yaklaşımla ele alındığı takdirde daha verimli olacağı konusunda bir eğilim var denilirse pek de yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözüm üretmek konusunda olumlu fikirler artmakta ve %48'e çıkmaktadır. Bu konuda %19 oranında kararsıza karşın %33 oranında olumsuz fikirler belirtilmiştir. Aynı oranın yüksek öğretimde %71'e çıktığı görülmektedir.

Dersin içeriğinin günümüz dünyasının sorunlarını anlama konusundaki yararına bakıldığında ise bu fikre katılanların oranının %45, katılmayanların %37, kararsızların ise %16 olduğu anlaşılmaktadır. Dersin dünyada yükselen değerleri açıklama konusundaki yararı hakkında ise %35 oranındaki olumlu düşüncelere karşın %42 oranında olumsuz düşünce bulunmaktadır. Kararsızların %21 gibi yüksek bir oranda oluşu ise yine soru kökünün anlaşılamamış olmasını akla getirmektedir. Bu oranların yüksek öğretimde sırasıyla %69 ve %64'e çıktığı tablolardan anlaşılmaktadır. Genel olarak dersin amaçları arasında yer alan bahsi geçen konularda bilgi verme işlevinin üniversiteye gelen öğrenciler üzerinde gerçekleşmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunda ilk ve orta öğretim sırasında öğrencilere okuma alışkanlığının kazandırılamamasının, buna paralel olarak öğrencilerin kelime hazinelerinin yetersiz oluşunun etkili olduğu söylenebilir. Derse ilişkin temel kavramların sorgulandığı sorulara verilen cevaplarda kararsızların artış göstermesi bu durumu doğrulamaktadır. Amaçları arasında gerek Türkiye, gerekse dünya ile ilgili olarak yaşanan siyasî, sosyal, kültürel veya ekonomik gelişmeler hakkında öğrencileri belli bir oranda bilgilendirme işlevi bulunan dersin yüksek öğrenim sırasında büyük ölçüde bu amacına ulaştığını söylemek mümkündür. Derse aktif katılımın sağlanması halinde bu oranın

Levent Şahverdi Arşivi

daha da artacağı bilinen bir gerçektir. Görsel işitsel malzemelerin desteğinin gerçekleştirilmesi, katılımı artıracak önemli bir etken olacaktır.

Derste kullanılan öğretim materyallerine bakıldığında orta öğretim sırasında en çok ders kitabı, harita, tepegöz ve yardımcı ders kitabı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilgisayar, Televizyon, Video ve Projektör gibi görsel malzemenin kullanımının oldukça düşük olması, öğrencilerin en çok şikayet ettikleri ezberci ders işleyiş tarzına yönelimi artırmaktadır. Buna bağlı olarak bir sonraki soruda derste kullanılan öğretim materyallerinin yeterli olmadığı çok net bir şekilde ifade edilmiştir. Öğrencilerden yalnız %30'u materyalleri yeterli bulurken, %50'si yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bilgisayar, projeksiyon cihazı vb. aracılığıyla dersin görsel açıdan zenginleştirilmesi, bilgisayar teknolojisinden faydalanılarak Cumhuriyet dönemi sosyal tarihinin öğrencilere daha dikkat çekici bir biçimde sunulması verimliliği artırmayı sağlayan bir unsurdur.

Orta öğretim sırasında görülen dersin öğretim yöntem ve tekniklerinin sıralanması istendiğinde ortaya çıkan tablo da pek iç açıcı değildir. En çok tercih edilen yöntem olarak aktarım ilk sırada yer almakta, soru-cevap ve tartışma ise oldukça düşük oranlarda onu takip etmektedir. Araştırma-inceleme ve gezi-gözlem gibi seçeneklerin yok denecek kadar az işaretlenmiş olması özellikle öğrencileri araştırmaya sevk etmek isteyen öğretim görevlisinin işini hayli zorlaştırmakta, orta öğretim sırasındaki alışkanlıkların sürdürülmesi yönündeki eğilimin yüksek olduğu gözlenmektedir. Yüksek öğrenim sırasında derste kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerine bakıldığında aktarım ilk sıradaki yerini korumakta, ikinci sırada soru-cevap tekniği, üçüncü sırada ise tartışma tekniğinin kullanıldığı ifade edilmektedir. Bunları düşük oranlarda olmak üzere araştırma inceleme ve gezi-gözlem teknikleri takip etmektedir. Dersi verenler olarak kullanılmak istenen teknikler arasında şüphesiz aktarım ilk sırada yer almamaktadır. Öğrenci araştırma ve incelemeye, bunun sonucu olarak da katılımın yüksek olduğu bir ders işlenişine teşvik edilmektedir. Ancak gerek bölüm derslerinin ağırlığı, gerekse materyal bulma konusunda başta zaman darlığı olmak üzere çeşitli güçlüklerin bulunduğu öğrenciler tarafından ifade edilmekte ve bu durum da beklenen verimi düşürmektedir. Üniversite kütüphanesindeki alan-

Levent Şahverdi Arşivi

la ilgili kaynakların çoğaltılması halinde hiç olmazsa kaynakların temini ile ilgili güçlük ortadan kaldırılmış olacak ve araştırma incelemeye dayalı bir yaklaşımın önü açılmış olacaktır.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinde sınav öncelikli amaçlardan olmamakla birlikte ölçme ve değerlendirmenin sağlanabilmesi açısından yapılmakta ve öğrencilerin olayları yorumlayabilme ve değerlendirme kapasitesini geliştirmek amacıyla uygulanmaktadır. Öğretim elemanları tarafından bunun ne denli sağlandığının ortaya koyulması amacıyla sınav soru tiplerinin neler olduğu sorulmuştur. Orta öğretim sırasında sınavlarda sorulan soru tipleri incelendiğinde en çok %33'lük bir oranla neden-sonuç ilişkisi kurmaya yönelik soruların sorulduğu anlaşılmaktadır. Bunu %28 ile tanım soruları, %26 ile de açıklama soruları takip etmektedir. Değerlendirme soruları %7 oranında iken, olayları günümüz sorunları ile ilişkilendiren sorular ise yalnız %2 oranındadır. Yüksek öğretimde Hacettepe Üniversitesinde verilmekte olan dersin sınav soruları ile ilgili olarak ankete verilen cevaplarda ilk sırayı %30 ile açıklama soruları alırken, ardından %29 ile neden-sonuç ilişkisi kurmayı gerektiren sorular ve %23 ile de değerlendirme soruları gelmektedir. Buna karşın tanım soruları yalnız %4 oranında iken, olayları günümüz sorunları ile ilişkilendiren sorular ise %10 oranında bulunmaktadır. Mevcut durum hedeflenene yakın olmakla birlikte bu durumun öğrenciler tarafından çoğunlukla benimsendiğini söylemek güçtür.

2003-2004 öğretim yılında alınan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin işleniş biçimine ilişkin beklentiler de sorgulanmıştır. Buna göre öğrencilerin %60'ı dersin yalnız öğretim elemanı tarafından anlatılmasını istemektedirler. %10'u kararsızken, %30'u bu fikre katılmamaktadır. Bu durum derse olan ilginin zayıf olduğunu ve bazı önyargılarla derse başlandığını göstermektedir. Ancak 2001-2002 döneminde uygulanan ankette dersin öğretim elemanı tarafından anlatılması gerektiğini düşünenlerin oranının %83 olduğu düşünülürse bu anlamda olumlu bir gelişme kaydedildiği söylenebilir. Bir sonraki soruda ise bu durumla çelişen sonuçlar söz konusudur. Öğrencilerin %73'ü dersin soru-cevap şeklinde işlenmesi gerektiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bir önceki dönemde bu oran %68'dir. Yalnız %17 oranında soru-cevap fikrine karşı çıkılmaktadır. Çelişkili gibi

Levent Şahverdi Arşivi

görünen bu durumun nedeni sanırız bir önceki soruda öğrencinin kendisinin ders anlatmak istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Soru-cevap şeklinde dersin işlenebileceğinin alternatif olarak sunulması bu seçeneğe olan eğilimin artmasına yol açmaktadır. Bilindiği gibi beklenti oluşan değil yaratılan bir durumdur. Öğrenciler üzerinde beklentilerin oluşması için seçeneklerin ortaya konması gerekmektedir. Nitekim bundan sonraki sorularda da görüleceği üzere dersin verimliliğini artırmaya yönelik alternatifler sunulduğunda pek çoğu öğrenciler tarafından benimsenmektedir.

2001-2002 yılı anket sonuçlarında öğrenciler tarafından seminer hazırlanması %36 oranında kabul görürken, %44 oranında olumsuz karşılanmaktadır. Sonuçlar bir önceki dönemle paralellik göstermektedir. Bu da daha önce değinilen ezbere dayalı eğitim sisteminin öğrencileri araştırma ve inceleme yönteminden uzaklaştırdığını göstermektedir. Öğretim elemanı tarafından verilen araştırma ödevlerinin hazırlanışı sırasında pek çok sorunla karşılaşılması da bu sonuçları teyit etmektedir. 2003-2004 Bahar dönemi sonundaki anket sonuçlarında sınav yerine ödev, seminer ve alanla ilgili kitap okuma çalışmasının yapılması ile ilgili olarak %67 gibi yüksek bir oranda olumlu görüş mevcuttur. %15 kararsızlara karşın %18 oranında bu duruma karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu oran daha önce %36 iken bu denli yükselmesi, yapılan seminer çalışmalarından öğrencilerin memnun kaldıklarını göstermektedir. Ders sırasında uygulanan bu yönteme öğrenciler tarafından gösterilen ilgi, dersin öğretim elemanları tarafından da gözlenmektedir.

Dersin işlenişi sırasında görsel işitsel materyallerden faydalanılması gerektiği konusunda ciddi bir uzlaşma bulunmaktadır. Öğrencilerin %92'si bu fikre katılmaktadır. Dönem sonunda da bu görüş değişmemiş, oran %50 olarak tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda öğrenmede görselliğin çok büyük bir payı olduğunun ortaya konduğu düşünülürse ders sırasında görsel işitsel materyal kullanımının önemi ortaya çıkacaktır. Bu beklentinin karşılanması amacıyla oluşturulacak arşivin, özellikle tartışılan ve üzerinde durulan konularda bilgilendirici CD vb. teknik donanım aracılığıyla öğrencilere sunulması derse olan ilgiyi artıracaktır. Burada ilginç olabilecek bir konu bir önceki dönemde yapılan ankette bu sorunun yalnız %37 oranında destek bulmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Üniversite bünyesinde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ile ilgili konferans, seminer ve panellerin düzenlenmesi gerektiği de %86 gibi yüksek bir oranla kabul görmektedir. Ancak yıl sonunda bu faaliyetlerin ne derece yeterli olduğu sorulduğunda yalnız %34 oranında yeterli görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Kararsızların %24 gibi büyük bir oran teşkil etmesi, bir bakıma bu konuya olan ilgi azlığı ile açıklanabilir. Güncel sorunlarla bağlantılı konulara ve alanında uzman kişilere yer veren bu tür çalışmalar konusunda dersi veren birimlere önemli bir görev düşmektedir. Daha önce gerçekleştirilen toplantılara katılımın ne yazık ki düşük olduğu gözlenmektedir. Bu tür çalışmaları öğrencilerin dikkatini çekebilecek bir biçime sokmak pek çok konuya yabancı olan ve bilgi açlığı içinde bulunan öğrencilerin beklentisini karşılamak açısından yararlı olacaktır.

Derste güncel olaylara değinilmesi konusu %95 oranında kabul görmektedir. Bu durum öğrenciler tarafından sıkça dile getirilen ilk öğretimden itibaren öğrenilen konuların sürekli tekrar edildiği şikayeti çerçevesinde dile getirilmektedir. Bu aynı zamanda öğrencilerin günümüz dünyasının sorunlarını anlamlandırma çabası içinde olduklarını ve bu tarzda anlatılan bir dersin çok daha ilgi çekici olacağını göstermektedir. Açık uçlu ifadelerin yer aldığı son soruda da güncel olaylara değinilmesi ve geçmiş ile bugün bağlantısının kurulması isteği ısrarla belirtilen konular olmuştur. Daha önce yapılan iki anket uygulamasının ilkinde bu oranın %60, ikincisinde %91 olması bu konudaki talebin sürekli arttığını ve derse ilişkin böyle bir beklentinin oluştuğunu göstermektedir. Dönem sonunda bu konuda ortaya çıkan bulgular, öğretim elemanları tarafından bu konu üzerinde özenle durulduğu ve beklentilerin önemli ölçüde karşılandığını göstermektedir. Bir sonraki soruda öğrencilerden güncel olaylara değinilmesi hakkında yeniden görüş istenmiş ve %94 oranında bu istek yinelenmiştir.

Dersin içeriği sorgulandığında konuların Osmanlı yenileşme döneminden başlatılarak anlatılması konusunda %73 oranındaki desteğe karşın %13 oranında olumsuz görüş bulunmaktadır. Bir önceki anket sonuçlarında bu fikre katılanların oranı %79 olarak kaydedilmiştir. Bu durum dönem sonunda da %82 gibi benzer bir oranla tasvip edilmiştir ki tarihi seyrin süreklilik içinde anlatılmış olması verimli olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele ve Atatürk döneminin esas alınması gerektiğini düşünenlerin oranı %74 iken, karşı çıkanların oranı %13'tür. Bu oran bir önceki dönemde %81 ile %6 şeklindedir. Atatürk sonrası dönemin ağırlıklı olarak ele alınmasını düşünenlerin oranı %53 iken bu fikre karşı çıkanlar %30 oranındadır. Dersin temel amacına ters düşecek olan bu seçeneğin görece düşük olması anlamlıdır. Bu durum öğrencilerden bir kısmının farklı beklentiler içinde olduklarını göstermekle birlikte büyük oranda mevcut durumdan memnun olunduğu yönünde bir izlenim oluşturmaktadır. Bu talebin bir nedeni de yeni oluşan dünya düzeni ve yeni kavramlar hakkında yetersiz olan öğrencilerin bu ihtiyacı karşılayacak bir derse gereksinim duymalarıdır.

Dersi almaya yeni başlayanların dersin veriliş zamanı ile ilgili sorulara verdiği cevaplarda dersin bir sonraki yıl verilmesi olumsuz karşılanmakta ve öğrencilerin %63'ü buna karşı çıkmaktadır. Bu fikir yalnız %11 oranında kabul görmektedir. Ancak yıl sonunda bu oran %24'e çıkmaktadır. Dersin süresinin artırılması fikri ise %17 oranında kabul görürken, %66 oranında karşı çıkılmaktadır. Dersin süresinin azaltılması %23 oranında kabul görürken %57 oranında reddedilmektedir. Sorulara verilen cevapların oranları bir önceki yılın sonuçları ile dönem sonunda ortaya çıkan sonuçlar arasında %1-2 gibi çok küçük oran farklılıkları bulunmaktadır ve paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Dersin süresi konusunda bir sorunun olmadığı mevcut durumun çoğunlukla benimsendiği yönünde bir sonuç çıkmaktadır.

Dersin devam zorunluluğunun kaldırılması gerektiği konusu daha önceki sonuçlarda da bu yıl uyguladığımız anketin sonuçlarında da yüksek oranda dile getirilen bir konudur. Öğrencilerin %70'i devam zorunluluğunun kaldırılmasını istemektedir. %20'si ise bu fikre karşıdır. Bir önceki ankette bu oran %76 yıl sonunda yapılan ankette ise %68'dir.

Öğrencilerin %55'i başlangıçta, %45'i dersi aldıktan sonra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin seçmeli hale getirilmesini istemektedir. Başka bir deyişle, öğrencilerin yarısı dersin seçmeli olmasını, diğer yarısı da zorunlu olmasını istemektedirler. Bir önceki yıla göre bu oranın %10 ge-

Levent Şahverdi Arşivi

rilediği görülmüş, yani seçmeli olmasını isteyenlerin %10 azaldığı tespit edilmiştir. Derslerde dile getirilen talepler dersin seçmeli hale getirilmesinin daha büyük bir oranda isteneceği düşüncesini uyandırmaktadır ancak yapılan çalışma bunun böyle olmadığını göstermektedir.

Yüksek öğrenimde halihazırda iki vize ve bir finalden oluşan ve ağırlıklı olarak klasik yöntemle yapılan sınavlara öğrenciler tarafından pek sıcak bakılmamaktadır. Bu yöntemi tasvip edenlerin oranı %27 iken, etmeyenlerin oranı %53'tür. Bir önceki döneme göre %4'lük ufak bir artış gözlenmektedir. Sınavlar test olmalıdır şeklindeki önermeye ise %66 olumlu cevap verilirken, %17 olumsuz cevap verilmiştir. Yine bir önceki ankette test isteyenlerin oranı %72'dir. Buna paralel olarak son 5 yıldır merkezi olarak yapılan sınav için de %43 oranında memnuniyet gösterilirken, %37 oranında olumsuz görüş belirtilmiştir. Bu oranlar ilginç bir biçimde bir önceki sonuçlarla aynıdır. Bu sonuçlar bize öğrencilerin ağırlıklı olarak test yöntemiyle ve öğretim elemanlarının kendi inisiyatiflerinde sınav yapmalarını istediklerini göstermektedir. Test konusundaki talebin öğrenciler tarafından dile getirilen nedeni, yorum ve değerlendirme denildiğinde olaylara ilişkin siyasal değerlendirmelerin yoruma açık olabileceği ve öğretim elemanı ile bu konuda ters düşülebileceği gibi bir endişenin bulunmasıdır. Sınav esnasında öğrenciler sıkça bu konuda kendi görüşlerini belirtip belirtemeyeceklerini, istenenle örtüşmediği takdirde bunun nasıl değerlendirileceğini sormaktadırlar. Oysa yorum ve değerlendirmeden kastedilen, konunun doğru veya yanlış olup olmadığı değil, kendi bağlamı içinde ne tür bir anlam taşıdığının sorgulanmasıdır. Bu da şüphesiz kişisel görüşler ile değil, bilimsel değerlendirmelerle ortaya konabilecektir. Tabii test yönteminde öğrenci açısından tüm bu endişeler ortadan kalkacaktır. Öte yandan merkezi sınava karşı oluşun en önemli nedeni de soruları komisyon tarafından hazırlanan ortak final sınavının değerlendirmesinin de ortak yapıldığının düşünülmesidir. Sınavın ortak oluşundaki temel amaç, aynı dersi alanlar arasında eşitliğin sağlanmasıdır. Değerlendirme ise yalnız öğretim elemanı tarafından yapılmaktadır. Ayrıca konuların yetiştirilememesi halinde Enstitü tarafından yayınlanan ve takip edilen bir başvuru kitabının bulunması bu tür endişeleri ortadan kaldırmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Öneri ve beklentilerin sorulduğu son soruya verilen cevaplara bakıldığında, düşünülenin aksine %82 oranında beklenti ve öneri görülmezken, %18 oranında beklenti ve önerilerini belirten öğrenci olduğu görülmektedir. Bu durum belki beklentilerin büyük ölçüde karşılandığının da bir ifadesi olabilir. Bir önceki ankette beklentilerini ifade edenlerin oranlarının %25 olduğunu belirtmemiz gerekir. Yukarıda değinilen konuların dışında beklentilerin önemli bir kısmını görsel ve işitsel materyallerden faydalanılması gerektiği oluşturmaktadır. Güncel olaylara değinilmesi, "resmi tarih" olarak nitelendirilen formatın dışına çıkılarak daha çok sorgulama ve tartışmanın yer aldığı bir öğretim şeklinin benimsenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bilinenlerin tekrarı yerine yeni açılımların ortaya konması, yurt ve dünya sorunları hakkında bakış açısı geliştirebilecek yoğunlukta bir ders programının uygulanması, Atatürkçü Düşünce Sistemi üzerinde "daha gerçekçi" bir biçimde durulması, Türkiye'nin dünya konjonktürü içinde sahip olduğu mevkiin ne olduğunun açıklanması ve son siyasal gelişmelerdeki rolü hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmesi gibi konular en çok dile getirilen konular olmuştur. Bu durum bize aynı paraleldeki beklentilerin sürdüğünü göstermektedir.

Görüldüğü üzere bazen dersin kapsamının üzerine çıkabilecek nitelikte pek çok beklenti bulunmaktadır. Dersin uygulayıcılarına düşen, dersin amaçlarından sapmadan tüm bu taleplerin göz önüne alındığı bir dersin hayata geçirilmesini sağlamaktır. Fiziksel engellerin büyük ölçüde aşıldığı bu şartlar içinde bundan sonra sanırız dersin verimliliğini artırmak daha fazla mümkün olacaktır. Ayrıca bir anlamda anket soruları aracılığıyla dersin içeriği, yöntemi ve beklentilerin sorgulanması, hem öğretim elemanının performansının iyileşmesine hem de öğrencilerle daha rahat diyalog kurmasına yol açmaktadır.

Sonuç

Hacettepe Üniversitesi'nde 1995-1996 öğretim yılından başlayarak belli aralıklarla dersin verimliliğini ölçmek ve niteliğini artırmak amacıyla yapılan anket çalışmalarının sonuçları değerlendirildiğinde önerilerin şu ana başlıklar etrafında toplandığını söylemek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

Dersin İçeriği

Son yıllarda gündemde olan "Ermeni Meselesi", "Kıbrıs Meselesi", "Avrupa Birliği", "Küreselleşme", "Büyük Ortadoğu Projesi" gibi konularda bir bilgi açlığı olduğu ortaya çıkmakta ve bu konuların anlatılması isteği dile getirilmektedir. Genel öğretim müfredatı içerisinde Türkiye ve dünyada yaşanan gelişmelerin ele alındığı bir dersin olmayışı bu ihtiyacı doğurmakta ve dersin hedeflerini aşan bir beklentiye yol açmaktadır. Burada dersi veren öğretim elemanına önemli bir görev düşmektedir. Yurt ve dünya sorunları hakkında bakış açısı geliştirebilecek yoğunlukta bir program uygulanmalıdır. Tarihi süreç anlatılırken günümüz sorunları ile ilişki kurulabilecek konular önceden tespit edilerek yeri geldikçe konu ile paralel olarak verilmelidir. Böylelikle öğrencilere analitik düşünme yeteneği de kazandırılmış olacaktır.

Dersin içeriği ile ilgili bir diğer talep de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan gelişmelerin anlatılması yönündedir. Özelikle çok partili yaşama geçiş, askeri müdahaleler ve Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkileri gibi konuların pek az bilindiği veya hiç bilinmediği, ilk ve orta öğretimde üzerinde çokça durulan konuların yerini yakın dönem tarihi ile ilgili konuların alması gerektiği belirtilmektedir. Bu durum konu çerçevesinin mümkün olduğunca yakın döneme kadar getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin dünya konjonktürü içinde sahip olduğu mevkiin ne olduğunun açıklanması ve son siyasal gelişmeler içindeki rolü hakkında detaylı bilgi verilmesi gerekmektedir.

İçerikle ilgili bir diğer konu da "Resmi tarih" yerine "gerçeklerin anlatılması" konusundaki istektir. Öğrencilerin dersin mevcut içeriğine ilişkin olarak "resmi tarih" ön yargısı çoğu zaman pek de haklı olmamakla birlikte, bu yargıları yok edecek çeşitlilikte bir ders hazırlığı yapılması gerekmektedir. Öğrencilerin yönlendirileceği geniş bir kaynakça ile bu tür ön yargıların önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

Atatürkçü Düşünce Sistemi üzerinde "daha gerçekçi" bir biçimde durulmalıdır. Dersin en önemli amaçlarından biri olarak Atatürkçü Düşünce Sisteminin öğretilmesinde başarılı olunduğunu söylemek mümkün değil-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Atatürkçülüğü yalnızca onu sevmek ve başarılarını tasvip etmek noktasına indirgeyen bir dille ele almak artık ne öğrencileri ne de toplumu tatmin etmektedir. Son dönemde farklı kesimlerce farklı biçimlerde kullanılan "Atatürkçülük" kavramı toplumun ve eğitim görmekte olan gençlerin kafasını karıştırmakta ve bu konunun doğru bir biçimde anlatılması isteği doğmaktadır. Gerek ders sırasında gerekse düzenlenecek konferans, seminer ve panellerle bilimsel olarak konunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Şüphesiz dersin içeriğini sınırlayan bir YÖK programı bulunmaktadır, ancak programın zenginleştirilmesi yeterli ve donanımlı öğretim elemanları aracılığıyla sağlanacaktır.

Dersin Öğretimi

Ders başlangıçta üniversitelerde dört yıl süreyle verilmekteyken, önce iki yıla daha sonra şimdiki haliyle bir yıla indirilmiştir. Ders işleniş yönteminin ağırlıklı olarak aktarıma dayanması derse olan ilginin azalmasına yol açmaktadır. Yapılacak seminer çalışmaları, araştırma ve kitap okuma ödevleri ile öğretim elemanı merkezli yöntemden öğrenci merkezli modele geçilmelidir. Ayrıca üniversite bünyesinde düzenlenecek konferans, seminer ve panellerle öğrencilerin ilgisi artırılabilir.

Derste karşılaşılan diğer bir güçlükte dil sorunudur. Bugün öğrencilerin önemli bir kısmı derste kullanılan kavramların bir kısmını anlamakta güçlük çekmekte ve bu durum konuların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu durum yalnız bu derse özgü bir sorun olmamakla birlikte çözümün sözlük kullanma alışkanlığını artırmakla giderilebileceği düşünülmektedir. Çünkü pek çok kavramın bugünkü karşılıkları tarihi seyir içindeki yerini karşılamamaktadır ve dersin terminolojisinin kullanılması, tarih metodolojisi açısından bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dersi veren öğretim elemanının niteliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Lisans üstü eğitim veren Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim dallarında dersin daha verimli hale getirilmesine ilişkin çalışmaların yapılmasının da amacına ulaşmasında etkili olacağını söylemek mümkündür. Şüphesiz dersin öğretiminde öğretim elemanı kadar dersin verildiği fiziki ortam, dersin üniversite ve ilgili bölüm tarafından nasıl algılandığı ve yapılacak teknolojik destek de önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dersin ölçme ve değerlendirme konusundaki yeterliliği de dikkate alınması gereken bir konudur. Yapılan sınavların verilen bilgileri ölçmeye yönelik olarak hazırlanması gerekmektedir. Orta öğretim sırasında sınav sisteminin bir sonucu olarak test ağırlıklı sınav tekniği kullanılmakta yorum ve değerlendirmeden ziyade ezbere dayalı bir ölçme gerçekleştirilmektedir. Sınav nihai hedef olmamakla birlikte verilen eğitimi ölçme ve değerlendirmede etkili bir unsur olarak kullanılmalıdır. Bu da ancak yorum ve değerlendirme yeteneğini ölçen sınavların yapılması ile mümkün olacaktır.

Dersle ilgili diğer önemli bir konu da Avrupa Birliği üyesi olma yolunda hazırlıklar yapan Türkiye'nin dersin öğretim programı konusunda yeni çalışmalara ihtiyaç duyup duymayacağının tespit edilerek buna yönelik hazırlıklara başlanmasıdır. Bilindiği gibi üye ülkelerden bazı konularda eleştiriler gelmektedir ki, öncelikle dersin amacına yönelik eleştirilerin ne ölçüde tartışmaya açık olduğu önceden belirtilmeli ve bu konuda yapılacak düzenlemelerin son ana bırakılmayarak konunun uzmanlarınca ortaya konması gerekmektedir.

Avrupa Birliği sürecinde diğer bir konu da "ulus devlet", "milli egemenlik" gibi kavramların yeniden tanımlanıp tanımlanmayacağı veya Türkiye'nin yeni konumunun bu noktada nasıl olacağı konusudur. Bu konulara ilişkin Türkiye'nin duruşu hakkında hem öğretim elemanlarının hem de öğrencilerin bilgilendirilmesi gereği aşikardır.

Derste Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Derse ilişkin en önemli ön yargılardan biri "ezber dersi" olduğu yönündedir. Derste verilen bilgilerin içeriğinin ve sunuluş biçiminin hiç değişmediği ve bir süre sonra ilgi çekici olmaktan çıktığı belirtilmektedir. Bu da yüksek öğretim sıralarında verilecek olan derse bu ön yargı ile başlanması ve dersten beklentinin oldukça düşük olması ile sonuçlanmaktadır. Bu önyargının aşağıda belirtilen önerilerle bir ölçüde giderilebileceği düşünülmektedir.

Derste aktarım ağırlıklı modelden vazgeçilemediği bir gerçektir. Bu durum ders sırasında öğrencinin ilgisini ayakta tutmayı güçleştirmektedir. Öğrenciler kendilerine sorulduğunda öğretim elemanı tarafından sürekli anla-

Levent Şahverdi Arşivi

tımın sıkıcı olduğunu, dersin soru-cevap tarzında işlenmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte, hazırlıksız gelen öğrencilerle bunu gerçekleştirmek pek de mümkün olmamaktadır. Bu nedenle ders sırasında görsel-işitsel materyallerden faydalanılması ve gelişen teknolojik imkanlardan faydalanılması bir zorunluluktur. "Çanakkale Destanı", "Ermeni Meselesi", "Atatürk İnkılâpları" gibi başlıklarla hazırlanacak programların teknolojik alt yapıları oluşturularak öğrencilere sunulması, gençlerin hem kendi ulusunun tarihine duyarlılık kazanmasını sağlayacak hem de dersin amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunulacaktır. Yapılacak çalışmalarda düz bir belgesel diliyle anlatım yerine olayların içinde yaşayanların duygularından hareketle ortaya konacak tarihi seyir, hem ilgiyi hem de verilen bilgilerin kalıcılığını artıracaktır. Ayrıca görsel malzemelerin elektronik ortamlara aktarılarak veri bankalarının oluşturulması da bu konuda sürekliliği sağlayacaktır.

Yüksek öğretimdeki öğrenci profiline bakıldığında önemli bir kısmının mobil telefon, bilgisayar ve bunların sağladığı teknolojik imkanlardan faydalandıkları görülmektedir. Buna bağlı olarak bilgiye ulaşmakta büyük bir hıza ulaşılmış ve kitap okuma, süreli yayın takip etme gibi bilgilenme yöntemlerinin yerini internet kullanımı gibi daha hızlı araçlar almıştır. Öğrencileri okumaya sevk etmek her geçen gün zorlaşmaktadır. Buna bağlı olarak öğrencileri dersin elektronik ortamdaki bilgi kaynaklarına ulaşmaya sevk etmek yararlı olacaktır. Dersin kaynakçası verilirken artık kitap ve makalelerin yanı sıra bu alanda önemli bir sayıya ulaşmış web adreslerinin de kaynak olarak gösterilmesi faydalı olacaktır.

Dersin tek bir kaynaktan takip edilmesi söz konusu olmamakla birlikte son yıllarda dersi veren birimlerce yazılan kitapların birer başvuru eseri olmaya başladığı gözlenmektedir. Genel çerçevenin ortaya konması açısından faydalı olmakla birlikte, öğrencilerin başka herhangi bir kaynağa başvurmaları gerekliliğini ortadan kaldıran bu durum sınav haricinde yapılacak araştırma, seminer ve kitap okuma ödevleri ile bir ölçüde azaltılabilir. Bu konuda öğrencilerden alınan geri bildirimler oldukça anlamlıdır. Daha önce ders kitapları dışında kitap okumadıklarını belirten öğrenciler, olaylara bilinenin dışında yaklaşımlar geliştirilebileceğini gördüklerini, akılda kalıcılık açısından yazılı sınavlardan çok daha fazla bilgi edindiklerini ifade etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dersi ilgi çekici kılabilecek diğer bir araç da Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin özelliklerinin sergilendiği müze ve tarihi yerlerin görülmesidir. Özellikle son dönemde Anıtkabir'de büyük bir özenle hazırlanmış olan Kurtuluş Savaşı Müzesi'nin, Sakarya Savaşı'nın gerçekleştiği alanın veya Çanakkale'nin ziyaret edilmesi gibi seçeneklerin öğrencilere sunulması ve mevcut ziyaret yerlerinin daha ilgi çekici yerler haline getirilmesi ile derse olan ilginin artacağı düşünülmektedir.

Tartışma

Dersin vatandaşlık eğitimi, siyasal tutum ve değer aktarımı gibi amaçlanan niteliklerinin bugün işlevini yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Dersin konulduğu 1933'ten günümüze Türkiye'de ve dünyada gelişen değerler doğrultusunda gençler arasında farklı beklentiler ortaya çıkmıştır ve bu beklentilere cevap verebilecek bir ders ortamının talep edildiği gözlenmektedir. Belirtilen beklentiler ve ortaya konan talepler doğrultusunda dersin geliştirilmeye çalışılması gerektiği aşikardır. Aslında Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve içinde yaşanılan dünyada Türkiye'nin modernleşmeyi nasıl gerçekleştirmeye çalıştığı ve buna bağlı problemler, imparatorluktan ulus devlete geçiş, yeniden bir millet inşa etme süreci olan inkılâplar ve ilkelere ilişkin bilgilere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Ama diğer yandan bunun özellikle ilk ve orta öğretimde ve aynı oranda olmasa da yüksek öğretimde verilişinde sorunlar bulunmaktadır. Bunların çözümü için gerekli çalışmaların yapılması gerektiği ortadadır. Bu doğrultuda dersi verenlerin kendilerini kontrol etmelerini ve geliştirmelerini sağlayacak bir yöntem olarak dersi alan öğrencilere belli aralıklarla verimlilik ölçmeye yönelik testler yapılmalı ve belirtilen taleplerin göz önüne alındığı hazırlıklara ağırlık verilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YENİ GÜN'DE CUMHURİYET

Yard. Doç. Dr. Nurettin GÜLMEZ*

ÖZET

Bu çalışmada, Ankara'da yayınlanan Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin cumhuriyetin ilânı öncesindeki ve sonrasındaki gelişmeler incelenmeye çalışılmıştır. Yeni Gün gazetesinde çıkan haber, yorum ve makaleler, bu çalışmanın temel bilgi kaynağını meydana getirmiştir.

Yeni Gün gazetesi, Ankara'da yayınlanan Anadolu Hareketi yanlısı iki gazeteden birisidir. Bu gazetelerden Hakimiyet-i Milliye, Anadolu Hareketi'nin yayın organıdır. Anadolu'da Yeni Gün ise, daha bağımsız bir karakter taşımaktadır. O nedenle olaylara bakış açısı daha fazla dikkat çekicidir. Ama, millî egemenlikten, bağımsızlıktan yana ve inkılâpçı bir gazetedir.

Yeni Gün, cumhuriyetin ilânından iki ay önce başlayan, 27 Eylül 1923'ten itibaren hızlanan ve 1923 yılı Kasım ayı sonlarına kadar devam eden cumhuriyet tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu tarihten sonra tartışma, hilâfet konusu ağırlıklı devam etmiştir. Yeni Gün, cumhuriyetin ilânına kadar "Cumhuriyetin ilân edilmesi diye bir şey yok" ve cumhuriyetin ilânından sonra da "Zaten üç buçuk yıldır cumhuriyet vardı, yapılan var olanın adının konulmasından ibarettir" diyen bir politika izlemiştir.

İyi bir cumhuriyet taraftarı olan Yeni Gün, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişiklik çalışmalarını, Ankara'nın başkent olmasını, hükûmet bunalımını ve Rauf Beyin cumhuriyetin ilânı üzerine yaptığı açıklamaları bahane olarak kullanıp Ankara'ya ve cumhuriyete saldıran İstanbul basınına karşı önemli bir mücadeleyi yürütmüştür. Hükûmeti daha kararlı olmaya, inkılâplara saldıranların üzerine gitmeye ve hatta onların başlarını koparmaya çağırmıştır. Tam bir inkılâpçı gibi hareket etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Anadolu'da Yeni Gün, Cumhuriyetin İlânı, Ankara, Anadolu Hareketi, Cumhuriyet, İstanbul Basını.

---

* Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE REPUBLIC IN THE YENİ GÜN

ABSTRACT

In this essay, the viewpoint of the Anadolu'da Yeni Gün, published in Ankara, about the developments relating to the proclamation of the republic has been studied. The news, comments, and articles concerning the republic published in this newspaper have been the source of this study.

The Yeni Gün, was one of the two newspapers which were published in Ankara and had a policy in favour of the Anatolian Movement. Of the two newspapers, the Hakimiyet-i Milliye was the newspaper of the Anatolian Movement, whereas the Anadolu'da Yeni Gün was of a more independent character. For that reason, its views about the events attract more attention. However, it is a revolutionary newspaper in favour of the national sovereignty and independence.

The Yeni Gün was in the center of discussions beginning two months before the proclamation of the republic and accelerating from the 27th of September 1923 on and continuing till the end of November 1923. After this date, the discussions continued heavily on the topic of caliphate. The Yeni Gün followed a policy saying "There is noting like the proclamation of the republic" before its proclamation, and "The republic has existed for three and a half years, what was done just consist of names giving to the thing that was present" after its proclamation.

The Yeni Gün, a warm supporter of the republic, fought against the Istanbul newspapers which attacked Ankara and the republic. Under the pretext of the changes in the constitution, Ankara's being the capital and the governmental crisis, and also Rauf Beys explanations over the proclamation of the republic. İt also summoned the government to be more determined, to suppress the ones who attacked the revolutions, and, in fact, to cut their heads off. İt acted just like a revolutionist.

Key Words

Anadolu'da Yeni Gün, The Proclamation of the Republic, Ankara, Anatolian Movement, Republic, İstanbul Press.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Thomson tarihi; "belli bir entelektüel deney, eğitim değeri yüksek olan bir zihinsel terbiye biçimi ve insan davranışlarına tam bir nüfuz ile kişinin yaşamını değiştirebilen bir hayal ve anlayış dinamizmi"[1] olarak görmektedir. Yani tarih, insan deneyimlerinin laboratuvarı, karşılaştırmalar yapmanın ve zihni olgunlaştırmanın malzeme deposu ve kişilerin davranışlarını değiştirebilen bir etki mekanizmasıdır. Bu güçlü mekanizmadan istenilirse entelektüel, duygusal ve moral açıdan güzel sonuçlar da çıkarılabilir. Eğitim ve kültür açısından insancıl yaklaşımlar da geliştirilebilir.[2]

Toplumların tarihlerine bakıldığında, bugün için kullanılabilecek çok sayıda yararlı örnek bulunabilir, kendimizi destekleyecek bilgiler ve belgeler sunulabilir. Elde edilen sonuçlar, toplum içinde ve toplumlar arasındaki çatışmaları körüklemek için kullanılmamalıdır. Ancak hafıza kaybına da engel olunmalıdır. Yani tarih, toplumların hafızasıdır. Bu hafızanın, kıymeti bilinmeli, buradaki birikimlerden geleceğin aydınlatılmasında ve yeni politikaların üretilmesinde yararlanılmalıdır. Amaç, kılıçları keskinleştirmek değil, entelektüel birikim oluşmasına bir miktar katkı sağlamaktır.

Dünyanın ilk kurulduğundan beri insanlar, düşünceye karşı düşünce ile değil, genellikle güçle karşılık vermişlerdir. İstenmediği ve sevilmediği halde bu hep böyle olmuştur. Her doğru, güzel ve iyi olanı almayı başarabilseydik, hayatımızda acıların ve karanlıkların izbeleri olmazdı.

İşte bu konu üzerinde düşünen Sadri Ethem, "Hürriyet ve İçtihada Dair" adlı makalesinde, o günkü koşullarda içinde bulunulan durumu şöyle özetlemektedir:

"Bugün şunlardan hangisini kabul edeceğiz?

a- Madem ki düşüncedir, bırakınız!

b- Yaşamak için tek bir yön ve tek bir düşünce gereklidir. Birden fazlasına darağacı!

---

[1] David Thomson, **Tarihin Amacı,** (Çeviren: Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İzmir 1983, s. 3.

[2] Thomson, **a.g.e.,** s. 3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzyıldır bu iki düşünce mücadele halindedir. Bunların adları yeni ve eski, coğrafî adıyla Avrupalı ve Asyalıdır. Avrupa zekası ve bilimi ile Türk milleti, harika zaferini kazandıktan sonra önüne çıkan her engeli aşmaya mecburdur. Tarihin ve asırların bu gerçeği önünde garip bir hoşgörü ile oturanlar, ezeli satırdan başlarını kurtaramazlar. Bugün de bu ülkede maziye takılıp kalanlar ve gericiler, önce hoşgörümüze sığınarak yerleşmek ve sonra da bizi yenmek istiyorlar... Oluşum devresindeki bir devlet bunlara izin veremez... Halk yönetimine karşı saltanat ve irtica bir parti olarak çıkamaz... Biz millî egemenliği, şu veya bu ayrıntı noktasında farklı anlayan insanlara karşı hoşgörülü olabiliriz. Fakat milli egemenliğe ihanet eden her düşüncenin ve her teşkilâtın yeri, Türkiye topraklarının üstü değil altıdır."[3]

Millî egemenlik ve halka dayalı bir yönetim konusu üzerinde hiçbir tartışmayı kabul etmeyen Yeni Gün; Rodos Kadısı Ferit Efendinin "Ankara'nın Hakimiyet-i Milliyesine Şaşarım" adlı bir kitap yazdığı halde bunu bastıracak yayınevi bulamamasına, Rodos'taki Türk dizgicilerin bu kitabın dizgisini kabul etmemesine, Rodos'ta yaşayan Türklerin galeyana gelmesine ve bunun üzerine kitabın Yunanistan'da bastırılmaya çalışılacağına, böyle bir kitabın basılsa bile okuyucu bulamayacağına işaret etmektedir.[4]

Kurtuluş Savaşı boyunca Yeni Gün'ün tartıştığı konuların başında hükümet şekli gelmektedir. Gerek TBMM'nin açılışından sonra 24 Nisan 1920'de alınan kararlar ve gerekse 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun birinci maddesindeki "Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayanır." anlayışı, yeni sitemin nasıl olacağı konusunda açıkça bir fikir vermektedir. Bu yüzden Yeni Gün'de, halk hükümeti, milli egemenlik, demokratik yönetim ve bize benzeyen bir yönetim anlayışlarına sürekli vurgular yapılmıştır.[5]

Bu çalışmada, Ankara'da yayınlanan iki gazeteden biri olan Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin cumhuriyetin ilânı öncesindeki, ilân sırasındaki ve

---

[3] Sadri Ethem, "Hürriyet ve İçtihada Dair", **Anadolu'da Yeni Gün,** 3 Eylül 1923, s. 1.
[4] **Anadolu'da Yeni Gün** (AYG), 12 Eylül 1923.
[5] Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.384-389 ve s. 626-628.

Levent Şahverdi Arşivi

sonrasındaki gelişmelere bakışı, olayların gelişmesinde ve sonuçlanmasındaki etkisi, cumhuriyetin ilânında düşünsel altyapının hazırlanmasındaki rolü ve çalışmaları, cumhuriyete sahip çıkışındaki gayretleri araştırılmıştır. Temel kaynak olarak, Eylül-Ekim-Kasım 1923 tarihlerinde Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayınlanan yazı, haber, yorum ve makaleler alınmıştır.

Cumhuriyete Gidişte Aşamalar

Saltanattan sonra Cumhuriyetin İlânı'na giden yoldaki aşamalara baktığımızda, Mustafa Kemal Paşanın Neue Freie Presse muhabirine yaptığı açıklamayı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerinde yapılan değişiklik çalışmalarını, Ankara'nın başkent olmasını ve hükümet krizinin ortaya çıkmasını görebiliriz. Cumhuriyeti hazırlayan bu yakın gelişmelerin her biri, Yeni Gün gazetesinde yankısını bulmuş ve geniş ölçüde tartışılmıştır. Tartışmalar sırasında, inkılâpların yapılmasından ve cumhuriyetten yana tavır koymuştur. Cumhuriyetin ilânına kadar, konuyu fazla karıştırmadan ve halkı galeyana getirecek açıklamalardan kaçınan yayınlar yaparken, cumhuriyetin ilânından sonra, cumhuriyetin ilân ediliş biçimine yönelik saldırıları göğüsleyen, cumhuriyete saldıranlara karşı darağacını hatırlatan yayınlar yapmayı tercih etmiştir.

Mustafa Kemal'in Neue Freie Presse Muhabirine Açıklamaları ve Cumhuriyet

Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde cumhuriyet üzerine ilk tartışmaların başlaması, Mustafa Kemal'in Neue Freie Presse muhabiri Joseph Hans Lazar'a verdiği ve 27 Eylül 1923'de gazetelere yansıyan demeci sonrasına rastlamaktadır. Bundan önce de sistem konusu, Yeni Gün'ü sürekli ilgilendirmiş ve aralıklarla sistem konusundaki tercihlerin şekillenmesine etki etmeye yönelik yazılar yayınlamışsa da, cumhuriyete giden yolda 27 Eylül 1923 tarihi, sanki düğmeye basılan tarih olarak dikkati çekmektedir. Mustafa Kemal'in Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeç, 27 Eylül 1923 tarihinde Ankara'da yayınlanan iki gazete olan Hakimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yeni Gün gazetelerinde tam metin olarak yayınlanmıştır.

Bu demecinde Mustafa Kemal; Teşkilât-ı Esasiye Kanununun birinci maddesindeki iki cümleyi bir kelime ile ifade etmekte ve birinci maddenin

Levent Şahverdi Arşivi

anlamının cumhuriyet olduğunu, dünyadaki diğer cumhuriyetlerle Türkiye'deki cumhuriyetin bazı küçük şekil ayrılıkları dışında bir farkının olmayacağını, bu farklardan birinin TBMM'nin yasama ve yürütme yetkisini kendi elinde bulundurmuş olmasının olduğunu, cumhurbaşkanından, başbakandan ve sorumlu bakanlardan oluşan yeni bir hükümet şeklinin kabul edileceğini ve Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olduğunu açıkça söylemektedir.[6]

Anadolu Ajansı'nın geçtiği bu demeç, bütün yurtta gereken yankıyı bulmuştur. Tartışmalar bir anda ateşlenmiştir. Ancak Yeni Gün'ün başyazarı Yunus Nadi, cumhuriyet çevresindeki tartışmaları, İstanbul basınının bir abartısı olarak göstermiştir. Bu tarihten cumhuriyetin ilân edildiği güne kadar Yunus Nadi, cumhuriyetin yakında ilân edilmesi gibi bir durumun olmadığını, bu tartışmalara Ankara'dakilerin gülüp geçtiğini belirterek cevap vermiştir. Yunus Nadi'ye göre, Ankara basınının konuyla ilgilenmemesinin nedeni, cumhuriyet tartışmalarının hiçbir yeni gelişmeye dayanmamasıdır. Yunus Nadi, yeni yönetim şekline geçiş gibi bir çalışmanın olmadığını, Neue Freie Presse muhabirine Mustafa Kemal'in verdiği demeçte yeni bir gelişmenin bulunmadığını, bu demeçte Mustafa Kemal'in yönetim şeklinin dayandığı ilkeleri saydığını, bu ilkelerin de cumhuriyet olarak adlandırılabileceğini söylediğini, bu açıklamalarla Neue Freie Presse muhabirinin Türkiye'nin yönetim şekliyle ilgili bir fikre sahip olmasını amaçladığını ve gerçekten de 23 Nisan 1920'den beri Türkiye'de cumhuriyetin var olduğunu yazmaktadır.

Ayrıca bu demeçte Mustafa Kemal'in, "cumhuriyeti ilân edeceğiz" demediğini belirten Yunus Nadi, İstanbul basınını konuyu abartmakla suçlamaktadır. "Belki içinde bulunduğumuz yönetim şekli cumhuriyettir." sözünü açıklamaya çalışan Yunus Nadi, Türkiye'de cumhuriyet adına ilân edilecek yeni bir şey olmadığına vurgu yapmakta ve Türkiye'nin yönetim şeklinin 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre zaten cumhuriyet olduğunu açıklamaktadır. İstanbul basınını, 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'yi ve

[6] AYG, 27 Eylül 1923, s.1, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c.3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s.86-89.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununu iyi anlamaya çağırmaktadır. Yunus Nadi'ye göre önemli olan, bu tarihlerden beri işleyen sistemdir, sistemin adı değildir. Ancak istenirse sistemin adının konulabileceğini, cumhurbaşkanının seçilebileceğini, anayasada küçük birkaç değişiklikle sorunun çözümlenebileceğini, konuyla ilgili bir kanun tasarısının bir yıldır TBMM'de hazır tutulduğunu belirtmektedir.

Yunus Nadi, toplumu ilgilendiren konularda açıklık politikasının daha doğru olduğunu söyledikten sonra Mustafa Kemal'in toplumu bilgilendiren bu açıklamasına kayıtsız ve şartsız destek vermekte, cumhuriyeti ilân etmeye gerek olmadığını ve üç buçuk yıldır Türkiye'de zaten cumhuriyetin var olduğunu savunmaktadır.[7]

Neue Freie Presse muhabirine Mustafa Kemal'in verdiği demeçten önce Halk Fırkası'na sunulan ve Türkiye'nin cumhuriyetle yönetilmesi hakkındaki karar tasarısı, kamuoyunu hareketlendirmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in açıklamaları tartışmaları alevlendirmiştir. İzmir'de yayınlanan Şark gazetesi, 25 Eylül 1923 tarihli sayısında, cumhuriyeti gündeme getirmiştir. Yeni Gün, Şark gazetesindeki bu yazıyı konu edinerek şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Bu kararın bir fırka kararı olduğunu, bir karar niteliği taşımadığını takdir edemeyen ve cumhuriyet yönetimleri hakkında tam bir bilgi sahibi olmayan halkımızdan bir kısmı, bu cumhuriyet sorununu çeşit çeşit açıklamış ve hatta memnuniyetsizliğini açıklayanlar bile çıkmıştır. Fakat bize kalırsa hem tefsirde(açıklamada) ve hem de tesirde(etkide) acele ediyoruz."[8]

Ahmet Rasim de, "Cumhuriyet oluyormuş. Pek âlâ." diyerek başladığı bir yazısında, Ankara'nın tarih boyunca cumhuriyet merkezi olma gibi bir şansının bulunduğuna işaret etmekte, Sultan 1.Murat tarafından Ankara'nın fethi sırasında, bu şehirde bir âhiler Cumhuriyeti bulunduğundan ve TBMM Hükûmetine yeni bir şekil vermenin zamanı geldiğinden söz etmektedir.[9]

---

[7] Yunus Nadi, "Hiç Yoktan Bir Mesele", **AYG**, 30 Eylül 1923, s.1.
[8] **AYG**, 27 Eylül 1923, s.1.
[9] Ahmet Rasim, "Ankara, Eskiden Cumhuriyet Merkezi", 1 Ekim 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Gün, cumhuriyet zaten vardı, ilân edilecek bir şey yok anlayışını benimserken Ahmet Rasim, iyi ki cumhuriyet ilân ediliyor, böyle bir ihtiyaç vardır düşüncesini savunmaktadır.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununda Değişiklik Çalışmaları ve Cumhuriyet

Cumhuriyetin İlânı düşüncesinin teoriden uygulamaya inebilmesi için anayasada bazı değişikliklerin yapılması gerekliydi. Bu çalışma da Mustafa Kemal'in Halk Fırkası ve basına açıklamalarından sonra hız kazanmıştır. Giresun milletvekili Hakkı Tarık da, anayasada yapılacak değişikliklerle ilgili bir çalışmanın başlatıldığına ve bunun yakında sonuçlanacağına değindikten sonra, devlet ve hükümet şeklinin açıklığa kavuşturulmasının önemine işaret etmektedir. Yeni rejimin adının cumhuriyet olmasına destek veren Hakkı Tarık, cumhurbaşkanlığına en uygun adayın Mustafa Kemal olduğunu söylemekten geri kalmamaktadır. Aynı zamanda cumhurbaşkanının yasama ve yürütme ile ilgili önemli görevlerinin, yani cumhurbaşkanının hem hükümetin ve hem de meclisin başkanı durumunda olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca TBMM'nin sürekli toplantı halinde bulunmasının ve onun üstünde bir güç bulunmamasının zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.[10]

Teşkilât-ı Esasiye Kanunundaki değişiklikleri izlemeye çalışan Yeni Gün, İstanbul basınındaki yazıların dayanaksız olduğunu, sadece tahminden ibaret bulunduğunu yazmakta ve telaşlanmaya gerek bulunmadığına işaret etmektedir.[11]

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (TEK) ile Kanun-ı Esasiyi (KE) karşılaştıran Yunus Nadi, arada şu farkları görmektedir:

"1- KE, bize dışarıdan gelmiş, TEK ise halkın gönlünden doğmuştur.

2- KE, egemenliği padişaha ve hükümete, TEK ise millete vermiştir.

3- KE meclisleri birer politik entrika merkezi, TEK meclisi ise bir iş meclisidir.

---

[10] Hakkı Tarık, "Hükümetimizin Şekli", **AYG**, 4 Ekim 1923, s.1.
[11] **AYG**, 7 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

4- KE'de hükûmet kendi kararına göre, TEK'de hükümet ise meclisin denetimi altında hareket eder. Bu yüzden KE'de bakanlar ya tek başlarına ya da heyet olarak görevden alınırlar, TEK'de bakanlar meclis tarafından değiştirilirler."

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Yunus Nadi, İstanbul basınındaki tartışmaları, Türkiye'yi TEK'den alıp KE'ye götürmek olarak değerlendirmektedir. Yunus Nadi'ye göre; egemenliği kayıtsız ve şartsız millete veren TEK yanında KE bir paçavradır. Kutsal ve sorumsuz hükümdarlar anlayışını getiren Kanun-ı Esasiyi savunanların, Türk milletinin anayurdu ve temel hakları çiğnendiği zaman sessiz kalanların, Teşkilât-ı Esasiye Kanununu beğenmeme girişimleri, bir gafletten ibarettir.[12]

Yeni Gün'ün özel istihbarat kaynaklarından aldığı bilgilere göre, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda yapılacak değişikliklerle zaten var olan yönetimin adı cumhuriyet olarak konulacak, meclis başkanlığı ile cumhurbaşkanlığı makamları ayrılacak, yasama ve yürütme yine TBMM'de toplanacak, yani kuvvetler birliği devam edecektir. Cumhuriyetin İlân edileceği yaklaşımı yerine, cumhuriyet ilân olunmayacaktır, zaten var olan yönetimin cumhuriyet olduğu söylenecektir, yaklaşımı tercih edilmiştir.[13]

TEK'deki değişikleri belirlemek için özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon istasyondaki binada toplantılarını sürdürmüştür.[14] Ancak Yeni Gün, bu komisyondan bazı bilgileri sızdırmayı başarmış ve böylece bir taraftan kamuoyunu bilgilendirirken, bir taraftan da cumhuriyete giden yolda kamuoyunu hazırlamaya çalışmıştır. Yeni Gün'ün sızdırdığı haberlerden birincisi, cumhurbaşkanının TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından seçileceği, yasama ve yürütme ile ilgili yetkilerinin bulunacağı ve ikincisi de hükümetin kuruluş biçimi ile ilişkilidir.[15]

Uzmanlar komisyonundan sızdırılan bir diğer habere göre seçimler 2 yıl yerine 4 yılda bir yapılacak, cumhurbaşkanı Türk devletinin de başkanı sa-

---

[12] Yunus Nadi, "Esâsâtta Tekamül", **AYG**, 8 Ekim 1923, s.1.
[13] **AYG**, 8 Ekim 1923, s.1.
[14] **AYG**, 14 Ekim 1923, s.1.
[15] **AYG**, 16 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yılacak, başbakan cumhurbaşkanı tarafından atanacak, bakanlar kurulunu hazırlayan başbakan bakanlar kurulunu TBMM'nin onayına sunacaktır.[16]

Uzmanlar komisyonunun çalışmaları Yeni Gün tarafından ilgiyle izlenmiş ve her gün TEK'deki düzenlemelerle ilgili bir haber verilmiştir. 19 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün'de daha önceki haberler tekrarlanmış, 'Türk Cumhuriyeti" adı çokça kullanılmış, cumhurbaşkanının meclise ile bakanlar kuruluna da başkanlık yapabileceği belirtilmiş ve TBMM'nin görevleri sayılmıştır.[17] 21 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün, TEK'deki yeni bir değişiklik konusuna dikkat çekmekte, bakanlar kurulunun TBMM'ye karşı bireysel ve toplu olarak sorumlu olacaklarını haber vermektedir.[18] Bir sonraki gün aynı haber bir başka biçimde tekrarlanmakta ve Yeni Gün bunun var olan durumun belirlenmesinden başka yeni bir gelişme olmadığına vurgu yapmaktadır.[19]

TEK'deki değişiklik çalışmaları üzerine basında çıkan tartışmalara resmi olarak ilk duyuru Anadolu Ajansı'ndan gelmiştir. Anadolu Ajansı, TEK'de değişiklikler yapmak üzere bir komisyonun kurulduğunu, bu komisyonun çalışmalarını sürdürdüğünü, basında konuyla ilgili çıkan haberlerin kulaktan duyma ve söylenti haberler olduğunu, uzmanlar komisyonunun çalışmalarının öncelikle Halk Fırkası'na, daha sonra TBMM'ye sunulacağını, görüşmelerden sonra son şeklinin verilip kabul edileceğini ve sonra kamuoyuna açıklanacağını duyurmuştur.[20]

TEK'de yapılması düşünülen değişiklikler üzerine Yeni Gün gazetesi bir anket açmıştır. Bir çok konuyla ilgili yaptığı bu anket çalışmasını TEK ile ilgili olarak da yapmıştır. Yeni Gün anketleri, daha çok önemli aydın ve yazarlara konuyla ilgili görüşlerinin sorulması biçiminde yapmıştır. Gelen cevapları da yayınlamıştır. Ankete katılanlardan Aydın mebusu Zekaî Bey, Dersim(Tunceli) mebusu Feridun Fikri Bey ve Ağa oğlu Ahmet Beyin cevapları yayınlanmıştır. Belki de diğerlerinin cevabı geciktiği ve cumhuri-

[16] **AYG,** 17 Ekim 1923, s.1.
[17] **AYG,** 19 Ekim 1923, s.1.
[18] **AYG,** 21 Ekim 1923, s.1.
[19] **AYG,** 22 Ekim 1923, s.1.
[20] **AYG,** 17 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yet ilân edilip TEK'de değişiklikler tamamlandığı için yayınlanmasına zaman kalmamıştır.

Aydın milletvekili Zekaî Bey; TEK'in bütünüyle korunmasını, hükümet şeklinin cumhuriyet olmasını, kurumların cumhuriyete göre düzenlenmesini, kuvvetler birliğinin sürmesini, cumhurbaşkanının hükümet ve meclise başkanlık etme anlayışının olmasını önermiştir. İkinci bir öneri olarak da Amerikan ve Fransız sistemlerindeki kuvvetler ayrılığını göstermiştir.[21]

Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey; Türkiye'de kuvvetler ayrılığı ve tam parlamenter sistemin uygulanamayacağına inanmakta, bu yüzden meclis egemenliği sistemini önermektedir. Ayrıca TEK'in tamamlanması, yürütmenin kabine sistemi biçiminde olması, Amerika ve Fransa'daki gibi bir devlet başkanının olması gerektiğine olan inancını dile getirmektedir. Ona göre meclis dışında bir cumhurbaşkanlığı değil, cumhurbaşkanı hem meclisin, hem hükûmetin ve hem de devletin başkanı olacağı için sorumsuz olmalıdır. Ancak cumhurbaşkanının yasama ve yürütme ile ilgili yetkileri de belirlenmiş bulunmalıdır. Cumhurbaşkanının meclis içinden seçilmesini öneren Feridun Fikri Bey, cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisinin bulunmaması gerektiğini belirtmektedir.[22]

Padişahlı bir meclis sisteminden gelen aydınların, padişahların canları sıkılınca meclisi feshetmelerinden çok çektikleri için böyle bir yetkinin cumhurbaşkanında olmamasını istemekte haklı görülmesi gerekir.

Bir başka yazısında Feridun Fikri Bey, Şura-yı Devlet adında ikinci bir meclisin kurulmasını, bu meclisin kanun tekliflerini hazırlayıp hükümet ve birinci meclise sunan, ömür boyu üyelikleri devam eden ve bakanlar kurulu tarafından aday gösterilenler arasından TBMM'nce seçilen üyelerden oluşmasını önermektedir. Ayrıca bir İktisat Meclisinin ve milletvekillerine yardımcı olacak siyasal müsteşarlıkların kurulmasını ve meclis iç tüzüğünün değiştirilmesini istemektedir.[23]

Yani Feridun Fikri Bey, meclis alt komisyonu çalışmalarını ayrı meclisler biçiminde ifade etmiştir. Meclisin daha verimli çalışması için düşünce-

---

[21] Zekaî Bey, **AYG,** 22-23 Ekim 1923, s.1.
[22] Feridun Fikri, **AYG,** 24 Ekim 1923, s.1.
[23] Feridun Fikri, **AYG,** 25 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ler geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bunları yaparken, Amerikan sisteminin ve özellikle Osmanlı dönemindeki Ayan Meclisi'nin etkisinde kalmış olmalıdır. Sadece üyelerin seçim şekilleri ve bir miktar da görevleri farklıdır.

Yeni Gün'ün TEK anketine cevap verenlerden Ağa oğlu Ahmet Bey için önemli olan milli egemenliğe dayalı güçlü bir meclis ve güçlü bir hükümettir. Kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliği önemli değildir. Ancak Türkiye için kuvvetler birliğini daha uygun görmektedir. Bunun için de yasama tam bağımsız olmalı, kendi kendine toplanmalı, yürütme tarafından feshedilmemeli, kabineye güvenoyu veya güvensizlik oyu verme yetkisi bulunmalı, yürütmeyi denetlemeli, yasama ve yürütmeyi kendi elinde toplamalıdır.

Yürütme için kabine sistemini öneren Ağa oğlu Ahmet Bey, devlet başkanının başbakanı atamasını ve başbakanın da kendi kabinesini oluşturmasını uygun bulmaktadır. Hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu ilân edilmelidir. Ahmet Beye göre 1921 Anayasası cumhuriyetin tanımını yapmaktadır. Öyleyse var olanın adı konulmalıdır.[24]

Yeni Gün anket çalışmalarını sürdürürken Anadolu Ajansı ikinci duyurusunu 26 Ekim'de yapacaktır. Bu duyurunun hedefi taşra basınıdır. İstanbul basınının koparttığı fırtınalar üzerine yapılan açıklamada şöyle denilmektedir:

"Yeni Türkiye devletinin yönetim şekli esas itibariyle demokratik, yani halk egemenliğine dayalı ise de, temel teşkilâtı dünyada var olan devlet sistemlerinden hiçbirine benzememektedir.

TEK'i değiştirmekle görevli uzmanlar komisyonunun yaklaşık iki aydan beri devam eden çalışması henüz tam olarak ortaya çıkmamış ise de, bazı kaynaklardan alınan bilgiye göre, hükümet şeklinde kabine sistemine geçilecek ve devletin adı Türkiye Halk Cumhuriyeti olacaktır. Bununla beraber kabine sistemi kabul edildiği halde, parlamenter sistemin bütün şekil ve kuralları kabul edilmeyecektir. Kuvvetler birliği devam edecektir... Yeni TEK'de cumhurbaşkanı, hem devlet başkanı ve hem de bakanlar kurulunun doğal başkanı olarak kabul edileceği anlaşılıyor. Başbakan da çalışma arkadaşlarını, ancak meclis üyeleri arasından seçebilecektir."[25]

---

[24] Ağaoğlu Ahmet Bey, **AYG,** 24 Ekim 1923, s.1.
[25] **AYG,** 26 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu Ajansı duyurusunda, TEK'deki değişikliklerin uzmanlar komisyonu tarafından ancak bir aya kadar tamamlanabileceğini, sonra da Halk Fırkası ve TBMM'de görüşüldükten sonra son şeklini alacağını kaydetmektedir. Ancak bu duyurudan sadece üç gün sonra cumhuriyetin ilân edilmiş olması ilgi çekicidir. Kamuoyu bilgilendirilip sakinleştirilmiş, belki de olası kötü gelişmelerin önü alınarak ve her duruma karşı önlemler geliştirilerek hızlı adımların atılması sağlanmıştır.

İstanbul basınının TEK'deki değişikliklere yönelik eleştirilerine en sert cevapları vermekten çekinmeyen Yunus Nadi, onları "esastan çok şekille ilgilenenler" olarak nitelendirmektedir. Yunus Nadi şöyle devam etmektedir: "Biz inkılâpçılara göre uğruna milli egemenlik gerçeğini feda edebileceğimiz hiçbir şekil ve teori yoktur. Gerçek budur ve bunun dışındaki her şey efsanedir."[26] Ona göre egemen güç millettir. Bu yüzden yönetim biçiminin de, halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayalı olması gereklidir.

İstanbul basını cumhuriyet tartışmalarına "Yaşasın Hürriyet" başlıkları atarak cevap vermeye başlayınca Yunus Nadi, onların 31 Mart Olayı'nın elebaşılarından Derviş Vahdeti'nin özgürlüğünü istediğini ve onların sonunun da Derviş Vahdetî gibi olacağını belirterek, aba altından sopayı göstermiştir. Yunus Nadi böyle bir tehditte bulunmakta haksız da sayılmaz. Çünkü İstanbul basını uzmanlar komisyonunun İstasyon binasındaki bir odada toplanmasını bile alaya almıştır. İstanbul basını ile İstanbul halkını birbirinden ayrı tutan Yunus Nadi, İstanbul'da köhne Bizans'ın entrikacı ruhunun basının içinde dolaşmaya başladığına işaret etmektedir.[27]

İstanbul basını, küçük bir Anadolu kasabasının başkent oluşunu içlerine sindirememişken, şimdi bir de cumhuriyet ile karşı karşıya kalmaktan hiç de hoşnut olmamıştır. Bu Anadolu kasabasında elbette köşkler ve saraylar olacak değildi. Ama o Anadolu kasabası, Türk milletinin kalbinde köşk kurmuş ve en yüce duygularla süslenmiştir.

İzmir Mebusu Şükrü Bey, "İnkılâbımız İçin Bir Kaç Söz" diyerek başladığı yazısında, inkılâbımızın başladığı yerde durmasından duyduğu üzün-

[26] Yunus Nadi, "Millet Hakimdir", **AYG,** 17 Ekim 1923, s.1.
[27] Yunus Nadi, "Yaşasın Hürriyet", **AYG,** 25 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

tüden söz etmektedir. 1.Dünya Savaşı'nda Türk milleti hakkında plânlanan suikastın uygulamaya konmasının Türkleri büyük bir ihtilalin kubbesi altında topladığını ve ihtilalin bir inkılâba dönüştüğünü vurguladıktan sonra, bu inkılâbın gelişmemesinden şikayet etmekte ve şöyle devam etmektedir:

"Türk milleti yaşayabilmek, yer yüzünde saygın bir varlık olabilmek için hiç olmazsa zaferi kadar büyük bir inkılâba muhtaçtır. Hem de maddî, manevî, idarî, toplumsal ve bütün cephelerde tam anlamıyla büyük ve esaslı bir inkılâp zorunludur. Bugün bunun için saltanatın kaldırılması ve bir kaç maddelik TEK'den başka ne vardır?... Halbuki uzun senelerden beri sürüklenip gelen ve kuşaktan kuşağa ağır bir yük, çekilmez bir günâh gibi devreden, cesur ve becerikli bir cerrah eliyle bir an önce kesilip atılması çok zorunlu olan o kadar çok dertlerimiz var ki...

"Biliniz ki doğa belki çirkin yaradılışı sevmez, fakat eksik yaratılışın ise amansız düşmanıdır. Birincinin yaşamasına hoşgörü gösterdiği halde, ikincisi için ölüm kaçınılmazdır. Onun için inkılâbımızın sanatkâr ve yaratıcıları, inkılâbımızın ustabaşı ve işçileri bilmelidir ki, kendileri için büyük tehlike, eserlerinin çirkin oluşundan çok eksik olmasıdır. Zira eksik eser çabuk ölür, hem de sanatkârından acı bir intikam alarak ölür. Onun için inkılâbı tamamlamak zorundayız.

"Siyasal hayatımız demokrasiye ve halka doğru gidiyor. Padişah ve sarayı terk eden kuvvet, gerçek ve meşru sahibine, millete geçiyor.

"Hükûmet memurlarının varlık nedeni, hükümeti ve yönetim mekanizmasını yaşatmak ve çevirmek değil, milleti yaşatmak ve yükseltmektir... İç işlerinde bilinçli bir milliyetçiliği rehber edinmek, genel hayatımızda Batıya ve Batı uygarlığına doğru akın etmek zorunluluğu anlaşılmıştır. Fakat bu esaslara uygun hareket henüz yapılmamıştır... Şayet olmaz veya olamazsa tarih ve çocuklarımız, bugünkü meclis ile onu yönetenleri sorumlu tutacak ve asla affetmeyecektir."[28]

Mehmet Şükrü Bey, inkılâpların gecikmesinden şikayet etmektedir. Siyasal hayatın demokrasiye ve cumhuriyete doğru akışına işaret etmekte,

[28] Mehmet Şükrü, "İnkılâbımız Maalesef Başladığı Yerde Duruyor ", **AYG,** 21 Ekim 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

egemenliğin gerçek sahibi olan millete verilmesinden memnun olmakta ve cumhuriyetin gecikmesinden üzüntü duymaktadır.

Ankara'nın Başkent Olması ve Cumhuriyet

Ankara'nın başkent olması ile ilgili ilk habere Yeni Gün gazetesinin 11 Eylül 1923 tarihli sayısında rastlanmaktadır. Bu yazı, Dr. Rıza Nur'un Lozan'dan dönüşü sırasında bir yabancı gazete muhabirinin başkent konusundaki sorusuna verdiği cevaptır.

Rıza Nur verdiği cevapta; Lozan'dan sonraki Boğazların statüsü nedeniyle İstanbul'un başkent olamayacağını, Bursa'nın da savaş gemilerinin ateş menzilinde bulunduğunu, Ankara'nın savunmasının daha kolay olduğunu, Ankara'nın başkent olması durumunda Anadolu insanının ihmalden kurtulacağını, Ankara'nın bir köy olduğu eleştirisine katılmadığını, beş yıl sonra Ankara'nın tanınmayacak kadar değişeceğini belirtmiştir.[29]

Rıza Nur'un açıklamasından bir ay sonra Ankara'nın başkent olması konusu önce Halk Fırkası'nın ve sonra TBMM'nin gündemine gelmiştir. Halk Fırkası'ndaki tartışmada Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey ve İsmet Paşa konuşmuşlardır. İsmet Paşanın açıklamaları daha çok askerî ve politiktir. İsmet Paşa, Ankara'nın Anadolu'nun tam ortasında olmasından, Kurtuluş Savaşı'na merkezlik yapmasından ve Ankara'nın her türlü zorlukla ve güçlükle baş etmenin simgesi haline gelmesinden söz etmiştir.[30]

Halk Fırkası'nda Ankara'nın başkent olmasının kabulünden üç gün sonra 13 Ekim 1923'te konu meclis tarafından da kabul edilmiştir. Sadece Zeki Bey, İstanbul'un başkent olmasını teklif etmişse de çok büyük tepkiler almıştır. Zeki Beyin büyük ticaret merkezlerinin başkent olma gerekçesi, Amerika'daki New York ve Washington örnekleri gösterilerek çürütülmeye çalışılmıştır. Yeni Gün'e göre; Başkent Ankara olunca, İstanbul ihmal edilmeyecektir. Sadece zafer yıldızı Ankara'da doğduğu için milletvekilleri, o zamanki Ankara'nın tozuna ve çamuruna katlanmaya ikna olmuşlardır.[31]

---

[29] **AYG,** 11 Eylül 1923.
[30] **AYG,** 10 Ekim 1923, s.1.
[31] **AYG,** 14 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'nın başkent olmasından sonra yapılan kutlamalara değinen Yunus Nadi, Ankara'nın bir başkent gibi imar edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.[32]

Ankara halkı sonuçtan çok memnun olmuş, Ankara halkını temsilen TBMM'ye gidenler, Meclise teşekkürlerini sunmuşlardır. Ankara heyeti, Vali Murat Beyi ve gazeteleri de ziyaret etmişlerdir. Yeni Gün'e de, Ankara'nın başkent olmasını destekleyen tutumundan dolayı özellikle teşekkür edilmiştir.[33] Ankara'nın başkent olması, cumhuriyete giden yolda yeni bir adım olmuştur. İstanbul basını, işin ciddiyetini anladığı için cumhuriyet konusunu gündemden düşürmemeye çalışmıştır.

Hükûmet Sorunu ve Cumhuriyet

Cumhuriyete giden yoldaki son önemli gelişme, hükümet sorunu idi. Eylül 1923'te kurulan Fethi Bey Hükûmeti, Yeni Gün'ün desteğini almıştır. Yeni Gün, 5 Eylül'de çalışma programını okuyan hükûmetin, "ilkelerimizden ve meclisin şimdiye kadar belirginleşen genel eğilimlerinden ilham aldığını", iç ve dış politikamızın temel yaklaşımlarını açıkça ifade ettiğini belirterek hükûmete destek verdiğini açıklamaktadır.[34]

Yeni Gün'ün hükûmete desteğini açıklamasının üzerinden daha iki ay geçmemişti ki, Fethi Bey Hükûmeti istifa ederek bir krizin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Belki de, cumhuriyete giden yolda atılmış bilinçli bir girişimdir. Her ne olursa olsun Yeni Gün gazetesi istifayı, "Heyet-i Vekile Reisi ve Azası Dün Müctemian İstifa Ettiler" başlığı ile manşete taşımış ve ilk sayfanın yarısını bu konuya ayırmıştır. Yeni Gün'ün haberinde bir şaşkınlığın izlerini bulmak mümkündür. 27 Ekim 1923'te hükümet istifa etmiş ve 28 Ekim'de yankıları ortaya çıkmıştır.

Yeni Gün'deki habere göre; konu önce Halk Fırkası'nda iki buçuk saat süren bir toplantıda tartışılmış, hükûmetin istifasında daha güçlü bir hükümetin kurulmasına fırsat vermekten başka bir neden bulunmadığı anlaşıl-

[32] Yunus Nadi, "Ankara'nın Süruru", **AYG**, 16 Ekim 1923, s.1.
[33] **AYG,** 16 Ekim 1923, s.3.
[34] **AYG,** 6 Eylül 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

mış, milletvekilleri hükûmetin görevine devam etmesi konusunda ısrarcı olmuşsa da, hükûmet istifa kararında diretmiştir. İstifa kararı, 26 Ekim öğleden sonra verilmiş, 27 Ekim'de Halk Fırkası ve TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. TBMM'de kısa süren bir oturum ile hükûmetin istifası kabul edilmiştir. Yeni hükümet seçiminin 29 Ekim 1923'te gerçekleştirileceği duyurulmuştur.

Yeni Gün'ün haberine bakılırsa, aslında istifaya inanamadıkları anlaşılmaktadır. Yeni Gün, "Ne olacak bakalım?" diyerek beklemeye geçmektedir. Bu nedenle istifanın altında başka bir neden olma ihtimali üzerinde durulmakta, ancak sağlam kaynaklardan alınan bilgilerin kendilerini doğrulamadığı sonucu çıkarılmakta ve okuyucunun da böyle düşünmesi için çaba harcanmaktadır.[35]

Yeni Gün'ün başyazarı Yunus Nadi'nin yazısında da aynı şaşkınlığı bulmak mümkündür. Çünkü hükûmetin istifasına bir neden görmemektedir. Hükûmetin istifa kararındaki "daha güçlü bir hükûmetin kurulmasına fırsat vermek" nedenini ise, kendisini güçlü hissetmeyen bir hükûmetin dürüst davranışı olarak nitelendirmektedir. Ancak bu istifayı garip bulduğunu da söylemekten geri kalmamaktadır. Kendisine güvenilen bir hükûmetin son anda, kendisini zayıf hissederek çekilmesinden ders çıkarılması gerektiğini düşünmektedir. Devlet işlerinin şakaya gelmeyeceğine inanan Yunus Nadi, Fethi Bey Hükûmetinin tavrını şöyle eleştirmektedir:

"Hilmi Paşa zaaf gösterdi 31 Mart alıp yürüdü. Küçük Sait Paşa sorumluluk makamından kaçtı, Büyük Kabine kurularak mülkün yarısı kaybedildi. Ahmet İzzet Paşanın aciz ve ahmak kararı ile İstanbul işgale uğradı... Biz TBMM yönetiminde bu uğursuzlukların hatıralarına bile yer vermek istemeyiz. Hükûmete geçen, bütün sorumluluğu bilecek ve işi sorumluluğunun cesareti ile muktedir olarak sonuna kadar yürüyecektir. İşte bizim istediğimiz hükûmet budur. Zayıf ve âcizin ebedi düşmanıyız. Bir memleket başka türlü yönetilemez."[36]

---

[35] **AYG,** 28 Ekim 1923, s.1-2.
[36] Yunus Nadi, "Hükümetin İstifası", **AYG,** 28 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus Nadi, her şeye rağmen hükümetin istifasına bir türlü anlam verememiş, istifayı uygun bulmamış, istifanın perde arkasında başka bir şeylerin olmasından sürekli kuşkulanmış, ancak cumhuriyete giden yolda bilinçli bir adım olduğundan haberi olmamıştır. 29 Ekim'deki yazısında da Yunus Nadi, aynı tavrını sürdürüştür. Hatta 28 Ekim 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de hükümetin istifası ile ilgili yorumda yer alan "Halk Fırkası içindeki uyumsuzluğun" nedeni, Yunus Nadi'nin kafasını iyice karıştırmışa benzemektedir. Yunus Nadi'ye göre; eğer hükümet zayıf olduğu için değil, parti içindeki düzensizlikten istifa etmişse, o zaman sorumlu tutulması gereken hükümet değil Halk Fırkası'dır.

Halk Fırkası'nın iyi işlemediği görüşüne katılan Yunus Nadi, hükümetin istifasını asla onaylamamıştır. Halk Fırkası yönetiminin istifa etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hükümetin direnmesi ve Halk Fırkası yönetiminin istifa etmesi gerektiğini iddia etmiştir. Halk Fırkası'nı oluşturan kişilerin iyiliklerini veya kötülüklerini değil, yönetimin tavrını tartışmıştır. Hükûmetin istifası ile birlikte hiç değilse bu sorunun da çözümlenmesinin hayırlı bir hizmet olacağına vurgu yapmıştır.[37]

29 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün gazetesi, "Dün buhran günü idi, meselenin bugün çözümlenmesi ihtimali çok yüksektir" başlığı altında yeni hükümet başkanı ve üyelerini tahmin etmeye çalışmıştır.[38]

Sorunu sadece bir hükûmet sorunu olarak görmeye devam etmiştir ki, Yeni Gün'ün cumhuriyetin ilânına giden bir gelişmeyi atlaması dikkat çekicidir. Halbuki 28 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün'deki yazısında Ahmet Rasim, cumhuriyetin ilânına açıkça işaret etmektedir. Şöyle ki:

"Geçen gün biri diyordu ki:

İrtica, istibdat hatırıma gelirdi, fakat hiçbir zaman cumhuriyet gelmezdi. O da çıktı geldi. Mutlakıyeti, meşrutiyeti, irticayı, anarşiyi, oligarşiyi ve en sonunda da cumhuriyeti gördük. Bu gidişle devr-i âlem gibi tarih-i âlemi dolaşıyoruz. Tarihin kaydettiği bütün hükümet şekillerini 16 seneye sıkıştırdık...

---

[37] Yunus Nadi, "Hakiki Sebep", **AYG,** 29 Ekim 1923, s.1.
[38] **AYG,** 29 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul halkı inkılâplara alışkın olduğu için çoğunluğu cumhuriyetin ilânını hoş karşılıyor... Cumhuriyete taraftar olmayan çok azdır. Hatta geçen gün biri tam bir içtenlikle sordu:

-Cumhuriyet ilân edilince kaç pare top atılacak?

-Dedim ki, mutlaka 200 paredir.

-Neden? dedi.

-Ya bu hükûmetin saltanata üstün olduğu başka türlü ne ile duyurulacak? dedim.

Adam inandı. Doğru, doğru dedi ve gitti."[39]

Cumhuriyetin İlânı

Yeni Gün gazetesinin 30 Ekim tarihli sayısının birinci sayfası, bütünüyle cumhuriyetin ilânına ayrılmıştır. Sayfanın tamamına, yani altı sütuna manşet olarak, "Büyük Millet Meclisi Hükûmetimizi Tespit Eden Teşkilât-ı Esasiye Tadilatını Kabul ve Türkiye Cumhuriyetini İlân Eylemiştir" başlığı atılmıştır. Alt başlıklarda, Mustafa Kemal Paşanın cumhurbaşkanlığına seçilmesi, cumhurbaşkanının ilk açıklaması, ülkedeki cumhuriyet kutlamaları, Halk Fırkası toplantısı, anayasa komisyonu mazbatası, kabul edilen yeni kanunun metni ve Yunus Nadi'nin "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı makalesi verilmiştir.[40]

Yunus Nadi bu yazısında, cumhuriyetin ilânını alkışlamakta, 1.TBMM'nin yerini tutup tutamayacağı yolundaki kaygıların, bu vesileyle ortadan kalktığını yazmakta, 2.TBMM'nin de halkın duygularının tercümanı olmayı sürdürdüğünü, seçilen her meclisin 1.TBMM olacağına olan inancını dile getirmektedir.

"1.TBMM'nin kurduğu devletin hükûmet şekli zaten adı söylenmemiş bir cumhuriyetten ibaretti. 2.TBMM, o söylenmeyen adı söyledi, devletimizin hükûmet şeklinin cumhuriyet olduğunu ifade etti... Cumhurbaşkanı-

[39] Ahmet Rasim, "İstanbul Postası", **AYG,** 28 Ekim 1923, s.4.
[40] **AYG,** 30 Ekim 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

nı seçti, cumhurbaşkanı başbakanı seçecek, başbakan arkadaşlarını seçecek ve bunların hepsini meclisin onayına sunacaktır."[41]

2. TBMM'nin bu girişimini, sadece bir hükümet sorununu değil, ileride sık sık ortaya çıkabilecek bir memleket krizini çözmüş olmakla öven Yunus Nadi, Cumhuriyetin İlânı ile ilgili İstanbul basınında daha önceleri çıkan yazılara gülmekte ve böyle bir şey olmadığını söylemekteydi. Aynı şekilde hükümet sorununun çıkışını anlayamayan Yunus Nadi, Cumhuriyetin İlânı ile birlikte hükûmet sorununun çözümlenmesini kolayca anlayabilmiştir. O zaman yazılanlarla bilinenler arasında farklılıklar vardır, denilebilir.

Yeni hükûmeti kuran İsmet Paşaya da açık destek vermiş, İsmet Paşa ile Türk İnkılâbının yükseleceğine ve başarılı olacağına olan inancını dile getirmiştir. Yunus Nadi, İsmet Paşayı İngiltere'nin Baldwin'i, Fransa'nın Poincare'ı ve İtalya'nın Musolini'si ile karşılaştırmakta ve hatta onlardan üstün görmektedir.[42]

23 Nisan 1923'te TBMM'nin açılışını, yeni bir devletin başlangıcı olarak gören Yunus Nadi, bu tarihte, başında Osman oğullarının bulunduğu imparatorluğun bittiğini ifade etmektedir. Yunus Nadi'ye göre, dört sene önce kurulan rejimin adı, cumhuriyetin ilânı ile açıktan açığa söylenmiş olmaktadır. İstanbul basının cumhuriyete yönelik saldırılarını kabullenemeyen Yunus Nadi; "Anadolu'da halk düşmanla mücadele ederken Papaz Frew tarafından ihsanlara boğulan Sultan ve Halife Vahdettin'in ödüllendirdiği bazı gazetelerin bugün de cumhuriyet ve bütün millî mukaddeslerimize saldırmaktadırlar." demekte ve Halife Vahdettin'in bir İngiliz gemisiyle kaçmasını hatırlatmaktadır. Şöyle devam etmektedir:

"Şimdi de karşımızda düşmanlar vardır ve bu düşmanlar Yunan'dan daha alçak düşmanlardır. Onların da nasıl mahvolacaklarını zaman bize gösterecektir."[43]

Cumhuriyetin İlânı'ndan sonra İsmet Paşanın Hakimiyet-i Milliye gazetesine yaptığı açıklamayı Yeni Gün de yayınlamıştır. Bu açıklamada İsmet Paşa şu önemli noktalara dikkat çekmektedir:

---

[41] Yunus Nadi, "Türkiye Cumhuriyeti", **AYG,** 30 Ekim 1923, s.1.
[42] Yunus Nadi, "Yeni Hükümet", **AYG,** 31 Ekim 1923, s.1.
[43] Yunus Nadi, "Hedefe Yürüyeceğiz", **AYG,** 1 Kasım 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

"Milletimizin ilân ettiği cumhuriyet, hükümetin başarısı için önemli bir kuvvet nedenidir. Türkiye doğal ve doğasına uygun olan idaresini cumhuriyet ile göstermiştir. Yaptığımız görevde, hükümetin güçlüklerini biliyoruz... İçeride istediğimiz huzur ve güven, bunun için de gelişmedir. Bu gayeye ulaşmak için endişemiz yoktur. Hedefe yürüyeceğiz ve engelleri kaldıracağız. Türkiye Cumhuriyeti mutlaka başarılı olacaktır.[44]

Feridun Fikri Bey, Cumhuriyetin İlânı'nı olumlu karşılamakta ve bakanlar kurulunun İngiliz parlamenter sisteminde olduğu gibi çalışmasını, bakanlıklarla ilgili yasal düzenlemelerin gecikmeksizin yapılmasını istemektedir.[45]

Cumhuriyetin İlânı Anadolu basınında bir şaşkınlık yaratmazken, İstanbul basını şaşkınlığın ötesinde saldırgan bir tutum takınmıştır.

Cumhuriyetin İlânı'nın Yankıları

Cumhuriyetin ilânı ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununda yapılan değişiklikler ile ilgili olarak İstanbul basını ilgi çekici düşünceler ortaya koymuştur. Yeni Gün'e konuyla ilgili yansımalar şöyledir:

31 Ekim 1923 tarihli Vakit gazetesinde Asım Bey adıyla yayınlanan baş makalede; cumhuriyetin ilânının ve TEK'deki değişikliklerin uzun tartışmaları ve görüşmeleri gerektirdiği, ancak TBMM'de bunların bir oldu bitti ile kabul ettirildiği, diplomatik hareket edilmediği ve aceleye getirildiği iddia edilmektedir. Ancak TEK'deki değişiklikleri genel anlamda onayladığını ve bazı çelişkili durumların da ortaya çıktığını ilâve etmektedir.

30 Ekim 1923 tarihli Akşam gazetesinin baş makalesinde, iki aydan beri herkesi meşgul eden cumhuriyet sorununun söylenti olmaktan çıkarak bir oldu bitti halini aldığı yazılmaktadır. Bu makalede kabine sistemine geçiş övülmektedir.[46]

İstanbul basınından gelen bu ilk görüşler ılımlı gibi görünmekte ise de, tartışmalar daha sonra alevlenecektir. Bunlar bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

---

[44] **AYG,** 1 Kasım 1923, s.1.
[45] Feridun Fikri, "Yeni Heyet-i Vekileye", **AYG,** 4 Kasım 1923, s.3.
[46] **AYG,** 1 Kasım 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Halife Abdülmecit, "Halife Abdülmecit bin Abdülaziz Han" adıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafta, yeni hükümet şeklinin millet için hayırlı olmasını dilemiştir.

Mustafa Kemal de cevabında, "İstanbul'da Müslümanların Halifesi Abdülmecit Hazretlerine" başlığı ile teşekkür etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal adını kullanmıştır.[47]

Türk Ocağı, Mustafa Kemal Paşanın cumhurbaşkanlığına seçilmesini kutladığı gibi tüm yurttan gelen telgraflar, bu kutlamaları sürdürmüş, çeşitli illerde 101 pare top atışı ile cumhuriyetin ilânı kutlanmış ve halka duyurulmuştur.[48]

Hariciye Nezaretinin İstanbul temsilcisi Adnan Bey, İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerini yeni yönetim şekli ve cumhurbaşkanı seçimi hakkında bilgilendirmiştir.

İstanbul'daki Fransız temsilcisi, Türkiye'de cumhuriyet ilânını sevinçle karşıladıklarını belirtmiş ve Türkiye'de cumhuriyetin başarılı olacağı konusundaki inancını dile getirmiştir.[49]

Sovyetlerin lideri Kalanin, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve Çiçerin de Başbakan İsmet Paşaya gönderdikleri telgraflarla, Türkiye'de cumhuriyetin ilânından duydukları sevinci dile getirmişler ve kendilerini kutlamışlardır.[50]

Rus Devriminin 7.yıldönümü dolayısıyla 7 Kasım 1923'te Rus Büyükelçiliğinde resmi bir kutlama yapılmıştır. Bu kabul sırasında Büyükelçi Suriç Türkiye'de cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak; "Rusya, kardeş Türkiye'nin ileri doğru atılan bu adımını alkışlarla karşılamıştır... Bizim içten dileğimiz, Türkiye'nin her alanda önemli ilerleme adımları atmasıdır, " demiştir.[51]

Cumhuriyet yönetimimizi hemen hemen bütün devletler tanımışlar ve cumhurbaşkanını tebrik etmişlerdir.[52] Yani dış dünyadaki izlenimler genel

---

[47] **AYG,** 2 Kasım 1923, s.1.
[48] **AYG,** 4 Kasım 1923, s.2 ve AYG, 21 Kasım 1923, s.2.
[49] **AYG,** 2 Kasım 1923, s.1.
[50] **AYG,** 4 Kasım 1923, s.1.
[51] **AYG,** 8 Kasım 1923, s.2.
[52] **AYG,** 11 Kasım 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak iyi görünmektedir. Çünkü Yeni Gün'ün sayfalarına yansıyanlar, bizi böyle düşünmeye yönlendirmektedir.

Cumhuriyet İlânı Üzerine Tartışmaların Başlaması

Cumhuriyet ilânı üzerine tartışmaları ateşleyen, Yeni Gün ve Yunus Nadi'yi şiddetle cumhuriyeti savunmaya yönlendiren olay, Hüseyin Rauf Beyin İstanbul gazetelerine yaptığı açıklamadır. Rauf Bey bu açıklamasında; cumhuriyetin ilânını aceleci bir karar olarak görmekte, Ankara'dan ayrılana kadar da cumhuriyetin ilân edilmesiyle ilgili hiçbir düşünce ve girişimden haberinin olmadığını söylemektedir. Rauf Bey ayrıca, "Cumhuriyetin ilânı kararını sorumsuz kişiler, bir oldu bitti biçiminde mi verdi?" endişesini dile getirmektedir.

Rauf Beyin İstanbul gazetelerine yaptığı ve ana fikirleri yukarıda verilen bu açıklama üzerine bir yazı yazan Yunus Nadi bu yazısında; TBMM'nin kuruluşunu yeni bir devletin başlangıcı olarak göstermekte, cumhuriyetin dünden bugüne ilân edilivermiş gibi gösterilmesini eleştirmekte, Rauf Beyi ve onun gibi düşünenleri "fıtratı bozuk gafiller" olarak suçlamakta, dört seneden beri var olan sistemin adının konulmasında her hangi bir hatanın bulunmadığını vurgulamaktadır. Rauf Beyin, "Cumhuriyetin ilânı kararını sorumsuz kişiler mi verdi?" endişesine ise, "Bu kararı veren meclistir. Kamuoyu bu kararı alkışlarla ve şenliklerle karşılamaktadır. İstanbul'da bu karardan memnun olmayanlar ise, er geç sarayları kafalarına geçirilecek yaratıklar ve onların yardakçılarıdır... 23 Nisan 1920'den beri Türkiye cumhuriyete dönüşmüştür. Şimdi bu cumhuriyet nereden çıktı diye telaş etmeye gerek yoktur."

Rauf Beyin açıklamaları üzerine önemli bir konu yakalamış gibi saldıran İstanbul basınına katlanamamaktadır. Onları, Kurtuluş Savaşı yıllarında Papaz Frew ve Vahdettin'in hediyeleri ile beslenen gazeteler olarak nitelendirmekte ve onların saldırılarına isyan etmektedir. İsyandan da ileriye giden Yunus Nadi, açıkça tehditte bulunmaktadır.

"Düşmana fırsat verilmesi uygun değildir ve düşmanlıkları ilk aşamasında yok etmekte millet için çok büyük yararlar vardır. Ali Kemal'den daha alçak ve daha namert yaratıklara uzun boylu hayat imkanı vermekte hiç-

Levent Şahverdi Arşivi

bir yarar yoktur. Biz bu alçakların solucanlar gibi sürekli yerlerde sürüneceklerini ve yılanlar gibi saman altından zehir akıtmaya devam edeceklerini biliriz... Bu düşmanlar Yunan'dan bile daha alçak düşmanlardır. Onların nasıl yok olacaklarını da zaman bize gösterecektir."[53]

Rauf Beyi Ankara'ya dönünce dinlemeden bu söylediklerinin onun için geçerli olmadığını belirten Yunus Nadi, saltanatın kaldırılması konusunda Rauf Beyin yaptığı konuşmayı ve kendisini tebrik ettiği zaman aldığı cevapları hâlâ unutamadığını belirtmektedir. Rauf Bey, saltanatın kaldırılması karşısında duyduğu sevinçteki içtenliği mecliste açıkça ifade etmiştir. Bu yüzden Yunus Nadi, konuda İstanbul basınının abartısını aramakta, Rauf Beyden böyle bir açıklamanın gelmemesini beklemektedir.

Ancak Yunus Nadi pek fazla da bekleyemez. İstanbul basınında yazılar çıkmaya devam ettikçe, yazılarındaki şiddeti artırmaktadır. Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinde yayınlanan makalesi, ses tonunu yükseltmesine neden olmuştur. Şöyle ki:

"İrtica bu defa karşımızda yalnız değildir. Kötürüm dolanan irticanın, kendisini güya ilerici sayan fikirlerle birleştiğini görmekteyiz. İlk defa olarak Hüseyin Cahit Beyin hoşuna gitmeyecek bir olay olmak üzere haber verelim ki, Tanin, en koyu gerici ve en kara irtica ile birleşmiştir. Hüseyin Cahit Beyin şerefsiz sayabileceği bu itham çok açıktır... Eğer Hüseyin Cahit Bey adamsa bunun aksini iddia etsin de, kendisine açık olan gerçeğin kanıtlarını söyleyelim. H. Cahit Beyin evvelce belki bizim yanımızda kıymeti vardı. Fakat kendisini irtica ile elbirliği etmeye sevk eden ihtirasın hüküm ve etkisini açıkça gördükten sonra, gözümüzde bir zamanların bu kıymetli vatandaşı artık ölmüştür.

"Ölenler arasında son günlerde bir çok kişi vardır. Onlardan mesela H. Rauf Bey dahi mezarın kenarına ayağını koymuş bir durumdadır... Rauf Beyin açıklamaları öyle kendisine başvuran bir iki gazeteciye gelişi güzel söylenmiş sözler değildir... Uzun uzadıya düşünülmüş, taşınılmış, özel bir itina ile hazırlanmış ve onları yayınlayacak gazetelere özel olarak verilmiştir... Onun açıklamasında cumhuriyetin ilânından şikayet vardır.

[53] Yunus Nadi, "Türkiye İçin Cumhuriyet Tarihi Bir Zarurettir", **AYG,** 2 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yazdığı ve yazdırdığı yazıların çok büyük kusurları vardır. Bu kusurlardan birincisi, mert bir şekilde açık olmamaktır. Rauf Bey, cumhuriyeti beğenmedi mi? Kendisinden beklenecek tek erdem, bunu açıkça söylemektir. Rauf Bey, hiç olmazsa bu erdemi göstersin."[54]

Yunus Nadi, bu kesin tavrından sonra hükümete de seslenmekte ve "Nereye gittiğini bil, söyle ve gittiğin yolda kararlı yürü. Yoksa inkılâp Türkiye'sinin hükûmeti olamazsın."[55] demektedir. 5 Kasım 1923 tarihli sayıda da, hükûmetin üzerine düşen görevi açıklamaktadır. 4 Kasım 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan "Müfsitler Hadlerini Bilmelidirler" adlı başmakaleyi, "Son günlerde bütün Türk basınında gördüğümüz en bilinçli yazı" diyerek sunmaktadır.

İstanbul basınındaki yazıları ise, "kasıt ve garaz dolu, kızıl irticaya dayanak oluşturan" yazılar olarak göstermektedir. Daha önceleri değerli bir gazeteci olarak gördüğü H. Cahit'i iki yüzlülükle suçlamaktadır. "Öteden beri kendisini cumhuriyet taraftarı olarak sunduğu halde cumhuriyetin ilânı üzerine, adeta Karadeniz'de gemileri batan tüccar manzarası vererek, sözünün eri olmadığını göstermiştir." H. Cahit'in Tanin'i ise "bir irtica varakasıdır."

Yunus Nadi'ye göre, cumhuriyete karşı bir irtica ittifakı meydana getirilmiştir. "Belirli bir hedefi yıkmak için, içten ve açık olmayan bir ittifak yapılmıştır. O hedef için de, irticanın mı, yoksa hürriyet ve milli egemenliğin mi galip geleceği sonra görülecektir. Ne olacağını bilmiyoruz. Fakat bugün irtica çevresinde ortaya çıkan terakkiperverlerin, alçak bir yerde olduğuna kuşku yoktur... İstanbul'da, ilân ettiğimiz cumhuriyeti hedef alan vatansızlara karşı yapılacak görevleri... biz arkadaşımıza hatırlatabiliriz. Ancak harekete geçmek için beklemek gerekmektedir... O namertler Gazi Paşaya ve TBMM'ye saldıramadıkları için cumhuriyete saldırmaktadırlar... H. Cahit Beyin aşık olduğu cumhuriyeti yıpratmak isteyen bu irtica, H. Cahit Beyin bir tek kelimelik itirazına uğramamıştır. Çünkü aralarında şimdilik, yıkmak için samimi bir ittifak yapılmıştır. Bu basın, H. Rauf Beyin ba-

[54] Yunus Nadi, "Vuzuh, Sarahat ve Katiyet Lazımdır", **AYG,** 4 Kasım 1923, s.1.
[55] Yunus Nadi, "Vuzuh, Sarahat ve Katiyet Lazımdır", **AYG,** 4 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

sınıdır... Rauf Bey, açıklamalarını yayınlamak için bula bula bu irtica sayfalarını bulmuştur. Rauf Beyin yayınlanacak beyanatı varsa, Yeni Gün'ün sayfaları ona açıktı. Bu açıklama, galiba Yeni Gün'e uygun değildi de, o meşhur basının lütuf ve yardımına başvurma şıkkı tercih edilmiştir."

Hükûmeti göreve çağıran Yunus Nadi, sorumluluğunun gereğini yapmasını istemektedir. "Memleket ve milleti selamet baş hedefine götürmek düşüncesiyle millet adına büyük bir inkılâbın amilleriyiz. Giriştiğimiz ve izlemekte olduğumuz büyük işler çerçevesinde, Yunanlılardan elbette bin kere daha alçak bir iki gericinin hezeyanlarına katlanmamız çok büyük bir garabet olmaz mı? Bu konuda hiçbir fikir, bizi kararlı yürümekten ve önümüze çıkan engelleri ezip kırmaktan alıkoyamaz. Bizim nazarımızda hükümetin anlamı, ancak ve ancak bu olabilir. Karşımızda başkaldıranları ezmek gerekir. Bu görevin önemini anlayamayan hükümet, Türkiye'de inkılâp hükümeti olamaz. Hezeyanlara çok katlanılmıştır. Artık bu yeter olmuştur. Şimdi hükümet bekliyoruz. Şimdi İsmet Paşayı görmek istiyoruz."[56]

Hüseyin Cahit, Yeni Gün'deki Yunus Nadi'nin yazılarına cevap vermekte gecikmemiştir. Yeni Gün de, Hüseyin Cahit'in yazılarından pasajlar aktarırken, gerici bir düşünce ile yazılmış yazılar olduğu sunumu ile vermiştir. Hüseyin Cahit, kendisini cumhuriyetçi olarak göstermekte ve Ankara basınındaki "sövüp saymaları, dünyayı asıp kesmeleri, ortalığı kana bulamaları ve herkesi tehdit etmeleri, sarhoş gürültüsü" olarak nitelendirmektedir. Yeni Gün gazetesini, Türkiye'nin İslam dünyası ile bağlarını koparmaya çalışmakla suçlamakta ve şöyle demektedir:

"Göçmenler için Hindistan'a para toplamaya gidiyoruz. Hintlilerin bize bağlılık yönü nedir? Aramızda halifenin bizim memleketimizde bulunmasından başka ne bağ vardır? Halifeye ve hilafet hanedanına hakaret ettikten sonra, ne yüzle para istemeye geliyorsunuz deseler, acaba ne cevap veririz? Yeni Gün gazetesinin Türkiye ile İslamiyet arasındaki bağı kırmaya hakkı yoktur."[57]

---

[56] Yunus Nadi, "Hükümetin Vazifesi", **AYG,** 5 Kasım 1923, s.1.
[57] **AYG,** 7 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin gazetesinin, fazla sıkıştırılınca ağzındaki baklayı çıkarıp Yeni Gün'e saldırdığını düşünen Yunus Nadi, H. Cahit'in cumhuriyetçi olduğunu söylemesine, "kocaman bir yalan" diye bakmaktadır. Hatta H. Cahit'i, Ali Kemal'e benzetmekte ve H. Cahit ile Tanin gazetesini bozgunculukta Ali Kemal'i fersah fersah geçmiş olmakla suçlamaktadır. "İttihat ve Terakkinin bile katlanılamaz bir baş belası olduğu ve zararına son vermek istediği için, kendisini ve gazetesini satın almak zorunda kaldığı" H. Cahit için söyleyeceklerinin daha sert olacağını belirten Yunus Nadi, H. Cahit'in iddialarına şöyle cevap vermektedir:

Hüseyin Cahit'in halife, hilafet ve İslam dünyası ile ilgili Yeni Gün'e isnat ettiği bütün suçlamalar, "tamamen iftiradır. Bozgunculuk yolunu seçmiştir. Bizim makalelerimiz meydandadır. Onlarda ne hilafetten, ne hilafet hanedanından ve ne de İslam dünyasından tek kelime ile söz edilmiştir.

"Milletin egemenliği aleyhine hâlâ bir saray egemenliği çıkarma hülyasına kapılan yaratıklar varsa, onlar bilmelidirler ki, o saraylar onların başlarına geçirilir, dedik. Yine de deriz. Bu sözümüzden hanedan neden incinsin ki? O zavallıların kendi başlarına böyle bir şeyi düşünmelerine dahi ihtimal verilemez. Sözümüz açık ve kesindir. Biz zihniyeti kast ederek söyledik. Yine de söyleriz. Başımıza bir aile saltanatını çıkarmak isteyeceklerin amansız düşmanlarıyız."

Bu sözlerden halife, hilafet ve İslam dünyası aleyhine bir sonuç çıkarılamayacağını belirten Yunus Nadi, H. Cahit'i bulanık suda balık avlamakla itham etmektedir. H. Cahit'in iftira ile halkın gafletinden yararlanmak, kamuoyunu yanıltmak istediğini, Derviş Vahdeti, Kör Ali ve Ali Kemal'in ruhlarını şad etmeye çalıştığını söylemektedir. Koyu cumhuriyetçi görünmeye çalışan H. Cahit'in aslında kara bir irticacı olduğunu, sadece bunu saklamaya çalıştığını ifade eden Yunus Nadi, onları mert olmaya çağırmaktadır.[58]

Hüseyin Cahit Beyin Yeni Gün hakkında yazdığı yazılar ilk meyvesini vermiş ve Hukuk Fakültesi öğrencileri 7 Kasım 1923 günü, Yeni Gün gazetesini, hilafet ve hilafet hanedanı hakkındaki yazılarından dolayı protesto

[58] Yunus Nadi, "Tanin'in Hezeyanı", **AYG,** 7 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

etmişlerdir. Protestoya katılan 70 kadar öğrenciye göre, "Yeni Gün millî ve dinî mukaddeslere saygıda kusurlu" bulunduğu için protesto edilmiştir.

Yunus Nadi, bu protestoyu konu alan yazısında, son dönemlerde cumhuriyetle ilgili yazılar yazdığını, hilafetle ilgili bir yazı bile yazmadığını belirttikten sonra, asıl protesto edilmesi gerekenlerin H. Cahit ve Tanin olduğunu belirtmektedir. Meşrutiyet dönemi başlangıcında Ali Kemal'in de öğrencileri yanlış yönlendirdiğini örnek olarak veren Yunus Nadi, H. Cahit'in iyice Ali Kemal'e benzemeye başladığını vurgulamaktadır. Sonra da protestocu gençliğe şöyle seslenmektedir:

Kurtuluş Savaşı'nda "bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamak için mücadele eden Türk milleti, iki çeşit düşmanla savaştı. Bunlardan biri bütün dış dünya, diğeri de İstanbul'da bir sarayda oturan saltanat idi. Bu saltanat düşmanı, millete karşı asker gönderdi, hilafetin manevî etkisinden yararlanarak kardeşi kardeşe kırdırdı. Adına Hilafet Ordusu denilen kuvvetler oluşturdu... Eskişehir ovalarında Yunan uçaklarıyla cephelerimize attırdığı yüz binlerce beyannamelerle Yunan ordularının dahi hilafet orduları olduğunu ilân ettirdi. İşte millet, bu iki düşmanla mücadele ederek zaferi elde etmiştir... İşte milli egemenliğimizin tam bir örneği olmak üzere ilân ettiğimiz cumhuriyetten sonra, İstanbul'dan gelen bazı hoş olmayan seslere karşı Yeni Gün sesini yükseltmiş, kişisel saltanata eğilimli olanlara karşı eleştiri ve itirazlarını yöneltmiştir. Buna rağmen bu kurumları olduğu gibi savunan bir gençlik, Yeni Türkiye'ye lâyık bir gençlik değildir... Bütün Türk gençliği bilmelidir ki, Yeni Gün'e göre, artık bu memlekette saltanat kurumu unvanını taşıyabilecek hiçbir kutsal yoktur."[59]

Cumhuriyet tartışmalarını iki temel anlayıştı toplayan Yunus Nadi, bunları şöyle ifade etmektedir:

1- Anadolu'nun millî hareketi, elde ettiği zaferi, Anadolu'da çalışmaya devam ederek tamamlamak isteyenler.

2- İstanbul'un henüz huzura alışık olmayan, köhne Bizans'ın devlet ve millete egemen olmak isteyen kozmopolit insanları.

[59] Yunus Nadi, "İlk Meyve", **AYG,** 8 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Gün'ü ve Ankara'yı birinci grupta, H. Cahit ve benzerlerini ikinci grupta değerlendiren Yunus Nadi, buna kanıt olarak, H. Cahit ve Tanin'in Ankara'nın başkent olmaması için gösterdiği çabayı, cumhuriyetin ilânı üzerine isteklerinin olmaması üzerine ortaya koyduğu saldırganlığı ve "Ankara başkent olursa, milletvekili seçilse bile Ankara'daki TBMM'ye gitmeyeceğini" söylemesini göstermektedir.

Yunus Nadi, devlette görülen boşluğun doldurulmasını, devletin duruma hakim olmasını ve yeni Türkiye'nin kendi prensiplerini kıskanç bir şekilde savunmasını istemektedir. Ayrıca son dönemlerde devlet kavramını anlamaya çalışan üç önemli örnekten söz etmektedir. Bunlardan birincisi olarak İttihat ve Terakki'yi, ikincisi olarak Lenin'in yönetimini ve üçüncüsü olarak Musolini'nin faşizmini görmektedir. Bunlardan özellikle de faşizmde, örnek alınacak çok şeyler bulmaktadır. "Faşizm sayesinde İtalya, elli seneden beri o kadar az bir zamanda görmediği bağımsızlık ve şerefi, onur ve çıkarı görmüştür ve daha da görecektir... Şimdi bizim de yapacağımız şey, vatan ve milleti yabancı istila ve egemenliğinden kurtarmakta gösterdiğimiz devlet anlayışımızı, bütün özgürlüklere dayanak yaparak yürümektir. En önemli ihtiyacımız, devlet boşluğunun doldurulmasıdır."[60]

Yunus Nadi, Musolini'nin faşizmindeki devlet ve özgürlük anlayışını Türkiye için daha yararlı bulmaktadır. Bunun için örnek göstermektedir. Her halde bu, bir inkılâp döneminde bulunmanın, inkılâplara sahip çıkma, koruma ve yaşatma kıskançlığından kaynaklanmış olsa gerekir. Yunus Nadi'nin ve Yeni Gün'ün İttihatçı olduğu bilinmektedir, ama faşist yaklaşımlarının olduğunu söylemek doğru olmayabilir.

Gelişmeler, sadece Yeni Gün ve Yunus Nadi'nin canını sıkmamış olmalı ki, milletvekilleri, cumhuriyet aleyhinde bulunacakların Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesi ile cezalandırılması konusunda önerge vermişler ve önerge meclise sevk edilmiştir.[61]

Gerçekten de Anadolu'nun beş yıldır geçirdiği felaketlere, İstanbul'un silah sesi duyulmayan rahat ufuklarından bakanlar, burada cumhuriyetin

---

[60] Yunus Nadi, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Vazifeleri", **AYG,** 5 Kasım 1923, s.1.
[61] **AYG;** 11 Kasım 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

nasıl beklenildiğini, nasıl derin bir ihtiyaç olduğunu bilselerdi, "bu ne kadar çabuk oldu?" diyemezlerdi.[62] Halbuki cumhuriyete öyle kolayca ulaşılmamıştı. Bin bir zorluk ve zahmetlerden ve onca zaman geçtikten sonra ulaşılmıştı.

Ömer Faruk Efendinin Kurtuluş Savaşı'na Katılmak İstediği İddiasının Cumhuriyet Tartışmalarına Karıştırılması

Cumhuriyet tartışmalarını derinleştiren Yeni Gün ve Tanin gazeteleri arasındaki çatışmaya başka aktörler de katılmaya çalışılmıştır. Bu aktörlerden biri de Sultan Vahdettin'in damadı Ömer Faruk Efendi ve onun Kurtuluş Savaşı'na katılma isteğidir. Tanin gazetesi, 6 Kasım 1923 tarihli başmakalesinde saltanat ailesine mensup olanların millî harekete katılmamalarının sonucu, eski mevkilerini doğal olarak kaybettiklerini belirtirken, 7 Kasım 1923 tarihli sayısında Ömer Faruk Efendinin milli harekete katılmak için İnebolu'ya geldiğini, fakat Ankara tarafından kabul edilmediğini ve bu yüzden diğer şehzadelerin de Anadolu'ya geçmeye cesaret edemediklerini belirten bir mektubunu yayınlayarak, bir gün önce söylediklerini yalanlamıştır.

Ömer Faruk Efendi bu mektubunda özet olarak şunları söylemektedir: "Bütün şehzadeler ve bütün hanedan üyeleri Kuva-yı Milliye'ye katılacaklardı. Öncü olarak ben gittim. Anadolu kabul etmedi. Zorunlu olarak İstanbul'a döndüm ve durumu ilgililere söyledim. Bunun neticesi olarak onlar da gitmediler. O halde kabahat kimin?"

Ömer Faruk Efendinin bu ifadelerine Yeni Gün şöyle cevap vermektedir: "Ömer Faruk Efendinin bu ifadesine ve özellikle son sorusuna göre, galiba bütün suç Anadolu'nundur. Zaten bunu İnebolu'da iken Ankara'dan aldığı ve bu defa Tanin'e göndererek yayınladığı mektup ile açıkça söylüyor da... Tanin tarafından yalnızca özgürlük hatırı ve aşkı için bir iyi niyet gösterisi olarak yayınlanmaktadır. Bunun böyle olmadığını ve olmayacağını Tanin de bilmez değildi. Fakat bugün için alet olarak kullandığı bir aracı, kör kadı gerçeği adına çiğneyip geçmek mertliğini Tanin, ne diye kabul etsin?...

[62] Karadoğan, "Cumhuriyet İhtiyacı", **AYG;** 11 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu Ömer Faruk Efendi bilindiği gibi o zaman halife ve hakan olan Vahdettin'in damadı bir gençtir. Vahdettin'in İngilizlerle ilişki derecelerini bilmeyen hiçbir kimse yoktur. Hanedan üyelerinden o zaman İngilizlere yaranmak için bin çeşit saçmalığı bir paraya yapan yaratıkların çokluğu ise, herkesin bildiği üzücü gerçeklerdendir. Bir taraftan milli hareketlerini ilk neferinden başlayarak düzenlediği kuvvetlerle hazırlamaya ve tamamlamaya çalışan Anadolu, diğer taraftan da İstanbul'un ve düşmanların nelerle uğraştıklarını öğrenmekten uzak değildi. Bu arada Anadolu, ilk olarak Vahdettin'in İngilizlerle ve Yunanlılarla ortaklaşa Anadolu'yu mahvetmeye çalıştığının fiili eserleri ile karşılaşıyor ve çarpışıyordu. Hanedandan bir çok kişinin İngiliz ve Yunan subayları ile bir çok törende ve hatta içkili bir çok ziyafette kucak kucağa zevk ve sefa sürmekte olduklarından haberdar oluyordu. O zaman bizim en amansız düşmanımız olan İngilizler, bir taraftan adı halife ve hakan olan ateşi, maddî ve manevî bütün kuvvetleri ile aleyhimize yönlendirirken, diğer taraftan içimize hanedan olacak bir kişi göndermekte, bizim aleyhimize çok önemli bir çöküntü etkeni görüyordu. Bütün bunlar Anadolu'da olurken, İstanbul'da o zamanın veliahdının oğlu Ömer Faruk Efendinin Ankara'ya gönderilmesi fikri ortaya çıktı ve bu çocuk adına şu teklifler Ankara'ya iletildi:

"Ömer Faruk Efendi, Ankara'da hanedanı temsil edecek bir mevkiye sahip olacaktır. Kendisinin hal ve şanına uygun bir ikametgâh ve ödeneği olacaktır. Özellikle tahsisatı, gelişi güzel azaltılamayacak, rızası alınmadan azaltma yapılmayacaktır...

"Bu teklifler el altından Ankara'ya ulaştığında gülmüş, kızmış ve özellikle bütün bunların altında bir İngiliz oyunu olmasına daha fazla ihtimal vermiştik. Çok geçmeden ne karşısında kaldık biliyor musunuz? Ankara, İstanbul'a hiçbir olumlu cevap vermediği halde, günün birinde Ömer Faruk Efendi İnebolu'ya çıkmış ve BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, şu anlamda bir telgraf göndermiştir:

"İnebolu'ya çıktım. Keyfiyeti BMM'ye duyurunuz!"

"Bu telgrafı çeken Ömer Faruk Efendi, Vahdettin'in damadı olan ve düne kadar İngilizlerle, Fransızlarla, Yunanlılarla kucak kucağa yaşayan ve

Levent Şahverdi Arşivi

hatta göbek göbeğe dans eden çocuk idi. Telgrafa göre kendisi, Milli Mücadeleye katılmaya değil, BMM üzerinde saltanat sürmeye geliyordu. Kendisinin İngilizlerden bir görev almadığına kim kefil olabilirdi? Burada dikkat edilecek nokta ise, kendisinin İnebolu'ya 1921 Nisan'ı sonlarında gelmiş olmasıdır. O zamana kadar Anadolu en müthiş tehlikeleri atlatmış, 2.İnönü Muharebesini de kazanmış bulunuyordu. Artık milletin rahat ve başarısının karşılığı olarak millet aleyhinde çalışan saltanatlarının ve sultanların hayatı, doğal olarak mahvolmaya aday ve belki de mahkum bulunuyordu. İşte Ömer Faruk'un İnebolu'ya gelişi tam bu sıradadır. Bunun en hafif tabiri ile anlamı, hanedanın çöküşten kurtuluşu amacını hedeflemiş olmaktan ibaretti. İngiliz ve Yunan dalavereleri ve casusluğunun en kötü ihtimalleri de cabasıydı.

"Böyle bir zata Ankara, yapılabilecek muamelelerin en hafifini uygulayarak, İstanbul'a dönmesini söyledi. O zaman bu Ömer Faruk Efendi, İstanbul'dan kaçtığını, Anadolu'ya katılmasının duyulmasının ailesi için kötü sonuçlar hazırlayabileceğini, İstanbul'a geri dönme ihtimalinin olmadığını, eğer kendisinin Ankara'ya gelmesi sakıncalı görülüyorsa hiç olmazsa Avrupa'ya gidişine izin ve orada yaşamasına yeterli ödenek verilmesini istemişti. Halbuki bizim öğrendiğimize göre İnebolu'ya çıktıktan sonra İstanbul'daki ailesine şu anlamda bir telgraf göndermiştir:

"Salimen İnebolu'ya ulaşarak karaya çıktım. Halk tarafından büyük bir saygı ile karşılandım.

"Anadolu'ya katılmasının duyulması ailesi için büyük bir felaket olacağını söyleyen adam, İnebolu'ya ulaşmasını açık bir telgrafla İstanbul'a duyuruyordu. İstanbul telgrafhanesinin İngilizlerin elinde olduğu kendisinin bilmediği bir şey değildi. O halde bu işte oyunlar, dalavereler ve sahtekarlıklar vardı. Ömer Faruk Efendiye, milletin paralarının son kuruşuna kadar fişek almaya ayrıldığı için Avrupalarda seyahate verilecek paramız yoktur, denildi.

"Bu genç İstanbul'a döndü, başına hiçbir şey gelmedi ve tam tersine İngilizler ve Yunanlılarla daha sıkı fıkı oldu. İşte Ömer Faruk Efendi hikayesi budur. Ömer Faruk Efendinin mektubundan bütün şehzadelere bir kah-

Levent Şahverdi Arşivi

ramanlık destanı çıkarılamaz. Bütün İstanbul Vahdettin'i de, onun damadını da, adlarına şehzade denilen insanları da bilir. Acaba onlardan bir tek kişinin milli Anadolu mücadelesine bütün bir ciddiyet ve hamiyetiyle katılma ihtimalini onları çok iyi bilen İstanbul'da düşünebilecek bir tek insan bulunur mu?"[63]

Gerçekten de Tanin gazetesinin yayınladığı mektup ile, Ömer Faruk Efendinin Ankara ile haberleşmeleri arasında büyük bir çelişki vardır. Öncü olarak kendisinin geldiğini ve daha sonra bütün ailenin Kurtuluş Savaşı'na katılacaklarını ifade etmesiyle, kaçarak geldiğini ve İstanbul'a dönmesinin sakıncalı olacağını söylemesi arasında büyük bir tutarsızlık vardır. Yani Kurtuluş Savaşı'nı yönetenlerin gelişmenin seyrini anlayıp buna uygun davranmakta haklı olduklarını düşünmek daha doğru bir yaklaşım olsa gerekir.

Cumhuriyet Tartışmalarına Hilafeti Karıştırma Çabaları

8 Kasım 1923 tarihli Akşam gazetesi, halifenin istifa ihtimalinin kuvvetli olduğunu, cumhuriyet tartışmalarının ortaya yeni bir hilafet meselesi çıkardığını, hilafet için düşünülen yeni sistemin İslam ülkelerinden temsilcilerin İstanbul'a çağrılmasıyla, Osmanoğullarından birinin bunlar tarafından seçilmesi olduğunu yazmıştır.[64]

Böylece gündeme hilafet sorunu da yavaş yavaş girmeye başlamıştır. Hatta Şeriye Vekili Fevzi Efendi, İstanbul'a gidip dönünce, seyahatinin hilafetle ilgili olup olmadığı sorulmuştur. Fevzi Efendi, bakanlıkla ilgili işleri için İstanbul'a gittiğini, Ankara'da hilafet meselesi diye bir konu olmadığını, İslam ülkelerinden temsilcilerin toplanacağı iddiasının asılsız olduğunu, Şeriye Vekaletinin bakanlar kurulundan çıkarılacağı haberlerinin yalan olduğunu, cumhuriyetin ilânında bir acelenin olmadığını, cumhuriyetin İslam'ın ilk gayesi ve ilk zamanlardaki yönetim şekli bulunduğunu, ilk dört halife döneminin bir cumhuriyet dönemi olduğunu ve 14 asır sonra işlerin aslına döndürüldüğünü söylemiştir.[65]

---

[63] **AYG,** "Milli Hareket ve Saltanat", 9 Kasım 1923, s.1-2.
[64] **AYG;** 9 Kasım 1923, s.2.
[65] **AYG;** 11 Kasım 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

BMM Başkanı Fethi Bey de yaptığı açıklamada hilafet konusuna değinmiştir. Hilafetin İslam dünyasının malı olduğunu, fakat TBMM'ye dayandığını, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu, 23 Nisan 1920'den beri fiilen var olan bir sistemin adının konulduğunu ve bu yüzden son değişikliklerin yeni bir durum olmadığını vurgulamıştır.[66]

Yunus Nadi, 11 Kasım 1923 tarihli makalesinde de, hiç hilafet konusunu işlemediği halde, ortaya halife ve hilafete hakaret konusunu atanlara cevap vermekte, İkdam gazetesi sahibi Cevdet Beyin de bu oyunun içinde yer almasından duyduğu endişeyi dile getirmektedir.[67]

12 Kasım 1923 tarihli Yeni Gün'deki Yunus Nadi'nin yazısı tam bir meydan okuma ve adeta İstanbul basınının yakasından tutup şöyle bir silkeleme olarak görülebilir. "Evvela Türkiye" adını taşıyan makalede Yunus Nadi, Türkiye'yi ve Türk milletini ön plânda tutmaktadır. Önceliğin Türkiye'ye ve Türk milletine verilmesinin en önemli sonucunun, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasını gösteren Yunus Nadi, memleketi kurtaran gücün kutsallık merkezinin TBMM olduğunu, bu makamın İstanbul basını tarafından solda sıfır sayılmasını içine sindirememektedir. TBMM'yi ve dolayısıyla milleti hafife alma girişimlerini şiddetle eleştirmektedir. Şöyle ki:

"Lütfi Fikri Beyin halifeye hitaben yazdığı ibadet edercesine dilekçe, ki benzerine ancak 2.Abdülhamit döneminde rastlanabilir, Tanin'in sütunlarında övgüyle yer bulmuştur. Lütfi Fikri Beyin ipsiz sapsız, karaktersiz yazılarına değer vermek hatırımızdan bile geçmez. Kendisinin ne olur ne olmaz belki bir sadrazamlık hülyasıyla yaptığı bu saçmalıklar pek kolay anlaşılsa da, daha önce yine Tanin'in sütunlarında ihtirasları hep bir bakanlık sevdasından ileri geldiği ve hatta kartvizitine (Eski Bakan) diye yazdırabilmek için bir günlük bir bakanlığa bile razı olduğu bin kere teşhir ve rezil edilmiş olan Lütfi Fikri Beyin, özellikle içinde bulunduğumuz durum ve koşullar içinde açıkça sarayı diriltmek yazısını, bugün yine aynı Tanin'in sütunlarında görmek, gerçekten şaşılacak işlerdendir. Lütfi Fikri Beyin mektubunda, TBMM ve Türk milleti asla konu edinilmemiştir. Öyle sanı-

[66] **AYG;** 22 Kasım 1923, s.1.
[67] Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Hürriyet", **AYG,** 11 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

lıyor ki, TBMM'nin üstünde bir gücün karşısındayız. Öyle bir güç ki, güya Türk millet ve memleketini de o kuvvet yaratmış ve var etmiştir. O olmazsa, Türk milleti ve memleketi dahi olmayacaktır. Bu saçmalıkları hiçbir kelime eklemeksizin yayınlayan Tanin'dir.

"Sorunu, İstanbul basını ve özellikle Lütfi Fikri Bey ayarında bazı kimseler ortaya çıkarmış oldukları için, Halife Hazretlerinin son açıklamasını dahi dikkate layık bulmaktan uzak kalamadığımızı itirafa mecburuz. Halife Hazretleri, istifa etmek niyetinde olmadıklarını açıklamışlardır. Bu kadarı pek iyidir. Zaten kendilerine yönelik hiçbir kasıt ve garaz olmadığı için, bu yöndeki hareketleri memnuniyetle bile karşılanır. Fakat Halife Hazretleri, bugün işgal ettikleri makama ulaşmak için kendilerine hangi milletin ve hangi devletin dayanak oluşturduğunu ve bu seçimi hangi heyetin yaptığını açıklamayarak, makamlarında kalıp kalmamayı da İslâm dünyasının görüşü ile takdir ve kayıtlı bulundurmuşlardır. Halife Hazretleri, etrafında yer alan ve kendilerini şaşırtan özel amaçlı kişilerden önce ve onlardan daha iyi bilmelidir ki, egemenliğini bizzat eline alan Türk milleti, hilafete şekil vermekte tarihî ve siyasal bir gereklilik görmüş ve kendilerini oraya seçerken, 'İnşallah bu seçimimde aldanmamış olurum' dualarında bulunmuştur. Son günlerde siyasal amaçlarla hilafet sorununu ortaya atanlar, acaba TBMM'ce seçilmiş olan Halife Hazretlerini de şaşırtmışlar mıdır? Ki, bu kişi açıklamasında, Türk milletini dikkate almayan vadilerde gezmek yolunu ve Türk milletinin iradesinin sonucu olan TBMM'yi hiç dikkate almamak şıkkını seçmişlerdir...

"Halife Hazretleri! İmparatorluk hayatının sona erdiğini her halde biliyorsunuz. O halde siz, Lütfi Fikri Beyin çok zararlı mektubundaki düşünceleri kabule işaret sayılabilecek suskunluk içinde olamazsınız. Ne dediğini bilmeyen Lütfi Fikri, 16.Lui örneğini vermekle, size çok kötü durum ve görevler önermiştir. 16.Lui, Osmanlı İmparatorluğunun son haini olan Vahdettin'de kişiselleşmişti. Bir farkla ki, milletin gazabından korkan Vahdettin, bir zamanlar memleketimizden kaçmış, manevî idama ve yok olmaya uğramıştı. Tarihimizin bu kısmını kapanmış saymakta, herkes için hayır ve yarar vardır. Zorla onu geri döndürmek isteyenler, kişisel çıkar düşünen yaratıklardır. Siz onlara iltifat etmeyiniz ve vatanda bir Türk insanı

Levent Şahverdi Arşivi

olarak milletin egemenliği ilkesine dört elle sarılma görevini asla unutmayınız ve ihmal etmeyiniz...

Gerçekten cumhuriyetin ilânı değil, belki ifade edilmesi üzerine İstanbul'da meydana gelen ve çok taraflı tartışmalara neden olan son yayın savaşını, olsa olsa milletin egemenliği ilkesinde özetleyebiliriz. Bu ilke, bizce kutsal mıdır, değil midir? Bugün Türk olarak var isek, dünyada Türk milleti olarak bir yere sahipsek, bunu sadece Türk milletinin kendi kararını kendisinin vermiş olmasına borçluyuz.

"Bu millî hareketin merkezi Ankara oldu, Ankara idi, hâlâ da öyledir. İstanbul'un Ankara'yı ve Türk milletini incitecek pervasızlıklar yapmasında bir tarihî yanlışlık vardır. İstanbul basını sürekli olarak Ankara'ya hakaret ediyor. Sonuç olarak bütün yazı ve sözlerde TBMM hafife alınıyor. TBMM'nin bu hakaret ve hafife alınmalara ne kadar katlanacağı bilinemez. Fakat bu sabır ve katlanmanın kötüye kullanılmaması gereklidir.

"Bizim bu sözlerimiz üzerine, İstanbul basınının, 'Bizim de amacımız memleketin yüce çıkarları! Sanki bu suçlama da neden?' diye bağıracaklarını biliyoruz. Durum o kadar ciddidir ki, kamuoyunu oyalamaya yarayan mantık oyunlarına gelemez.

"Ankara'yı beğenmeyen bir İstanbul'un oluşu ile, bütün dış dünyanın ülkeye bakışına zarar verdiniz. Dış basın, Türkiye'de neler olacak diye bekliyor. Hele halife ve hilafet sorunlarının tarafınızdan icadı ile, bu durumu siz ortaya çıkardınız. Haydi diyelim ki, bunu siz icat etmediniz de, biz neden olduk. Acaba 'Her şeyden önce Türkiye' ilkesi işinize gelir mi? Gelirse, buyurun onda ittifak edelim... Aksi takdirde Türk milletinin yeni bir görev karşısında bulunduğu duygusunu güçlendirmiş olacaksınız. O durumda da, o görevin yapılmaması en büyük cinayet olacaktır.

"Her şeyden evvel Türkiye, yani Türk milleti ve memleketi ve her şeyden önce Türk milletinin egemenliği!... İşte ilke budur. İstemeyen için kapılar açıktır. Ya da milletin güçlü ve kahredici egemenliği, o gibilerin icabına bakmaya hazırdır. İşte İstanbul'daki gazeteci arkadaşlarımızla anlaşıp anlaşamayacağımız tek nokta budur."[68]

[68] Yunus Nadi, "Evvela Türkiye", **AYG,** 12 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus Nadi bu makalesiyle, İstanbul basınına da, Halife Abdülmecit'e de gereken uyarıları yapmıştır. Öncelikli olarak Türkiye ve Türk milletinin egemenliği konusunda anlaşmayı önermekte ve buna yanaşmayanlara da, ya yurt dışına kaçmayı ya da dar ağacını göstermektedir. Bu tavrı, inkılâpları yapan insanların, yani inkılâpçıların, yaptıkları inkılâpları korumakta gösterdikleri duyarlılık olarak algılamak doğru olacaktır. Bir kurtuluş mücadelesi sonunda gelen bu inkılâbın, kıskançlıkla korunması gerekiyordu. Yoksa su üzerindeki yazı gibi bir anda kaybolup gidebilirdi.

İstanbul basını ise, yıllardır ellerinde tuttukları gücün ellerinden kayıp gitmesine katlanamadıkları söylenebilir. Kurtuluş Savaşı'nın dışında kalan ve bürokrasinin entrikaları ile yetişmiş bir basının etkinliğini yitirmesi, kolay hazmedilebilir bir iş değildir. Ankara'nın başkent olmasıyla ümitleri solmaya başlayan İstanbul basını, son bir hamle yaparak etkili bir gücü, Halifeyi ellerinde tutarak var olma çabası içine girdiklerini, bunun için entrikalar çevirdiklerini söylemek yanlış olmasa gerekir. Eski sistemden kopamamaları da bunun cabasıdır.

İşte Yunus Nadi de, Kurtuluş Savaşı'na katılmamış insanların zaferden sonraki tavırlarını anlamakta zorlanmakta ve milleti etkileme girişimlerini boşa çıkartmaya çalışmaktadır. Milletin, üç beş okumuşun sözleri ve söylentileri ile ilgilenmediğini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

"Millet, yalnız onlara değil, hatta Osmanoğullarına bile metelik vermemektedir. Milletin istediği bir tek şey vardır. O da kendisinin onur ve bağımsızlığından ibarettir. Osmanoğullarının velinimetleri olan millet aleyhine düşman ile işbirliği yaptıkları savaş döneminde dahi millet, kendi kaderini kendi eline alarak, kendi varlık, onur ve bağımsızlığını sağlamak için, Osmanoğullarının da içinde bulunduğu bütün bir düşman dünyasına karşı koymuştur. O halde Türk ikliminde, sorun temelinden çözümlenmiştir. Buna rağmen milleti hâlâ kör ve cahil zannederek, onun aleyhine yeni veya eski bir hanedan çıkarmaya çalışanların gayretleri, gerçekten genlerindeki alçaklıkla, hiç olmazsa yüce Türk erdemlerinden kesinlikle nasip sahibi olmamakla ortaya çıkan bir melanetten başka bir şey değildir."[69]

[69] Yunus Nadi, "Kervan Yürümelidir", **AYG,** 14 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tartışmaları, Türk milletinin başına yeniden hanedanlık sarma çabası olarak gören Yunus Nadi, bu eylem içinde olanları da, Türklükle ilgisi olmayan alçak insanlar olarak değerlendirmektedir. Bu gerçeklerin çok önemli olduğunu algılamak için de, yokluklardan varlıklar çıkaran Türk Kurtuluş Savaşı'nın içinde yaşamış olmanın gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu tartışmaları ortaya çıkaran insanların hem alçak, hem de ihanet ve ihtiras içinde olduklarına inanan Yunus Nadi, İstanbul basınını gereğinden fazla dikkate aldığını ve önem verdiğini belirterek, bir özeleştiri de yapmaktadır. Ama İngiliz başbakanı Lloyd George'un Türk milleti yerine Türk milletinin temsil edildiği yer olan Ankara'daki TBMM'ye saldırması, Damat Ferit ve Ali Kemal'in ona eşlik etmesi ile Hüseyin Cahit'in başlattığı saldırı arasında da bir fark görmemeye devam etmektedir. Yani, İstanbul basınının tartışmalarını gereğinden fazla büyüttüğünü ve onları dikkate almamanın daha doğru olacağını düşünmesine rağmen, bir türlü onları muhatap alıp cevap vermekten de kendisini alamamaktadır.

Hüseyin Cahit Beyin Ankara'ya düşman olmasının nedeni olarak ekonomiyi göstermektedir. Bunu da şöyle açıklamaktadır. İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı Borçlar Bakanı olan Hüseyin Cahit Beyin, millî hükümet döneminde bu şansını kaybetmiş olmasından dolayı saldırdığını düşünmekte ve "Mahrum olan, insana rahmet okumaz ya, işte böyle bela okur" demektedir.[70] Sonra da "memleketi kurtaran millî iradenin işleri yürütmeye devam edeceğini ve Ali Kemal'e mirasçı olan alçaklara hiçbir önem vermeyerek yoluna devam edeceğini, bu saldırganlara hadlerinin bildirilmesinin gerekli olduğunu, o zamana kadar onları yok saymak gerektiğini" ilâve olarak söylemektedir.[71]

Yunus Nadi, İstanbul basınının bağrışmasını köpek havlamasına benzetmekte ve kervanın yürümesi gerektiğini belirterek, kendileriyle ceza vermek gerektiği zaman ilgilenilmesinin daha doğru olacağını söylemektedir.

Bu tartışmaların yoğunluk kazandığı bir dönemde İstanbul'dan gelen haberler, Ankara'nın kuşkularını daha da artırmıştır. Yeni Gün, İstanbul'dan

[70] Yunus Nadi, "Kervan Yürümelidir", **AYG,** 14 Kasım 1923, s.1.
[71] Yunus Nadi, "Kervan Yürümelidir", **AYG,** 14 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen Rauf Beyin Halife Abdülmecit ile görüştüğü ve Halife Abdülmecit'in Kazım Karabekir Paşaya ziyafet verdiği haberlerini birinci sayfadan vermiştir.[72] Bu gelişmeler, acaba İstanbul'da Ankara ve TBMM aleyhine neler oluyor? sorularının sorulmasına neden olmuştur.

Saltanat, hilâfet ve millî egemenlik tartışmalarına değinen Karadoğan; "İslamiyet'te saltanat ve taht yoktur. Şeriatın icma-ı ümmet dediği, halk ittifakı vardır. Milletin hayrı nerede ise, şeriat onu onaylar. Üç gün önce hilafetin kılıcını bizim üzerimize çeken ve saldıran Vahdettin, sarayını güçlendirmek için minarelerin mahrutî uçları ile gökyüzüne bağladığı memleketin enkazından faydalanmak istedi. Buna engel olan millet, bugün mescitle sarayı ve hilafetle saltanatı ayırmıştır. Bugün saray, Doğunun mavi gökleridir. Onun altında kendine hakim olan bir Türk milleti yaşıyor. Hilafet bir mihraptır ki, bütün kin ve ihtiraslar gibi siyasetin sesi de orada susmalı ve oradan yalnız Kur'an ve ezan sesleri gelmelidir."[73] diyerek adı konmamış bir laiklikten söz etmiştir.

Yani, cumhuriyet üzerine yapılan tartışmalar, yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cumhuriyeti istemeyenler, hilafetin arkasına sığınarak mevzi alırlarken, cumhuriyetten sonra hilafetin kaldırılmasının ortamının olgunlaşmasını bekleyenler de, bu tartışmalardan karar zamanının geldiği sonucunu çıkarmışlardır. Yol ayrımına gelindiği anlaşılmıştır.

Halk Fırkası'nda, Rauf Beyin Açıklamaları Üzerine Yapılan Tartışma ve Yankıları

Tartışmaların alevlendiği bir ortamda TBMM Başkanı Fethi Bey, gazetecilere yaptığı açıklama sırasında, "İstanbul-Ankara meselesi diye bir meselemiz yoktur"[74] diyerek, ortamı sakinleştirmeye çalışmıştır. Bu gelişmeye, Rauf Beyin İstanbul dönüşü Halk Fırkası'nda yaptığı açıklamalar eklenince, suların durulması beklenmektedir. Ancak beklenen sonuç elde edilememiştir.

---

[72] **AYG,** 14 Kasım 1923, s.1.
[73] Karadoğan, "Hilafet ve Saltanat", **AYG,** 16 Kasım 1923, s.1.
[74] **AYG,** 22 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Kasım 1923'te Halk Fırkası'nda, Rauf Beyin 1 Kasım 1923'te Vatan ve Tevhid-i Efkar gazetelerindeki açıklamaları tartışılmıştır. Yeni Gün'e göre Rauf Bey, tam bir cumhuriyetçi olduğunu, Meşruti Saltanata karşı bulunduğunu açıklamış ve Halk Fırkası'ndan ayrılmayacağını belirtmiştir. Adı geçen gazetelerdeki açıklamasının kötüye yorumlanabilecek kısımları hakkında Halk Fırkası milletvekillerine açıklamalarda bulunmuştur.

Öte yandan Yunus Nadi'nin ve Yeni Gün'ün bu açıklamalardan memnun olmadığını söylemek mümkündür. 26 Kasım 1923 tarihli Yeni Gün'deki yazısında Yunus Nadi, Anadolu'da başlayan ve bütün dünyaya bile karşı koymayı göze alan mücadeleyi, küçük zorlukların üstesinden gelemeyecek bir hareket olarak görülmesine katlanamamakta ve bu hareketi küçük görenleri gafletle, garip yaratıklar olmakla suçlamakta ve onların sözlerini saçmalık olarak nitelendirmektedir. Rauf Beyin cumhuriyetin ilânı üzerine İstanbul basınına yaptığı açıklamalara yönelik Halk Fırkası'ndaki konuşmasını tatmin edece bulmamaktadır. Millî bir idealden yoksun insanlar arasında yaşadıklarını söyleyen Yunus Nadi, şöyle devam etmektedir:

"Hâlâ saraylara saygı ve hâlâ onların önünde el pençe divan durmayı namus borcu sayan saflar vardır. Denilebilir ki, bunların sayısı oransal olarak hiç de az değildir... Aslında temiz olmaları çok mümkün olan bu insanların mefkûre ile değil inkılâp fikri ile dahi yakından ilgileri yoktur. Rauf Beyin İstanbul gazetelerindeki açıklaması, Halk Fırkası'ndaki ifadesiyle birleştirildikten sonra bir anlam taşıyabilir. Hatta bir değil bir çok anlam çıkarılabilir ki, biz Rauf Beyin samimiyetine inanarak, bir çok anlamlara hiç ihtimal vermek istemiyoruz."[75]

Yunus Nadi, böyle bir duruma ihtimal vermek istememekle beraber, gazetelere yapılan açıklamanın düzeltme yerinin Halk Fırkası grubu olmadığını, mefkûreci ve inkılâpçıların tereddütten kurtulamadıklarını belirtmekte ve artık kendisinin de Rauf Bey hakkında kuşkularının olduğunu dile getirmektedir.

26 Kasım 1923 tarihli Yeni Gün gazetesi normal sayfa sayısı ile yayınlanmamıştır. Normalde 4 sayfa çıkan gazete, bu tarihte 8 sayfa olarak ya-

[75] Yunus Nadi, "Türk'ün Mefkûresi", **AYG,** 26 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yınlanmış ve 2. sayfadan 8. sayfaya kadar, Rauf Beyin Halk Fırkası grubundaki açıklamalarına yer vermiştir. Buna göre Halk Fırkası grubu 23 Kasım 1923 Perşembe günü toplanmış ve temel ilkeler konusunda önemli bir görüşme yapılmıştır. Rauf Bey, Halk Fırkası'ndaki görüşmeler sırasında kendisine sorulan sorular üzerine, cumhuriyetçi ve saltanata karşı olduğunu söylemiştir.

Bu görüşmeler sırasında Cebel-i Bereket milletvekili İhsan Bey; Rauf Beyin İstanbul gazetelerine yaptığı açıklama ile cumhuriyeti zaafa düşürdüğünü, iç ve dış dünyada Rauf Beyin etrafında bir muhalefet partisinin şekillendiği düşüncesinin ortaya çıktığını, bunun Halk Fırkası'nın ikiye bölünüşü olarak algılandığını, sonuç olarak da fırkanın, devlet teşkilâtının ve cumhuriyetin tartışılır duruma getirildiğini belirterek açıklama istemiştir.[76]

Rauf Bey, cumhuriyetle ilgili olarak İstanbul gazetelerine yaptığı açıklamada, Meşrutiyet örneğinden yararlanılmamasını eleştirmiştir. Çünkü Rauf Bey hem kişisel saltanata dayanan baskıcı yönetim ile millî egemenliğe dayalı yönetimi ayırmakta, hem de kişisel saltanatı şiddetle reddetmekte ve millî egemenliğe dayalı yönetimlere övgüler düzmekteydi. Sonra da, Meşrutiyet yönetiminden yararlanma isteğini dile getirmektedir. Buna sebep olarak da, dış zorlukları, içerideki inkılâp hareketini ve Vahdettin'in irticacı girişimlerini göstermişti. İşte önerge sahibi İhsan Bey, buna açıklama getirilmesini istemiştir. Daha sonra da Rauf Beye şu suçlamalarda bulunmuştur:

"Cumhuriyetten söz edilince düşüncelerini açıklamadılar ve tam tersine millî egemenliğin cumhuriyet yönetimi ile ifadesine karşı çıktılar. Hatta bunun ilân şeklini eleştirirken, halkın bu konuda endişeye düştüğünü ve bu endişede haklı olduklarını söylediler... Rauf Bey gibi büyük makamları işgal etmiş bir siyaset adamının, cumhuriyetin ilânından dolayı halkın endişesine tercüman olması, asıl endişe edilecek nokta değil midir? Bundan ayrı olarak, sorumluluğu olmayan insanların cumhuriyeti ilân ettiğini, söylediler. Bunlar kimlerdir? Cumhuriyetin aceleci bir şekilde ilân edildiğini

[76] Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Hürriyet", **AYG,** 11 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ifade ettiler. Cumhuriyetin ilânının TBMM'de 9 saatlik bir çalışma ve görüşmelerden sonra kabul ve ilân edildiğini Rauf Bey bilmiyor mu?

"Cumhuriyet konusunda bana muhalif olanlarla sonsuza kadar yürüyemem. İçeriye ve dışarıya karşı kuvvetli olduğumuzu ve Halk Fırkası içinde ayrılık olmadığını göstermek gerekir."[77] diyerek, Rauf Beyi açıklama yapmaya davet etmiştir.

Rauf Bey, İstanbul basınına yaptığı açıklamadan dolayı bazı arkadaşları ile arasında anlaşmazlık doğmasından duyduğu üzüntüyü dile getirerek, konuşmasına başlamıştır. Rauf Bey, başka sorular ve endişeler varsa bunların da dile getirilmesini ve daha sonra hepsine birden cevap vermeyi teklif etmiştir. Arkasından da Rauf Beyin 1 Kasım 1923 tarihli Vatan gazetesindeki demeci okunmuştur. Sonra konuşmaya başlayan Rauf Bey; meşrutiyet ve mutlakıyetten yana olmadığını ve sadece cumhuriyetçi olduğunu vurguladıktan sonra şöyle devam etmiştir:

"Kayıtsız şartsız milletin egemenliğine dayanan cumhuriyet yönetimini bu memleket için huzur ve mutluluk getirecek tek yönetim şekli olarak düşündüm... Eğer İstanbul halkı cumhuriyet karşıtı olsaydı ve ben de onların milletvekili olsaydım, her namuslu insanın yapacağı bir iş gibi hemen milletvekilliğinden istifa ederdim."[78]

Cumhuriyetin aceleye getirilerek ilânı konusuna değinen Rauf Bey, cumhuriyetin ilânından önce aydınların düşüncesinin alınmamasının yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Cumhuriyetin ilânında bazı sorumluluğu olmayan kişilerin bulunduğu iddiası ile müşavir ve uzmanları kastettiğini belirten Rauf Bey, cumhuriyetin ilânı konusunda kendisinin de bilgilendirilmemiş olmasından duyduğu sıkıntıyı dile getirmiştir. Hasta olduğu için TBMM'nin izni ile İstanbul'da bulunan Rauf Bey, kendi bilgisi dışındaki böyle önemli bir gelişmeden alınmış ve rahatsız olmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilân şeklinden halkın endişeye düştüğü iddiasını Rauf Bey şöyle açıklamıştır: "Türkiye hükümetinin şekli nedir? sorusuna büyük

[77] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.3.
[78] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

başkanımız, bu kürsüden ilân buyurdular ki, TBMM Hükümeti şeklidir. Hangi idareye benziyor? dediler. Biz bize benzeriz, bize özel bir idaredir, dediler... Bu büyük sözlerden sonra bunu, böyle kabine buhranı yüzünden, idare edilemez bir şekil olarak gösterip, cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine o kadar güven bağlamış insanları endişeye sevk etmiştir... Halkın endişesi budur."[79]

Rauf Bey devamla; "Benim açıklamam üzerine hanedan üyelerinden bazılarının basında karşı tavır almak cesaretini gösterdiklerinden söz edildi. Eğer öyle oldu ise üzgünüm. Fakat benim açıklamalarımdan doğan bir sorumluluk olduğuna inanmıyorum. Şunu temin ederim ki, hastalığım dolayısıyla gazete mütalaasından yasaklanmıştım. Ta ki, Yunus Nadi Beyin benim açıklamamı eleştiren Yeni Gün gazetesini okuyana kadar. Bu gazeteyi okuduktan sonra yanlış anlaşılmanın, tekrar ediyorum, Anadolu Ajansı'nın her iki tarafın makalelerinin en anlaşılmaz kısımlarını vererek ortaya çıkardığı bir yanlış anlaşılma olduğunu anladım. Yunus Nadi Beyin beni mezarın kenarına getirdiği zaman dedim ki, Yunus Nadi Bey samimidir. İçtihat serbesttir, saygı duyarım... Ben cevap vermeyi sizlerle görüşene kadar erteledim.

"Ayrıca Erzurum Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı Milli'de, hilafet ve saltanat makamlarının korunması ve esaretten kurtarılması açıkça belirtilmişti. Bu daha sonra genelleştirilmiş ve Meclis-i Mebusan'da küçük bazı değişikliklerle kabul edilmişti... Teşkilât-ı Esasiye'de hilafet ve saltanatın kaldırıldığına dair bir kayıt yoktur. Şimdi demek ki ben, o anayasaya uygun olması gereken bir şekilde bir şey söyledimse, TBMM'nin yaptığı kanunlar dışına çıkmamak içindir. Ne sultanlar, ne kişisel saltanat ve ne de meşrutiyet taraftarıyım. Kayıtsız ve şartsız milletin egemenliğini görmek en büyük mutluluktur. Dünyada tanıdığım mutluluk, bana sevgi gösteren, beni insan evladı olarak tanıyan arkadaşlarımla aynı fikri taşıyarak ahrete gidinceye kadar beraber çalışmaktır. Kabul etmezlerse kendilerine saygılı olarak mütevazı hayatımı sürdürür, milletin başka hizmetinde çalışmayı bir şeref sayarım."[80]

---

[79] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.4.
[80] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekten de Rauf Bey, Halifenin bir kenara itilmesini içine sindirememiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yer alan "Osmanlı vatanının bütünlüğü, milli bağımsızlığın sağlanması ve hilafet ve saltanat makamlarının bulunduğu baskıdan kurtarılması için Kuva-yı Milliyeyi amil ve milli iradeyi hakim kılmak esastır" maddesini, Hilafet ve saltanatın vaz geçilmez kurumlardan olduğu biçiminde algılamış olmalıdır.

Rauf Beyden sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey, İstanbul basınını ve H. Cahit Beyi eleştirerek diyor ki: "İstanbul gazetelerinden biri milli egemenlikle cumhuriyetin nasıl bağdaştırılabildiğine şaşırdığını beyan ediyor. Cumhuriyeti bir laf kalabalığı ve bir oyun haline koyarak güveni sarsmaya çalışmakla meşguldürler... Bizim aramızda sözleri çok etkili olan kişiler, dolayısıyla kendilerine büyük değer verilen kimseler, yanlış anlaşılmaya meydan verecek sözleri ağızlarından kaçıracak olurlarsa, acaba karışıklığı artırmazlar mı? Yeni doğan kurumu zarara uğratmazlar mı?... Hem saltanat zararlıdır deyip, hem de bu fırkanın fikirlerine zararlı sözler söyleyenler var. Bu konuda tek açıklama yapan Rauf Bey olsaydı, buradaki açıklama yetebilirdi. Ancak aynı yolda açıklama ile, isteyerek veya istemeyerek yeni doğan kurumlarımıza zarar verenler vardır...

"Şimdi daha basit bir görüşümü sunacağım. İstanbul'da bir kurumumuz vardır. Bu kurum adını değiştirerek varlığını korumaktadır. Bu kurum hilafettir. Her hafta Halife Hazretleri Cuma selamlığına giderken yapılan töreni biliyor musunuz? Doğrudan doğruya saltanat töreninin aynen tekrarından başka bir şey değildir... Böyle giderse hilafet denilen kurum, günün birinde karşımıza saltanat olarak çıkar.

"Rauf Beyin deyimiyle cumhuriyet, sorumsuz ellerden çıktı, bir oldu bitti olarak sunuldu ve zorla çıkarıldı ise, meydana gelen eser gayrı meşrudur. Bildiğim kadarıyla cumhuriyet kanununu, milletvekilleri görüşmüşlerdir... Uzmanlar da milletvekilidir. Ben milletvekilleri arasında sorumsuz kimlerin olduğunu öğrenmek istiyorum. O halde sorumsuzlar tarafından hazırlanmış bir kanun yoktur. Cumhuriyetin bir anda ortaya çıktığına gelince, aslında ilân etmekte geç kalınmıştır."[81]

[81] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Hamdullah Suphi Bey, Rauf Beyin açıklamalarından tatmin olmamıştır. Rauf Beyin hem cumhuriyet taraftarı ve aşığı olduğunu ilân etmesiyle cumhuriyete daha doğuştan eksiklik yüklemesini bağdaştıramamaktadır. Kamuoyuna karşı söz söyleyenlerin, düşünmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Asıl sorumsuzluğu burada aramaktadır. Hamdullah Suphi Bey; Rauf Beyin sözlerini düzeltmesini istemekte ve cumhuriyetin zorlama ile ilân edilmiş bireysel bir karar olmadığını, sürekli kuvvetli olacak ve yaşayacak bir karar olduğunu, TBMM'nin basit çocuklardan meydana gelmediğini belirtmektedir. Ayrıca, "TBMM cumhuriyeti, tarihi bir zorunluluk, milli ve vatani bir çıkar, en yüce bir gaye olarak düşünmüş ve öyle ilân etmiştir" demektedir.[82]

Yani cumhuriyet, sadece bir hükümet buhranını çözmek için ilân edilmemiştir. Asırlardan beri Türk milletine egemen olan bir hanedanın ve bir grubun baskıcı yönetimine son vermek için ilân edilmiştir. Rauf Bey de, melek olmadığını ve bir insan olduğunu Halk Fırkası'ndaki konuşmasında söylemiştir. İşte şimdi Hamdullah Suphi Beye göre, Rauf Beyin yapacağı iş, hatasını kabul edip düzeltmektir.

Antalya milletvekili Rasih Efendiye göre sorun, TBMM ve cumhuriyeti zayıf düşürmek isteyen bir takım kurum, makam, basın ve devlet adamlarının çevirdikleri iki aylık tartışmadır. Rasih Efendi, cumhuriyet sitemi ile İslam ve saltanat arasındaki ilişkileri anlatarak şöyle demektedir:

"Türkiye halkı kendi hükümetini ve devletini kendi yönetecektir. Kendi devletinin başkanlığını da, kalıtsal olarak değil hak eden insanlara verecektir. Onun için Hz. Peygamberin ölümünden sonra bilim, erdem ve dine hizmet olarak kendisinin varisi bulunanlara devlet intikal etmemiştir. Bu dinin gereklerinden olarak halk, o gün İslam'ın erdem ve hizmet olarak en iyisi olan bir kişiyi seçmiştir. Onun için İslam'da saltanat hiçbir zaman yoktur... Türk milleti cumhurbaşkanlığını kabul ederken, o devlet başkanlığını ilmiyle, kültürüyle ve hizmetleriyle Müslümanlar arasında beliren ve Müslümanların seçimine layık olacak bir kişiye vermek yolunu dinin esaslarına uygun bulmuş ve kabul etmiştir."[83]

---

[82] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.5.
[83] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Hoca Rasih Efendi, konuya dinî bir bakış açısı getirdikten sonra Rauf Beyin İstanbul halkının telaş içinde olmalarından dolayı açıklama yapmasına konuyu getirmiştir. Rasih Efendiye göre, eğer halk telaş içindeyse yapılacak açıklama ile halkın telaşı artırılmamalı ve tam tersine o telaştan kurtulması sağlanmalıdır. Rauf Beyin tutarsız açıklamalar yaptığını belirten Rasih Efendi, TBMM'de bir çıkar için veya her hangi bir zorlama ile hareket edecek hiç kimsenin bulunmadığını üzerine basarak vurgulamıştır.

Kütahya milletvekili Recep Bey de Rauf Beyi eleştirmekte ve İstanbul basınına verdiği demecin son kısmını, hiçbir açıklama yapmadan söyleseydi, bu kadar tartışmaya gerek kalmazdı, demektedir. Rauf Bey 1 Kasım 1923 tarihli açıklamasının son kısmında; Ankara'daki tartışmaların ayrıntısını bilmediğini, bu yüzden söylediklerinin varsayım olacağını, belki gerçekle çelişeceğini, Ankara'ya gidip arkadaşları ile görüştükten sonra kesin kararını vereceğini söylemiştir. Gerçekten de böyle bir açıklama suyu baştan kesmek gibi olurdu. Bir dizi tartışmaya meydan vermezdi. Rauf Beyin açıklaması yer, zaman ve çevre olarak yanlıştır. Bu yüzden Rauf Beyin açıklamaları, milli varlığa saldırı için kullanılmıştır.

Recep Bey, Tanin gazetesinin, "Ankara'da milletvekilliği, alınıp satılan bir makamdır, " suçlamasını kabul etmemekte, alınıp satılanın Tanin'in vicdanı olduğunu belirtmektedir.[84]

Menteşe milletvekili ve Yeni Gün'ün başyazarı Yunus Nadi Bey; Rauf Beyin demecinin sadece Yeni Gün tarafından eleştirildiği iddiasına katılmadığını, milletin vicdanında bu eleştirinin yapıldığını Rauf Beyin aklına koyması gerektiğini belirterek konuşmasına başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nda iç ve dış düşmanlarla birlikte sarayla da mücadele edildiğinin, halife orduları ile savaşıldığının unutulmaması gerektiğini ve Rauf Beyin de Kurtuluş Savaşı'nın başından beri içinde bulunduğu halde, nasıl böyle bir açıklamayı yaptığını anlamanın zor olduğunu söylemektedir. Halk Fırkası'ndaki tartışmadan sonra kuşkularının ortadan kalktığını açıklamaktadır.

Rauf Beyin önceki açıklamasında, cumhuriyetin ilânını çok hatalı bir hareket olarak itham etmiş olduğunu belirten Yunus Nadi, ilk açıklamayı

[84] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

eksik ve yanlış anlaşılmaya müsait olarak görmektedir. Rauf Bey, İstanbul açıklamasında milli egemenlikle cumhuriyet yönetimi arasında bir fark olmadığını söylemiş olsaydı, böyle sorunların yaşanmayacağına inanan Yunus Nadi, Rauf Beyin çok açık yeni bir demeç vererek sorunun ortadan kaldırılmasına doğru bir hareketi başlatmasını önermektedir.[85]

Kars milletvekili ve Rauf Beyin çok iyi bir arkadaşı olan Ağa oğlu Ahmet Bey; Rauf Beyi, cumhuriyetçiyim, ama Ankara cumhuriyetini kabul etmiyorum diyen Hüseyin Cahit ile aynı tarafta görmekten dolayı şaşkınlığını saklayamamaktadır. Cumhuriyetin acele ilân edildiği ifadesini de, cumhuriyeti istemiyorum sözü ile eşdeğer görmektedir.

Tevhid-i Efkar gazetesinde irticacılığı ile ün salan Velid Bey, cumhuriyetin ilânı hakkında şöyle demiştir: "Üç tane şakşakçı, iki tane fırıldakçı, bir hilekâr toplanmış bir şeyler yapmış. Millî Kahraman Mustafa Kemal Paşadan başlayarak bütün milletvekillerini, partiyi ve memleketi, bu üç adam kandırmış. Bu şakşakçı ve hilekârlar, bir oldu bitti ile cumhuriyeti ilân etmişler."[86] İşte Ağa oğlu Ahmet Bey, Rauf Beyin açıklamalarını, bunun farklı bir dille söylenişi olarak görmüştür. Çünkü cumhuriyetin ilânı konusu, uzmanlar komisyonu tarafından aylarca tartışılmış, bu tartışmalar sürerken kamuoyu bilgilendirilmiş, aylarca basın aracılığı ile tartışılmış, konu üzerine anketler yapılmış, bakanlar kurulunda ve TBMM'de görüşülmüştür. Hükûmet buhranı, cumhuriyetin ilânının öne alınmasını sağlamıştır. Aslında işlem bundan ibarettir.

Rauf Bey ikinci defa söz almış ve Halife ile görüştüğünü, bunda saklanacak bir yön bulunmadığını, görüşme teklifinin Halife Abdülmecit'ten geldiğini, TBMM'nin seçtiği, Kuva-yı Milliye yanlısı bir halifenin görüşme teklifini reddetmenin yanlış olacağını düşünerek görüşmeyi kabul ettiğini, Adnan Bey ve Refet Paşanın da beraberinde olduğunu belirterek bunda yanlış olanın ne olduğunu sormuştur. Çünkü Adnan Bey, başbakanlıkla Halife arasında irtibatı sağlamakla görevli bir kişidir.

---

[85] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.5-6.
[86] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatasını kabul eden Rauf Bey, bunun düzeltilebileceğini söylemiştir. Ayrıca Ankara'ya geldiği zamandan beri kendisini muhalefet gibi görenlerin ve bir muhalefet partisi kurmasını bekleyenlerin düşüncelerinin baskısı altında olmaktan sıkıldığını ifade etmiştir. Böyle bir durumun olmadığını, ancak Halk Fırkası'nın çoğunluğunun kendisini istememesi durumunda, kararın kendilerine ait olacağını ve memleketin içinde bulunduğu şartlar altında muhalif bir partinin kurulmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Meksika'daki gibi milletine mutluluk getirmeyen bir cumhuriyetin taraftarı değil, millî egemenliği temel alan bir cumhuriyetten yana olduğunu ilâve etmiştir.

Öte yandan Rauf Bey; cumhuriyet karşıtı Velid Bey ve Hüseyin Cahit ile görüştüğünü, İstanbul milletvekili olarak kanun, hukuk ve uygarlık dışı olmayan herkesle görüşmesinin normal olduğunu, onlarla görüşmesinin onların düşüncelerini kabul ettiği anlamına gelmediğini, bir gerici ile görüşenin gerici sayılamayacağını savunmuştur.[87]

Malatya milletvekili İsmet Paşa da, cumhuriyetin ilânı aşamasında bütün dünyanın Türkiye'deki gelişmeleri izlediğini, böyle bir zamanda bu davanın ileri gelenleri arasında bir düşünce ayrılığı varlığı izleniminin iyi sonuçlar vermeyeceğini, basın önünde değil kendi aralarında tartışmanın daha doğru olacağını, yanlış yapanların cezalandırılması ilkesinin hâlâ devam ettiğini söylemiştir. Yani aba altından sopa göstermeyi ihmal etmemiştir.

İsmet Paşa, başbakan olarak kararlı bir tutum sergilemiş, cumhuriyetle oynanılmamasını istemiş ve 23 Nisan 1920'den beri milli egemenliğe dayalı bir cumhuriyetin olduğunu, Rauf Bey gibi bir devlet adamının, eski bir başbakanın, yarınki başbakanın gelişi güzel konuşmaması gerektiğini, sözünün varacağı yeri iyi hesaplaması lazım geldiğini ifade etmiştir. İnkılâp zamanlarında Rauf Bey gibi bir devlet adamının tereddüt ve şüphe göstermeye hakkının olmadığını, Rauf Beyin cumhuriyetin ilânında acele edildiği, sorumluluk sahibi olmayan insanlar tarafından ve zorla ilân edildiği iddialarının TBMM'ye hakaret anlamı taşıdığını, Halk Fırkası üyesi bir kişinin bu sözlerini geri almasını istemiştir.[88]

---

[87] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.7 ve 2.
[88] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Kasım 1923 tarihli Yeni Gün, İsmet Paşanın konuşmasının tamamını yayınlamıştır. Bir önceki gün Yeni Gün'de özet olarak yer alan konuşma burada bütün ayrıntısı ile verilmiştir. Bu konuşmada, Türkiye'nin hilâfet orduları ile savaşmak zorunda kaldığının unutulmamasını isteyen İsmet Paşa, yeni hilafet ordularının da toplanabileceğine işaret etmiş, uyanık olunmasını tavsiye etmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Bir hilafet fetvası bizi Dünya Savaşına sürüklemiş, bir hilâfet fetvası millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha kötü bir şekilde saldırmıştır. Artık Türkiye devletinin kutsal hilâfetle olan ilişkilerini kanun düzenlemiştir. TBMM hilâfetin dayanağıdır. İlişki bundan ibarettir. Buradaki siyasal açıklamalarımdan kutsal hilafete ve onu işgal eden şahsa yönelik anlam çıkarmak isteyenlere lanet olsun.

"Tarihin her hangi bir devrinde bir halife, zihninden bu memleketin kaderine karışmak isteğini geçirirse, o kafayı hemen koparacağız. Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türkiye devletine ve Türkiye milletine karşı tutumlarını ve zorunluluklarını kalben, zihnen, vicdanen, şeklen ve her suretle bir iman ile koruyan halifeler, kutsal makamlarında sürekli saygı göreceklerdir... Biz cumhuriyetin sorumsuz insanlar tarafından bir oldu bitti el ilân edildiğine katılmıyoruz. Rauf Bey bu konuda endişe ediyor. Rauf Bey konuşmasının yanlış anlaşıldığını söylüyor. Öyleyse tekzip etmeliydi."[89]

İsmet Paşa, Rauf Beyin etrafında bir muhalefet partisinin kurulması çalışmalarının olduğu yolunda bilgiler aldıklarını da, resmî ağızdan ifade etmiştir.

Yunus Nadi Bey, Rauf Beyin Halk Fırkası'ndaki konuşması ile ilgili olarak Yeni Gün'de cumhuriyetin savunmasını yapan bir yazı yazmıştır. Yunus Nadi bu yazısında, Rauf Beyin İstanbul açıklamaları ile TBMM'deki konuşması arasındaki büyük farklılığa işaret etmekte ve ince bir politika yaptığına inanmaktadır. Bu yüzden cumhuriyetin savunulması gerektiğine olan inancını dile getirmektedir.

Rauf Beyin TBMM'deki konuşmasına, İstanbul gazetelerinin yaklaşımı ilgi çekicidir. Yunus Nadi iki konuşma arasında farklılık olduğunu söyler-

[89] **AYG,** 27 Kasım 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

ken, İstanbul basını arada bir farklılık göremediklerini, Rauf Beyin İstanbul'da söylediklerini Halk Fırkası'nda da söylediğini dile getirmektedirler. Onun için Yunus Nadi kuşkuya düşmüştür. Yunus Nadi, Rauf Beyi çok sevdiğini, ancak milletini ve ilkelerini daha çok sevdiğini söylemek durumunda kalmıştır. Vatan, millet ve ilkeler konusunda dostlukları ikinci plâna iten Yunus Nadi, sorunun henüz bitmediğine inanmaktadır. Ona göre Rauf Bey, millî egemenlik ve cumhuriyet konuları üzerinde mantık oyunları yapmaktadır. Çünkü Rauf Bey, "Her millî egemenliğin olduğu yerde cumhuriyet vardır, fakat her cumhuriyetin olduğu yerde milli egemenlik yoktur." demekteydi. İşte bu yaklaşımı Aristo mantığı olarak yorumlayan Yunus Nadi, "İngiltere'de milli egemenlik vardır, ama yönetim şekli cumhuriyet değildir, " diyerek cevap vermektedir. Sonuç olarak da, Rauf Beyin cumhuriyetçi değil, meşrutiyetçi olduğu kararına varmaktadır. Öyleyse cumhuriyet yönetimi, cumhuriyeti koruyucu önlemler almak zorundadır.[90]

Cumhuriyet İlânı Üzerine Ortaya Atılan Diktatörlük İddiaları

Tanin gazetesi 11 Kasım 1923 tarihli sayısında başmakaleye "diktatörlük" kavramını taşımaktadır. Hüseyin Cahit bu makalesinde; TBMM'nin bile hep kullardan meydana gelen bir köleler topluluğu olduğunu, Ankara'daki her şey ve herkes gibi Yeni Gün gazetesinin de, kendisinin değil başkalarının düşünce ve emellerinin tercümanı bulunduğunu belirterek, doğrudan Mustafa Kemal Paşayı hedef almıştır. Hüseyin Cahit Bey, Mustafa Kemal Paşanın diktatör olmaya doğru gitmesinden, yani diktatör olmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Ama bu bir endişe olmaktan çok, bir diktatörlük suçlamasıdır. Çünkü Ankara'daki her şeyi ve herkesi Mustafa Kemal Paşanın kulları olarak görmektedir. Yine de Ankara'ya seslenerek, "Söyleyin ki, ortada diktatörlük falan yoktur. O halde ben de müsterih olurum, kaygılanmam." demektedir.

Yunus Nadi de bu iddiaya verdiği cevapta, "Eğer onların yanında bizim sözümüzün bir değeri varsa, H. Cahit Beye temin etmek isteriz ki, böyle bir şeyin aslı olmadığı gibi aslının olma ihtimali de yoktur. Bu memlekette kişisel egemenliğe artık imkân yoktur.

---

[90] Yunus Nadi, "Cumhuriyetin Müdafaası", **AYG,** 27 Kasım 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hüseyin Cahit, ortaya hiç yoktan bir diktatörlük sorunu çıkarmak için kanıt olarak, Suphi Nuri Beyin bir-bir buçuk ay önceki bir makalesiyle Yeni Gün'ün son günlerdeki bir makalesini göstermiştir. Bu iki makaleyi birbirine ulamış ve bunlara karşı sessiz kalınmış olmasını kanıt olarak sunmuştur... Suphi Beyin makalesini okuyup şöyle gülüp geçmiştik... Yeni Gün'ün yayını hakkında tek kelime söylenmesini, çok şiddetli olarak protesto ederiz. Çünkü Yeni Gün, resmî hiçbir şahıs ve kurumun değil, belki kendi anlayışına göre sadece millî vicdanın tercümanı olan bir gazetedir."[91]

Sonuç

Yeni Gün gazetesinde cumhuriyetle ilgili ilk yazı 6 Eylül 1923 tarihini taşımaktadır. Bu tarihten sonra tartışmaları hızlandıran gelişme, Mustafa Kemal Paşanın Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçle 27 Eylül 1923'te olmuştur. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'deki yönetimin adının aslında bir cumhuriyet olduğunu açıkça söylemiştir.

Arkasından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri hazırlamak üzere TBMM içinden bir komisyon kurulmuştur. Yeni Gün gazetesi, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda yapılacak değişikliklerle ilgili anketler yapmış ve konuyu canlı ve gündemde tutmuştur. Ankara'nın başkent olması ve arkasından gelen hükûmet sorunu manşetten düşmeyen gelişmeler olarak dikkati çekmektedir.

İstanbul basını, 27 Eylül'deki Mustafa Kemal Paşanın açıklamalarından sonra cumhuriyet konusunu dilinden düşürmemiştir. İstanbul basını, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda değişiklik yapmak için toplanan komisyonun toplantı yeri ile ilgili alaycı yazılar yazmışlar, Ankara'nın başkent olmasını içlerine sindirememiş, ellerindeki gücün kayıp gidişinden duydukları endişelerle bir dizi tutarsız çıkışlar yapmışlardır. Hükümet buhranı sonucu gelen cumhuriyetin ilânı ise, bekledikleri ve fakat engel olamadıkları gelişmeyi, şaşkınlık ve biraz da kızgınlıkla karşılamalarına neden olmuştur. Bu yüzden TBMM'nin İstanbul milletvekillerinden Rauf Beyin açıklamalarına, bütün güçleri ile sarılmışlardır.

---

[91] **AYG,** 26 Kasım 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Beyin açıklamaları, iki taraftaki bastırılmış duyguların da harekete geçmesine neden olmuştur. Özellikle yeni gelişmeleri içine sindiremeyen İstanbul basınının, Ankara'ya, TBMM'ye, cumhuriyete saldırmasına ve bunlara karşı açıkça cephe almasına fırsat vermiştir. İstanbul basını; TBMM içinden kendilerine bir yandaş bulmanın verdiği sevinçle, Rauf Beyin etrafında bir muhalefetin oluşturulmasının, hatta saltanatın geri getirilmesinin ve hiç değilse halifenin Türkiye devletinin devlet başkanı durumunda tutulmasının yollarını aramaya başlamışlardır. Bu hedeflerine ulaşmak için Rauf Beyi kullandıkları ve yönlendirdikleri söylenebilir.

Cumhuriyetin ilânı konusunda Rauf Beyin Ankara'daki gelişmelerden habersiz olması mümkün değildir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununda düzenleme yapmak için bir komisyonun kurulduğunu bilmeyen yoktur. Ayrıca 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 1.maddesini bilmemesi de mümkün değildir. Bu maddede, "Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir. Yönetim biçimi, halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayanır, " denilmektedir. Bu nedenle Rauf Beyin kopardığı fırtına bir bakıma anlamsızdır. Sadece amaç bir muhalefetin oluşturulması ise, o zaman bir bakıma anlamlı görülebilir.

Gerçekten de cumhuriyetin ilânı üzerine oluşan tartışmalar, bir muhalefet partisinin doğması için ortam hazırlamıştır. Milli egemenlik taraftarları, Halk Fırkası içindeki cumhuriyet karşıtlarını tasfiye etmek için ve "halifeyle birlikte bir milli egemenlik" düşünen muhaliflerin yeni bir parti kurarak, cumhuriyetin ilânından sonra cumhurbaşkanı seçilerek daha da güçlenen Mustafa Kemal'i durdurmak isteyenler için, cumhuriyetin ilânı sonrası tartışmalar bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilânı konusunda Ankara'nın bir hatası varsa, o da Kurtuluş Savaşı'nın ve sonrası gelişmelerin önderlerinden biri durumunda olan Rauf Beyin bilgilendirilmemesi olabilir.

Yeni Gün, cumhuriyetin ilânına kadar "Cumhuriyetin ilân edilmesi diye bir şey yok" ve cumhuriyetin ilânından sonra da "Zaten üç buçuk yıldır cumhuriyet vardı, yapılan var olanın adının konulmasından ibarettir, " diyerek bir yaklaşım geliştirmiş ve böylece Anadolu ve Ankara hareketinin ya-

Levent Şahverdi Arşivi

nında yer almıştır. Cumhuriyetin tam bir savunuculuğunu yapmış, işi bazen İstanbul basınını tehdit noktasına kadar götürmüş, hükümeti bu çatlak sesleri susturması konusunda göreve çağırmış ve hatta inkılâplara karşı çıkanların başlarının kopartılmasını istemekten geri kalmamıştır.

Yeni Gün, inkılâpların düşünce olarak hazırlığında, kamuoyu oluşturulmasında, yönetimi düşünceleri doğrultusunda yönlendirme çalışmalarında etkili olmuş, Mustafa Kemal'in inkılâp anlayışına güvenmiş, Mustafa Kemal'e sürekli destek vermiş ve bizzat kendisi inkılâpçı olan bir gazete görüntüsü sergilemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE ISPARTALI RUMLAR

Yard. Doç. Dr. Hasan BABACAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından ülke genelinde olası işgallere karşı millî örgütler kurulmaya başlanmıştı. Bunlardan birisi de Isparta'da kurulan Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyet, Yunanlıların İzmir'e çıkmasının haber alınması üzerine derhal faaliyetlere başlamıştı. Bu arada Isparta'da yaşayan yerli Rumlardan bir kısmı da çeşitli yollar ve metotlarla gizlice Yunan Hükûmeti veya işgal kuvvetleri komutanlıklarıyla haberleşmeye başladılar. Bunların yaptıkları yazışmalar bir şekilde ele geçirilince, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, Millî Mücadele'nin bu bölgedeki cephesinin oluşturulması bağlamında yerli Rumlara karşı şiddetli tedbirler almaya başlamıştı.

Anahtar Kelimeler

Isparta Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, Hafız İbrahim Demiralay, Isparta, Rumlar, Kuva-yi Milliye.

* Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE GREEKS FROM ISPARTA IN NATIONAL STRUGELE

ABSTRACT

After the Ottoman State defeated in the World War I had signed the Mondros Treaty, national organisations started to be formed country-wide against possible occupations. One of them is Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti organised in Isparta. The Cemiyet immediately began its activities upon the information of the Greek occupation of İzmir. In the meantime, the Greeks living in Isparta were in secret communication with the Greek Government and army. As their letters were taken hold, members of Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti started to take strict precautions against the Greeks living in Isparta.

Key Words

Isparta Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, Hafız İbrahim Demiralay, Isparta, Greeks, Kuva-yı Milliye.

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesinin ardından yurdun hemen hemen her yerinde millî teşekküller oluşturulmaya başlanmıştı. Bu çerçevede Isparta'da da çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bunlardan ilki Tahirpaşazade Hâfız İbrahim'in kurduğu Cemiyeti İlmiye'dir[1]. İkincisi ise Akkaşzade Süleyman Turgut'un başkanlığını yaptığı Gençler Yükselme Cemiyeti'dir[2]. Cemiyet-i İlmiye, aynı zamanda "Isparta Millî Müdâfaa-i Vataniye Heyeti" idi ve daha sonra bu teşekkül, "Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak varlığını sürdürecektir.

Isparta'daki bu millî oluşumlar, Yunanlılar tarafından işgali üzerine ilk tepkiyi 11 Haziran 1919'da Hükûmet Konağı önündeki meydanda 15000 kişinin katıldığı büyük bir miting düzenleyerek göstermiştir. Mitingde alınan kararlar İtilâf Devletleri mümessillerine ve Paris Barış Konferansına telgrafla bildirildi[3]. Ayrıca, 20 Haziran 1919'da Isparta'da bir miting daha düzenlenerek, Isparta halkının işgaller karşısındaki tutumu, 21 Haziran 1919 tarihli bir beyanname ile kamuoyuna duyurulmuştur[4].

Düzenlenen mitingler ve çekilen protesto telgrafları, Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Hey'eti adına yapılıyordu ve Tahirpaşazade Hafız İbrahim imzasını taşıyordu. Bu cemiyetin daha sonra, Isparta Sancağındaki bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini çatısı altına topladığını, hatta Burdur'da da bir şube açtığını ve Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile faaliyetlerini sürdürdüğünü görmekteyiz.

Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 7-8 Temmuz 1919 tarihlerinde düzenlenen Birinci Nazilli Kongresi'ne Müderris Eski Müftü Hacı Hüsnü (Özdamar) ile birlikte Uçkurcuzâde Ali Efendi'yi temsilci olarak göndererek, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi ile irtibat kurmuş, dolayısıyla Batı Cephe-

---

[1] "...Mütarekeyi müteakip terhîsen Isparta'ya döndüğümde her ihtimale karşı elimde bir kuvvet bulundurmak, aynı zamanda halkı toplu bir halde tutmak için bir Cemiyet-i İlmiye kurmuş idik. Beni de reis yaptılar. Merkezimiz Orta Cami havalisinde vakithane idi.....Bizim Cemiyet-i İlmiyemizin İstanbul Cemiyet-i Müderrisîn ile alakası olmayıp müstakildir.", Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele İle İlgili Belgeler,** Isparta, 1998, s.20.

[2] Turgut Akkaş, "İbrahim Demiralay", **Ün**, Sayı: 61, Nisan 1939, s.859.

[3] Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Isparta", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı: 1, (Isparta, 1995), s. 223; Ayrıca bkz. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 21-22; Böcüzade Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi,** s.342.

[4] Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 21-23.

Levent Şahverdi Arşivi

siyle ilk temasını sağlanmış oluyordu[5]. Ağustos 1919 tarihinden itibaren de teşkilat yapısını ve üyeliklerini yenileyerek Heyet-i Temsiliye'ye bağlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı ilk karar itibariyle (20 Eylül 335 (1919)) Sivas'ta toplanan genel kongrenin kararlarına bağlılığı görülmektedir[6].

Eylül 1919 başlarından itibaren ilçe teşkilatlarıyla yaptığı yazışmalarda da Alaşehir Kongresinin 7. maddesine atıfta bulunularak, Sivas Kongresi kararları gereği Isparta ve havalisinin Alaşehir'deki Millî teşkilatlanmaya dahil olduğu, dolayısıyla Aydın ve Havalisinin gerek asker ve gerek elbise vesair ihtiyaçlarının bu kararlar doğrultusunda karşılanacağı vurgulanıyordu[7].

Bütün Isparta ve Batı Anadolu'da yaşayan Müslüman Türk ahali düşman işgaline karşı canıyla malıyla varını yoğunu ortaya koyarak mücadele ederken, yüzyıllardır birlikte yaşadıkları gayrimüslim komşuları özellikle de Batı Anadolu'daki Rumlar, Yunanlıların İzmir'e çıkıp doğuya doğru ilerlemelerinden cesaretlenerek, Türk devleti ve milleti aleyhine tutum ve davranışlarda bulunmaya başladılar. Bu davranışları bazen işgal kuvvetlerine tercümanlık, onlar adına ajanlık, Türk halkının ve kuvvetleri hakkında her türlü bilgi ve belgeyi sağlama bazen da işgalciler lehine propagandalar yapma şeklinde tezahür ediyordu. Kısacası bu tür davranışlarla Türk halkının moralini bozuyor, aynı zamanda Yunanlıların işgalini kolaylaştırıyorlar veya işgale zemin hazırlıyorlardı[8].

Bu çerçevede, Yunan işgallerine karşı Isparta'da duyulan tepki ve girişilen protesto hareketleri üzerine, Ispartalı bazı Rumların derhal harekete geçerek Yunan işgal kuvvetleri lehine faaliyetlere başladıkları görülür. Çalışmamızın esasını teşkil eden bu olaylardan ilki; Isparta Rumlarının ileri gelenlerinden Kara Yorgi ve Ali Ulvi'nin faaliyetleridir. Ali Ulvi Boşnak

---

[5] Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 32.

[6] "Heyetimize Sivas`da müteşekkil kongere-i 'umûmiyenin mukarrerâtına teb'an re'y hakkı ile zevât-ı âtiye intihâb edilmiş ve bugünden i'tibâren ifâ-yı vazifeye (Isparta Hey'et-i Millîyesi) mübâşeret eylemişdir.", Hasan Babacan, "Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Faaliyetleri ve Yazışmalarına Dair Bir Defter", **Askeri Tarih Bülteni,** Sayı: 46, Şubat 1999, s. 172.

[7] Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 150, 195-196.

[8] Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,** Ankara 1999, s. 169.

Levent Şahverdi Arşivi

asıllı olup daha önceleri Isparta'da müdde-i umumilik(savcılık) yapmış ve daha sonra İzmir'e yerleşerek avukatlık yapmaya başlamıştı. Yine Isparta'lı önemli tüccarlardan olup İzmir'le ticari ilişkileri dolayısıyla daha sonra İzmir'de Büyük Vezirhan'da halı ticaretiyle meşgul bir kimse idi. Bu iki şahıs, Yunan işgalinin ve ilerleyişinin başlamasının ardından, Haziran 1919 başlarında Yunan Hükümeti tarafından Isparta ve civarına tayin edildiler. Bunların maksatları, Isparta ve havalisinin Yunanistan'a ilhakı ve halktan Yunan askerlerinin buralara girmesi talebini içeren imza toplamak idi[9]. Bunlar önce İzmir'den Denizli'ye gelmişler, orada mutasarrıf Faik Bey'den (daha sonra Tekirdağ Mebusu) yüz bulamayınca Isparta'ya gelmişlerdir. Önceleri ne maksatla geldikleri anlaşılmadığından ihtiyatla karşılanmış, Cemiyetin gençlerinden Uçkurcuzâde Ali Efendi İzmir'de bunların ihanet amacıyla Isparta'ya geldiklerini öğrenince peşlerine düşerek Isparta'ya gelmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti lideri Hafız İbrahim'i durumdan haberdar etmiştir. Cemiyet, gerçek niyetleri anlaşılan bunları gizlice takip ettiği sırada bu iki şahıs, Isparta'lı bazı ileri gelenlerle Darbazoğlu Hakkı'nın evinde toplantı yapıyor ve Yunanlılar ve işgaller lehine onları iknaya çalışıyordu[10]. Orada bulunan pek çok kimse anlattıklarını hoş görmemişler, aralarında münakaşalar olmuş ve toplantı dağılmıştı.

Toplantı ve konuşulanların ayrıntılarından haberdar olan Hafız İbrahim olanları bir türlü hazmedemiyor bu iki şahsın şehirden uzaklaştırılması için kesin tedbir almak istiyordu. En çok zoruna giden de Boşnak Ali Ulvi'nin ihanetiydi. Hafız İbrahim anılarında bu olayı şöyle aktarmaktadır: "*Hadiseyi derhal kulağıma ulaştırdılar. Tehevvürümden sabaha kadar çarşafı tura ettim -uyuyamadım- erkenden vakit hâneye gelerek arkadaşlarla konuştuk. Kara Yorgi; her tarafı hain olabilir. İslâm ismini ve kisvesini taşıyan Boşnak Ali Ulvî'yi affedemezdik. Evvelâ onu yere vurmak için tedbir ve bahâne aradık*."

---

[9] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.),** Dosya No: 53-1, Gömlek No: 51, Lef: 1-4.

[10] "….Sohbet esnasında işgallerden bahsolmuş İtalya, Yunan hükümetlerinin hangisi daha ehven olduğu ileri sürülmüş mevcut casusular söze başlamış. İtalya'nın nüfusu çok arazisi dar Yunan'ın ise arazisi bol nüfusu az olduğuna halkın daha ziyade refah göreceği iddia edilmiş, neticede: Yunan işgalinin tercih ve kabulü için memleketten mazbata verilmesi der-miyân edilmiştir.", Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 27-28.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonunda, Ali Ulvi'nin Ramazan ayı olmasına rağmen bir Rum tüccarın mağazasında oruç yediği haberi alınınca derhal kendisine;

"*Isparta'da Ali Ulvi Efendi'ye: Müslümanlığa yakışmayan ahvâle cüret ve halk arasında aleni nakzı sıyâmınız hepimizin teessürünü mucip olmuştur. Sizi bu hal ile aramızda görmekten duyduğumuz nefreti alenî iblâğı vazife biliriz. Haziran sene 335 Ramazan.*

Isparta Cemiyeti İlmiye Reisi Tahir Paşazâde İbrahim"

şeklinde bir protesto gönderilmişti. Protestoyu alan Ali Ulvi korkudan titremeye başlamış ve ertesi gün Mutasarrıf Talat Bey tarafından bu iki şahıs tutuklanarak on kişilik süvari jandarmasıyla Akşehir tarafından Isparta'dan sınır dışı edilmişlerdir[11].

Yine bu arada, 1919 Haziranı başlarından itibaren Burdur ve Isparta'dan yerli Rum gençleri, görünüşte seyahat etmek maksadıyla akın akın İzmir'e gitmeye başladılar. İzmir'e giden bu Rum gençleri, gönüllü olarak Yunan ordu ve yerli Rumların kurduğu çetelere katılıyorlardı. Bu durumun fark edilmesi üzerine Rum gençlerinin serbestçe seyahat etmeleri yasaklanmış olmasına rağmen, Rumların çeşitli yollardan İzmir'e akınları devam ediyordu. 7 Haziranda posta treniyle Keçiborlu havalisinden 200'e yakın Rum genci İzmir'e hareket etmişti. Isparta'daki bazı Rum gençlerinin ve Rum tüccarlarının çoğunluğunun her hafta İtalyan otomobilleriyle Antalya'ya oradan da İzmir'e gittikleri ve Yunan ordusuna katıldıkları, bu hareketleriyle bir taraftan da İzmir'in Rum nüfusunu çoğaltmak niyetinde oldukları Isparta polis makamlarınca bildirilmekteydi[12].

Yunan işgalinden aldığı cesaret ve şımarıklıkla Isparta Rumlarının yaptığı taşkınlığa bir örnek de şu şekilde cereyan etmiştir. Bir gün Hafız İbrahim, Pekmez Pazarında Hacı Rüştü Efendi'nin mağazasında arkadaşlarıyla otururken, zamanında babasının ticaret ortaklarından, aile dostları sayılan Batçıoğlu Haralambos ve Panayot isminde iki Rum yanlarına gelerek Isparta'da Millî Mücadele'nin önderliğini yapan Hafız İbrahim'e: "*Senin tutuğun yol yanlıştır. Türkiye bir daha dirilemez. Yarın Yunan geldiğinde biz*

[11] İzmir'in Türk ordusu tarafından geri alınması sırasında Kara Yorgi ve bazı papazlar halk tarafından parçalanmıştır. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 28.

[12] Nuri Köstüklü, **Aynı eser,** s. 168-169.

Levent Şahverdi Arşivi

senin hayatını, servetini muhafaza edemeyiz" şeklinde azarlayıcı bir hitapta bulunmuşlardı. Hafız İbrahim de bu iki Rum'a; *"-Yunan buraya gelemez maazallah gelirse sizler onu göremezsiniz*" cevabını vermişti. Dost bildikleri Rumların bu davranışından etkilenen Hafız İbrahim Hatıratında; "*Gerçi korkumuz yoktu. Lakin bu memleketin ekmeğini yemiş, suyunu içmiş kimselerin bu kadar açık ihânetine çok müteessir oldum. Halâsımızı, başımıza bir sahib-i halk olunmasını ulu Tanrımdan yalvardım*." şeklindeki ifadesiyle serzenişte bulunuyordu[13]. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra bazı yerli Rumlar gibi bu iki Rum da sınır dışı edilirken; "*Bizi mukaddes Türk sancağından ayırıp mülevves Yunun bayrağına bürümeyiniz*" şeklinde yalvararak Hafız İbrahim'den yardım dilemişlerdi[14].

Yukarıda bahsettiğimiz Kara Yorgi gibi, Ispartalı zengin ve İzmir'le ticari bağlantıları olan başka yerli Rumlar da vardı. Bunlar sanki Yunanlıların eli kolu gibi idiler. En azılıları, Kara Yorgi, Kahyaoğlu Minya, Doktor Alaminyon, Eczacı Bremiye idiler. Bunlardan Minya'nın Latan isminde bir oğlu vardı ve Isparta'da Yunanlılar adına casusluk yapıyor, gizli teşkilatlarının da komite başı idi. Bir gün, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin posta sansürü, İzmir'e giden mektupları incelerken, Latan'ın avcı kıyafetiyle silahlı fotoğrafını ele geçirmişti. Fotoğraf masum görünüyordu ama başta Hafız İbrahim olmak üzere Cemiyet ileri gelenleri bundan büyük manalar çıkarmışlardı. Hafız İbrahim anılarında çıkarılan bu anlamı şöyle açıklıyordu: "*Biz Rumlar burada müsellâhız taarruza geçiniz, Isparta'yı işgal ediniz*." Bunun üzerine Hafız İbrahim, bütün Rum mahallesinin ve adı geçen Rumların özellikle de Latan'ın evinin gözetim altında tutulmasını yoğunlaştırmış bölgedeki gözcü sayısını arttırmıştı. Milislerine ayrı bir emirle, bulduklarında Latan'ı öldürmeleri emrini vermişti. Ancak bir gece sıkıştırılan Latan, kendisini sipere atıp kurtulmuş ve kaçmayı başarmıştı. O hengamede seken bir kurşunla ihtiyar bir Rum kadın ölmüştür[15].

---

[13] Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 33; Nuri Köstüklü, **Aynı eser,** s. 168.

[14] "….Mebuslukla Ankara'ya gittim. Üç sene sonra da elhamd zaferimizi kazanarak vaktiyle beni muâhaze eden bu iki Rum, emsalleriyle hudut haricine sevk oluyorlar. Ve benden istimdât ediyorlar.

Telgrafları. [Bizi mukaddes Türk sancağından ayırıp mülevves Yunan bayrağına bürümeyiniz?] beni himaye edemeyeceğini vaktiyle açık söyleyen bu bedbahtların haline bakınız ? İbret-i ilâhiye böyle zuhur eder?!", Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 33-34.

[15] Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 55-56.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuva-i Milliye'nin Yunanlılara karşı yaptığı mücadelenin desteklenmesi bakımından Isparta önemli bir konumda idi. Bu yüzden cephe gerisinin güvenli olması önemli idi. Cemiyetin sansür görevlileri, Isparta'dan çıkan postaların yanı sıra ticari malları da kontrol ederlerdi. Ticari mallar genellikle Kerim Paşa Hanı'nda kontrol edilir, sakıncalı bir durum görülmezse şehirden çıkışına izin verilirdi. Bu kadar sansüre rağmen Rumlar İzmir ile haberleşmek için her yolu deniyorlardı.

Tahminen, 1920 yılı Ocak ayı sonlarında (20 Ocak 1920)[16], Rum halıcılardan Kahramanoğlu Damiyanos[17], bir balya halıyı sansür ettirmeden İzmir'e kaçırmak istemiş, balyanın yüklendiği araba tesadüfen telefon direğine çarparak kırılmış, halı balyası da düşmüştü. Kerim Paşa Hanı'na getirilen halı balyası kalabalık huzurunda açılmış, kaçırılmak istenen altı balya halının içerisinde bir de Antalya yoluyla İzmir'e ulaştırılmak istenen mektup bulunmuştu. Cemiyet tercümanı Enver Efendi'ye okutulan mektupta:

"*Mehmed Efe bura geldi. Ahâliden zorla para toplamakda, gönderilen asker firâr ediyor. Her gün adamlarımız ahâliye fitil veriyor. Ateş alev alıyor kavlar nerede kaldı. Yüz elli daneyiz hazır fitil bekliyoruz. Mehmed ile (Demirci) Ali'nin (Yörük) arası pek fena! Havfından(korkusundan) bura gelmiştir. Latan hükümetle uyuştu. Üç yüz liraya mal olması ne zarar verir....Daha gelmedi. Anahtarı bu hafta gönderiniz.*"

Bu şekildeki ibarelerde, Isparta Rumlarınca Yunanlılara, yapılan bazı gizli faaliyetlerle ve Demirci Efe ile ilgili bazı bilgiler veriliyordu[18].

Mektup, o sırada Isparta'da bulunan Demirci Mehmet Efe'ye verilince, Efenin özellikle "*Latan hükümetle uyuştu*" sözünü görünce kafası karışmış, bunun ne anlama geldiğini anlamak için Mutasarrıf Talat Beyi ve bazı ileri gelenleri yanına çağırarak olayı anlamaya çalışıyordu. Çünkü Latan Hükümetle anlaştı sözünün muhatabı Mutusarrıf Talat Bey idi ve Demirci ondan şüpheleniyordu. Bu hadise üzerine, Rumlardan 30 kadar şüpheli şa-

---

[16] **BOA, DH.KMS.,** 53-4/29/2. 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyden Dahiliye Nezaretine yazılan ariza.

[17] Hafız İbrahim bu ismi anılarında Kahramanoğlu Yordonaki olarak vermektedir. Bkz. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 57.

[18] 26 Ocak 1920 tarihli Burdur kalem şifresi ile durum Ankara'da Mustafa Kemal'e rapor edilmişti. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 57-58; Ayrıca Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti de konudan haberdar edilmişti. **BOA, DH.KMS.,** 53-4/29/1-4.

Levent Şahverdi Arşivi

hıs tutuklanmıştı. Hatta Efe, Mutaf Hamit Ağaya tutuklananların idam edilmesi için gerekli ipleri getirme görevini vermişti. Hafız İbrahim'in araya girmesiyle tutuklulardan bir kısmı serbest bırakıldı. Suçu sabit bulunan Damiyanos, Demirci Efe'nin kızanları tarafından öldürüldü. Hafız İbrahim anılarında bu olayı şöyle anlatır.

"*Enver Bey mektubu olduğu gibi (tercüme ederek) bana haber vermeden Demici'ye götürüyor. Meali anlaşılınca Mehmet Efe küplere biniyor. [Latan hükümetle uyuşdu] cümlesi zihnini bulandırıyor. Hepimizi telaşa düşürdü. Talat Bey'i ve bazı zevâtı celb ediyor. Rumlardan otuz kadar şüpheli eşhası da dâirenin bodrum katına hapsediyor. İdamları için de Mutaf Hamit Ağa'ya kâfi miktar ip getirtiyor. Balya sahibi Kahramanoğlu Yordanaki kapı önünde diz çökmüş, ölümünü bekliyor. Haber aldım. Acele aşağıya indim. Merdiven önüne geldiğimde iki efenin kalın sopaları arasında Yordan yalvarıyor. Benden şefâ'at umuyor. İki vurmada canını çıkardılar. Demirci'nin yanına girdiğimde -gözleri çanağından çıkmış, kabına sığamıyordu. Hükümet erkânı korku içinde memhû tabiri tekzip ve tevîl ile uğraşıyordu. Rumlar da ölüme hazırlanıyordu. Hepsi ölsünler. Yeter ki memleket sağ olsun! Lâkin Mehmet Efe'yi bilirim. Gözlerini kan bürürse önü alınmaz efelik kanununda idam olanların her şeyleri mübah ve yağma lazımdır. Bu sırada memleket yanlışlıkla zarar ve ızdarâba uğrayacaktır. İsabetsizliğe ve civârımızdaki düşmanlara fırsat vermiş olacağız. Bunları bir lahzada zihnimden geçirdim vehâmetinden ürktüm. Kimse de söz söylemek kudret ve cesareti kalmadığından vazife Nazım Bey'le ikimize düşüyordu. Nazım Bey'e sokuldum. Aman çare arayalım dedim. Demirci'ye yaklaştık. [Latan hükümetle uyuşdu, üç yüz liraya mâl oldu.] Ne demektir? Talat Bey ve arkadaşlarını sıkıştırıyordu. Bu mühim işin fevkalâde salâhiyetli mahkeme ile cezalandırılmasına Efe'yi iknâ ettik.*"

Tutuklanan Rumların bazıları serbest bırakılırken bazıları da derhal hapishaneye sevk edildiler. Bu olay üzerine, 21 Ocak 1920'de, Isparta'daki bütün Rum evleri, kilise ve okulları arama yapılmasına karar verilmiş, bu yolda planlar yapılarak şehirdeki bütün Rum mahalleleri ablukaya alınmış, iki gün boyunca aralıksız ve istisnasız aranmıştı[19].

[19] Nuri Köstüklü, **Aynı Eser,** s. 173; Bayram Kodaman-Hasan Babacan, **Aynı eser,** s. 58-59.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mektup Meselesi" olarak bilinen ve Ankara'da Mustafa Kemal'e ve İstanbul hükümetine kadar devletin bütün yüksek makamlarına intikal eden bu Rum casusluk faaliyeti, adalet önüne çıkarılmış ve suçlular cezalandırılmıştır[20].

Hemen hemen bütün Yunan işgali altındaki ve işgali düşünülen yörelerdeki Rum ahali gibi Isparta'daki yerli Rumlar da Yunanlılar lehine faaliyetlerde bulunmuşlardı. Ancak cepheden uzaklığı ve cephenin her türlü ikmalinin yapıldığı yer olması bakımından Isparta'da güvenlik üst seviyede idi. Öyle ki Denizli'nin işgali tehlikesi karşısında şehirdeki Rum ahalinin Isparta'ya sürgün edilmesi bile bu güven ve emniyetin göstergesiydi. Bu bakımdan, Ispartalı bazı yerli Rumlar şehirdeki Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetlerinde bu güvenli ortamı ve asıl önemlisi, Millî meselelere duyarlı şehir halkını ve Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini göz ardı etmişlerdi. Bunun sonucunda da amaçlarına ulaşamamışlar, zaferin kazanılmasından sonra da büyük bir bölümü Isparta'yı terk etmişler, bir bölümü de Mübadele Yasasıyla Yunanistan'a gönderilmişlerdir.

[20] **BOA, DH.KMS.,** 53-4/29/1-4; Nuri Köstüklü, **Aynı Eser,** s. 173.

Levent Şahverdi Arşivi

İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN İSTANBUL'U RESMEN İŞGALİ VE FAALİYETLERİ

Dr. Ş. Can ERDEM*

ÖZET

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesi asayiş problemine yol açtı. Özellikle müttefik askerleriyle azınlıkların davranışları bu sorunu körükledi; Meskenlere el koyuyorlar, Türklere hakaret ediyorlar, değerli eşyalarını gasp ediyorlardı. Ayrıca halkın, bayrak, ezan gibi kutsal değerlerine de saldırıyorlardı. Posta paketleriyle yurtdışına 'sikke' ve külçeler halinde altın da kaçırıyorlardı.

Bu makale, işgalcilerin İstanbul'un asayişini bozan faaliyetlerini, Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, işgal, asayiş, azınlıklar, İtilâf Devletleri.

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE OFFICIAL OCCUPATION OF İSTANBUL BY THE ALLIES AND THEIR ACTIVITIES

ABSTRACT

The official occupation of İstanbul on 16 March 1920, brought about "public security problem". Especially, behaviours of the soldiers of Allies and the minorities expanded this problem; They were seizing dwellings, insulting to Turks and usurping the valuable things of them. Also they were assaulting the sacred values as flag and azan. Stealing "sikke" and gold abroad by post packets.

This article is aiming to put forth the "public security problem" utilizing from the Ottoman archive documents.

Key Words

İstanbul, Occupation, Public Security, Minorities, Entente States.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul, 16 Mart 1920'de İtilâf Devletleri'nce resmen işgal edilmişti. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, sabah erkenden Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek saat 10'dan itibaren İstanbul'un işgal edileceğini bildirmişlerdi[1]. Notanın ekinde, İstanbul'un Müttefik devletlerin askerî işgali altına alınacağı, Müttefik askerî makamlarının, müttefik yüksek komiserleri namına şehrin işgali için gereken bütün askerî tedbirlerin uygulanmasını sağlayacakları, buna göre; Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgal edileceği, buralardan verilecek emir ve tebligatların kontrol ve sansüre tabi tutulacağı, posta, telgraf ve telefonun kontrol altına alınacağı[2], polisin de sıkı bir kontrole tabi tutulacağı, sükûn, nizam ve asayişin muhafazası için gereken bütün nizamnamelerin düzenleme, duyurma ve uygulamasının işgal kuvvetlerince sağlanacağı vurgulanıyordu[3].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası memurlarından W.S. Edmonds'a göre, "Türklerin akıllarını başlarına getirmek için tek çare İstanbul'un işgal edilmesiydi"[4]. ABD'nin Londra büyükelçisi Davis'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 6 Mart 1920 tarihli bir telgraf işgal kararının aynı tarihte Londra'daki müttefik konferansında alındığını gösteriyordu[5].

Sadrazam Salih Paşa[6] ise verdiği bir karşı notayla işgali protesto ediyor, Anadolu hareketinin idarecileri veya mensupları tarafından yapılmış olan tecavüzleri onaylamadığını da belirtiyordu[7].

---

[1] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** S. 22, ves. 557; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** C. II, Ankara 1994, s. 428; Notada Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kilikya'da meydana gelen hadiselerden ve tecavüzlerden sorumlu olduklarından şüphe edilemeyecek olan 'sözde milliyetçi hareketin'!!! diğer şeflerinin Osmanlı hükûmeti tarafından hoş görülmediğinin belirtilmesi isteniyordu.

[2] **BOA, DH-KMS,** No: 59-1/48, lef 7. (11 Zilkade 1338); Posta ve Telgraf ve Telefon İdaresi iki mitralyözle, İngiliz ordusuna mensup seksen, doksan kişilik bir bölük Hint askeri tarafından işgal edilmişti. Telgraf idaresindeki yabancı kontrolü iki ay sonra had safhaya ulaşmış, bu tarihte, alınan bütün şifre telgrafnamelerin kendilerine teslim edilmesini istemişler ve telgrafnamelerin ait oldukları makamlara kendi karargâhları tarafından teslim edileceğini bildirmişlerdi. **Aynı belge,** lef 5.

[3] Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet,** İstanbul 1957, s. 48-49.

[4] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I, Ankara 1987, s. 205.

[5] Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** İstanbul 2001, s. 81.

[6] Salih Paşa, Osmanlı Senatosunda anayasa konularında ileri sürdüğü görüşlerle tanınmış, "çok ahlâklı" bir insandı, ama Başbakan olacak nitelik ve yetenekten yoksundu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e göre, Salih Paşa, Türk tarihinde en talihsiz sadrazamdı; "karakter gücüne ve yeteneğe sahip olmadığı gibi, uzlaşmanın imkânsız olduğu bir dönemde iktidara gelmişti. Sonyel, **a.g.e.,** s. 205. Ali Fuat'ın (Türkgeldi) anlattığına göre, sadareti zorla kabul etmişti. Sadaret için davet olunduğunu anlayınca ağlamaya başlayarak bunu kabul etmeyeceğini kesinlikle beyan etmiş; Ali Fuat, kabul etmezse iktidara yine Damat Ferit'in getirileceği ve bunun doğuracağı acı sonuçlara değinerek onu ikna etmiş ve zorla Padişahın huzuruna sokmuştu. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** Ankara 1987, s. 257.

[7] Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Londra Konferansı'nın 28 Şubat 1920 tarihli oturumunda artık güçlerini gösterme zamanının geldiğini, 5 Mart'taki oturumda ise Maraş olaylarının büyük devletlerin prestijine leke sürdüğünü öne sürmüştü[8]. Aynı tarihte İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderilen talimat tasarısında, Kilikya'daki Ermeni katliamını önlemek ve suçluları cezalandırmak için hem yerinde hem de İstanbul'da tedbir alınmasına karar verildiği, Kilikya'daki tedbirlerden Fransa'nın sorumlu olacağı, İstanbul'da ise Hükûmet binalarının işgalinin, Sadrazam ile bazı nazırların tutuklanmalarının düşünüldüğü bildirilerek bu konudaki görüşleri soruluyordu[9]. Bununla ilgili olarak İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in 29 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çok gizli ibaresiyle gönderdiği yazıda "direnişi kırmak için İstanbul Hükûmeti nezdinde boş yere teşebbüslerde bulunmaktansa İstanbul'un fiilî olarak işgal edilmesi gerekeceği"[10] bildiriliyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da, Avam kamarasında yaptığı bir konuşmada işgalin habercisi olan şu sözleri söylüyordu; "...Türkiye hükûmeti ve Türk kuvvetleri tarafından mütareke bariz bir surette ihlâl edilmiştir. Pek çok defalar hasmane tecavüzat vaki olmuştur. Payitahtla Anadolu'daki Kuvâ-yi Milliye arasında suret-i daimede esliha ve kuvâ-yı müselleha nakledilmiştir. Türk zabitanı sokaklarda öyle bir tavır takınmışlardır ki bu ancak amirlerinden telakki eyledikleri emrin neticesi olabilir"[11]. Yine Lord Curzon'a göre, Türklerin özellikle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde giderek büyüyen Kuvâ-yi Milliye hareketinin İngilizlere kafa tutan tavrı İstanbul'un işgaline sebep olmuştu ve İstanbul'un işgali müttefiklerin kararlılığının ve gücünün ispatı olacaktı[12].

Lord Curzon bunları aldığı istihbarat raporlarına dayanarak söylüyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, 1 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu bilgiye dayanarak Maraş bölgesindeki Fransız güçlerine saldıran Milliyetçi

---

[8] Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri,** Ankara 1994, s. 64.
[9] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),** C. 1, Ankara 1992, s. 410.
[10] **Aynı yer,** s. 411.
[11] **Alemdar,** 15 Mart 1336, No: 453-2753.
[12] Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali Ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII, S. 53 (Temmuz 2002), s. 361.

Levent Şahverdi Arşivi

milis gücüne silah ve mermileri Osmanlı Harbiye Nezareti ile Osmanlı kolordu ve tümen komutanlarının sağladığını bildiriyordu[13]. Fransız basınının bile, Kilikya'da Ermenilerin katledildiği yolundaki İngiliz propagandalarına ihtiyatla yaklaştığı, gerçekte İngiltere'nin Türklere gözdağı vermek istediği, İstanbul'un işgalinin hiç bir fayda sağlamayacağı, Fransız kamuoyunun işgali sanki Fransa'ya karşı girişilmiş gibi gördüğü de gerçekti[14].

İngiltere ile Fransa arasındaki nüfuz mücadelesinde İngilizler bir adım öne geçmişler hatta Fransızların meşhur Generali d'Esperey, İngilizlerin şikâyetleri sonucunda Fransız hükümeti tarafından görevden alınmış yerine 5 Nisan'da General Nayral de Bourgon atanmıştı[15]. d'Esperey, General Wilson'un komutası altındaki Müttefik Kolordu'dan 122. Fransız Tümenini ve ayrıca iki taburu ayırıp kendi komutası altına almıştı. O, Fransız askerlerinin, müttefik olsa bile, yabancı bir komuta altında olmalarını istemiyordu. Türk basınına verdiği bir demeçte de, Yüksek Konsey'in Fransız görüşünü benimseyerek, Türklerin İstanbul'da kalmalarına karar verdiğini söylemişti[16]. Fransız Yüksek Komiseri Defrance'a gönderilen de Robeck ve Wilson ile birlikte çalışılması emrini de reddeden d'Esperey, askerî operasyonu kendisinin yönetmesini istemiş ancak İngiliz Generali Milne'den, "Hükümetimin talimatına göre İstanbul'da harekâtta bulunmak için hiç kimseden emir telâkki edemem"[17] cevabını almıştı.

İşgal, Panislamist eğilimlerin ve giderek güçlenen bolşevik yayılmacılığının bölgesel çıkarlarını tehdit edici boyutlara ulaştığına ve tüm bu olumsuz gelişmeleri İstanbul'dan kontrol ve denetim altına alabileceğine inanan İngilizler'in plânı da olabilirdi[18]. Misâk-ı Millî'nin ilânı ve Maraş olayları görünür sebepler olmaktan başka bir anlam ifade etmiyordu[19].

---

[13] Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,** Ankara 1995, s. 67.

[14] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu,** Ankara 1988, s. 96, 97, 99.

[15] Türkmen, ***a.g.m.*,** s. 363.

[16] Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul,** İstanbul 1994, s. 101.

[17] Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,** Ankara 1991, s. 227.

[18] Ünsal Yavuz, "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", **Belleten,** LVI, S. 217 (Aralık 1992), s. 984.

[19] **Gösterilen yer,** Yazar, "İstanbul'un işgalinde Ulusal Ant geçerli etken olmadığı gibi, Maraş olaylarının ise, İngiliz diplomasisinin, işgal kararını bağlaşıkları ile birlikte alabilmek için görüşme masasına getirerek, işgalin hazırlayıcısı olan gerçek nedenleri gizlemekte ustaca kullandıkları bir politik araç olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır" demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmet gazetelerde yayınlanan resmî tebliğinde ise işgalin geçici olduğunu, İtilâf Devletleri'nin niyetinin saltanat makamının nüfûzunu kırmak değil aksine o nüfûzu desteklemek ve sağlamlaştırmak olduğu, Türklerin İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği fakat karışıklıklar ve öldürme gibi olaylar olursa bu kararın değişeceğini, bu nazik zamanda herkesin kendi işine gücüne bakarak Osmanlı Devletinin enkazından yeni bir Türkiye ortaya çıkarmak için son bir ümidi cinnetleri ile mahvetmek isteyenlerin aldatmalarına kapılınmaması ve saltanat makamının emirlerine uyulması isteniyordu. Müttefik Kuvvetler Komutanı General Wilson da 'İstanbul Ahalisine' başlığıyla yayınlanan bildirisinde izinsiz silah taşımanın kesinlikle yasaklandığı, sekiz santimden uzun bıçak ve hançerlerin silah sayılacağı, her türlü toplantının kesinlikle yasak olduğu ve bu emirlere uymayanların Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilerek idamla cezalandırılacaklarını belirtiyordu. Yine işgalcilerin bir duyurusu, İtilaf Devletlerinin Galata'daki pasaport dairesinden vize almadan Anadolufeneri-Pendik hattından öteye seyahat etmenin yasak olduğunu bildiriyordu[20].

Bosphore gazetesinde, "Hareket-i Milliye ve Müttefikler" başlıklı yazıda İngiltere, Fransa, İtalya Yüksek Komiserlerinin dünkü beyannamesinin müttefiklerin millî hareket hakkındaki hissiyatının açık bir belirtisi olduğu ifade ediliyordu. Mustafa Kemal'in itibarını kaybettiği ve en kör taraftarlarının da artık gerçeği anlamaları gerektiğine dikkat çekilerek; " Ah! Eğer Türkler mütarekeden sonra olsa bile hulûs ve samimiyet ile akıl ve mantığa rücû etseler idi elyevm vaziyet ne kadar başka türlü olacak idi" denilerek hayıflanılıyordu[21]. *Orient News* gazetesine göre de Anadolu hareketi, İttihat ve Terakki komitesinin halefleri tarafından idare ediliyordu ve bu teşkilat önderlerinin Bolşeviklerle de temasta bulunduklarına asla şüphe yoktu. Bunların takip ettikleri siyaset anarşi ihdas etmek ve müttefikler aleyhinde ihtilâl çıkarmaktı. *Fransızca İstanbul* gazetesi de İstanbul'un işgaline İttihatçıların neden olduğunu yazıyor ve şu yorumu yapıyordu; "Türkiye Harb-i Umumi'ye iştirakına ve Enver ile Talat'ın cinnetine rağmen yaşayabilir. Fakat bu, takip edeceği hatt-ı harekete bağlıdır. Eğer Anado-

[20] **Alemdar,** 17 Mart 1336, No: 455-2755.
[21] **Alemdar,** 18 Mart 1336, No: 456-2756.

Levent Şahverdi Arşivi

lu'da hristiyanların katliamı, İtilâf askerlerine karşı tecavüzat ve yolsuzluklar devam eyleyecek olur ise, bunların failleri hasta adamın seng-i mezarına "Türkiye ölmüştür" kitabesini yazacaklardır"[22].

İngiliz basınında çıkan haberler de İngiliz kamuoyuna işgal gerekçelerini bildiriyordu. İşgalin sorumluluğu adeta günah keçisi yapılan İttihat ve Terakki'ye yükleniyor; "Millî organizasyona başlayan bu adi adamlar (M. Kemal ve arkadaşları) ne hükûmete ne de sultana itaat etmiyorlar. Kendi halkının ızdırabına sebep oluyorlar. İstanbul Üniversitesi konferansları da bu hareketi artırdı. İstanbul'un Türklerde kalacağını söyledik. Hristiyanlara saldırmayın, olay çıkartmayın dedik, fakat dinlemediler. En sonunda işgal zorunda kaldık"[23] denilerek işgal haklı gösterilmeye çalışılıyordu.

İşgal harekâtı gece yarısından sonra başlamıştı[24]. Sabah saat 10'a kadar işgali planlanan yerlerin çoğu işgal edilmiş, tutuklanacak kimselerin bir çoğu tutuklanmış, sıkıyönetim ilân edilmiş bulunuyordu. 16 Mart sabahı erken saatlerde yapılan tutuklamalar tutuklunun evine korku salacak şekilde yapılıyor, bu kimseler gecelik kıyafetleriyle götürülüyorlardı. Fransız Yüksek Komiseri Defrance da İngilizlerin işgali büyük bir çalımla yürüttüklerini söylemişti[25].

İşgal edilen yerlerden birisi de Şehzadebaşı'ndaki mızıka karakoluydu. Buraya yapılan baskın sırasında çatışma çıkmış ve 5 Osmanlı askeri ölmüş 9 veya 12 kadarı da yaralanmıştı. Bir İngiliz askeri ölmüş, bir subay yaralanmıştı. Osmanlı askerlerinin bazıları yataklarında süngülenerek öldürülmüşlerdi. Burası yalnızca mızıka karakolu değil, aynı zamanda 10. Kafkas Tümeninin karargâhıydı. İngilizlerin burayı basmalarının nedeni de Tümen Komutanı Yarbay Kemalettin Sami Beyi tutuklamak üzere aramalarıydı. Ancak onu bulamadılar[26]. İngilizler Meclisi de basmışlar başta Rauf (Or-

---

[22] **Alemdar,** 19 Mart 1336, No: 457-2757.

[23] Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV, S. 12 (Temmuz 1988), s. 623, 624.

[24] İşgale en çok sevinenlerin başında Ermeni ve Rum azınlıklar geliyordu. Azınlıkların işgal karşısındaki tutumları için bkz. Stefanos Yerasimos, **İstanbul 1914-1923,** İstanbul 1996, s. 134-144.

[25] Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet,** (1919-1920), İstanbul 1992, s. 404-405, 410.

[26] **Aynı yer,** s. 406-407; Yazar, karşılıklı çatışma durumunun, bir kısım askerlerimizin, söylendiği gibi, yatakta öldürülmüş oldukları gerçeğini değiştirmediğini de belirtmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye* yazarlarından Arif Oruç da 17 Haziran 1920'de yazdığı yazıda bu acıklı olayı dokunaklı bir şekilde hi-

Levent Şahverdi Arşivi

bay) ve Kara Vasıf Beyler olmak üzere birçok kişiyi tutuklayarak Malta'ya sürmüşlerdi[27].

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgal edilmesine ve Meclis'in basılmasına çok sert tepki göstermiş ve Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanmalarını emretmişti. Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson bunların başında gelmekteydi[28]. İşgali protesto etmek amacıyla gönderdiği yazıda da İstanbul'un İtilâf Devletleri'ne mensup askerî kuvvetler tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş olmasını, "Millet-i Osmaniyenin hakimiyet ve hürriyet-i siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne bahasına olursa olsun, müdafaa etmeğe azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asr-ı medeniyet ve insaniyetinin mukaddes addettiği bütün esasata, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün cemiyat-ı beşeriyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren vicdan-ı umumi-i beşere racidir"[29] şeklinde nitelendirmişti. Yine Mustafa Kemal Paşanın Karabekir'e, "bu telgrafı bir dakika tehîr eden hain-i vatandır" ibaresiyle çektiği telgrafta "Geyve Boğazı'nın işgali ve demiryolu köprüsünün tahribi, Geyve, Ankara, Pozantı mıntıkasındaki demiryolu hat ve malzemesine el koymak üzere hat boyundaki İtilaf kuvvetlerinin silahlarının alınarak tutuklanmaları, Konya'da Anadolu hat komiser yardımcısının derhal demiryollarına el koyması ve emrine uymayan memurları cezalandırması, İstanbul ile tel hatlarının çoğu Geyve'den geçtiğinden, Geyve santralinin askerlerce derhal işgal"[30] edilmesini bildirerek karşı önlemlerini almıştı.

---

kâye etmişti. Yaralı bir askerle konuşmanın nakledildiği yazı şöyle bitiyordu; "Zavallı gencin süngü şerhalarından kan öbeklenen göğsü kabardı. Yavaşça göz kapaklarını indirdi. -Yanıyorum efendi. İngiliz etti bunu... Ve sonra tebessüm etmeye çalışarak kanlı elini Anadolu'ya doğru uzattı: -Ninemin yaşlı gözleri yollara bakar. Ona da deyin ki... Bir saniye için koğuş sakinleşti. -Ona da deyin ki, Nasuh adlı oğlunu, İngilizler yatakta süngüledi..." **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal,** Ankara 1992, s. 147.

[27] Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** Ankara 1985, s. 160-175.

[28] Aynı yer, s. 176; Yazar, İstanbul'un işgal edildiği haberini alarak Kâzım Karabekir Paşa'nın yanına gelen Erzurum Valisi Reşit Beyin korku içinde "Acaba Rawlinson da şimdi Erzurum telgrafhanesini işgal ile haberleşmeyi kontrol altına alırsa, ne yaparız?" dediğinden bahsederek, Vali'nin, Erzurum'da 15 bin kişilik kolorduya bir İngiliz yarbayının tek başına meydan okuyarak telgrafhaneye el koyabileceğini düşünebildiğini belirterek Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir yılgınlık hâli içerisinde bulunulan bir ortamda tutuklama emirlerini verdiğine dikkat çekmektedir.

[29] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. I, Ankara 1986, s. 556.

[30] Akşin, **a.g.e.,** s. 425.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da giriştikleri keyfî uygulamalar, Avrupalıların Türklere hangi gözle baktıklarını göstermesi açısından kayda değerdir. İnsanı hayrete düşüren faaliyetlerini pervasızca yürütmekten çekinmiyorlardı.

Sükûn, nizam ve asayişi sağlamak bahanesiyle İstanbul'u işgal edenler, bizzat düzensizlik ve asayişsizliğin kaynağı haline geleceklerdi. İşgali gerçekleştirdikleri sırada Galata köprüsü muhafaza memurlarından Şuayip Efendi'nin Fransız askerleri tarafından öldürülmesi[31], daha şehri ilk işgal ettikleri gün arabasına bindikleri bir arabacıyı döverek arabadan atan beş İngiliz askerinin[32] davranışı ileride yaşanacakların da işaretiydi. Çamlıca gibi şehre hakim tepelere mitralyöz ve makineli tüfekler yerleştirip[33], gayr-i müslim unsurların şikâyetleri sonucunda müslüman halkın evlerinde aramalar yaparak silah bulunan ev sahiplerini tutuklayan İngilizlerin[34] niyetinin pek de halisane olmadığı anlaşılıyordu. Meskûn olduğunu bildikleri yerlerde bile askerî manevra ve top atışı yapmaktan çekinmeyen İngilizler[35], müslüman Türklere karşı İngiliz askerlerinin gerçekleştirmiş olduğu saldırılara dair izahat vermekten dahi kaçınıyorlardı[36].

Gayr-i müslim unsurların bu gibi şikâyet ve isteklerini yerine getirmede pek istekli olduklarını gördüğümüz işgalcilere, azınlıklara mensup kişilerin yardımcı olmaları da sık rastlanan olaylardandı. Kartal'da birçok evde arama yapan İngiliz müfrezeleri Kartal bölük kumandanı İzzet Bey'in evini dahi aramaktan çekinmemiş, iki tabancasına da el koymuştu[37]. Bu arama sırasında İzzet Bey evden yüz metre uzakta tutulmuş ve İngiliz elbisesi giymiş iki Ermeni ve bir sivil Türk'le bazı Hint askerleri de hazır bulunmuştu[38].

---

[31] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 39/47, lef 2. (9 Şaban 1338); İşgal gecesi Galata köprüsü altında telgraf tellerinin korunması için nöbet tutmakta olan 15. Nakliye bölüğü askerlerinden Jakob Javel'in üç defa durmasını ihtar ettiği halde durmayan Şuayip Efendi'yi öldürdüğü anlaşılıyordu. Yapılan soruşturma sonucunda Şuayip Efendi'nin üzerinde yalnız 'Köprü Muhafızı' yazılı ceketi olduğu, yabancı askerlerin işgal dolayısıyla saat 24'de geldikleri, bu gibi memurların yabancı askerler tarafından tanınmadığı Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bildiriliyordu. *Aynı belge*, lef 1.

[32] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 35/42. (26 Cemâziyelâhir 1338)

[33] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 35/43. (26 Cemâziyelâhir 1338)

[34] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 36/32. (7 Receb 1338); Gayr-i müslimler, dörtyüz kişilik bir İslam çetesinin Fener'e gelerek köyün gayr-i müslim ahalisini katl ve evlerini yakacakları şeklinde şikâyette bulunmuşlardı.

[35] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 36/39. (8 Receb 1338)

[36] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 36/40, lef 2. (8 Receb 1338)

[37] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 37/13. (16 Receb 1338)

[38] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 38/7, lef 2. (21 Receb 1338)

Levent Şahverdi Arşivi

Yeşilköy'de uçaklara tahsis edilmiş olan alanı korumakla görevli Senegalli Fransız nöbetçi askerinin durmasını ihtar ettiği fakat dil bilmediği için anlamayıp durmayan Mustafa adlı kişi açılan ateş sonucu ölmüştü[39]. Fransız Fevkalade Komiserliği nezdinde yapılan girişimde, nöbetçilerin uçaklara tahsis edilmiş bu alana kimseyi sokmamak hususunda kesin emir aldıkları, emirleri yerine getirmelerinin tabiî olduğu bildirilerek, Osmanlı teb'ası nöbetçilerin ihtarına uydukları ve saklanmak veya yere yatmak suretiyle yasaklanmış bölgeden geçmeye çalışmadıkça bu gibi durumların tekrarlanmayacağı yolunda cevap alınmıştı[40]. İşgalcilerin nezdinde müslüman Türklerin hayatının kıymet-i harbiyesi bulunmuyordu.

Kendi aralarında ettikleri kavgalarla da şehrin asayişini ihlâl eden işgalciler[41], halkın mal ve ırzına saldırmaktan da geri durmuyorlardı. 17 Mayıs 1920 tarihinde İngiliz polis memurlarından biri İçerenköy'de kasaplık yapan bir Türk'ün kapısını kırarak evine girmiş ve karısına saldırmış, feryatlar üzerine yetişen komşuların İçerenköy Jandarma karakoluna haber vermeleriyle, karakol kumandanı beraberinde bir askerle gelerek İngiliz polisin silahını almış ve tutuklayarak İngiliz Polis Kumandanlığına teslim etmişti[42].

Silâh bulunduran ve taşıyanlara karşı tahammül göstermeyen işgalciler, İçerenköy, Bostancı, Sahrayı Cedîd, Kısıklı mevkileri reji muhafaza memurlarına verilen silah vesikalarının İngiliz kumandanlığınca da tasdik edilmesini istiyorlardı[43]. Yaptıkları aramalarda yalnızca silah ve cephaneyi değil işlerine gelen birtakım eşyaları da çuvallara doldurup götürmekten[44] çekinmeyen işgalcilerin, Tuzla'da halkın bayram münasebetiyle silah atması nedeniyle yaptıkları aramalarda silâh ve mavzerlere el koymaktan başka, çorap, mendil, havlu gibi eşyalarla ziynet altınlarını da aldıkları görülüyordu[45]. Üsküdar Bulgurlu'da Hüseyin Ağaya ait ağıla gelen beş silah-

[39] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 36/64, lef 1. (14 Receb 1338)
[40] Aynı belge, lef 2.
[41] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 38/27. (25 Receb 1338); Beyoğlu'nda gezen üç sarhoş İngiliz askerine müdahale eden İngiliz polisleri ile aralarında çıkan kavgada kurşun ve kasaturayla yaralanmalar olmuş, yaralılar İngiliz hastanesine nakledilmişlerdi.
[42] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 40/74. (29 Şaban 1338)
[43] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 41/9. (3 Ramazan 1338)
[44] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 41/34. (12 Ramazan 1338)
[45] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 42/16. (6 Şevval 1338)

Levent Şahverdi Arşivi

lı İngiliz askerinin tehditle yedi Osmanlı altın lirası, yedi gümüş çeyreği ve beş adet yüz kuruşluk kağıt parayı, bir gümüş saati ve bir tabancayı gaspetmeleri de[46] sıradan bir olaydı. Yabancı askerlerin yollarda ne görseler avuçlayıp ceplerine atmak gibi alışkanlıkları da vardı. İşportacıların arabalarını dağıtıp, kahkahalarla karışık küfürler savuruyorlardı[47]. Resmen yağmacılık yapıyorlardı.

İngiliz askerlerinin Ümraniye'de ezan okuyan bir müezzine ateş açmaları da[48] dinî hoşgörülerinin seviyesini gösteriyordu. Gerekçe gösterilmeden tutuklamalar yapılıyor[49], Kuvâ-yi Milliye'ye katılmalarından endişe edilen subaylar da bundan nasiplerini alıyorlardı[50]. Kartal Bölük Kumandan vekili Haydar Efendi ile kaza kaymakamı Hamid Bey'in İngilizler tarafından tutuklanıp hapsedildikten 12 saat sonra serbest bırakılmaları fakat tekrar tutuklanarak Dersaadet'e sevkolunmaları[51] da keyfî uygulamalara bir örnek teşkil ediyordu. Bir yandan asayişin sağlanması için Osmanlı makamlarından talepte bulunan, öte yandan Jandarma karakollarını kuşatıp silahlarına el koydukları askerleri görevlerini yapmaktan alıkoyan İngilizlerin[52], iyi niyetli olmadıkları açıktı.

3 Temmuz 1920'de Çubuklu'ya çıkarılan 800 kişilik bir Yunan müfrezesi iki gün önce Beykoz'a çıkmış olan tahminî 3000 kişilik İngiliz askerleriyle birlikte Dudullu'da İngiliz mıntıkasına taarruz eden Kuvâ-yi Milliye'ye karşı savaşıyordu[53]. İstanbul'daki müslüman halkın Rum azınlığa karşı hazırlandıkları bahanesiyle Yunanlılar tarafından Rumlara 3000 silah dağıtılması[54] da Yunanlıların İstanbul üzerindeki emellerinden vazgeçme-

---

[46] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 43/1. (18 Şevval 1338)
[47] Malik Aksel, **İstanbul'un Ortası,** Ankara 1977, s. 137.
[48] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 42/43, lef 2. (11 Şevval 1338)
[49] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 42/60. (16 Şevval 1338); 3 Temmuz 1920'de İstanbul valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Kartal kazası kaymakamının bilinmeyen sebeplerden dolayı İngilizler tarafından tutuklandığı bildiriliyordu.
[50] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 42/71, lef 1. (7 Şevval 1338); Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan yazıda, Maltepe Tayyare Endaht Mektebi zabitanının evleri ve üzerleri arandıktan sonra İngiliz ordusundaki Hint askerleri tarafından tutuklanmalarının bu zabitlerin Kuvâ-yi Milliye'ye katılarak kendileri aleyhinde bir harekette bulunmalarını önlemek amacı taşıdığı bildiriliyordu.
[51] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 43/7, lef 1. (18 Şevval 1338)
[52] **BOA,** DH-KMS, No: 50-3/35, lef 11. (22 Receb 1338)
[53] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 43/10. (19 Şevval 1338)
[54] **BOA,** DH-KMS, No: 49-2/74, lef 1. (13 Rebiyülâhir 1339)

Levent Şahverdi Arşivi

yeceklerine işaret ediyordu. İstanbul'dan başka Trakya üzerinde de hak iddia ettiklerinin bir göstergesi de, Sirkeci istasyonundan Edirne'ye giden tren yolcularının seyahat vesikaları Fransız zabıtasınca vize edildiği halde, 29 Haziran 1920 tarihinden beri Yunan konsolosluğundan da vize alınmasının şart koşulmuş olmasıydı[55].

Asayişi sağlamak bir yana aksine asayişsizliğe davetiye çıkaran işgalcilerin uygulamaları sosyal hayatı da olumsuz yönde etkiliyordu. İşgal kuvvetleri yoğunlukla Beyoğlu bölgesinde olmak üzere kışla, yabancı okul, hastane gibi kurumlarla bazı otel ve özel binalara hukuk dışı yollarla yerleşmişlerdi. Üst düzey İtilâf yetkilileri ve subaylar, beğendikleri bazı özel meskenleri zorla tahliye ettirerek kendileri oturmuşlardı[56]. Bu uygulamalar neticesinde mesken sıkıntısı had safhaya ulaşmış, "Ey gaddar ev sahipleri" başlığıyla ilanların bile dağıtılmasına yolaçmıştır. İlanlarda, bundan sonra sahip oldukları evleri kiraya vermek hususunda gaddarane davranacak olanların teşkil edilen komite tarafından evleri yakılarak kendilerinin de meskensiz bırakılacakları ihtar ediliyordu[57].

İtalya'dan gelecek olan askerî kuvvetler için Sanayi-i Nefise mektebiyle Sıhhiye müzesinin bir an evvel boşaltılması, Millî Ta'lim ve Terbiye Cemiyetine ait binanın da polis tarafından sahibi buldurularak anahtarının aldırılmasının sağlanması aksi takdirde Saraçhane anbarının işgal edileceği yolundaki 27 Nisan 1920 tarihli Sadaret tezkeresi[58] de manidardı. Sıhhiye müzesine ait eşyalar nakledilecek başka yer olmadığından müdüriyet binasının bir odasına konulmuş[59], Sanayi-i Nefise mektebinin de Eczacı ve Dişçi mekteplerine nakledilmesi kararlaştırılmıştı[60]. İşgalcilerin mektepleri ve müze gibi yerleri işgal etmeleri kamu düzenini de bozuyor, olağanüstü şartlar nedeniyle zaten doğru dürüst yapılamayan eğitim ve öğretimin aksamasına yolaçıyordu.

---

[55] **BOA,** DH-KMS, No: 59-1/40, lef 2. (16 Şevval 1338)

[56] Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu,** Ankara 1998, s. 4; Eserde, 'Kamuya ve Kişilere Ait Binaların İşgali' s. 11-18 başlıklı bölümde İtilaf Devletlerinin sözkonusu binaları işgal ederken sergiledikleri keyfî davranışlar belgelerle ortaya konulmaktadır.

[57] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 44/88. (27 Zilkade 1338)

[58] **BOA,** DH-KMS, No: 49-2/72, lef 10. (10 Şaban 1338)

[59] **Aynı belge,** lef 11.

[60] **Aynı belge,** lef 14. İtilaf kuvvetlerinin bu keyfî mesken işgallerinin hanedan mensuplarına kadar ileri götürüldüğüne dair ayrıntılı bilgi için bkz. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 175-176.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz askerî kıtasına ait telefon tellerini kesmek maddesinden yargılanan ve ağır hizmette istihdam edilmek suretiyle İngiliz Divan-ı Harbince altı ay mahkumiyetine karar verilen Yakacıklı Muhammed Hakkı Bostancı hapishanesine gönderilirken[61], ellerinde Polis Müdüriyet-i Umumiyesince tasdik edilmiş İngiliz belgeleri olan gayr-i müslimler de işgalcilerle işbirliği yapıyorlardı[62].

Kartal'ın Soğanlık köyünde hırsızlık, yaralama ve öldürme suçlarını işleyen iki İngiliz askeri idamla cezalandırılmışlardı. İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı bu cezaları onaylamış ancak birini müebbed hapse çevirmişti[63]. Anlaşılan hırsızlık, gasp, ırza tecavüz gibi suçları görmezden gelen İngilizler örtbas edilemeyecek bu gibi durumlarda ceza vermekten kaçamıyordu.

İşgalcilerin, Osmanlı askerî kıtalarından çeşitli tarihlerde aldıkları silahların mühim bir miktarını Kağıthane'de Terkos Su Şirketi Kumpanyasına ait fabrikanın içi ve dışındaki kuyulara atmış olması[64] bu silahların az da olsa bir gün kendilerine karşı kullanılabileceği ihtimalinden ne denli çekindiklerini gösteriyordu.

İşgalcilerin ve başta İngilizlerin Türklere karşı bu katı tavrı Yunanlılara da cesaret veriyordu. Kadıköy'de ailesiyle birlikte seyahat eden Rüsûmat memuru Süleyman Efendi'nin üç Yunan askeri tarafından elleri bağlandıktan sonra gözü önünde ailesine tecavüz edilmesi hatta, "Yalnız sana değil Kadıköy'deki memurlarınıza da aynı muameleyi yapacağız. Defolun buradan gidin; biz sizi birden öldürmeyeceğiz. Her gün birer parçanızı kesmek suretiyle öldüreceğiz"[65] şeklinde tehditler savurmaları durumun vahametini gözler önüne seriyordu. İngilizlerin Rumların ihbar ettiği evlerde aramalar yapmaları[66] tepki topluyor, azınlıkların işgalcilerle işbirliği yapması hoş

---

[61] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 46/8, lef 1. (6 Muharrem 1339)

[62] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 46/20, lef 2. (13 Muharrem 1339); Elinde bir İngiliz belgesi olan ve tercümanlık yapan Filipos adlı Ermeni tercümanın, Maltepe karakol kumandanı ile eşraftan dört kişinin tutuklanmalarına öncülük ettiği anlaşılıyordu.

[63] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 49/44, lef 1. (20 Rebiyülâhir 1339)

[64] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 51/39, lef 1. (22 Cemâziyelâhir 1339)

[65] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 53/11, lef 3. (5 Şaban 1339)

[66] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 53/37, lef 14. (22 Şaban 1339); Belgede şöyle deniyordu; 'sırf Fener Rumlarının eser-i teşvikatı üzerine mükerreren bu yolda icra-yı taharriyatta bulunulması ma'sum ve bî-günah olan ahali-i İslamiye üzerinde pek fena tesîr hâsıl eylemekte ve istirahat-ı umumiyeyi de selb etmekte olmasına binaen...'

Levent Şahverdi Arşivi

karşılanmıyordu. İşgalden önce, 7 Eylül 1919'da İstanbul'a sahip olmak amacıyla "İstanbul Rum Mebusları" adı altında 40 kişilik bir Rum parlamentosu oluşturan, gönüllü olarak Yunan ordusuna katılan, çeteler kurarak müslüman halka, hatta karakollara saldıran Rum azınlığın[67] işgalcilerle işbirliği yapması hiç de şaşırtıcı değildi.

Tuzla'da bir Yunan subayı ezan okuyan müezzine ateş ediyor, Yunanlıların mukaddesat-ı İslamiye'ye hücum ve hakaretleri[68] ayyuka çıkıyordu. Müslüman halka saldırarak yaralayan, feslerini yere atarak çiğneyen birtakım Yunan askerlerinin bölüklerinden firar etmiş oldukları anlaşılıyordu[69].

İngilizlerin Gebze'de kendilerine silah çekeceği korkusuyla bir çobanı dahi tutuklamaları[70] tam bir işgalci psikolojisi içinde olduklarını gösteriyordu. Yunan Bahriye subaylarından Malamatini Dimitri'nin Maltepe'de cadde üzerinde havaya ateş açıp kendisine müdahale etmek isteyen polislere de saldırmasından[71] sonra götürüldüğü karakoldan kendisine İngiliz polisi süsü veren birisi tarafından çıkarılmak istenmesi[72], daha önce İngilizlerin bu nevi müdahaleleriyle suç işlemiş olan azınlıkların ve başkalarının karakollardan alınıp serbest bırakıldıklarının da deliliydi. İngiliz himayesinde olmak her türlü tehlikeye karşı bir zırh vazifesi görüyordu. Zincirlikuyuda Bahçıvan Kanber Ağanın evini basan İngiliz jandarmalarıyla yanlarındaki büyük ihtimalle azınlıklara mensup tercümanları[73], Topçular mahallesinde oturan askeriyeden emekli Mustafa Beyin evini basarak iki tabanca ve mermilere el koyanların İngiliz elbisesi giymiş olmaları[74], hatta ve hatta içki içip din ve devlet aleyhine konuşan ve İngiliz istihbarat memurları olduklarını söyleyen ve İngilizlerle bir ilgileri olmadığı anlaşılan Cemal ve Muzaffer adlı kişilerin varlığı[75], hemen herkesin bu zırhtan yararlanmak istediğine işaret ediyordu.

---

[67] Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de Yunanistan Ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri Ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", **Askerî Tarih Bülteni,** S. 40, (Şubat 1996), s. 3, 6, 7.

[68] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 53/80, lef 2. (23 Ramazan 1339)

[69] **BOA,** DH-KMS, No: 60-1/81, lef 7. (20 Receb 1339)

[70] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 55/22, lef 3. (19 Zilkade 1339)

[71] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/41. (17 Muharrem 1340)

[72] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/44. (17 Muharrem 1340)

[73] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/55, lef 1. (22 Muharrem 1340)

[74] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/65. (28 Muharrem 1340)

[75] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/72. (1 Safer 1340)

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler hemen her işe karışıyordu. İngiliz 84. Fırka Kumandanlığı Üsküdar Jandarma taburuna mıntıkadaki asayişin temininde gösterdiği başarı dolayısıyla teşekkür yazısı yazıyor[76], Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Bey de adeta amirlerinden takdir almış bir memur gibi bunu Dahiliye Nezareti'ne bildirirken, "ben de ayrıca takdir ve teşekkürlerimi sundum"[77] diyordu.

Gebze'de, içlerinde iki de kadın bulunan 23 Rum'un Amasya ve Samsun ahalisinden olup, o taraflardaki Rum ahalinin tehcirinden korkarak İstanbul'a iltica ettikleri ve Kuvâ-yi Milliye'ye mensup olduklarını zannederek jandarma ile çarpıştıkları için cezalandırılmalarının uygun olmadığı şeklindeki İngilizlerin telkini de[78] işgal İstanbulu'ndan ilginç bir diğer kesitti.

Rumların babasına götüreceği yolunda kandırdıkları bir genç kızı Büyükada'daki Rum yetimhanesine götürmelerine İngiliz polislerinin de yardımcı olması[79] gayri müslimleri hemen her koşulda koruyup kollamak hususunda pek istekli olduklarını tespit etmiş olduğumuz İngilizlerin karıştığı bir başka olaydı. Asayişi bozanlar, işgalcilere sempati ile bakanlar olunca yakalanıp cezalandırılmaları da mümkün olmuyordu. Ancak siyasî mülâhazalarla Malta'ya sürülmüş olan kişilerden bazıları firar edince, bulundukları takdirde derhal tutuklanmaları istenebiliyordu[80].

Gebze'de Jandarma ile çatışan Rumlar cezalandırılamazken, bölgedeki Yunan kıtaları müslümanların emvalini Rumlarla müştereken gasp ve karşı çıkanları kadınlara varıncaya kadar sopalarla döverek süngüyle tehdit ediyor, Yunan asker ve subaylarına selam durmaya zorluyorlardı[81]. Yunan askerleri caddelerde yüksek sesle "Ayasofya'yı alacağız, Türkleri kovacağız" diye şarkılar söylüyor[82] bu da müslüman halkın duygularını incitiyordu. İşgalci askerler arasında meydana gelen çatışmalar da, şehirdeki müslüman nüfus arasında yaralanmalara hatta ölümlere yol açabiliyordu[83].

---

[76] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 56/95, lef 2. (12 Safer 1340)
[77] **Aynı belge,** lef 1.
[78] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 57/77, lef 6. (15 Rebiyülevvel 1340)
[79] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 57/81, lef 2. (21 Rebiyülevvel 1340)
[80] **BOA,** DH-KMS, No: 61-2/22, lef 2. (12 Muharrem 1340)
[81] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 58/20. (9 Rebiyülâhir 1340)
[82] **BOA,** DH-KMS, No: 60-3/4, lef 2. (5 Zilhicce 1339)
[83] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 62/76. (17 Zilhicce 1340)

Levent Şahverdi Arşivi

Taksim'de, eski topçu kışlasındaki stadyumda yapılan spor müsabakaları dolayısıyla binaya asılmış olan iki Osmanlı sancağının İngiliz ordusuna mensup resmî elbiseli iki asker tarafından çekilip kopartılması ve hakaret edilerek yere atılması gibi olaylar da[84], işgalcilerin Türklüğe bakış açılarını yansıtıyordu.

İtilâf Devletleri memurlarının posta paketleriyle yurt dışına sikke ve külçeler halinde altın kaçırmalarıysa[85] sahip oldukları sömürgeci zihniyetin maddî çıkar sağlamak hususunda ne denli mahir olduğunu gözler önüne seriyordu.

11 Eylül 1922'de İstanbul'daki işgalciler askerlerini akşamın saat altısından sabahın saat altısına kadar kışlalarında alıkoyma kararı almışlar ve Türk askerlerinin de aynı uygulamaya tabi tutulmalarını istemişlerdi[86]. Herhangi bir çatışmaya meydan vermemek amacıyla alındığını düşündüğümüz bu kararın, Türk ordusunun 9 Eylül'de İzmir'e girmesinden hemen sonraya rastlaması anlamlıydı. Tabiri caizse, yolun sonuna geldiklerini anladıkları halde Türklere karşı düşmanca tutumlarını değiştirmediklerinin örneklerini veren İngiliz askerleri, Ekim 1922'de müslüman halkın feslerini başlarından alarak hakaret etmiş, Üsküdar'da bir evin penceresine asılmış olan Osmanlı sancağını kanca ile çekip ellerindeki kılıçlarla parçalamışlardı[87]. Adeta utanılacak bir sıfatmışcasına "Sen Türk, Türk" diye hitap ettikleri müslümanlara hakaret etmekten çekinmeyen İngiliz askerlerinin[88] tavrı münferit olarak nitelendirilmezdi. İngiliz askerlerinin, mensubu oldukları orduya emir ve komuta edenlerden farklı bir zihniyete sahip olduklarını düşünmek fazlaca iyimserlik olurdu.

Bütün bu yaşananlara rağmen, Türk ordusunun kazandığı zaferi kutlayan müslüman Türklerin yaptıkları millî gösteriler sırasında ölçülü davranan Türk güvenlik güçleri hiç bir üzücü olayın meydana gelmesine izin vermemişlerdi. Terkos Rum metropolidinin bu hususla ilgili olarak Polis

---

[84] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 62/77, lef 1. (18 Zilhicce 1340); Her ne kadar bu iki asker Divân-ı Harb'e verilmişse de bunun tabiri caizse 'zevahiri kurtarmak' kabilinden olduğu düşünülebilir.
[85] **BOA,** DH-KMS, No: 61-2/38, lef 2. (8 Rebiyülevvel 1340)
[86] **BOA,** DH-KMS, No: 62/44, lef 3. (20 Muharrem 1341)
[87] **BOA,** DH-KMS, No: 62/65, lef 8. (13 Safer 1341)
[88] **Aynı belge,** lef 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdüriyetine gönderdiği teşekkür yazısı[89], yine Tarabya Rumlarının benzer teşekkür yazısı[90] Türklere medeniyet dersi vermek isteyenleri utandırmış mıydı bilinmez.

Türkleri 'medenî' saymayan ve eskiden beri onlara 'medeniyet' getirme iddiası taşıyan Avrupa'nın büyük devletlerinin gerçek amacı yalnızca kendi çıkarlarını korumaktı. Gerçekte, İstanbul'un 'ikinci kez' ve 'resmen' işgal edilmesinin hedefi, çıkarlarını baltaladığını ve önlerinde büyük bir engel oluşturduğunu düşündükleri Mustafa Kemal ve önderi olduğu millî hareketti[91]. İngilizler, millî hareketin başarıya ulaşmasının yolaçabileceği olumsuzlukları düşünmek bile istemiyorlardı. Onların tercihi, millî hareket düşman bir hükümetin başa geçmesi ve millî hareketi bastırma yoluna gitmesiydi[92]. Sonuç olarak İstanbul, çok acılar çekildiği halde "i'tidâlini" koruyabilme başarısını gösteren Türklerin elinde kalacak, sürekli olarak 'İstanbul'un Türklerin elinden alınacağı iddiasıyla' isteklerini kabul ettirme çabası içinde olan emperyalistler amaçlarına ulaşamayacaklardı.

[89] **BOA,** DH-EUM-AYŞ, No: 63/41, lef 2. (25 Muharrem 1341)
[90] **Aynı belge,** lef 1.
[91] Akşin, **a.g.e.,** s. 416.
[92] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),** C. I, Ankara 1992, s. 469.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

FRANSIZ İŞGAL DÖNEMİ MERSİN BELEDİYE BAŞKANI AHMET HALLAÇ'IN ANILARI

Dr. Kemal ÇELİK*

ÖZET

Ahmet Hallaç, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1919-1922 yılları arasında, Mersin Belediye Başkanlığı yapmıştır. Bu dönem İngiltere ve Fransa'nın Mersin ve yöresini işgal ettikleri yıllara rastlamaktadır.

Ahmet Hallaç, 1911'de Mersin Belediye a'zâlığına seçildiği dönemden itibaren yazmaya başladığı anılarında, yaptığı hizmetleri belirtmiş, 1909 Adana Ermeni Olayları'nı organize etmek için Süleymanlı (Zeytun) Ermeni Patriği'nin Mersin Ermenileri'ne yazıp gönderdiği mektuptan söz etmiştir.

Daha sonra Fransız işgali yıllarında (1918-1919), Belediye Başkanı seçildiğini, yeni yollar açtırıp, hastahane temeli attırdığı, memur maaşlarını ödediği gibi bilgiler vermektedir.

Ahmet Hallaç, Belediye Başkanlığı döneminde, Fransa'nın Mersin İşgal Komutanı ile Ermeni komitecilerin sürekli baskı ve tehditlerine rağmen, isteklerini yerine getirmediğini, ABD ve Batılı devletlerin manda ve himaye konusunda yaptıkları oylama için Fransa'yı değil, Türk yönetimini tercih eden bir belge hazırlayıp verdiğini, Ermeniler'in Mersin'e kendi bayraklarını asmak konusundaki girişimlerine engel olduğunu, Mustafa Kemal Atatürk'e ve Kuvayı Milliye'ye doğrudan ve dolaylı hizmetlerde bulunduğunu yazmıştır.

Ahmet Hallaç, Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda da hizmetlerinden söz etmektedir. Ayrıca; çok partili siyasî hayata geçiş dönemlerinde Serbest Cumhuriyet Fırka (Parti) ve Demokrat Parti için çalıştığı anılarında yer verdiği bilgilerdir.

Anahtar Kelimeler

Ahmet, Mersin, Fransa, İşgal, Ermeniler.

---

* Başkent Üniversitesi ATAMER Öğretim Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

MEMOIRS OF AHMET HALLAÇ, MAYOR OF MERSİN DURING FRENCH OCCUPATION

ABSTRACT

Ahmet Hallaç was the Mayor of Mersin in the post World War I period between 1919-1922, when Mersin and its vicinity were occupied by England and France.

In his memoirs, which he began to write as of 1911, when he was elected a Member of Town Council, Ahmet Hallaç tells about the services he rendered. His Memoirs also include a letter by the Armenian Patriarch of Süleymanlı (Zeytun), which was written in order to organise the 1909 Adana Armenian Events.

Later on, in his memoirs, Ahmet Hallaç tells us that he was elected the Mayor during the French occupation (1918-1919) and that he paved new roads, laid fundations of a hospital and paid the unpaid salaries of Municipial officers.

Ahmet Hallaç mentions in his memoirs that he didn't give in to the constant demands of Commander of French Occupation Army and Armenian rebels and turned down their demands, in spite of the continous pressure and threats. He also points out that in the voting conducted by USA and Western countries, he preferred the Turkish administration to France in terms of mandate, Ahmet Hallaç wrote that he objected to the Armenians demand for hoisting the flag and rendered services to National Forces and Mustafa Kemal Atatürk, both directly and indirectly.

Ahmet Hallaç also tells us about his efforts for the integration of Hatay to Turkey. Moreover, he says that he actively took part in the activities of Free Republican Party and the Democratic Party during the transition to multi-party system.

Key Words

Ahmet, Mersin, France, Occupation, Armenians.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Hallaç[1] ve Anı Defteri Hakkında

Ahmet Hallaç[2]

İbrahim oğlu Ahmet Hallaç 1876'da Mersin'de dünyaya gelmiştir. Babası İbrahim Bey, Osmanlı Devleti zamanında Aşar Mültezimliği[3] görevinde bulunmuştur. Devletin vergisini toplaması için emrine belirli sayıda asker verildiği belirtilmektedir. Aynı zamanda çiftçilikle uğraşan İbrahim Bey'in, Seferberlik'te askere erzak yetiştirmesi için de emrine 15 asker verildiği ifade edilmiştir.

Ahmet Hallaç'ın ilk eşinden olma kızları Nazire ve Sıdıka, ikinci eşi Kâtibe Hanım'dan oğulları İbrahim Bedi, Cevdet (erken ölmüş), Zekeriya ve kızı Ganime. Ölen ikinci eşinin kızkardeşi Kerime Hanım'dan, oğulları Fethi, İbrahim Ethem, Fahri, Selâhattin, Rüknettin ile kızları; Nebiha, Fatma, Selvet, Belkıs, Muteber dünyaya gelmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransızlar'ın Mersin'i işgali sırasında 1919-1922 yılları arasında Mersin Belediye Başkanlığı yapan Ahmet Hallaç, bu görevi sırasında Millî Kuvvetlerin yiyecek ihtiyacının sağlanmasına katkılarda bulunmuş ve istihbarat görevini de sürdürmüştür.

Bu istihbarat (haber alma ve ulaştırma) görevine ait bir olay şöyledir: Bir gün, Fransızlar odun kestirmek üzere bir müfreze göndermeyi kararlaştırırlar. Ahmet Hallaç vasıtasıyla bu müfrezenin geleceği yeri ve zamanı öğrenerek pusu kuran Millî Kuvvetler, bu Fransız müfrezesini yok ederler. Dağdan bekledikleri odunu sağlayamayan ve baskın olayı nedeniyle Ahmet Hallaç'tan şüphelenen Fransızlar, odun ihtiyaçlarını gidermek için, bahçesindeki ağaçları keserek Ahmet Hallaç'ı cezalandırırlar.

Ahmet Hallaç'ın, Millî Kuvvetlere desteği konusunda çarpıcı bir örnek ise şöyledir: Mustafa Kemal Atatürk'ün bindiği aracın lâstiği Ulukışla'da

---

[1] Bk. Resim, 1919-1922 tarihi **Ahmet Hallaç**'ın Belediye Başkanlığı yaptığı yılları göstermektedir.

[2] Bu bilgiler Ahmet Hallaç'ın oğulları **İbrahim Ethem Hallaç** ve **Fahri Hallaç**'tan alınan bilgilerden derlenmiştir. Kemal Çelik.

[3] Osmanlı Devleti döneminde, bir köy veya kasabadan toplanması gerekli vergiyi devlete taahhüt ederek taksitle ve nakit olarak götürü usulü ödemeye **iltizam**, vatandaştan devlet adına topladığı belirli miktar vergiyi ödedikten sonra, ödemesi gereken götürü vergi dışındaki miktar kendisine kalan müteahhide ise **mültezim** denirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

patlar. Mersin Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti bir lâstik temin eder fakat, göndermek konusunda sıkıntı çeker. Ahmet Hallaç, Karaduvarlı Ahmet Çalış aracılığıyla ve bir saman çuvalı içinde lâstiği Karaduvar'a gönderir. Gudubes Kalesi'ndeki bir Millî Kuvvetler müfrezesine teslim edilen lâstik, Millî Kuvvetler tarafından Ulukışla'da Atatürk'e ulaştırılır. Bunun üzerine, Atatürk'ün, Ahmet Hallaç'a bir teşekkür mektubu gönderdiği ifade edilmektedir.

Millî Mücadele sona erdikten sonra, Cumhuriyet döneminde, Ahmet Hallaç, çiftçilikle uğraşmıştır. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi)'nı kuran Ali Fethi Okyar, Mersin'e gelip Ahmet Hallaç ile görüşerek Serbest Cumhuriyet Fırkası Mersin İl Şubesi'nin kuruluşunda görev almasını ister. Ahmet Hallaç, Serbest Cumhuriyet Fırka Mersin İl Başkanı olur. Daha sonra partiyi kapatma kararı alan A. Fethi Okyar, Ahmet Hallaç'a bir telgraf çekerek partinin faaliyetine son verme kararı aldığını bildirir.

Çiftçilik yanında pamuğu işleyen çırçır-prese fabrikası ile un ve bulgur değirmeni de işleten ve ticaretle uğraşan Ahmet Hallaç, pamuk ticaretinde (ürün yetişmeden önce satılması anlamına gelen) alivre satışı işinde başarılı olamamıştır. Çiftçilikle uğraşını sürdüren Ahmet Hallaç, 1959 yılında bir mide kanaması sonucu vefat etmiştir.

Anı Defteri'nin Yazılması ve İçeriğinin Özeti

Söz konusu anı defteri, Mersin'de yaptığım araştırmalar sırasında, yakın bir arkadaşım tarafından yayınlanması dileğiyle bana verilen, altmış sahifelik, yılların etkisiyle kapağı kirlenmiş, bildiğimiz basit bir lise defteridir. Anılar, otuz yedinci sahifedeki ilk üç satıra kadar yazılmış durumdadır. Diğer sahifeler tamamen boş kalmıştır. Defter 15x35 ebadında, beyaz kaplıdır. Kapak kısmındaki, adı hanesine, belirli belirsiz bir şekilde Ahmet Hallaç adı yazılmıştır. Ahmet Hallaç, belli bir ad vermediği anı defterine, anılarını büyük bir olasılıkla kendisi yazmamış, bu gün için adı bilinmeyen birine Lâtin harfleriyle yazdırmıştır. Ahmet Hallaç, defteri kendisi yazmış olsaydı, büyük olasılıkla, defter Arap harfleriyle Osmanlıca yazılmış olurdu. Defterin ilk sahifesinde Arap harfleriyle yazılı "**Muhterem Genç Şeref**[4]"

[4] Adana Batı (Mersin) Cephesi Teğmenlerinden Şeref Genç (Yılmaz Efe).

Levent Şahverdi Arşivi

hitabı ile başlayan yazı da Ahmet Hallaç'ın yazısı değildir. Muhtemelen, bir komisyon tarafından yazılmış olan **Kurtuluş Savaşında İçel (Mersin)** kitabı komisyon üyelerine bu defterin ulaşmasını sağlayan ve imzası okunamayan bir şahsa aittir. Anılar on beşinci sahife ortalarına kadar dolma kalemle, daha sonra kurşun kopya kalemle yazılmıştır.

Defterdeki yazıda çok sayıda imlâ hatası bulunmaktadır. Hatalı yazılan kelimelerde harf eksikleri, kelimenin içinde veya sonrasında parantez içine alınarak tamamlanmıştır, tarih=tarih(-i), hadiseler=hadiseler(i) gibi. Yanlış yazılan veya cümledeki anlamına uymayan kelimeler dip notu numarası verilerek düzeltilmişlerdir, iktilali=işgali, kanini=kanun, hıflefinde=hilâfında gibi. Büyük bir hatayla yazılmayan kelimeler aynı bırakılmıştır, sevkidelim=sevkedelim, metro=metre, üzerinde=üzerine, çağırdım=çağırdı gibi. Bazı kelimelerde ise hatalı yazılan harf veya kelime yerine parantez içerisinde doğrusu yazılmıştır, hatay(n)ı=hatanı, der (dedi) ki(:) b(s)öyleyince=söyleyince, tot(p)lattırmışsın= toplattırmışsın, zararların(ma)=zararlarıma, gibi. Bazı cümleler eksik yazıldığı için parantez içindeki kelime veya kelimelerle tamamlanmıştır, -"Ne istiyorsunuz" (dedim)". "Bizim esaretimizi temennin (=temin) etmek için (yeterli gücü) yok(mu) ki, bizden imdat istemek (durumunda kalıyor)", gibi.

Karşılıklı konuşmalarda, karışıklığa yer vermemek ve hangi ifadenin kim tarafından dile getirildiğini belirtmek için -"Niçin hal yerini teslim etmiyorsun(?)" dedi. Ben de(:), örneklerinde olduğu gibi, karşılıklı konuşmalar ayrılmış veya imlâ kuralını uygulamak gayesiyle, hizmetlerin(m)e mukabil mükâfa(a)t(!) verilecekken, örneğindeki gibi, -"…(?), (:), (!) benzeri noktalama işaretleri konulmuştur.

İşgal Dönemi'nde Mersin ve Ahmet Hallaç

1864'te, Elvanlı, Kalınlı ve Göğceli Beldeleri'nin birleştirilmesiyle merkezi Mersin olan Göğceli İlçesi Adana'ya bağlı olarak kuruldu. O zamanlar küçük bir şehir olmakla birlikte, deniz kenarında bir liman olarak önem taşımaktaydı. Doğal şartlar, verimli arazi ve ticaretin etkisiyle, Türklerle birlikte, çok sayıda yerli ve dışarıdan göçen Rum, Ermeni ve diğer Müslüman veya gayrımüslim vatandaşın yaşadığı bir yer olarak hızla gelişmiş, nüfusu artmıştır. 1888'de, Sancak haline getirilen Mersin, bir Fransız

Levent Şahverdi Arşivi

şirketinin Adana-Mersin demiryolu yapımı ve işletme imtiyazını alarak, demiryolunu 1890'da tamamlamasını takiben, daha büyük bir önem kazanmıştır. 1915'te bağımsız bir Mutasarrıflık haline getirilmiştir.

Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı sona ermesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanması üzerine, Mersin, Anadolu'nun ilk işgale uğrayan yerlerinden biri olmuştur. İngiltere ve Fransa, daha önce, 9-16 Mayıs 1916'da imzalanan M. Sykes-G. Picot Antlaşması ile Anadolu'nun bir kısmını ve Mersin yöresini paylaşmışlardı. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince, sözde huzur ve güvenliği sağlayacakları iddiasıyla Mersin, 17 Aralık 1918'de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi.

İşgali takiben Mersin, Anadolu'nun işgale uğrayan diğer yerlerinde olduğu gibi, sıkıntılı, acılı, üzüntülü günler geçirmiştir. Fransız Yarbay Romieu komutasında karaya çıkan ve Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) olarak adlandırılan 1500 kişilik Fransız kuvvetinin 1350'si Suriye ve Lübnan'da Fransa tarafından silâhlandırılarak Fransız üniforması giydirilen, Legion Armenian (**kamavur, kamavor** veya **gamavor)** olarak tanınan ve acımasız cinayetler işleyen Ermeni Gönüllü Alayı'na mensuptu.

23 Ocak 1919'da Adana yöresine Genel Vali (Administrateur) olarak atanan Fransız Albay Brémond, 30 Ocak 1919'da Mersin'e geldi, bir gün sonra da Adana'ya geçti. M. Sykes-G. Picot Antlaşması'na gereğince; İngiliz İşgal Komutanlığı yörede askerî yetkiye, Fransız İşgal Komutanlığı ise, mülkî yetkiye sahip olmuşlardı. Brémond, vali yardımcılığı ve kaymakamlıklara gouverneur ünvanı ile askerî komutanlar atadı. Mersin'deki İngiliz İşgal Komutanlığı, Osmanlı yerel yöneticilerinin işlerine pek karışmazken; Fransız İşgal Yönetimi izlediği politikayla Osmanlı yerel yöneticilerini birer kukla durumuna düşürdü. Görevlerinde bırakılan Osmanlı amir ve memurlarına, işgal yönetiminin olmayacak isteklerini yerine getirmeleri yönünde büyük bir baskı uygulandı ve bu isteklere karşı çıkanlar görevden uzaklaştırıldılar. İngiltere ve Fransa'nın, aralarında anlaşarak, 15 Eylül 1919'da imzaladıkları Suriye İtilâfnamesi gereğince, Mersin ve yöresindeki İngiliz kuvvetleri çekildi. Fransız İşgal Komutanlığı yörenin hem mülkî hem de askerî yönetimini devraldı. Bu dönemde, askerî harekâtlarda Ermenilere yer verilmesi yanında, idarî yönden de, yörenin Ermenileştirilmesi için çalışıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

İstilacı ve sömürgeci bir zihniyet içindeki Mersin Gouverneur'u Fransız Binbaşı Anfré; etrafına toplanan Ermeni, Rum, Süryani ve diğer Türk ve Türklük karşıtlarıyla Türk toplumunu yalnız bırakıp ezmeye çalıştı. Türk bayrağının asılması yasaklandı. Türklerdeki silâhlar toplanırken, Ermeniler'e silâh dağıtıldı. Etnik farklılıkları öne çıkaran Anfré, çeşitli vaatlerle yöre halkını bölmek, ayrılıkçı faaliyetlerle düşman hale getirmek ve bundan faydalanmak istedi. Her topluma bir cemiyet kurdurarak bu amacını gerçekleştirmek yanında, isteklerini yerine getirmeyen Mersin Belediye Başkanı İbrahim Beyi istifaya zorladı. Fakat, yerine atadığı Ahmet Hallaç'tan da (anı defterinde görüldüğü gibi) beklediği desteği alamadı. Belediye Meclisi üyeliklerine istediği şahısları seçtirdi. Binbaşı Anfré, kendileri için tehlikeli gördüğü Türk Jandarma Teşkilâtı'na Yedeksubay Yakupyan'ı atadı. Türk subaylar görevlerinden alındılar. Dışarıdan gelen ve yerli gönüllü Ermeniler başta olmak üzere, diğer cemaatlerden sağlanan gönüllülerle Jandarma Teşkilâtı denetim altına alınmak istendi. Emniyet Teşkilâtı'nda Komiser Hüsnü Bey görevden uzaklaştırıldı. Yerine Başçavuş Patini kontrolör olarak atandı. Emniyet Teşkilâtı'nda Ermeni ve Rumlara görev veren Patini, teşkilâtı rüşvet, soygun, zulüm, işkence ve cinayet şebekesi haline getirdi. Adliye, gümrük, tapu, posta-telgraf v.b. daire müdürlüklerine de kendilerine hizmet edebileceğini düşündükleri kimseleri atayan Fransızlar, vatanseverleri cezalandırırken; basın yoluyla propagandaya önem verdiler. Yerli yardakçılar ve ajanlar da buldular. Büyük toprak sahipleri, yörenin ileri gelenleri ve tüccarların can, mal ve kazançlarına göz diktiler. Fransız destekli Ermeniler, Türk kasabalarına, köylerine ve evlerine baskınlar verdiler. Türkler'in evleri soyuldu, yakıldı, para ve değerli eşyaları gasp edildi. Hakaretlere uğratıldılar, yaşlı, kadın ve çocuk gözetilmeksizin öldürüldüler.

Ahmet Hallaç, anılarında bu olayların bir kısmına yer verirken; Mersin Belediyesi A'zâlığı'nda bulunduğu, Belediye Başkanlığı'na vekâlet ettiği ve Belediye Başkanlığı görevleri yaptığını, bu görevleri sırasında yollar açtırıp, köprüler yaptırdığını, ödenemeyen memur maaşlarını ödediğini ve Belediye'nin haklarını koruduğunu anlatmaktadır.

Anılarında yer verdiği işgal dönemi öncesine ait diğer önemli bir konu, 1909'da Adana ve Mersin çevresindeki Ermeni Olayları iğtişaşı öncesinde,

Levent Şahverdi Arşivi

Süleymanlı (Zeytun) Ermeni Patrikhanesi tarafından, isyan etmeleri için kışkırtılan yöre Ermenileri'nin, nasıl istiklâl[5] peşinde koştukları, 1909 Adana, Mersin ve çevresindeki Ermeni Olayları öncesinde Ermeniler'in yaptıkları hazırlıklarla ilgilidir. Ermeniler'in bu girişimi ile ilgili verdiği bilgi, bizlere, olayları kendilerinin başlattığını ve katliama yöneldiklerini göstermek yönünden önem taşımaktadır.

Anıların büyük bir bölümü Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Fransız işgali döneminde cereyan eden olaylara aittir. Fransızlar'ın, Türk Millî Kuvvetlerine karşı giriştiği İkinci Su Bendi Savaşı öncesinde, harekâta geçecekleri haberini göndererek, Millî Kuvvetlerin Fransızları yenmesini sağlamıştır.

Bir kaç kez, Mersin Fransız İşgal Komutanı tarafından yazılı emir getirdikleri halde, Ermeniler'in bayrak asma konusundaki yoğun ısrar, baskı ve tehditlerine rağmen, isteklerine karşı çıkmış, Ermeni bayraklarının Mersin'e asılmasını önlemiştir.

Anılarında yer alan önemli bir hizmeti de, Türk Milleti'nin, hangi devletin manda ve himayesini tercih edeceği konusunda yapılacak oylama için bölgeye gelen Avrupalı devletler temsilcilerine, özellikle Adana ve yöresini işgal altında tutan, manda ve himaye hakkının kendilerine verilmesi konusunda büyük baskı yapan Fransızlar'a karşı, Türk Hükümeti'nin yönetimini tercih edecekleri yolunda mazbata verilmesini sağlamış olmasıdır. Bu yaptığının bir hata olduğunu söyleyerek kendisini baskı altında tutan Fransız Komutanı General Dufieux'nun, Silifke-Erdemli tarafından Mersin'e doğru gelebilecek Millî Kuvvetlere karşı, 40-50 kişilik bir kuvvet toplaması yönündeki Fransızlar'a askerî yardım teklifini de, çeşitli vaadlere karşılık, reddetmiştir.

Fransızlar'a yardım etmediği gibi, tam aksine, Millî Kuvvetler Komutanlarından **Şemsettin Bey** ile görüşen Ahmet Hallaç'a, bu görüşmeyi öğrenen Fransızlar tarafından, önce Mersin sınırları dışına çıkma yasağı getirilmiş, daha sonra Adana'ya gitmesine izin verilince Fransa'nın Adana İş-

[5] bağımsızlık.

Levent Şahverdi Arşivi

gal Komutanı Brémond ile görüşüp, O'na istediği rüşveti vererek, muhtemel bir cezadan kurtulmuş ve Mersin'e dönebilmiştir.

Mersin'e döndükten sonra, o sırada Mersin Fransız İşgal Komutanı olan Yüzbaşı Coulette (Kolu)'nun isteğine de karşı çıkarak, Fransızlar'ın **el-Arabiyyetü'l Cemiyyetü'l İslâmiyetü'l-Hayriyyetü'l Şiîye** adıyla kurdurdukları ve Fransız taraftarı kimseleri toplayarak istismar ettikleri cemiyetin yerine, 'el-Arabiyye-Arabiyyetü'l' ibarelerini çıkararak, **Cemiyyetü'l İslâmiyetü'l-Hayriyyetü'l Şiîye** (Eti Türkleri Hayır Cemiyeti) adıyla anılan cemiyeti kurmuştur.

Bunu takiben Ahmet Hallaç, yeniden Ermeniler'in baskı ve tehditleriyle karşılaşmış, evi Ermeniler tarafından aranmak istendiği halde bu isteğe cesaretle karşı koymuştur.

Daha sonra, Mersin Batı Cephesi Millî Kuvvetler Komutanı Yüzbaşı **Emin Arslan** (**Resa**) aracılığıyla Kızılay'a 400 lira yardım ve Emin Arslan'a bir at göndermiş, kendisini takip eden ajanları vasıtasıyla, bunu öğrenen Fransızlar, evinde yaptıkları aramada, Emin Arslan'ın gönderdiği iki teşekkür mektubu ile Mustafa Kemal Atatürk'ün bir fotoğrafını bularak Ahmet Hallaç'ı ve oğlu İbrahim'i hapsetmişlerdir. Ahmet Hallaç'ın verdiği bilgiye göre; kendisi 83 günlük hapislikten sonra Millî Kuvvetlerin Mersin'e girmesinden bir hafta önce serbest bırakılmış, oğlu İbrahim ise Mersin, Adana, Beyrut ve Cebel-i Lübnan'da bir yıl hapis yattıktan sonra Ankara Hükümeti'nin çabaları sonucu salıverilmiştir.

Mersin'in kurtuluş günü olan 3 Ocak 1922'de, Hıdırzâde (Hıdıroğlu) Ali Efendi'nin şehre girecek Millî Kuvvetler jandarmasına giyecek sağlaması ricası üzerine, Ahmet Hallaç, 10 jandarma erine giyecek sağladığını ve Mersin'e giren Millî Kuvvetlere yemek verdiğini belirtmektedir[6].

Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı sırasında, Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda çalışmalar yapmakla görevlendirilen Ahmet Hallaç, An-

[6] Yukarıda belirtilen olaylar hakkında daha geniş bilgi için bk. Komite, **Kurtuluş Savaşı'nda İçel** (Mersin)**,** Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını 1, İstanbul 1971 Baha Matbaası, İstanbul 1971, s. 1-171.; Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi** (1918-1922), T.T.K. Basımevi, Ankara 1999, s. 306-370.

Levent Şahverdi Arşivi

takya ve İskenderun'da karşılaştığı suikast girişimlerinden kurtulduğunu, dönemin Emniyet Genel Müdürü ve İstanbul Vali vekili Şükrü Sökmen tarafından, Fransızlar'ın Lâzkiye'den Antakya'ya göndermeyi istedikleri bir heyeti Antakya'ya gelmemeleri konusunda ikna etmek ve Hatay'da bir Hayır Cemiyeti kurulmasını önlemek görevini Lâzkiye ve Antakya'ya yazdığı mektuplarla başarıyla sonuçlandırdığını ifade etmektedir.

Ahmet Hallaç, Mersin'in işgali döneminde, Fransızlar'ın verdiği zararların Millî Hükümet tarafından belirlenen zararının ödenmesini beklerken, dönemin hükümeti tarafından borçlu çıkarılarak hapsedildiğini sitem dolu bir dille yazmıştır.

Defterdeki anı yazıları, Demokrat Parti kurulunca, Ahmet Hallaç'ın, oğlu, bütün ailesi ve yakınlarının bu partiye katıldıkları yönünde verilen bilgiyle sona ermektedir.

Anı Defteri'nin İçeriği

Muhterem Genç Şeref!

Bu Hallaç Ahmed Efendi'nin bana bıraktığı hatırasıdır. Mithat Bey, sizlerin tarafınızdan okunmasını ve faydalı yer varsa bilgi verilmesini istediler.

İmza (okunamadı)

Ben Ahmet Hallaç, tarih(-i) hayatıma dair bana vuku bulmuş olan hadiseler(i) hükümetime ve Türk Milleti'ne takdim etmekle iftihar ederim.

1327 (1911) tarihinde memleket ve vatan hizmetine Mersin'in Belediye A'zâlığı'na iltihap[7] olup birinci derece a'zâlığa geçmiştim. 327 (1911) Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül-Ekim aylarında Belediye Riyaseti vekâletini yapmış bulundum. Ve o müddet zarfında Eski Yoğurt Pazarı'nda Kurtuluş Mektebi'ne Yeni Fırın önünden geçmiş olan yolu açtırmış bulundum. Bu memleketi(n) çok yerlerinde, bir çok yerlerde köprüler yaptırmışım. Ondan sonra 1332 (1916) ve 1333 (1917) tarihlerinde ikinci sefer Belediye'ye intihaba alındım.

[7] "intihab=seçilmek" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

O tarihlerde ikinci sefer Belediye Riyaseti'ne vekâleten Belediye Riyaseti yapmış bulundum.

Bulunduğum müddet zarfında memleketin bir çok yerlerinde yolların çok fena yerlerini ıslah ettirmiş bulundum. Üçüncü sefer Fransız iktilali[8] zamanında 1334 (1918) ve 1335 (1919) senelerinde Belediye'nin Riyaseti'ne intihap edildim. Denizden Soğuksu yoluna kadar bir yol açtırmış bulundum. Ve bu günde Yeni Cadde ismini kullanıyor. Sabunhanelerin Yolu deniliyor. O vakit büyük hastane temeli(ni) kemerli[9] yaptırmış bulundum. O vakit Belediye Riyaseti'ne geçmiş olduğum tarihte memurların[10] maaşları(nı) iki üç ay(dır) almamış bulunuyorlardı. Ve Belediye'nin veznesinde bir akçe(-i) vahide olmadığı yüz resmiye ile kuyud-i resmiye ile şahit[11] olduğu Belediye Riyaseti'ne geçtikten sonra iki üç ay geçer geçmez bütün memurların maaşlarını[12] verildikten sonra veznede para arttırmaya ve Belediye'den istifa edip ayrıldığım vakit Belediye'nin bankada 70.000 lira parası olduğunu bildirdim. Belediye'nin şimdiki sebze ve kasap hali olan yeri Belediye seferber(lik)den ev(v)el istimlak edip bir metro kadar dört tarafına bir duvar inşa ettirmiş idi. O sırada seferber(lik) vuku(u) ile inşaat durduruldu.

İşgal kuvvet kumandanı bu hal yeri eski sahipleri Sürsukler[13]'e iade edilmek için bana resmen bir tezkere yazdı. Bunu dinlemeyip ve bu emir kanini[14] hıflefinde[15] olduğu cevabında bulundum. Bunun üzerinde Fransız kumandanı yanıma Belediye'ye geldi. Ve bana(:)

-"Niçin hal yerini teslim etmiyorsun(?)" dedi. Ben de(:)

-"Kanunî şekilde Belediye istimlak etmiş olup içerisinde inşaat yapmış. Bunun için ben bu hali teslim edemem" dedim.

Bunun üzerine Kumandan Anfré kızar ve bana(:)

---

[8] "işgali" olmalı.
[9] Hastahane inşaatında, kemerli yapı tarzını seçtiğini ifade ediyor.
[10] memurlar.
[11] Resmi kayıtla sabit (belirlenmiş).
[12] maaşları.
[13] Mersin'de eski bir Hrıstiyan aile.
[14] "kanun" olmalı.
[15] "hilâfında=aksine" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

-"Şu benim iki dudak arasında(n) çıkan söz kanundur" dedi. "Ben eski kanun dinlemiyorum" dedi. Onun üzerine(:)

-"Madem ki öyle diyorsun bu halin evrakını mahkemeye sevkidelim. Mahkeme ne suretle karar verirse versin" (dedim). Ve o suretle davanın evrakını mahkemeye gönderdim. Dava Hükümet(-i) Milliyemiz gelinciye kadar mahkemede sürünmüş. O suretle bu halin yerini kurtarmış bulundum.

1326 (1910) tarihinde Osmaniye Mahallesi'nde bir Ermeni ailesi bulunuyordu ve bu ailenin reisi Bedrus isminde ve üç tane de evladı olup Bersih, Vakarelem ve Ki(r)kor çocukları olduğu ve bunlarla bahçe işleri aramızda bir münasebet ve samimiyet olduğundan kendilerine üç yüz yirmi dört (1908) tarihinde Ağustos'un onuncu gününde onlara gitmiş bulundum. Yanlarında otururken onlara bir mektup geldi. Bu mektubu okudular ve Ermenice konuşmaya başladılar. Onlar öyle konuşurlarken ben yanlarından ayrılıp gitmek istedim. Bana(:)

-"Niye gidiyorsun?" dediler. Dedim ki:

-"Sizinle beraber Türkçe konuşurken bu mektup size gelince başladınız Ermenice konuşmaya. Demek ki mahrem bir konuşmanız var bunun için kalkıp gitmek istiyorum" dedim.

Bunun üzerine beni yakaladılar ve beni tekrar yanlarında oturttular. Ve bana(:)

-"Sen bizden yabancı değilsin bunun için mektupta yazılanları sana okuyacağız. Yalnız senden kimseye bunu söylememeni rica ederiz" dediler.

Kimseye söylemiyeceğimi kendilerine vaad ettim. Onun üzerine mektuptakini bana okudular. Mektubun ekrumideki[16] yazıyı[17] şöyle yazıyor.

"Zeytun'dan Betrikhane[18]'den Ermeni Betriki[19] tarafından yazılmış.(:)

-"Evladım sizlere bu mektubu gönderiyorum. Bütün Osmanlı Hükümeti toprağında bulunan Ermeni Milleti 7 aydan sonra Mart 31 ve 327[20] tari-

[16] "içindeki" olmalı.
[17] "yazıyı yerine yazıda" olmalı, (Mektubun içindeki yazıda şöyle yazıyor).
[18] Patrikhane.
[19] Patriği.
[20] Bu tarih 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

hinde Hükümet'in aleyhine isyan edeceğiz. Bunun için sizlere o gün milletnen[21] beraber olmanızı tavsiye ediyorum. Bu ihtişaş[22] vukuunda bir Ermeni isdiklali[23] almak arzusundayız". Bu suretle bu mektubu bana okuduktan sonra yanlarından ayrılıp eve geldim. Benim pederim rahmetli Meclis İdare A'zâsı'ydı. Beni görünce bana sordu(:)

-"Oğlum ne var ne yok" dedi.

-"Baba sana çok fena bir havadis vereceğim" dedim. O sırada gözlerime yaş geldi ve ağlamaya başladım.

-"Oğlum niye ağlıyorsun" dedi.

-"Baba çok mühim bir mes'eleye vakıf oldum. Bu mes'ele için ne yapmâk lazım ise Hükümetimizi ikaz etmek borcumuzdur".

-"Oğlum merak etme Hükümeti ikaz etmek kolaydır" dedi.

Ertesi gün Mutasarrıf'ın yanına gitti. Ve Mutasarrıf'a mes'eleyi annattı[24]. Mutasarrıf Adana Vilâyeti'ne bir kifre[25] bir telgraf gönderdi. Adana Valisi mekine[26] Sadarete bu hususta malûmat verdi. Ve o vakit ihtişaş[27] vukuundan yedi ay evvel Hükümet icab eden tedbiri aldı. Tedeki rezmin ittikal etti[28] (!) Ve o vakit Hükümet İzmir'den bir çok nizamiye askeri(ni) Mersin ve Tarsus, Adana'ya getirdi. Memleketin ve vatanın selâmeti için yapmakla iftihar ederim.

---

[21] milletle.

[22] iğtişaş. Bu iğtişaş, yani Kahramanmaraş'ın Süleymanlı (Zeytûn), Adana'nın Saimbeyli (Haçin), Bahçe, Tarsus, Payas, Erzin ve Dörtyol taraflarında 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)'da Ermeniler tarafından Türkler'in katledilmesi şeklinde başlatılan bu **isyan**, 27 Nisan 1909'da bastırılmış ve bu arada İstanbul'da ise; 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)'da başlatılan irtica hareketlerinin bastırılması sonunda, Padişah II. Abdülhamit 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiştir. Bu konularda daha geniş bilgi için bk. Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, (Yay. Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), T.T.K., Ankara 1982, s. 6-9.; Salâhi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909), Belleten** C.: LI, Sayı: 201'den ayrı basım, T:T:K., Ankara, s. 28-30.; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919,** Birinci Cilt, Yedinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 150-161., Kemal Çelik, ***"Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu",*** **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIV, Sayı: 41, Ankara (Temmuz) 1998, s. 477-486.

[23] istiklâli.

[24] anlattı.

[25] şifre.

[26] makine (telgraf) ile.

[27] iğtişaş.

[28] Bu cümle bir anlam vermiyor. Tedebi (Tedibi) rezmin (resmen) itikâl (=işi Allah'a bırakıp kadere boyun eğmek) etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonra İşgal Hükümeti memleketimizde bulunduğu zaman bütün Mersin'in suyunu[29] Kuva-yı Milliye tarafından kesildi. Memleketimiz susuz kalınca İşgal Kumandanı Enfiri[30] bana çok ehtimat[31] ettiğinden dolayı beni çağırdı ve(:)

-"Suyun açılması için askeri kuvveti göndereceğiz. Yalnız senden rica ederiz su başında ne kadar çete varsa bana tahkik edeceksin". Ben, Kumandan'a(:)

-"Ne vakit hareket edeceksiniz".

-"Yarın Pazartesi sabah saat beşte" dedi. "Bir alay asker toplarıyla mücehhez gönderecem[32]".

Ben bu meseleyi Kumandan Enfiri[33]'den bu suretle anlayınca kalkıp buradan benim itimat ettiğim bir adamı gönderdim. Orada su başında rahmetli Rifat[34] Efendi'yle[35] kendisine benim tarafımdan annattırdım[36].

Pazartesi günü sabah saat beşte Fransız askeri toplarıyla ve mitralyözleriyle üç tabur asker yola çıktı. Osmaniye Mahallesi'nden harnup ağaçları arasına yürümeye başladılar. Su başına giderken başladılar top ve mitralyöz atmaya. Kuva-yı Milliyemiz hiçbir harekette bulunmadılar. Kendilerine yakınlaştıktan sonra müdâfaa etmeye başladılar. Seksen yedi ölü ve bir çok yaralı Fransızlar vermeyle[37] geri döndüler.

Yine Belediye Riyasetliğim[38] zamanında eçnembi[39] hükümetleri taraflarından elçiler geldi ve(:)

---

[29] suyu.
[30] Anfré.
[31] itimat.
[32] göndereceğim.
[33] Anfré.
[34] Mersin Grubu içinde bir süre de makineli tüfek müfrezesine kumanda etmiş olan Rifat Uslu olmalı.
[35] Efendi'ye.
[36] anlattırdım.
[37] veren Fransızlar. Ayrıca; hatıra defterinde verilen bilgiden Fransızlar'ın bu harekâtının İkinci Su Bendi Savaşı'na yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu savaşla ilgili daha geniş bilgi için bk. **Kurtuluş Savaşında İçel** (Mersin), s. 208-211.; ve Kemal Çelik, **a.g.e**., s. 348-352.
[38] Başkanlığım.
[39] ecnebi, yabancı.

Levent Şahverdi Arşivi

-"Hangi hükümeti arzu idersiniz. Cemiyetler ve Belediye'nin tarafından birer mazmata[40] isteriz" dediler.

Onun üzerinde[41] ben bizim aralı manındaki[42] teşkil etmiş olduğumuz cemiyet namına ve Belediyemin Riyaseti tarafından birer mazbata yaptım. Ve bu mazbataları elimle deniz vapuruna kadar gelen heyete verdim. Ve bu mazbataların mündericatı(nı) şöyle yazdım:

-"Biz Türk Hükümeti'ni talep ederiz ve hiçbir Hükümete de boyun eğmek istemeyiz. Sadece Türk Hükümeti'ni tanırız" yaptım[43] ve mazbatanın birisini resmiyetin resmi mühürüyle ve bir mazbata Belediye namına Belediyem[44] resmi mühürüyle tasdik ettim.

Bu hizmetime mukabil Hükümetime vatanıma hizmet yapmış olduğumdan iftihar ederim.

Ondan sonra Fransız Kumandan Anfré yaylada iken ikinci gün Mersin'e geldi ve benim yanıma Belediye'ye çıktı. Bana(:)

-"Heyete[45] mazbata verdiniz mi?". Ben de(:)

-"Evet iki mazbata verdim. Bir mazbata Cemiyet tarafından ve bir mazbata da Belediye'den".

"Mazbataları nasıl verdin(?)". Böyle sorunca kendisine (:)

-"Kumandan Bey siz Fransız Hükümeti hakkı ve hakikatı seversiniz. Benim sana söyleyeceklerimden dolayı kızmayacak ve gücenmeyeceksin. Çünkü Fransız Hükümeti hak ve adaleti sever. Bunun için siz burada muvakkat bir zaman için bulunuyorsunuz. Ben Türk Hükümetini(n) devamını talep ettim. O suretle mazbataları verdim".

---

[40] mazbata.
[41] üzerine.
[42] "aramızda oluşturduğumuz" anlamında yazılmış olsa gerek.
[43] yazdım.
[44] Belediye'nin.
[45] Bu konu için bk. Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım,** İstanbul 1961, s. 79.; **Kurtuluş Savaşında İçel...**, s. 87-89.; "*A.B.D.'nin, Çukurova Bölgesi'nin geleceğini belirlemek ve manda konusunda karar vermek gayesiyle gönderdiği King-Crane Komisyonu'nun, halkoyuna başvuracağı bilgisi üzerine bölgedeki İngiliz ve Fransız İşgal Yöneticileri, Adana ve Mersin'de yerel Türk Yöneticilere ve halka baskı yapmış, A.B.D. yerine kendi mandalarını kabul ettirmeye çalışmışlardır. Mersin'de, Fransız İşgal Komutanı Anfré, cemaatlerden bazı kimseleri elde ederek, Fransız mandasını tercih etmelerini sağlamaya çalışmak yanında, Ermeniler'e bağımsız bir cumhuriyet kurmak vaadinde bulunmuştur"*. Bk. K. Çelik, **a. g. e.,** s. 99-103.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunu kendisine söyleyince kızdı ve elini vaşaya[46] vurdu.

-"Ben seni Belediye Riyaseti'ne koyduğum için hata ettim". Ben kendisine(:)

-"Hatayı geri alınız. İşte buyrun Belediye'nin mühürünü sana iade ediyorum. Kimi istersen onu Belediye Reisi yap" dedim. Kendisine böyle deyince bana(:)

-"Ne fayda var mazbatayı verdikten sonra çünkü Belediye'nin mazbatası bütün cemiyetlerin mazbatasına mukabildir". Ve bu suretle küserek Belediye'den çıktı gitti.

Ondan sonra Fransız Hükümeti'ni(n) Cumhuriyet Bayramı Nurilider[47] Fransız Hükümeti tarafından memleketi Fransız bayraklarıyla donattılar. O sırada Ermeni büyükleri Saaçettin, Şemsiyen, Menenliyen ve diğer arkadaşlarıyla beraber yanıma Belediye'ye getirdiler[48] ve bana(:)

-"Bu bayrakları[49] memleketi donandıracağız[50]" dediler. Ben dedim(:)

-"Kat'iyyen olamaz". Israr ettiler ve rica ettiler.

-"Bu mesele imkân haricindedir" dedim. Bunu(n) üzerinde Fransız Kumandanı'nın yanına gittiler ve bana bir tezkere kumandandan getirdiklerini bayrakların donatılması müsaadesi için. Onu da reddettim. Sonra gidip Fransız Kumandanı'nı Belediye'ye getirdiler.

Kumandan(:)

-"Sana tezkere yazdım. Bunların bayraklarını memlekete neşretmek[51] için. Niçin müsaade etmiyorsun". Kumandana dedim(:)

-"Bizim memleketimiz şimdilik Osmanlı Hükümeti hakimiyeti altında olduğunu biliyorum. Ve siz Fransız Hükümeti muvakkat bir zaman için memleketimizi işgal ediyorsunuz. Ve bugün sizin bayramınız münasebe-

---

[46] masaya.
[47] Ne olduğu anlaşılamadı.
[48] geldiler.
[49] "bayraklarla" olmalı.
[50] donatacağız.
[51] "bayrak asmalarına" anlamında.

Levent Şahverdi Arşivi

tiyle memleket Fransız bayraklarıyla donandırılmış[52] bulunuyor. Ne münasebetle Ermeniler'in bayrakları memleket içinde düzecekler[53]. Ben bu lekeyi namıma kabul etmem. İlerde zaman gelecek âlem diyecekler vaktiyle Ahmet Hallaç bir müddet Belediye Riyasetliği yapıyor iken burası(nı) Ermenistan yaptığım ve Ermeni bayraklarını memlekete donandır(m)adılar mı(?) O vakit bütün Türk Milleti bana nalet[54] edecek. Bunun için ben bunu kat'iyen kabul edemem. Eğer sen kendiliğinden emir verirsen benim malûmatım olmıyarak sen kendin emir ver". O vakit bana dedi(:)

-"Yok bu hak senindir. Sen müsaade etmezsen olmaz". Onun üzerine Kumandan yanımdan ayrıldı gitti.

Sonra Ermeniler bana çok ısrar ettiler ve üç gün getirdikleri bayraklar Belediye'de kalmıştır. Onun üzerine getirdikleri gibi geri götürdüler. Ondan bir müddet sonra Belediye seçimi(ne) Kumandan tarafından emir verildi. O vakit Ermeni Milleti( ) Bristont[55] Milleti ve Katolik Milleti ve Murani[56] Milleti ve Rum Milleti ve Hamit Hayfavi Suriye Araplarıyla ve Hıdır Kavvas ve Antakyalıoğlu Hamit (ve) bunlara mensup olan kimseler Fransız taraftarı oldukları (için) Türk Milleti yalnız kaldı. Bunun üzerinde eski Nüfus Memuru Ziya Bey ve eski Şereyye Katifi[57] Hocazâde Ahmet Efendi yanıma geldiler ve bana dediler(:)

-"Hallaç nasıl yapacağız Belediye seçimi için(?)" Ben dedim(:)

-"Merak etmeyiniz ekseriyet bizdedir". Böyle deyince bana(:)

-"Yedi hınzır birlikte Fransızlar taraftarı oldular. Biz yalnız kaldık". Kendilerine(:)

-"Allah ta yalnızdır. Ben ve bütün bana mensup olanlar sizinle beraber yalnız verilecek olan mektuplar(ın) içerisinde isim koymayacağız. Mektup-

---

[52] donatılmış.
[53] asacaklar.
[54] lanet.
[55] Hangi anlamda kullanıldığı kesin olmamakla birlikte; "**Protestan"** olduğu tahmin edilmiştir.
[56] Maruni. Maruniler, Lübnan'da yaşayan ve Haçlı Seferleri sırasında Fransızlar'a yardımları karşılığı, Fransız Kralı tarafından, kendilerine bir ayrıcalık belgesi "charte" verilen ve bir kısmı Fransızlar tarafından Katolikleştirilen bir topluluktur. Bk. E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** C.: 6, 3. Baskı, Ankara 1983, s. 36.
[57] Şer'iyye Kâtibi.

Levent Şahverdi Arşivi

larda ahval(-i) kazamızın inkişafına kadar bu seçimin tehir edilmesini talep ederiz" ve o suretle ben ötekilerle kararlaş(tır)dık. Seçime başlayınca mektupları sandık(ğ)a atmaya başladık. Seçim bitince sandık açıldı. Bizim taraf tasnif edildikten sonra 113 rey çıkmıştır. Ve o taraf reyleri 112 rey çıkmıştır. Böyle olunca Adana'da(ki) General Döfiyö[58] Mersin'e gelerek beni çağıttırdı[59]. Ve benim beraberimde bir Türk alıp yanına gelmek(m) emrini verdi. Ben o vakit milis kışla(sın)daki Remzi Efendi ve şimdi Belediye'nin Başkâtibi'nin kardeşi olduğu halde Kumandan Döfiyö'nün yanına geçtik.

Kumandan bana der (dedi) ki(:)

-"Sen Türk müsün Arap mısın[60](?)".

---

[58] Mersin ve Adana'ya gönderilen Fransız İşgal Kuvvetleri 156. Piyade Tümeni Komutanı General Dufieux.

[59] "çağırttı" olmalı.

[60] Adana ve çevresindeki **yerli halkın** bir kısmının Horasan taraflarından gelerek Halife Harun Reşid'in Hassa Ordusu'nu oluşturan ve bu Halife zamanında bölgeye yerleştirilen **Türkmenler** olduklarını tarihen sabittir. Bir kısmı da Halife el-Me'mûn (813-833) ve Halife el-Mûtasım (833-842) dönemlerinde Abbasiler tarafından ve daha sonra Moğol tehdidine karşı Eyyübiler tarafından Mısır'a ücretli asker olarak getirilen ve askerî muhafız kıtalarını oluşturan Kuman-Kıpçak Türkleri, Oğuzlar ve Çerkezlerdi. Bunlar birlikte yaşadıkları için Türkçeyi unutmamış, zekâ ve yetenekleri sayesinde çoğu devletin önemli askerî ve idarî görevlerine getirilmiştir. İşte bu dönemde, Kuman-Kıpçak Türkmen Kıtaları Komutanı **Aybek,** nüfuz ve gücüyle Eyyübîler Hanedanı'na son vererek, 1250 yılında Mısır'da **Kölemenler** (**Memlûkler**) Devleti'ni kurmuştur. Mısır'da çoğunluğu oluşturan Kuman-Kıpçak kuvvetleri Hükümdarları **Baybars** Komutası'nda Suriye'nin Ayn-ı Calut Mevkii'nde **Hülâgü Han** Komutası'ndaki Moğollar'ı büyük bir yenilgiye uğratarak Mısır'ı Moğol istilasından kurtarmış, Mısır ve Suriye'yi birleştirmiştir. Kölemen (Memlûk) adı Mısır'da esir siyah ve beyazlar için köle, uşak anlamında kullanılmaktaydı. Ücretli askerlik yapan bu Türkler'e de yanlışlıkla köle, uşak anlamında Kölemen (Memlûk) denilmiştir. Öte yandan daha önce Doğu kesimde egemen olan ve Ihşidler Devleti'ni yıkarak 2 Temmuz 969'da Mısır, Hicaz, Yemen ve Suriye'yi ele geçiren Şiî Fatımî Halifesi, merkez olarak Mısır'ı seçmiş ve yerleşmişti. Mısır'da, Fatımîler Devleti 1171'de çöktüğü ve yönetim tekrar Eyyübîler eline geçtiği halde Şiî Fatımî Halifeliği varlığını sürdürmüş, Şiî Batınî (gizli) ibadet şekli özellikle Suriye ve Mısır'da taraftar bulmuş, Kuman-Kıpçaklar ve buralara gelip İslâmiyetle yeni tanışan Türkler üzerinde etkili olmuştur. Adana ve çevresi, uzun süre Kölemenler (Memlûkler) hakimiyetinde kaldığından, daha önce Horasan'dan köle olarak getirilip askerî talim ve terbiye verilerek Halife Ordusu'na alınan ve yaşlanınca emekliye ayrılan Türklerle, Kölemenler (Memlûkler) hizmetinde bulunup Adana ve çevresine gelip yerleşen Türkler, işte bu **Arapuşağı** olarak anılan Türklerdir. Mısır'da Kölemenler (Memlûkler) Devleti'ni kurarak uzun süre egemen olan, Nizip'te Osmanlı Ordusu'nu yenen, Hafız Paşa'yı hezimete uğratan Kavalalı Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın ordusunu oluşturanlar, Kuman-Kıpçak Türkleri, Oğuz ve Çerkez çocuklarıdır. Günümüzde de hizmet erbabına **uşak** demekteyiz. Güney illerimizde yaşayan bu Türkler, Mısır çiftçisi (**fellah**) değil, Halife ve Mısır Ordusu'na ücretli hizmet veren Arapuşaklarıdır. Yüzyıllar içinde, Arapça konuşmayı öğrenmekle birlikte, (kendilerini Arap sananlar dışında), biz Arap'ız demezler. **Mustafa Kemal Atatürk** tarafından ve daha sonra bazı kaynaklarda Eti (Hitit) Türkleri olarak adlandırılmışlardır. Yüzyıllar süren birlikte yaşam sırasında, Araplarla evlilikler de söz konusudur. Bu durum Osmanlı Türkleri için de bir gerçektir. Tarihî geçmişten habersiz bir kısmı da **kimlik arayışı** içindedirler. İçimizden birilerinin yanlış olarak **fellah** diye adlandırmasından hoşlanmazlar ve hakaret sayarlar. Yakın dönemde çiftlik ve bahçe işleriyle uğraştıkları halde fellah olarak tanıtılmaktan hoşlanmama nedenleri, bu adlandırmayı kabul ettikleri takdirde, Mısır'dan gelme

Levent Şahverdi Arşivi

-"Benim dinim Arap fakat vatanım Türk vatanı".

-"Dağlarda kimlerin var(?)" dedi. Ben dedim(:)

-"Bütün memleketin halkı vatandaşım ve kendileriyle bir memlekette yaşamış olmam dolayısiyle kardeşiz".

-"Sen benim yanıma Adana'ya gelir giderdin ve senin gelişlerinde bana ne söylediysen yalandır ve bundan sonra bir daha yanıma gelmiyeceksin". Ben kendisine dedim(:)

-"Kumandan siz hakkı seversiniz ve doğruluğu seversiniz. Bunun için darılmaya hakkın yoktur. Siz burada muvakkat bir zaman için bulunuyorsunuz. Bunun için gücenmeyin. Bir daha benim[61] yanına gelmiyeceğim" dedim. Oradan Remzi Beyle beraber ayrıldık çıktık. Ondan sonra Sarı İbrahim diye[62] Kumandan Şemsi(e)ttin[63] Bey('in) yanına gittim ve kendisiyle görüştüm. Kuva-yı Milliye'ye iltihak etmek için kendisine söyledim. Bana(:)

-"Sen Mersin'de kal bize daha ziyade fayda edeceğinin[64] buraya gelmesen daha iyi".

Mersin'e dönünce burada bizim cemiyet merkezinde 17 kişi toplandık. Kur'anı Kerim('i) önüniyde[65] masa üzerine koydum ve arkadaşlara(:)

Arap olduklarını zımnen kabul etmiş görünecekleri düşüncesidir. Batınî akaide göre gizli ibadet etmeleri nedeniyle, bunu anlamayan bazılarının ifade ettiği veya yazdığı gibi dinsiz veya Hrıstiyan değil, İslâm ve Kur'an-ı Kerim ehlidirler. Yerleşim yerlerine verdikleri adlar, Akkapı, Hıdırlı, Büyük Oba, Küçük Oba, Yalmanlı v.b., ad ve soyadları ise Türk ve Müslüman adlarıdır. Adana ve çevresindeki yerli halk hakkında daha geniş bilgi için bk. Damar Arıkoğlu, **a. g. e.**, s. 11-14.*; "… İşgal sırasında bunlar arasından da Fransızlarla işbirliği yapan ve aleyhimizde çalışan bir takım soysuzlar çıktığı gibi, içlerinde bizimle beraber savaşlara katılıp büyük fedakarlık ve yararlık gösteren ve istiklâl madalyası almaya hak kazanan vatanseverler de vardı"*, bk. **Kurtuluş Savaşında İçel…,** s. 46-49.; Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 99.; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** 4. Baskı, Cilt:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 126-140.; Kâzım Yaşar Kopraman, ***"Ihşidîler ve Memlûkler"*, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** Çağ Yayınları, Cilt: 6, İstanbul 1987, s. 194-221 ve 434-525.; Ramazan Şeşen, ***"Eyyubîler"***, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Çağ Yay., Cilt: 6, İstanbul 1987, s. 305-392.; Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış,** 8. Baskı, Hürsöz Matbaacılık, Adana 1990, s. 113-297.; K. Çelik, **a. g. e.,** s. 136.

[61] "senin" olmalı.

[62] "Sarı İbrahim diye" değil, Sarıibrahimli (Köyü)'ye olmalı.

[63] Şemsettin Salur. O dönemde Yarbay ve Adana Cephesi 139. Alay Komutanı.

[64] edeceğin için.

[65] önümüzdeki.

Levent Şahverdi Arşivi

-“Size bir kaç söz söyleyece(ği)m fakat Kur’anı Kerim üzerine yemin edeceksiniz” dedim. Bunun üzerine on yedi kişi ellerimizi Kur’anı Kerim üzerine koyduk ve yemin ettik.

-“Burada konuşulan aramızda kalacak” dedik.

Bunun üzerine kendilerine dedim(:)

-“Ben Kuva-yı Milliye’ye gidim(p) Kumandanla görüştüm ve bizim memleketin fedaisi için yardım edeceğiz”. Böyle diyince bu on yedi kişinin arasında Hıdır Kavvas ve Antakyalıoğlu Hamit ve Ali Hamdi ve Ahmet Meyyeri, bunların tebasından hoca olarak Şıh Hasan Beyler ile Şıh İsa buna itiraz ettiler.

-“Bu olamaz” dediler.

Böyle deyince kendilerine(:)

-“Niçin olamaz” dedim.

-“Bize Fransız Hükûmeti Türkler’den daha iyidir” dediler.

-Ben “Türk Hükûmeti bizim için cennettir. Fransız Hükümeti kalırsa Ermeniler’in hakimiyeti altında kalırız” dedim.

Ondan sonra ikinci gün bunların içinden (biri) gidip Kumandan[66]’a bu meseleyi tamamen anlatmış oldum[67].

Bu meseleden sonra bir müddet geçer[68]. Kumandanla birkaç gün konuşmadım. Beni Kumandan çağırdım[69](:)

-“Geçenlerde Belediye meselesinden dolayı bize bir hata yaptın. Şimdi senin hatay(n)ı affediyorum. Yalnız senden bir şey rica edece(ği)m. Onu bize yaparsan yanınızdan[70] çok memnun olurum”.

-Ben dedim(:) “Bana teklif edece(ği)niz iş elimden gelirse sizleri memnun etmek için elimden geldiği kadar çalışırım”. Bunun üzerine Kumandan bana dedi(:)

-“Senden bir askerî yardım isteyeceğim”.

---

[66] Buradaki Kumandan’ın “Fransız Kumandanı” olduğu anlaşılmaktadır.
[67] anlatmış olmalı.
[68] geçti.
[69] çağırdı.
[70] “sizden” olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendisine(:)

-"Ne gibi yardım istiyorsunuz" dedim. "Ben muzaffer bir Hükümet'e karşı ne gibi yardım yapabilirim".

Bana tekrar dedi(:)

-"Senden 40-50 kişi isterim ve bunlara silâh verece(ğim) ve bunları Silifke yolu üzerinde bir cephe tutmak için çetelere karşı".

Ben dedim(:)

-Muzaffer bir Hükûmet olduğunuzu biliyoruz. Ve sizin Fransız Hükümeti memleketimizi işgal etmiş ve bizim esaretimizi temenni[71] etmek için (yeterli gücü) yok(mu) ki bizden imdat istemek (durumunda kalıyor). Koca muazzam bir Hükûmet bizim gibi adamdan nasıl imdat istiyor. Bugün bizim vatanımız sizin tarafınızdan işgal edilmiştir. Bizi siz muhafafaza[72] ederken nasın[73] oluyor bizden imdat istiyorsunuz? Ben bu işlere girişemem ve benim memleketi(mi)n vatandaşlarına silâh kullanmaya elim uzanmaz".

Bu cevabı kendisine söylediğim vakit yanında bir adam boyunda demir kasası olup kasayı açıp ve elini bana uzatarak(:)

-"Bu kasa senin elindedir. Ne kadar arzu edersen alabilirsin".

Ben tekrar kendisine(:)

-"Rica ederim böyle bir teklifte bulunmayınız. Çünkü ben kimseye itimat edemem ve kimseye silâh alıp verememem. Kimseye vermeye cesaret edemem".

Bu suretle gecenin yarısı saat on ikiye kadar mücadeleden sonra kendisinden ayrıldım. Tarsus'tan Selâmi[74] ve Tarsus'tan Şe(y)h Garip Sadık, Adana'dan Şe(y)h Garipzâde Fuad üçü birlikte yanıma eve geldiler ve be-

---

[71] "temin=sağlamak" olmalı.
[72] muhafaza.
[73] nasıl.
[74] Damar Arıkoğlu, Tarsus'ta fellah olarak tanınan Selâmi ile ilgili olarak şunları yazmıştır: *"… Tarsuslu Kâmil Paşa'nın oğlu Selâmi Beyle bir arada askerlik yapıyorduk. İmzasını Çerkezzâde Selâmi şeklinde kullanması dikkat nazarımı çekti. Bu soyadı size nereden geliyor? diye sordum… Mazinin derinliklerinden dedi. Anlaşılıyor ki, Kâmil Paşa'nın ecdadı, İbrahim Paşa askerlerinin arasında gelen ve Tarsus'a yerleşen bir Çerkez olması hakikate daha uygundur. Mısrîzâde soyadı sonradan takılma bir isimdir…"*, D. Arıkoğlu, **a. g. e.,** İstanbul 1961, s. 11-14.; K. Çelik, **a. g. e.**, s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

raberliğinde[75] Mersin'de(n) Hıdır Kavvaz ve Antakyalıoğlu Bedir Yavuz firari kardeşi Hamit yanıma geldiler ve bana kumandanın[76] yayni[77] şeyi teklif ettiler ve bana dediler(:)

-"Niçin Kumandan'ın hatırını kırdın. Şu talebini tasvipi[78] edersen çok memnun edilirsin".

Ben dedim(:)

-"Menfaat için dinimi ve vatanımı ve vatandaşlarımı geçmem. Bu hususta bana hiç boşuna ısrar etmeyiniz. Ne silâh alırım ve ne de bu işe müdahale ederim. Emin olunuz Allah'ı bildiğiniz gibi bilmelisiniz ki bu toprağımız Fransız işgalinde kalmayacaktır. Ve Fransız Hükûmeti muvakkat bir zaman için burada bulunuyor".

Ve o vakit Selâmi'ye dedim ki(:)

-"Selâmi Bey sizin aileniz(in) Osmanlı Hükûmeti'nden görmüş olduğu teveccüh hiçbir Türk ailesi bu dereceye nail olmamıştır. Sen nasıl oluyor bu gün Türk Hükûmeti'ne bu suretle mukabele ediyorsun? Bir insan kuyudan içtiği su(y)a kuyuya taş atmaması icabeder[79]".

Onun üzerinde Selâmi dedi(:)

-"Evet bizim ailemiz çok yüksek mevkiler elde etti. Fakat bir tek çiçek baharı getiremez".

Bu suretle aramızda bir çok münakaşalar vukuundan sonra gelen beş kişi ile ayrılıp ve yanımdan gittiler.

Aradan 3-5 gün geçtikten sonra ben Ahmet Hallaç ve Kazanlı'dan Esirzâdeler İbrahim Efendi ve kardeşi Yusuf Efendi ve Tarsus'tan Çerkezzâde Şakir Efendi ve Adanalı(oğlu) Köyü'nden Kasımzâde Şıh Mehmet Efendi 5 kişi bir heyet (olarak) birlikte Sarıibrahimli'ye gidip orada Kumandan Şemseddin[80] Bey ile görüştük ve kendisinin[81] konuşmamız arasında kendisine dedim(:)

---

[75] beraberlerinde.
[76] kumandanla.
[77] aynı.
[78] "tasvip".
[79] "Bir insan su içtiği kuyuya taş atmaz".
[80] Şemsettin Salur.
[81] kendisiyle.

Levent Şahverdi Arşivi

-"Emir buyurursan Mersin'den ayrılayım ve mahiyet[82] aliy(y)enize burada icap eden hizmette bulun(a)yım. Onun üzerine Şemseddin Bey bana dedi(:)

-"Orda sizin bulunmanız bizim için daha ziyade faidelidir".

Yanında bir gece kaldıktan sonra oradan ayrıldık ve Bekirdağ[83] Köyü'ne geldik. Orada Hacı Beyle görüştük ve orda bir gece kaldık. Ondan sonra Mersin'e indik. Mersin'de bizim cemaatimiz için bir cemiyet teşkil etmiş idik[84]. Cemiyetimizin a'zâlarını ve münasip olan kimseleri toplattırdım. Toplantımız arasında bulunan Hıdır Kavvas ve Bedir Yavuz'un kardeşi firari Hamit ve Ali Hammudi bulundular. Beraberlerinde biraz oturup konuştuk. Ve kendilerine dedim(:)

-"Arkadaşlar sizlere bir şey söyleyeceğim fakat bana yemin edeceksiniz. Kur'an(ı) Kerim üzerine ellerinizi basacaksınız ve yemininizden sonra hatırımdaki olan sözleri söyleyeceğim".

Bunun üzerine toplantıdaki bulunan heyet umumiyesi ayağa kalktılar. Kur'an(ı) Kerim'i getirdim. Masanın üzerine koydum. Ve hepsi ellerini uzatıp Kur'an(ı) Kerim üzerinde ellerini koydular. Ve yemin ettiler. Ve(:)

-"Bize ne söylersen bu odadan dışarı çıkmayacaktır" dediler.

Onun üzerinde kendilerine dedim ki(:)

-"Ben Kuva-yı Milliye'nin yanlarına gittim ve Kumandan Şemseddin Beyle görüştüm. Biz burada vatandaşlarımıza ve din kardeşlerimize mümkün derecede muamele edeceğiz. Bu kâfir Hükûmet'in zulmünden vatanı kurtatmasına[85]. Dağlara çekilmişler ve vatanın selâmeti için çalışıyorlar".

Bu kararımızı bu suretle kararlaştırdığımızdan sonra dağıldık. İkinci gün aramızdaki olan adamlardan birisi gitmiş Kumandan'a ve bu suretle ko-

---

[82] maiyet-i.

[83] Bekirde Köyü olmalı.

[84] Mersin'in işgali sırasında Fransızlar'ın, Türk halkını bölmek üzere, 'Arapuşağı' adı verilen, hatta yanlışlıkla fellah veya Eti Türkleri olarak adlandırılan bir kısım yerli halka kurdurdukları bu cemiyetin adı **Şiî İslâm Hayır Cemiyeti** (**Cemiyyetü'l Arabiyyetü'l-Hayriyyetü'l Şiîye**)'dir. Aralarında yaptıkları uzun tartışmalar sonucu 'el-Arabiyye-Arabiyyetü'l' ibareleri çıkarılarak, cemiyetin adı 'Cemiyetü'l-Hayriyyetü'l İslâmiyyetü'l Şiî'ye' olarak değiştirilmişti. Daha geniş bilgi için bk. **Kurtuluş Savaşında İçel…**, s. 48, 49.; K. Çelik, **a. g. e.,** s. 137.

[85] kurtarmasına.

Levent Şahverdi Arşivi

nuştuğumuzu söylemiş. Bunun üzerinde Fransız Kumandanı beni çağırdı ve bana dedi(:)

-"Sen çetelere para gönderiyorsun ve dün toplantı yaptırmışsın ve bu toplantıya Hıdır Kavvas ve Hamit Antakyalı ve Ali Hammudi ve Ahmet Meyyasi ve Hamit Cebrail ve bunlardan başka birkaç kişi daha tot(p)lattırmışsın ve sizin kitap üzerine yemin ettirdi(ği)n(i) bana gelip söylediler.

Ben dedim(:)

-"Kat'iyen yalandır. Kim size söylediyse gelsin benim yüzüme karşı söylesin".

Aradan üç beş gün geçtikten sonra Fransız Kumandanı beni çağırdı. Bana dedi ki(:)

-"Mersin hududundan dışarı çıkmayacaksın. Benim malûmatım olmadıktan sonra".

Ben de(:)

-Pekâlâ" dedim.

Ondan birkaç gün sonra Fransız Kumandanı mahiyetinde[86] Tercüman İbrahimiyan. Bu tercüman bana geldi ve dedi ki(:)

-"Seni burdan Kıbrıs'a Fransız Kumandanı sürgün edecek. Bana b(s)öyleyince kendisine dedim ki(:)

-"Adana'da biraz işim var. Adana'ya gitmek için bana Kumandan'dan izin al. Bunun üzerine Kumandan'dan bana izin aldı ve Adana'ya gittim. Adana'da Fransız Kumandan Biramon[87] bulunuyordu. Bunun yanında bir Tercüman İlhami[88] Bey isminde Giritli bulunuyordu. Bu İlhami Bey'in yanına gittim ve meseleyi anlattım. Bunun üzerine Tercüman İlhami Bey

---

[86] maiyyetinde.

[87] Brémond. 23 Ocak 19919'da İtilâf Devletleri tarafından Adana ve Yöresi'ne Genel Vali "Administrateur" olarak atandı. 30 Ocak 1919'da deniz yoluyla Mersin'e geldi. 31 Ocak'ta trenle Adana'ya geçti. 2 Şubat 1919'da Adana Valisi Nazım Bey ve diğer memurlarla tanıştı. İtalyanlar'a yapılan buğday satışında yolsuzluk yapması nedeniyle, 4 Eylül 1920'de görevini Kurmay Şefi Binbaşı Hassler'e devretti. 7 Ekim 1920'de Fransa'ya gitmek üzere Adana'dan ayrıldı. Adana ve yöresi halkına yaptığı kötülükler nedeniyle, Brémond'un görevden uzaklaştırılması halk arasında büyük sevinç yaratmıştır. Bk. K. Çelik, **a. g. e.,** s. 68-438.

[88] Giritli Fanizâde İlhami.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız Kumandanı Biramon'un yanına gitti. Kendisinlen[89] görüştü. Fransız Kumandanı Biramon tercüman'a dedi ki(:)

-"Bu evrak Ahmet Hallaç hakkında bugün Mersin'den bana geldi. Bana 1500 lira verirse kendisini kurtarırım".

Tercüman vasıtasıyla Fransız Kumandan'ına 1500 lira verdim. Tercüman İlhami Bey Posta[90] gazetesi(ni) Adana'da çıkarıyordu. Bana dedi(:)

-"Ben para almam fakat 100 tane (gazete) parasını 500 lira bana verirsin ve bu 100 aboneyi sana gönderirim. Satarsın dağıtırsın ne yaparsan yap" dedi.

Bunun üzerinde tercümanda[91] dahi 500 lira verdim. 500 lira benden aldıktan sonra bana dedi(:)

-"Adana'da kalacaksın sana buradan git deyinciye kadar".

Ben orada 23 gün kaldıktan sonra beni çağırdılar ve Kumandan Birumun[92] yanına girdim. Fransız Kumandanı Birumun bana dedi(:)

-"Bundan sonra Mersin'e gidebilirsin. Mersin'e gidince Kumandan seni çağıracak ve sana bir tarziye verecek. O gün Mersin'e geldim. Gelmemle beraber Fransız Kumandanı Kolu[93] çağırdı. Yanına gittiğim vakit kapıya kadar karşıladı ve bana dedi(:)

-"Kumandana beni şikâyet etmişsin. Ben senden yardım isterim" dedi.

-"Benden ne gibi yardım bekliyorsun" dedim."Ben bizim halkın envani[94] namiyle biz[95] cemiyet teşkil etmek isterim. Çünkü bizim önceden yapmış olduğumuz cemiyeti Hıdır Kavvas'a ve Antakyalı(oğlu) Hamid'e gaspett(ird)iniz. Bunun için ben ayrı bir parti teşkil ettim. Parti ve cemiyetin

---

[89] kendisiyle.

[90] **Adana Postası** gazetesi. Fransızlar, daha önce Fransızca yayın yapan Adana Postası'nın Türkçe yayınını sağlamışlar, Vali vekili olarak atadıkları Bağdadizâde Abdurrahman ile gazetenin yazarı Fanizâde İlhami, yazılı ve sözlü olarak Fransız yönetimini Türk halkına benimsetmeye çalışmışlardır. Bk. **Yeni Adana,** 6-20 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1336 (1920), Sayı: 27-31.; K. Çelik, **a. g. e.,** s. 427.

[91] Tercümana.

[92] Brémond.

[93] Fransız Yzb. Coulette.

[94] "ünvanı" olmalı.

[95] "bir" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

envani Cemiyet-il Hayriye İslâmiye namı koydum. Ve bunun altında Mersin'in Karaduvar, Kazanlı, Adanalı(oğlu) Köy('ü), Çatal Köylü ve bütün Tarsus ve köyleri(nde) bulunan bizim unsura mensup olan âlemi, milleti bizim partiye kayıt oldular. Ancak Hıdır Kavvas'ın namına kalan parti Tarsus'un Musalla Mahallesi ve Mersin'in şimdiki Cumhuriyet Mahallesi denen mahalleler. Bu iki mahalleden başka hiçbir şahıs onların partilerine iltihak etmemiştir.

Bu partiyi teşkilimden sonra bir ay kadar geçince bir gece saat dokuz raddesinde 30, 40 kişi kadar benim evim önünde durup kapıyı çaldılar. Kapı çalınınca(:)

-"Kimsiniz(?)" dedim.

Böyle sorunca bana(:)

-"Kapıyı aç senin evini tahri[96] edeceğiz" dediler.

Bu manzarayı ben görünce(:)

-"Gece kapıyı kimseye açamam" dedim.

-"Benim evimi tahri etmek istiyor ise Hükümet(-i) İşgaliye Kumandanı tarafından asker gelirse o vakit kapıyı açarım".

Ben böyle deyince o vakit bir düdük çaldılar ve evin önünde bir toplantı yaptılar. Başladılar Ermenice konuşmaya. Bu konuşmanın sonunda aralarından iki kişi ayrılık(p) gittiler. Gittiklerinden yarım saat sonra böyle 20, 30 kişi tekrar bunların yanına geldikten sonra biraz konuştular. Bunların arasından birisi tüfek dipçiğinnen[97] kapıya vurdu(:)

-"Kapıyı açın" dedi. "Açmaz iseniz kapıyı zorla açacağız". Ve onun üzerine bir silâh patlattı.

Ben onun üzerine kendilerine(:)

-"Kapıyı hiç açmam ve kapıyı açıp girecek olursanız içeri girecek olan adamı yiğit addederim. O vakit ya bana Allah verir veya size".

---

[96] "taharri=aramak".
[97] "dipçiğiyle" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu suretle benden bu cevabı aldıktan sonra tekrar konuşmaya başladılar. Bir müddet sonra iki kişi gitti. Aradan yarım saat geçince Pressin[98] tarafından[99] memleketimizi işgaliye kumandanı tarafında kom(i)ser(lik) kurulmuştu. Batini[100] isminde geldi. Mahiyetinde[101] otuz kadar Fransız askeri getirerek kapıyı çaldı. Kendisine(:)

-"Yalnız sizinle görüşürüm, başka kimse girmiyecektir".

-"Vi, vi[102]" dedi.

O vakit yanımda yedi sekiz kişi bulunuyordu. Bunlara(:)

-"Kapının arkasına dayanınız kimse girmesin".

Ve bu suretle Batini'yi içeri aldım. Kendisine(:)

-"Bizim medeni hükümet diyorsun hükümet içinden ikinci hükümet olur mu(?) 4 saattir bu Ermeni çeteleri bana çatıp silâh sıkmak ve kapıyı zorla açmak. Beni tehdit edip duruyorlar. Biz böyle bir hükümetin idaresini istemiyoruz. Çünkü bu hükümetin kullandıkları siyaset ve kapılarına koydukları Ermeni canavarları burada asayişi taht-ı temine alınmadığından dolayı memleketimizden çıkıp gitmeniz daha iyidir".

Kendisine böyle dediğim zaman Kom(i)ser Bati(ni) başladı. İstavroz üzerine yemin etti ve(:)

-"Sizi gözümüzün kapağı altında muhafaza ederiz. Bu meseleden dolayı hiç merak etmeyiniz" dedi. Ve devam etti(:)

-"Tarsus'taki Selâmi('nin) yardım ettiği şekilde yardım edersen seni çok yükseltiriz. Ve şimdiki gelen adamlara ben tebliğ edece(ği)m" dedi.

Ben dedim(:)

-"Ne Tarsus'taki Selâmi'nin evini ne hiçbir yardım benden ümit etmeyiniz. Ben Hükümet'in yardımıyla yaşayabilirim. Eğer benden yardım bek-

---

[98] "Mersin" olmalı.
[99] "tarafında" olmalı.
[100] Kontrolör ve Fransız Casusluk Şebekesi'ni ile Mersin Emniyeti'ni yöneten Komiser Patini. Bk. K. Çelik, **a. g. e.,** s. 85.
[101] "maiyyetinde=beraberinde, yanında".
[102] "Evet evet" anlamında.

Levent Şahverdi Arşivi

liyorsanız bunu aklınıza getirmeyiniz. Bana yol verin çocuklarımı alayım memleketten ayrılayım".

Böyle sözler cereyan ettikten sonra gelen Ermeni çeteleri çevirmek suretiyle alıp geldi.

Öğlen vakti evin kapısını çaldı[103] kapıya geldim. Baktım kapının önünde silâhlarıyla bekliyorlar. Kendilerini görünce(:)

-"Ne istiyorsunuz" (dedim). Ne istiyorsunuz deyince birisi bir kâğıt çıkarıp bana yukarı baktı.

-"Hallaç Ahmet'in evi bu mudur(?)" dedi.

-"Evet" dedim.

-"Ahmet sen misin(?)" dedi bana baktı ve dedi(:)

-"Bizim Ermeni Çete Kumandanı Dig(k)ran seni istiyor".

-"Sizin kumandan beni nereden tanıyor" dedim. "Benim şimdi işim var gidemem" dedim.

-"Olmaz" dediler. "Seni götürmek mecburiyetindeyiz".

Böyle dedikleri vakit kendilerine dedim(:)

-"Beni bekleyin giyinip yanınıza geleyim".

Bunun üzerine evin bahçe tarafında[104] koştum. Fransız Kumandanı Kolu[105]'nun yanına vardım. Ve akşam olan hadiseyi kendisine anlattım".

Onun üzerine Kom(i)ser Batini'yi çağırdı ve kendisine Batini bizim evimize gelip ve önündeki Ermeni çeteleri götürüp[106] Kumandan'ın yanına gitti[107]. Kumandan kendilerini çağırıp(:)

-"Niçin onların[108] evine gittin(iz)" dedi. Onlar da(:)

---

[103] "çalındı" olmalı.
[104] "tarafına" olmalı.
[105] Coulette.
[106] "alıp" olmalı.
[107] "getirdi" olmalı.
[108] "Ahmet Hallaç'ın" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

-"Bizim kumandanımız bize emir verdi. Gidin Ahmet Hallaç'ın evine vesait(-i) nakliye kendisinden isteyiniz. Biz de kumandanın emrine itaat ederek Ahmet Hallaç'ın evine gittik".

Bunun üzerine Kumandan Kolu kendilerine dedi(:)

-"Ben buranın kumandanıyım. Sizin kumandanınız bir şey talep edecek olursa benden istemesi icap eder".

Ve bunun üzerine bu çetelere(i) biraz tekit ettikten sonra gitti(ler). Ben kendisine(:)

-"Biz böyle bir hayat istemiyoruz. Bana yol ver çocuklarımla beraber ayrılıp memleketten çakyım[109]. Çünkü hiçbir gün rahat etmiyoruz. Bu suretle İşgal Hükümeti bir hakkın[110] asayişi temin edemiyor. Onun üzerine Kumandan bana(:)

-"Bundan sonra size bir keder olmıyacağı(nı) temin ederim

Ondan sonra Garp Cephesi'nde Kuva-yı Milliye Kıt'a Komutanı Emin Aslan[111]'a Hilâl Ahmet[112] namına 400 L. para gönderdim. Emin Aslan'dan[113] bu paranın husulünden sonra bana cevap yazıyor(:)

-"Mersin'de Kuva-yı Milliye kahramanlarından Hallaçzâde Ahmet Efendi'ye" yazarak. Ve bana der(:)

-"Göndermiş olduğun dört yüz lira ve bir at teslim aldım. Ve ne suretle teşekkür edeceğimi bilemiyorum".

Bundan sonra Kumandan beni çağırdı ve "sen" dedi(:)

-"Çetelere para gönderdin. At ta yolladın".

---

[109] çıkayım.
[110] "bi'hakkın" olmalı.
[111] **Emin Arslan Karakaş (Emin Resa veya Turgut Efe):** I. Dünya Savaşı sonunda yüzbaşı idi. İtilâf devletlerinin Anadolu'yu işgale başlaması üzerine, Konya Ilgın'da bir müfreze oluşturmayı düşünürken; M. Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafından **Adana'ya Mürettep Bir Nolu Fedâi Müfrezeler Komutanlığı'**na atandı. Mut ve Silifke'de Kuva-yı Milliye'nin kuruluşunu ve denetimini sağladıktan sonra, Mersin'in düşman işgalinden kurtarılması için çalıştı. Kendi faaliyetleri ve diğer gelişmeler için bk. Emin Resa (Emin Arslan Karakaş), **İçel Kurtuluş Savaşı Tarihi Hatıraları**, C. I., Mersin 1942.; K. Çelik, **a. g. e.**, s. 152, 153.
[112] "Hilâl-ı Ahmer=Kızılay" olmalı.
[113] Emin Arslan.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben dedim(:)

-"Kat'iyen bu meselenin aslı yoktur yalandır".

Bunun üzerine bir manga Fransız askeri Fransız kom(i)seri gönderdi. Evimi tahri[114] ettiler. Emin Aslan'dan gelen iki mektubu elde ettiler. Rahmetli Gazi[115]'nin bir fotoğrafını yanında buldular. Bundan sonra beni hapishaneye yolladılar. Ve bu mektupların Gazi'nin fotoğrafı(nın) bulunmasından dolayı 6 ay hüküm verdiler. Bundan sonra Emin Aslan'ın yazısı üzerine memlekette katliğam[116] yapacağıma bana idam hükmü verdiler. Benim refakatimde Cebrailzâde rahmetli Molla İsmail ve rahmetli İbrahim Mudür[117] ve Şe(y)h Ali Efendi Hamden ve Şe(y)h Haşim bunlar benim refakatimde mahkûm edilmişlerdir. 83 gün hapishanede süründüğümüzden sonra Kuva-yı Milliye'miz gelmeden bir hafta evvel bizi terhis ettiler. Bizim hapisliğimiz esnasında Abdullah Palamut bana her daim Kuva-yı Milliye'nin havadislerini getirirdi. 315 (1899) teveddütlü[118] oğlum İbrahim Bediğ[119] bahçede 2 polis tarafından ve Kuva-yı Milliye'den 1 nefer gönderilmiş iken bahçede iki polis yakaladılar. Benim oğlum bana bu malûmatı verdiğinde hemen 3, 4 kişi oğlumnan[120] beraber gönderdim ve o neferi polislerin elinden kurtardım. Ondan sonra Bediğ'i 2nci gün hapishaneye götürdüler. Mersin'de (ve) Adana hapishanelerini[121] yedi ay süründükten sonra Be(y)rut Cebel-i Lübnan('d)a bir sene hapis yattıktan sonra Hükümet'in müsa(a)desiyle terhis edildi.

Hükümet-i Milliye'miz Mersin'e geleceği zaman Çavuşlu'dan Hıdırzâz(d)e Ali Efendi[122] bana haber gönderdi.

---

[114] taharri=arama.
[115] Atatürk.
[116] katliam.
[117] 'Budur veya Beddur' olması muhtemel.
[118] tevellütlü.
[119] Bedii.
[120] oğlumla.
[121] hapishanelerinde.
[122] **Hıdırzâde (Hıdıroğlu) Ali Efendi:** 1 Mayıs 1920'de Mersin'in Çevlik Köyü'nde Mersin Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Başkanı seçilmiş ve 1 Haziran 1920'de yenilenen seçimde Mersin Müdâfaa-i Hukuk Heyeti üyesi olmuştur. Bk. **Kurtuluş Savaşında İçel…**, s. 168-171.; K. Çelik, **a. g. e.**, s. 337-350.

Levent Şahverdi Arşivi

-"10 asker Mersin'e gelecek. Bunlar çıplaktı(r). Bunlara elbise ayakkabı ne mümkünse tedarik edip göndermenizi rica ederim".

Göndermiş olduğu haber üzerine kendi malın(m)dan kimsenin muvaneti[123] olmaksızın 10 jandarmanın elbiseleri(ni) ayakkabı(larını) tedarik ederek kendilerine Çavuşlu'ya kadar götürdüm. Hız(d)ırzâde Ali eline teslim ettim. O vakit c(j)andarmalar(a) götürmüş olduğum elbiseleri teslim ettim ve Mersin'e gelmiş oldu(lar). O vakit Hükümet(-i) Milliyeti[124]'miz Mersin'in[125] teslim almak için göndermiş olduğu asker binbaşısından İbrahim Bey namıyla kıt'aya kumandan olarak asker için yemek yapmak hususunda benim yanımdan dört kazan aldılar. Ve gelmiş oldukları akşam yemeğini kendilerine yedirdim. Vatanıma millet şerefine hizmet etmiş bulundum.

Sonra Hükümet(-i) Milliye'miz Hatay mücadelesi için Dahiliye vekili Şükrü Ka(ya), Nükrettin[126] Hatay mücadelesi için gönderildim. Antakya'da bir defa ve İskenderun'da bana kast(-ı) teşebbüs etseler bile Cenab_ı Hak(k) beni korudu. Bana Hükümet bu seyahatim için 250 Lr. (verdi). Lâzkiye'de aşiret ve bazı köylerine ileri gelen büyüklerine iki defa ziyaret yaptım ve bunları harcadım. 80 (Lr.) Suriye'ye borcu[127] olarak geldim.

Buraya avdet ettikten sonra benim oğlum için bir gelin nişan yapmıştım. Bu sebeple gittim. Orada İstanbul Vilâyeti('ne) vekâleten Türkiye'nin Emniyet(-i) Umumiye vücüdo[128] Şükrü Sökmen[129] İstanbul'da Vali vekili vilâyet vekâletini yapmakta bulunuyor idi. Benim İstanbul'da olduğumu haber almış. Beni yanına çağırtırdı[130]. Kendisiyle görüştüğüm vakit bana dedi ki(:)

-"Lâzkiye'den bir heyet(in) Fransız Hükümeti tarafından Antakya'ya gönderileceğini haber aldım. Bu heyeti(n) Antakya'ya gelmemesi için Lâzkiye'ye mektup yazıp bu heyetin gelmemesi(ni) (sağlamak) mümkün müdür(?)"

---

[123] muaveneti=yardımı.
[124] Milliye'miz.
[125] Mersin'i.
[126] Ne demek istediği anlaşılamadı, Nurettin Paşa olabilir.
[127] Borçlu.
[128] Anlaşılamadı, günümüz ifadesiyle **Emniyet Genel Müdürü** olabilir.
[129] Daha sonra Hatay Türkiye'ye katılınca, ilk Hatay Valisi olan **Şükrü Sökmensüer** olmalı.
[130] "çağırttı" olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de Şükrü Sökmen'e(:)

-"Başüstüne yazayım" dedim. Ve(:)

-"Hatay'da bir Cemiyet(-i) Hayriye teşkil edilmiş. Bu cemiyetin dağılmasınba[131] Hatay'a mektup isterim" dedi.

Bunun üzerine Lâzkiye'ye, Antakya'ya yedi mektup yazdım Vali'ye verdim. Kendisi bizim Türk konsolosu vasıtasiyle Lâzkiye'ye gönderdim[132]. Bu suretle Lâzkiye'den gelecek olan heyet gelmedi.

Memleketime ve vatana Hükümet'e bir hizmeti yapmış bulunduğum halde Hükümet(-i) Milliye'miz geldiği vakit Fransız Hükümeti'nde bana yapılmış olan zarar ziyanları takdir etmek için Vilâyet tarafından Hız(d)ırzâde Ali Efendi ve Sahame Zaza Salih Efendi tayin edildiler. Bu iki zat vukubulan zararları tespit ettiler. 27780 lira imzaları Hükümet'e takdim ettiler. O vakit Vali Hilmi Bey(:)

-"Bu senin zararın. Verilmek üzere Ankara'ya yazaca(ğı)m. Gerek zararların(ma) gerek bu hizmetlerin(m)e mukabil mükâfa(a)t verilecekken fenalık muamelelerinden başka bir şey görmedim. Halk (Parti) Hükümeti mükâfa(a)t(!) olarak gayrı meşrû üç yüz lira benim üzerime taahkküh[133] ettirmişlerken ve bu borç hakiki bir borç olmadığı için maliyenin tem(y)iz dairesine tem(y)iz etmiştim. Bu tem(y)iz gelinciye kadar beklemiyerek beni bir ay hapsettiler. Bu suretle mükâfa(a)tımı aldım(!).

Demokrat Partisi kurulmaya başladığı vakit ben ve oğlum Zekeriya Fethi ve bütün Hallaç Ailesi'ne mensup olan fiilumum[134] Demokrat Partisi'ne iştirak etmek için Mersin, Karaduvar, Kazanlı, Adanalı(oğlu) Köy(ü) bütün bizim Arap âlemi milletine mensup olan(ları) bu partiye iştirak ettirmişimdir. Bu hususta hep vatanın selâmeti, Hükümet'in yararına yapmışımdır.

Sonuç

Mersin ve yöresinin işgal edileceği söylentileri duyulduğu andan itibaren, yöre halkı protestolarla tepkisini dile getirmeye çalışmış, işgali takiben

[131] "dağılması için" olmalı.
[132] Gönderdi.
[133] "tahakkuk " olacak.
[134] bil'umum" olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

de subay ve emekli subaylar, yedek subaylar, her rütbeden erler, çiftçi-köylü, esnaf ve halkın her kesiminden insanlar, işgale karşı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmuş, Kuva-yı Milliye adı verilen milis müfrezeleri oluşturmuşlardı. Büyük önder **Mustafa Kemal Atatürk**'ün Samsun'a çıkması ve sonrasında gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'ni takiben; Sivas Kongresi'nde, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, işgal altında olsun olmasın her yerde işgalcilere karşı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulması, bunların birer karar defteri tutmaları ve birer milli müfreze oluşturmaları yönünde karar alınmıştı. Ayrıca; Kasım 1919 Sivas Komutanlar Toplantısı ve Aralık 1919 Kayseri Komutanlar Toplantısı sonrasında yöreye Kuva-yı Milliye Cephe Komutanları atanmıştı. Atatürk'ün emriyle Mersin Batı Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atanan Yüzbaşı Emin Arslan (Resa), Konya'dan Mut İlçesi'ne gelerek; Mut'ta Maa Ermenek Dördüncü Umum İçel Mıntıkası Kuva-yı Milliye Kumandanı Binbaşı Mehmet Emin (Mengenli) ile birlikte ilçe, belde ve köylerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmasına, milli müfrezeler oluşturulmasına destek vererek Kuva-yı Milliye'yi toparlamış, 1920 yılı bahar mevsiminde, Silifke ve Erdemli üzerinden, Mersin yönünde ilerleyerek Fransız karakollarını ele geçirmişti. Yörede Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasındaki çatışmalarda yenilgiye uğrayan Fransızlar, Mersin ve Tarsus merkezlerinden çıkamaz hale getirilmişti.

Bunu takiben; yörede tutunamayacaklarını anlayan Fransızlar, önce Mayıs 1920 sonlarında Geçici Mütareke istemiş, bu istekleri kabul edilmişti. Bir ay sonra bu mütarekeyi bozarak, bir süre daha savaşı sürdüren Fransızlar, bu kez de başarı kazanamayınca yeniden anlaşmak istediler. 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, 3 Ocak 1922'de, maşa olarak kullandıkları Ermenilerle birlikte, Mersin ve yöresini terk ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

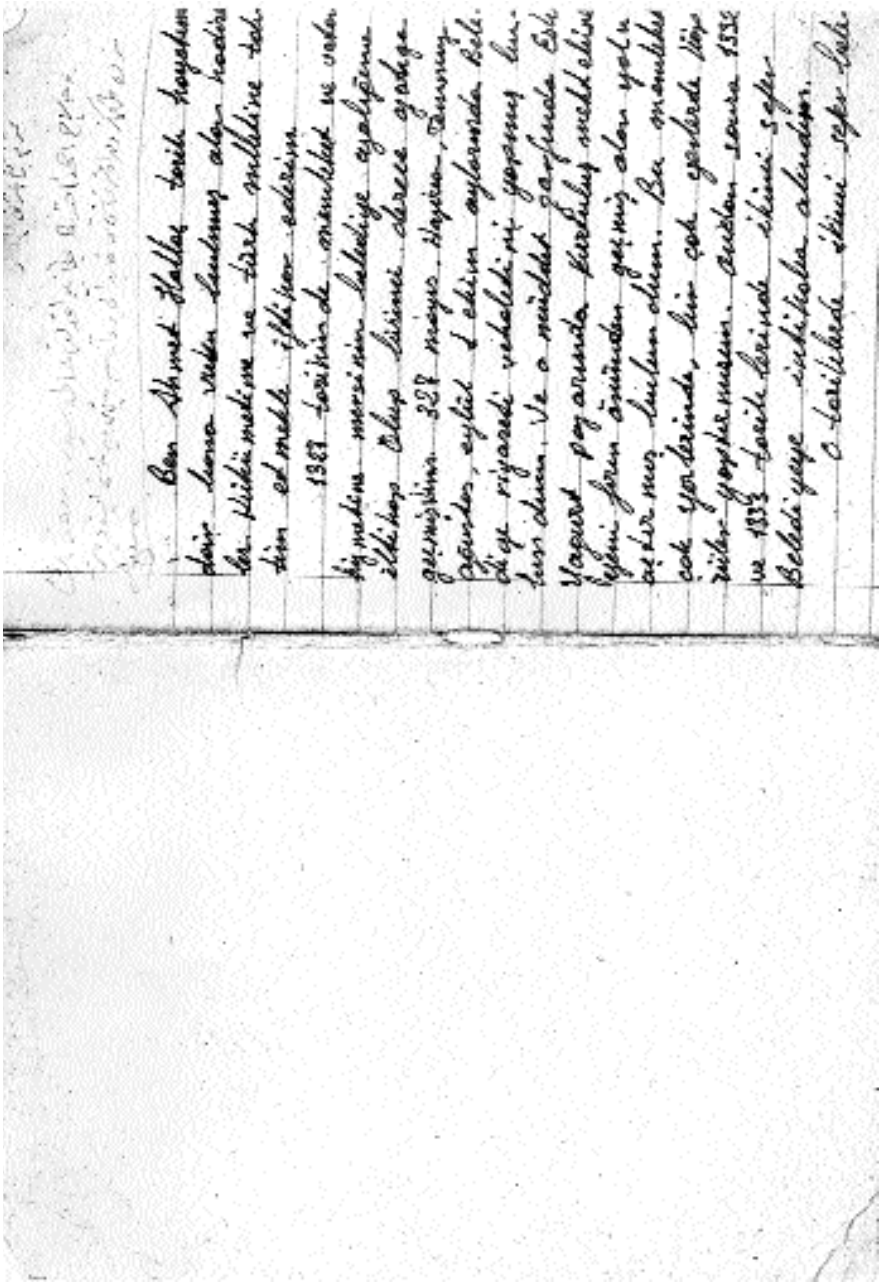

Hallaçzade Ahmet EFENDİ
1919 - 1922

Levent Şahverdi Arşivi

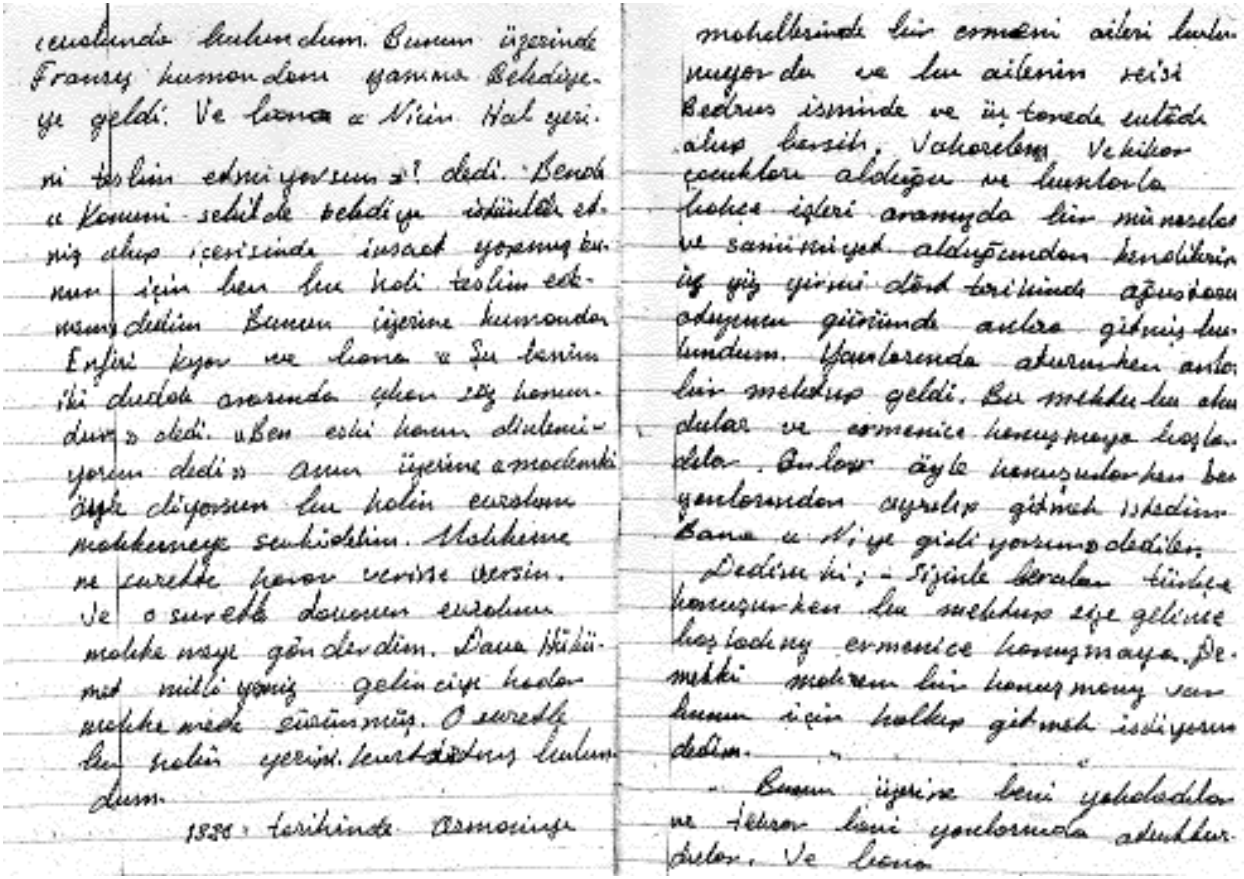

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

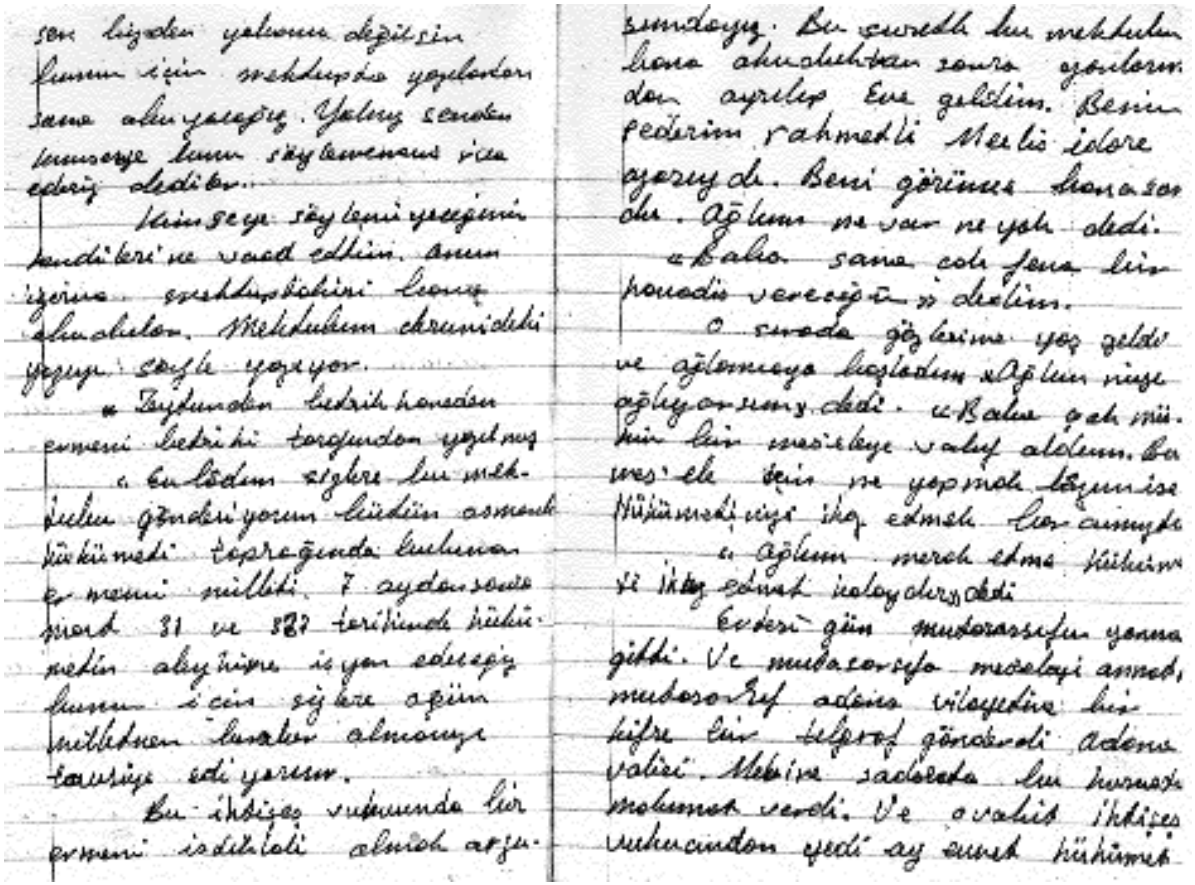
esnasında bulundum. Benim üzerimde Fransız komandanı yanıma Belediyeye geldi. Ve bana «Niçin Hal yerini teslim etmiyorsun?» dedi. «Benden komuta subayı belediye işlerinden etmiş olup içerisinde isaret yapmamı için ben bu hali teslim etmem» dedim. Benim üzerime komandan Enişi koyup ve bana «Şu benim iki dudak arasında olan söz konmadır» dedi. «Ben esir konuşmuyorum» dedim. Benim üzerime «Madem ki öyle diyorsun bu halin esrarını mahkemeye sevkedelim. Mahkeme ne suretle karar verirse versin. Ve o suretle davanın esrarını makamına gönderdim. Daha bitirmiş mütekabiliyetimiz gelinciye kadar mahkeme vaziyetini öğrenmiş. O suretle ben halin yerini teslim bulundum.

1338 tarihinde Osmaniye mahallesinde bir ermeni aileri bulunuyordu ve bu ailenin reisi Bedros isminde ve üç tanede evlatları olup basılıp, Zaharebey Vekilov çocukları aldığı ve bunlarla hariçe işleri aramızda bir münasebet ve samimiyet olduğundan konsolosluğun iş yüz yirmi dört saatinde ağır hasta olduğunu göründe anlara gitmiş bulundum. Yanlarında oturmakta iken anlar bir meclup geldi. Bir müddet konuştular ve ermenice konuşmaya başladılar. Anlar öyle konuşurken ben yanlarından ayrılıp gitmek istedim. Bana «Niçin gidiyorsun» dediler.

Dedim ki: - Sizinle beraber türkçe konuşurken bu meclup size gelince hoşlanmış ermenice konuşmaya. Demekki mahrem bir konuşmanız var bunun için kalkıp gitmek istiyorum dedim.

- Benim üzerime beni yakaladılar ve tekrar beni yanlarında alıkoydular. Ve bana

Levent Şahverdi Arşivi

son hizadan yalnız değilsin
Sunun için mektupta yazılardan
sana alınyazacağız. Yalnız senden
sonrasına kimse söylenemeyecek ise
ederiz dedim...

Kâtip sözü söylemiş gibi
bendi'ne vaad ettiğini anın
üzerine sözlüğünü bıraktı
çıkıldılar. Mektubum okunmakta
yazıyor: sözle yazıyor.

« Tayfundan Cebrail hanedan
evvelki Cebrail tarafından yazılmış

« Emlâdım üzere bu mek-
tubun gönderiyorum Cüdüm asmanlı
hükümeti Toprağında bulunan
ermeni milleti 7 aydansonra
mart 31 ve 827 tarihinde hükü-
metin aleyhine isyan edeceğiz
Sunun için sizlere oğlum
mütehassen bunları almanız
tavsiye edilmiştir.

Bu ihbiçaz vukuunda bir
ermeni isdihlali olmak arzu-

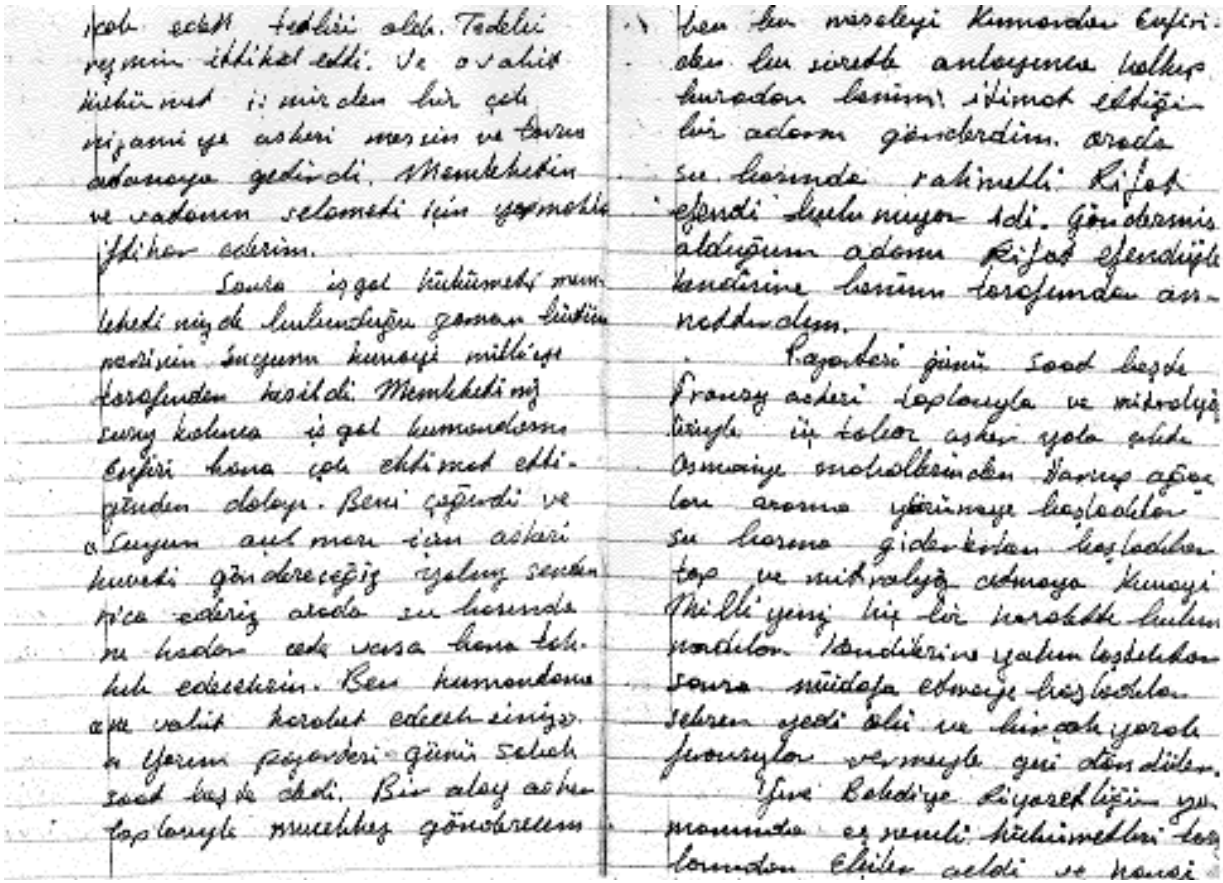
sundayız. Bu suretle bu mektubu
bana okuduktan sonra yanlarım-
dan ayrılıp Evine geldim. Benim
pederim rahmetli Meclis idare
azasında. Beni görünce bana sor-
du. Oğlum ne var ne yok dedi.

« Baba sana çok şeyler bir
parodi verecek » dedim.

O sırada gözlerime yaş geldi
ve ağlamaya başladım « Oğlum niçin
ağlıyorsun? dedi. « Baba çok mü-
him bir meseleye vakıf oldum. Bu
mesele için ne yapmak lâzımsa
hükümeti kiyi ihbar edecek bir zamanda
« oğlum merak etme hükümet
ile itilaf edinde icabeder » dedi

Ertesi gün müdüriyetten yanına
gitti. Ve müdüriyete mesaleyi anında,
müdüriyet adana vilayetine bir
şifre bir telgraf göndermiş adana
valisi. Mahkeme salahiyetine bu hususta
malumat verdi. Ve o valisi ihbiçaz
vukuundan yedi ay sonra hükümet

Levent Şahverdi Arşivi

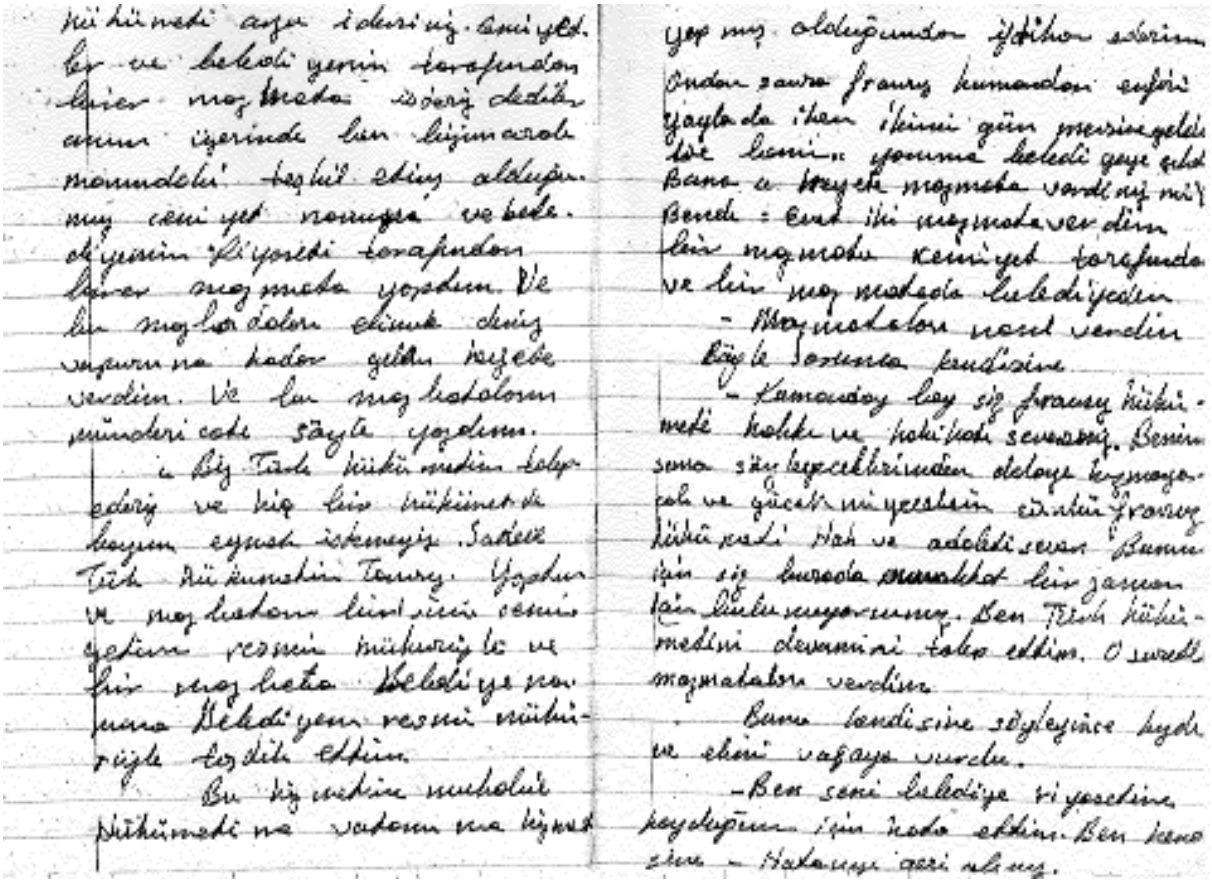
Kolb eskiden tedbiri aldı. Tedbiri rejimin ihlâl edildi. Ve o vakit hükümet işi nizamiye askeri meselesine ve Osmanlı adamaya gedikdi. Memleketin ve adamın selameti için yapmakla iftihar ederim.

Sonra işgal hükümeti memleketi nizde bulunduğun zaman düşman padişahın hükumeti millîye tarafından kaldırıldı. Memleketimiz emniyet kalmca işgal kumandanın emiri hasa çok ehemmet edilmeden dolayı. Beni çağırdı ve bugün akşam için askeri kuvvetli göndereceğiz işaleye seçebilirsiniz ederiz arada su içinde nu kadar ada vasa hasa tahrik edecekler. Ben kumandana ne vakit karabet edecek siniz. Yarın pazartesi günü saat beşte dedi. Bir alay asker toplamıyla mücehhez gönderecem

ben bu meseleyi kumandan sordum. Bu sırada anlaşmaca kalkıp kumandan benim istimal ettiğim bir adamı gönderdim. Arada su içinde rahmetli Rifat efendi bulunuyor idi. Gönderdiğim adamı Rifat efendiyle karşılarına benim tarafımdan anmeddolundu.

Pazartesi günü saat beşte Fransız askeri toplamıyla ve mitralyöz ile bir kolor askeri yola çıkıp Osmaniye mahallesinden varup ağaçlar arasına yürümeye başladıkları su içinde giderlerken başladıkları top ve mitralyöz atmaya kumayı Milli yeni bir bir karakola bulunmadıkları kandilerine yakın başladıkları sonra müdafaa etmeye başladıkları saatten yedi ölü ve birçok yaralı fransızlar vermeyle geri dönüp döndüler.

Yine Belediye Riyasetliğim zamanında eşraflı hükümetleri tarafından Cihan adalı ve namzı

hükümeti aşağı idareniz. Emniyet ve belediye yerinin tarafından birer muhtıra idare meclisi üzerinde bir hükümet mümessili teşkil edilmiş olduğunu emniyet komiserliğinden ve belediye riyasetinden birer muhtıra yazdım. Ve bu muhtıraların ekinde derhal yapmamız lazım gelen hizmete verdim. Ve bu muhtıralarımı müneferiden sözle yazdım.

"Biz Türk hükümetini tanımaz ve hiç bir hükümetle hayırlı eşmek istemeyiz. Sadece Türk milletinin temsilcisi yaşadıkça ve muhtarlarımız bizi resmen yetiştirdikçe resmen mühürsüzlü ve bir muhtıra belediye namına belediyemizi resmi mühürsüzle tezdik ettim.

Bu hükümetin muhalefet hükümeti ne vaziyet ne hüviyet yapmış olduğundan itibaren ederim. Ondan sonra Fransız kumandanı cuma günü saat 16 da bana "Sizi bu günü mersine geldikte beni" yazmış belediye geyetinden bana o tarihte muhtıra vardınız mı? Bende "evet bir muhtıra verdim bir muhtıra kemiyet tarafında ve bir muhtıra belediyeden

- Muhtıraları nasıl verdin

Böyle sorunca kendisine

- Kumandan bey siz Fransız hükümeti halde ve hakikaten sevenseniz. Benim sonra sözlerimden dolayı kızmayacak ve güçsüz milletin candan Fransız hükümdarı hak ve adaleti sever. Bunun için siz burada memleket bir zaman için kalmış sayıyorsunuz. Ben Türk hükümetinin devamını talep ettim. O suretle muhtıraları verdim.

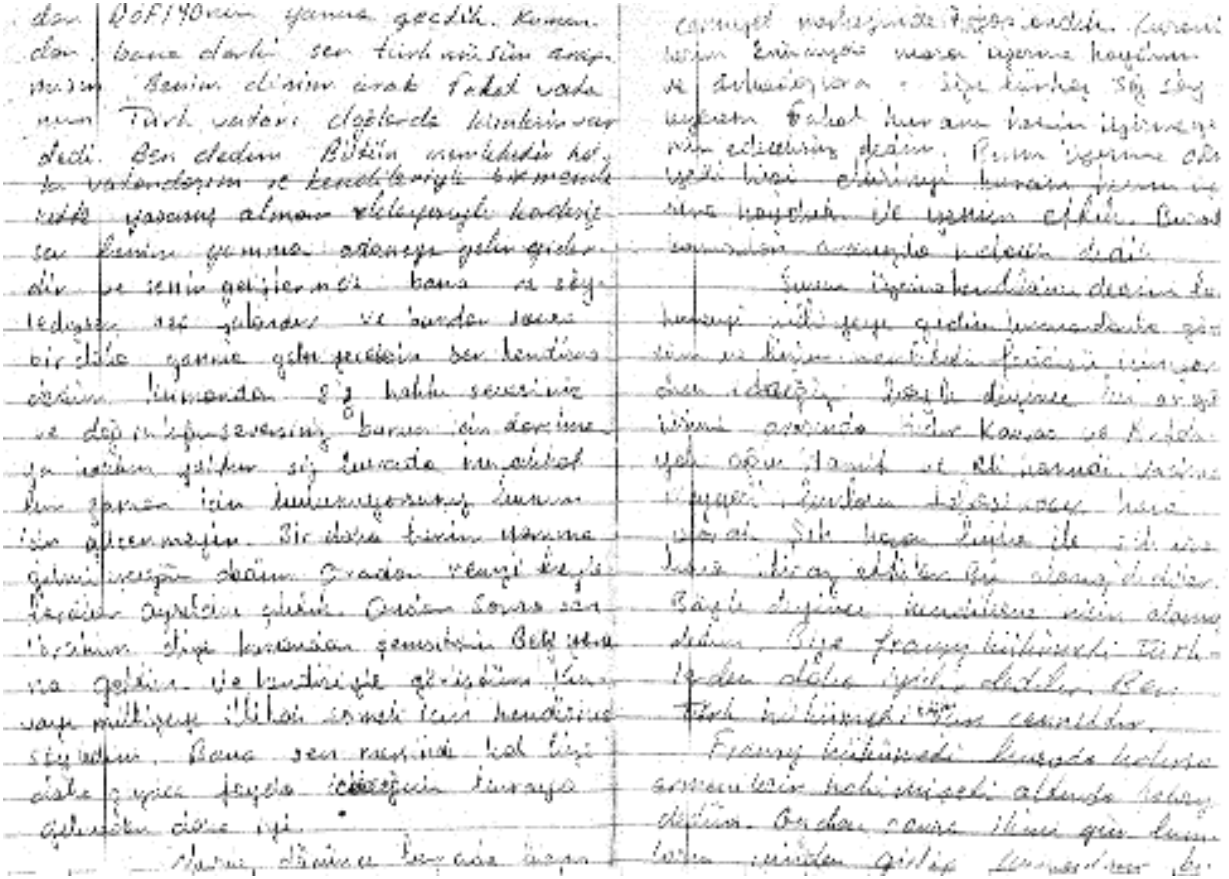
Bana kendisine söyleyince hayret ve ekini vaşaya vurdu.

-Ben seni belediye riyasetine seçtiğim için nasıl ettim. Ben kendine - Hakaret geri alınız.

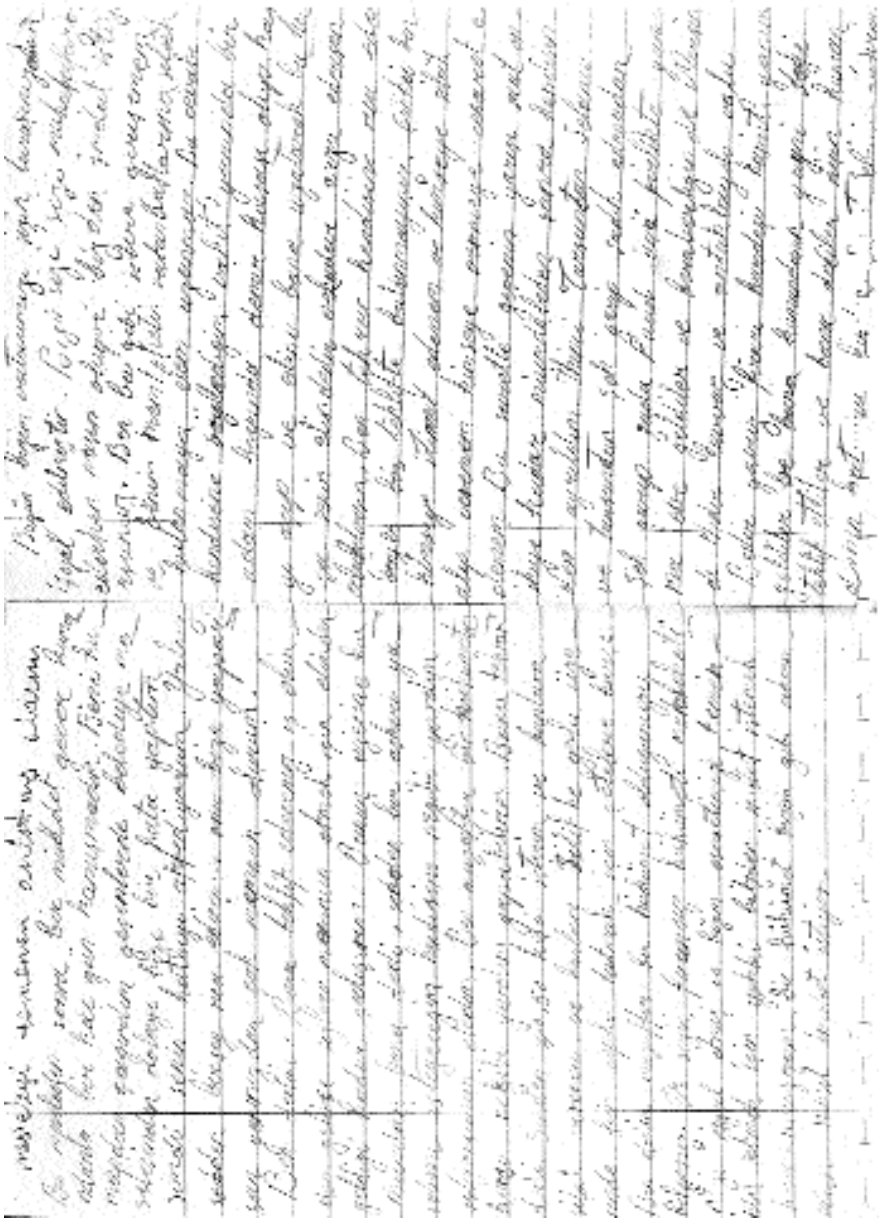
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

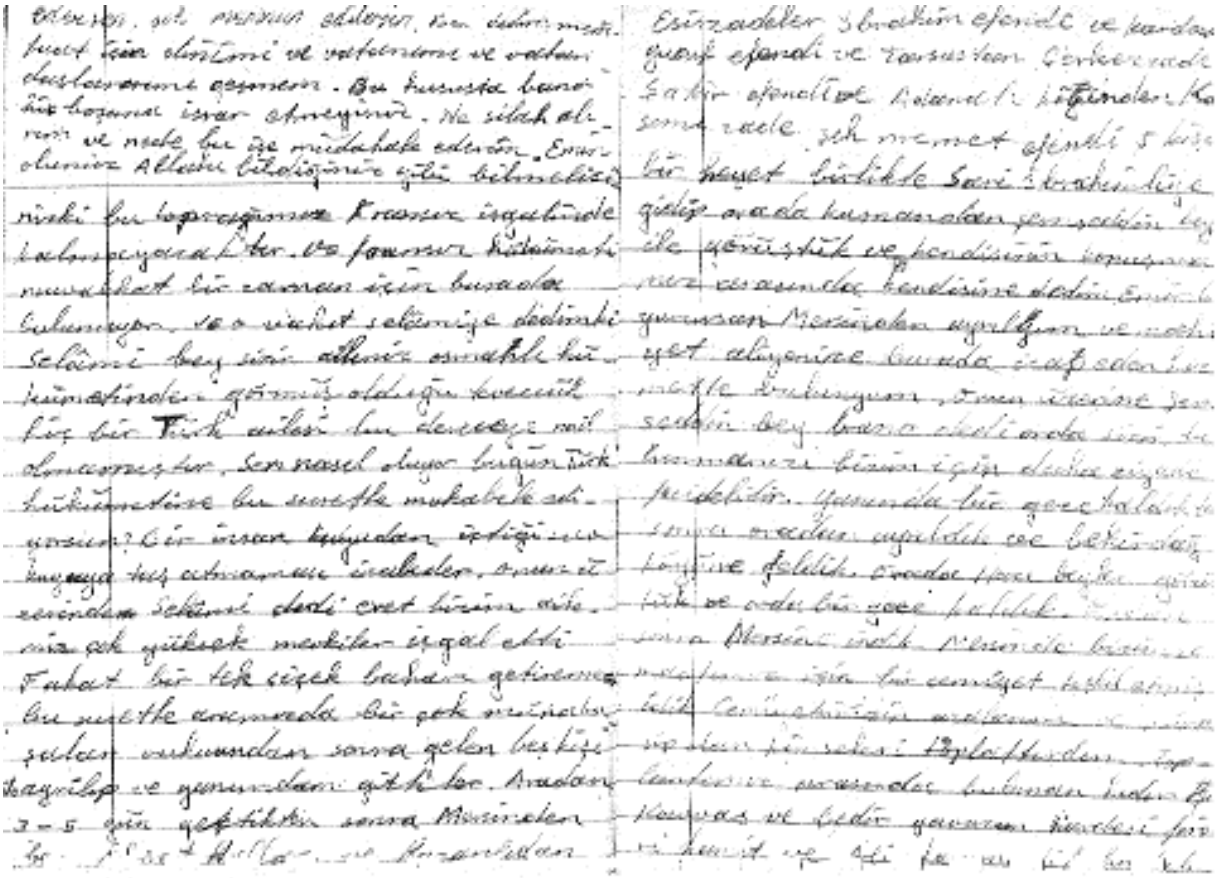
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

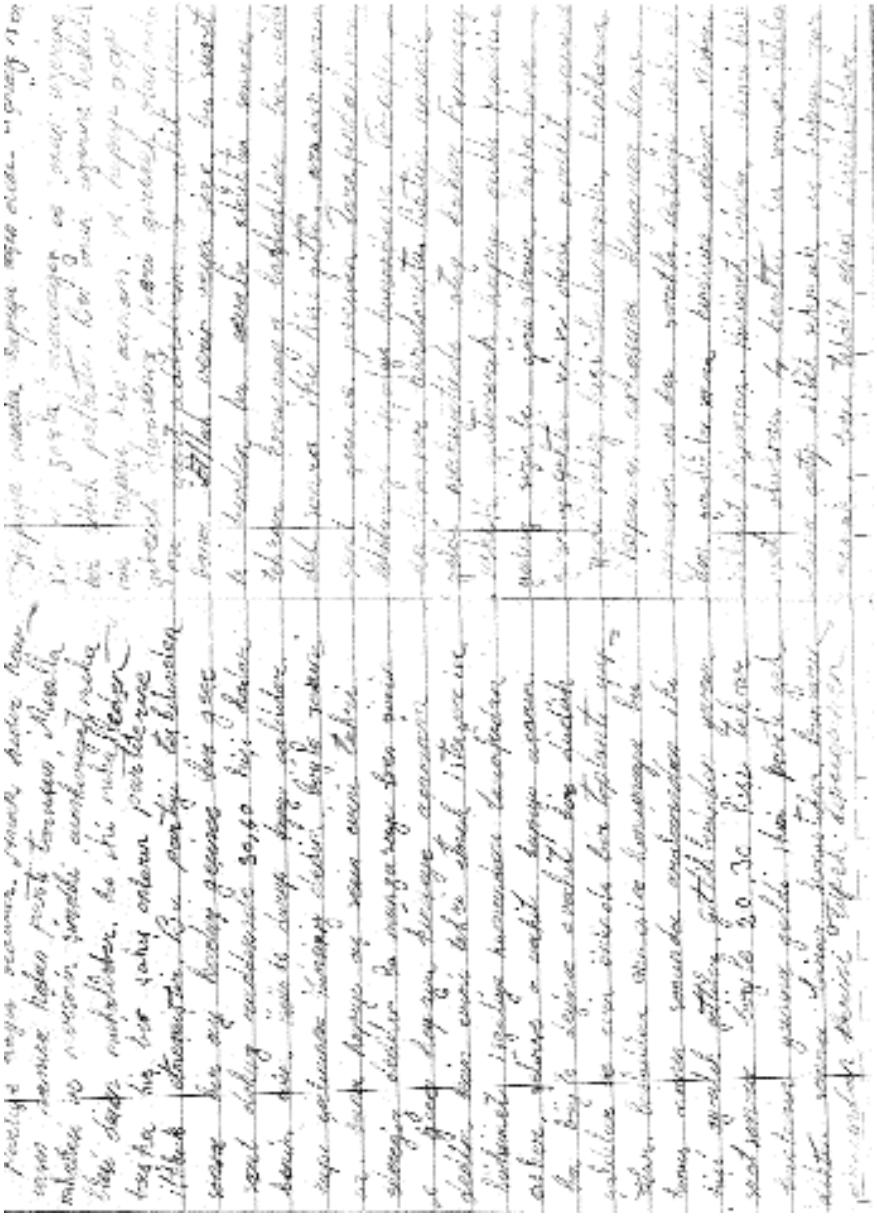
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ ARKEOLOJİ ÇALIŞMALARINDAN BİRİ: SULTANAHMET KAZISI

Yasemin TÜMER ERDEM*

ÖZET

Atatürk döneminde, kültür belgelerinin araştırılması ve müzelerin çağdaş metodlara uygun olarak ele alınması konusuna önem verilmiştir. Arkeoloji çalışmalarına hız verilerek eskiçağ araştırmalarının bilimsel temelleri atılmıştır. Bu dönemde yabancı uzmanlar tarafından pek çok kazı yapılmıştır. Bunlardan biri de Sultanahmet'te "Hipodrom" denilen bölgede gerçekleştirilen At Meydanı kazıdır. Bizans dönemine ait tarihî eserleri çıkarmak amacıyla bu bölgede kazı yapılması için 17 Temmuz 1926 tarihinde British Academy tarafından Maarif Vekâleti'nden izin istemiştir. Konu, 26 Eylül 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve 1927 Mart ayından itibaren başlamak üzere, bir yıl süreyle İstanbul Sultanahmet'te "Hipodrom" denilen yerde kazı yapılmasına izin verilmiştir. Bu çalışmada kazının seyri ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Arkeoloji, Arkaolojik Çalışmalar, Müze, Sultanahmet, At Meydanı.

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

A WORK OF ATATÜRK'S PERIOD ARCHEOLOGY: EXCAVATION OF SULTANAHMET

ABSTRACT

Atatürk, in his period considered importance to investigating the documents of culture and museums with contemporary methods. The scientific origins of prehistoric period researched with archaeological studies. Foreign experts materialized many of excavations. One of them is in Sultanahmet which known as "Hipodrom" region. The name of the excavation is "At Meydanı". In July 1926 British Academy wanted permission from "Maarif Vekâleti" for excavating in this region. The application of British Academy is discussed in the Council of Ministres and the request is accepted. This article is aiming to put forth the progress of the excavation and the findings.

Key Words

Archeology, Archeological Studies, Museum, Sultanahmet, At Meydanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'ten beri eski eserlerin korunması ve yaşatılması konusunda bir gelenek olduğu halde[1], bu eserlerin ortaya çıkarılması ve sergilenmesiyle beraber oluşan müzecilik anlayışı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamıştır. Eski eserlerin değeri ve müzeciliğin önemi 19. yüzyılın ikinci yarısında daha da iyi kavranmıştır. Gerek Müze-i Hümayun'un kurulması ve gerekse eski eser kanunlarının çıkarılması bunun açık bir kanıtı olmuştur. 1869 yılında arkeolojik eserlerin dışarıya çıkmasını engellemek ve korunmasını sağlamak amacıyla Şûra-yı Devlet tarafından çalışmalar yapıldıysa da bunlar hayata geçirilmemiştir[2]. 1874 yılında çıkarılan *Âsar-ı Atika Nizamnâmesi* ile bu çalışmalar ilk defa bir tüzüğe bağlanmıştır. Daha önce yabancılar, kazı sırasında elde ettikleri bütün eserleri rahatça yurtdışına götürebilirken, bu *nizamnâme*, bulunan eski eserlerin sadece üçte birinin bulan kişi ya da kurum tarafından yurt dışına götürebilmesini öngörüyordu. Önceki uygulamaya oranla devletin menfaatini daha fazla koruyan, dolayısıyla yabancılar tarafından tepkiyle karşılanan[3] bu *Nizamnâme* yine de yaptırım gücünden yoksun oluşu ve içerdiği pek çok boşluk nedeniyle istismara açıktı. Nitekim 19. yüzyılın amatör ve profesyonel Avrupalı arkeologları bu coğrafyayı talan edilebilecek bir tarihî eser tarlası gibi görüyorlardı[4]. Başta müze yönetimi olmak üzere kamuoyunda rahatsızlık yaratan bu duruma son vermek için, mevcut *Nizamnâme*, 1882 yılında Müze-i Hümâyun müdürü Osman Hamdi Bey (1842-1910) tarafından kaldırılmış, 1884 yılında yeni bir nizamnâme çıkarılarak, ülkede yapılacak arkeolojik çalışmalar bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bilinçsizce yapılan tahribatı durdurmak ve her önüne gelenin kazı yapmasını engellemek amacıyla arkeolojik kazıların yapılabilmesi ruhsata bağlanmıştı. Yeni nizamnâme ile ilk defa taşınır taşınmaz tüm tarihî eser ve belgelerin mülkiyetinin sadece devlete ait olduğu belirtilerek, eski eserlerin yurt dışına çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır[5].

---

[1] Recep Yıldırım-Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", **XIII. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 4-8 Ekim 1999, III, II. Kısım, s. 1095-1102.

[2] Gül E. Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", **XIII. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 4-8 Ekim 1999, III, II. Kısım, s. 1083-1094.

[3] Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** VI, 1602.

[4] Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği,** İstanbul 2004, s. 144-148.

[5] Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** I, 70-71; Shaw, **aynı yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

Birkaç kez değişikliğe uğrayan *Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi*, 1906 yılında yapılan düzenleme ile son şeklini alarak, 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra ise eski eser, koleksiyonculuk, müzecilik, mimarlık vs. konuları kapsayan 1710 sayılı *Eski Eserler Yasası* yürürlüğe girmiştir[6].

Cumhuriyet'in ilânından sonra, Atatürk, kültür belgelerinin araştırılması ve müzelerin çağdaş metotlara uygun olarak ele alınması konusuna önem vermiş, böylece Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan kazılar ve müzecilikle ilgili çalışmalar Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılmıştır. Bu dönemde arkeoloji çalışmalarına hız verilmiş ve eskiçağ araştırmalarının bilimsel temelleri atılmıştır. Özellikle son on senelik hayatında eski eserler ve kazı işleriyle de yakından ilgilenmiştir. Cumhuriyet'in 10. yıldönümü olan 1933 yılında Atatürk'ün talimatıyla millî kazılar başlatılmıştır[7].

Millî kazılar başlamadan önce, İmparatorluk Dönemi'nde olduğu gibi, ülkede yapılan arkeolojik çalışmalar yabancı heyetler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Nitekim 1924 yılında Amerikalı Profesör Franses ve eşi Kelsey tarafından Sille'de, Alman bilim adamlarından ve meşhur Schliemann'ın öğrencilerinden Profesör Dörpfeld tarafından Truva'da arkeolojik kazılar yapılmıştır. 1925 yılında ise Ankara Augustus Mabedi'nde araştırma yapılmış, yine aynı yıl, Prag Üniversitesi Profesörlerinden Antonin Salac tarafından Foça kazısı gerçekleştirilmiştir. 1926 yılında, Alişar ve Aezanoi kazıları ve 1927 yılında yapılan Bergama ve İstanbul Beykoz'daki Yuşatepe arkeolojik kazı çalışmaları yine yabancı uzmanlar tarafından yürütülmüştür[8].

Atatürk Dönemi'nde yabancı uzmanlar tarafından gerçekleştirilen ve makalemize konu teşkil eden kazılardan biri de Sultanahmet'te "Hipodrom" denilen bölgede gerçekleştirilen At Meydanı kazısıdır. Bu bölgede yapılacak kazı ilk değildir. Daha önce de burada çalışmalar yapılmıştır. İs-

---

[6] Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980,** C. IV, Cem Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-462.

[7] Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği,** Ankara 1999, s. 152, 156. Ayrıca Atatürk'ün son yıllarında gerçekleştirilen arkeoloji ve antropoloji çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Seda Uluskan, **Atatürk'ün Sosyo-Kültürel Politikaları (1931-1938),** İstanbul 2004, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi.

[8] Enver Behnan Şapolyo, **Müzeler Tarihi,** İstanbul 1936, s. 66-67.

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul'un zamanımıza kadar gelen en eski anıtı olması dolayısıyla ilgi gördüğünden sık sık incelemeye değer bulunan ve Hipodrom'un ortasındaki üç anıttan biri olan Burmalı Sütun'un çevresinde ilk defa 1855 yılında bir çalışma gerçekleşmiştir. İstanbul'daki İngiliz Sefiri Lord Stratford Radcliffe ve özellikle Sefaret Başkatibi Lord Napier'in teşvikiyle British Museum'un bir memuru ve aynı zamanda Midilli Konsolos yardımcısı olan arkeolog C.T. Newton tarafından yapılan kazı sonucunda söz konusu sütun, kaidesiyle birlikte ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bazı suyollarına rastlanmışsa da, araştırmalar sadece Burmalı Sütun üzerinde yoğunlaştığı için bu suyollarının tarihi, hipodromun eski seviyesi ve ortasında olduğu sanılan "Spina" denilen duvarla olan ilgisi üzerinde durulmamıştır[9]. 1911 yılında ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti tarafından, hipodromun bitişiğindeki Eski Bizans Sarayı mekânlarında temizlik hafriyatı gerçekleştirilmiştir. Bu kazı 1912 yılına kadar devam etmiştir[10]. 1913 yılında da yine Sultanahmet'te Bizans Sarayı çevresinde kazılar yapılmıştır[11].

Hipodromun yapısı, seviyesi ve kısımları üzerinde detaylı çalışma ise Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmıştır. 17 Temmuz 1926 tarihinde British Academy[12], Londra Büyükelçiliği aracılığı ile bu bölgede Bizans Dönemi'ne ait tarihî eserleri çıkarmak amacıyla kazı yapılması için Maarif Vekâleti'nden izin istemiştir. Binaların bulunmadığı bir alanda kazı yapmayı düşünen British Academy, kazı sırasında elde edilecek eserlerin üçte birinin akademiye ait olmasını ve bunları İngiltere'ye götürmekte serbest olmalarını teklif etmiştir. Akademi, özel bir izin olmadıkça her türlü eski eserin yurtdışına çıkarılmasının yasak olduğunu bildiği halde, şartlar konusunda Türkiye'nin geçmişte daha cömert davrandığını hatırlatarak böyle bir teklifte bulunuyor ve Cumhuriyet Hükümeti'nin sanayi ve ilime dair her şeyi teşvik etme arzusuna güvenerek, bu paylaşımı kabul edeceğine inanıyordu. Maarif Vekâleti bu isteği İstanbul Âsâr-ı Âtîka Müzeler Mü-

[9] Arif Müfid Mansel, "İstanbul'daki Burmalı Sütun", **Belleten,** XXXIV/134, Nisan 1970, Ankara, s. 198.

[10] Selçuk Mülayim, **Yüzyılın(1900-1999) Kültür ve Sanat Kronolojisi,** İstanbul 1999, s. 44, 47.

[11] S. Mülayim, **a.g.e,** s. 50.

[12] Büyükelçi'nin ifadesine göre, İngiltere Müzesi ile yakından irtibatı bulunan ve ilim, edebiyat, eski eserler konusunda İngiltere'nin önde gelen kuruluşlarındandır.

Levent Şahverdi Arşivi

dürlüğü'ne bildirmesi üzerine gelen cevapta, kazının British Academy tarafından yapılmasının uygun görüldüğü ancak *Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi* gereğince, ruhsatın özel kişi adına düzenlenmesi gerektiği belirtilmişti. Çıkan eserlerin paylaşılması konusunda ise takınılan tavır çok kesindi. Müze Müdürlüğü'ne göre, bunun kabul edilmesi mümkün değildi. Gerek *Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi*, gerek bu konudaki esaslar ve teamüllere kesinlikle aykırıydı ve çeşitli sakıncaları vardı. Konu, 26 Eylül 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve British Academy adına, 1927 Mart ayından itibaren başlanmak üzere, bir yıl süreyle İstanbul Sultanahmet'te "Hipodrom" denilen yerde kazı yapılmasına izin verilmişti ve bu karar Atatürk tarafından da onaylanmıştı. Ancak bu izin *Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi*'ne tamamen riayet etmek şartıyla verilmişti. Bu da çıkarılan eserlerin tamamının müzeye bırakılacağı anlamına geliyordu. Ayrıca, Maarif Vekaleti tarafından, kazı esnasında bu bölgede bulunup, kazının seyrini rapor edecek bir komiser tayin edilecek, bu memurun ücreti ve masrafları Akademi'ye ait olacaktı. Yine *nizamnâme* gereğince kazı ruhsatının şahsa düzenlenmesi gerektiğinden, ruhsat British Academy için kazı yapacak olan Mr. Stanley Casson adına düzenlenmişti[13].

Yukarıda da ifade edildiği gibi Sultanahmet Meydanı'nda yapılacak kazı ile parkın altındaki eski hipodromun bir kısmı meydana çıkarılacak ve hipodromun şekli tespit edilecekti[14]. Oxford Üniversitesi Arkeoloji Profesörü Rice, arkeolog Mr. Hadson ve Mr. Johns'dan oluşan heyetin[15] amacı, bilimsel araştırma yapmak ve tarihî gerçekleri ortaya çıkarmaktı[16]. Kazı için İstanbul'a gelen Mr. Castero'nun, Şehremâneti'nde Heyet-i Fenniye Müdürü Fuat ve Umûr-ı Hukukiye Müdürü Muhlis Beyler ile yaptığı görüşmeler sonucu kazının esasları tespit edilmişti. Kazıya, müzeler idaresinin tayin ettiği bir mimar nezaret edecekti. Kazı sorumlusu kaldırım, çayır,

[13] **İstanbul Arkeoloji Müzesi, Müze-i Hümâyun Evrakı (İAMA.MZH),** Karton No: 104, Dosya No: 11091. Makalede sıkça kullanacağım arşiv belgelerine, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde tasnif edilmemiş Müze-i Hümâyun Evrakında, başka bir çalışmam sırasında rastladım. Ayrıca bu belgeler arasında, Atatürk'ün ölümünden sonra yine bu bölgede yapılan kazı çalışmalarıyla ilgili belgeler de bulunmaktadır. Kazı izni için ayrıca bk. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** 30..18.1.1/21.61..8.

[14] **Cumhuriyet,** nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.

[15] **Cumhuriyet,** nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.

[16] **Cumhuriyet,** nr. 1011, 1 Mart 1927, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

bahçe ve çeşitli yerlerdeki kazılarda bozulacak alanları eski şekline döndüreceğini ve gerekirse takdir olunacak tazminatı ödeyeceğini taahhüt etmişti[17]. Heyet ünlü kişilerden oluştuğu için, Şehremâneti büyük bir teminata lüzum görmemiş, sadece parkın eski haline getirilmemesi durumunda, yeniden düzenlenmesi için kullanılmak üzere 5000 liralık bir *Kefaletnâme* alınmıştı. Heyet tarafından, bu paranın karşılığı olarak bir banka mektubu verilmişti. Bundan başka, park yapıldıktan sonra bir çöküntü oluşması ihtimaline karşılık, bunu tamir etmek üzere 350 İngiliz lirası da teminat olarak alınmıştı[18].

Kazı çalışmalarına başlanmak ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere Londra Müzesi tarafından İstanbul'a bir de mühendis gönderilmişti. İngiliz mühendis, müze müdüriyetine müracaat ederek 28 Şubat'ta tetkiklere başlamış, bazı kısımlarda kazı yaparak, bir kazı planı tespit etmişti[19]. Heyette bulunan Mr. Rice, Müze Müdürü Halil Edhem ve Heyet-i Fenniye Müdürü Fuat Beylerden bazı bilgiler almış ve kazı yapılacak alanın sınırlarını tespit etmişti. Kazıya Alman Çeşmesi'nin yanındaki yoldan başlanmasına karar verilmiş, geliş gidişe engel olmamak için gerekli tedbirler alınmıştı[20]. Başlangıçta parkın yarısının kazılması planlanmıştı. İlk yıl için sadece dört çukur kazılacak, eğer bu kazılarda hipodroma ait temellere rastlanırsa çukurlar kapatılmayacak, çukurların etrafı parmaklıkla örtülecek, burası tarihî bir yer olarak muhafaza edilecekti. Kazılan yerlerden tarihî eser çıkarsa çukurlar kapatılacaktı[21].

Kazı için gerekli hazırlıklar 21 Mart'a kadar yapılmıştır. *British Academy* Başkanı Mr. Casson İstanbul'a gelmiş ve gerekli görüşmeleri yapmıştı[22]. Kendisi ile yapılan bir röportajda, Mr. Casson, kazının ilim adına büyük önemi olan gerçekleri meydana çıkaracağını, eğer izin verilirse, hipodromun meydana çıkarılmasıyla dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan en

[17] **Cumhuriyet,** nr. 1030, 20 Mart 1927, s. 4; İAMA. MZH. Nr: 104/11360; 104/11091. Bu belgede taahhüd senedi de yer almaktadır bk. Ek 2.
[18] **Cumhuriyet,** nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.
[19] **Cumhuriyet,** nr. 1011, 1 Mart 1927, s. 2.
[20] **Cumhuriyet,** nr. 1026., 16 Mart 1927, s. 4.
[21] **Cumhuriyet,** nr. 1030, 20 Mart 1927, s. 4; nr. 1034, 24 Mart 1927, s. 2.
[22] **Cumhuriyet,** nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

muazzam ve tarihî olimpiyat sahasının ortaya çıkarılmasının muhtemel olduğunu söylemişti. Mr. Casson devamla şu beyanatı vermişti[23]:

"Sultanahmet'in altında Bizanslılardan kalan hipodromun eski halini ve şeklini dünyada hiç kimse bilmiyor. Bunun için birçok şekiller tespit olunmuştur. Birçok mütehassıslar ve muharrirler yazılar yazmıştır. Fakat bunların hepsi tahmini geçemez. Biz hipodromun şeklini, arzını, tûlünü, seyircilerin oturdukları basamakları bulacağız. Hipodromun orta yerinde büyük bir duvar vardır ki buna "Spina" derler. Dikili taşlar bunun üzerine rekz olunmuştur. Spina'nın istikametinde birçok obeliskler ve satıhlarında kıymetli mermerler vardır. Biz bu şekl-i umumî ile bazı parçaları da bulmayı ümit ediyoruz. Her halde bunlardan bir miktarı kalmış olacaktır. 1202 senesinde İstanbul'un ehl-i salib tarafından işgali üzerine tahrip olunmuştur. Esasen ehl-i salibin yetmiş sene süren işgalinde birçok yollar tahrip olunmuştu. Bunlar İstanbul'dan giderken de birçok âsârı ez cümle hipodromun âsârını alıp götürmüşlerdi. Bu âsârın bir kısmı Venedik San Marko Kilisesi'nde ve bir kısmı da Fransa'nın cenup sahilindeki kiliselerdedir. İşte bu âsârı ehl-i salib orduları çalmış ve buraya getirmiştir. Biz de kalanları bulacak olursak ilme hizmet etmiş olacağız. Bulunan âsâr Türk Müzesinde kalacaktır. Çalışmamızın ilk senesi tecrübe senesi olacaktır. Eğer bu mesaimiz hüsn-i netice verirse Hükümet-i Cumhuriye'den izinnâme alarak ikinci sene de mesaimize devam edeceğiz. Yine başarılı olursak birkaç sene daha devam edilecektir..."

Müze tarafından, *Nizamnâme*'nin 16. maddesi ve 5. ve 6. fıkrası gereğince, kazıya katılmak, *Nizamnâme* hükümlerinin tatbikini temin etmek üzere kazı komiseri olarak müze kazı memuru Haydar Bey tayin edilmişti[24]. Müze müdürü Halil Edhem Bey de sık sık kazıyı teftiş edecekti[25].

Kazıya başlama haberleri 23 Mart'ta gazetelerde çıkmasına rağmen[26], heyet ve Şehremâneti'nin kazının yapılacağı sahanın tahta perdelerle kapatılması gereğini görmeleri üzerine ertelenmişti[27].

---

[23] **Cumhuriyet,** nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.
[24] İAMA. MZH, nr: 104/11371; 104/11375.
[25] **Cumhuriyet,** nr. 1030, 20 Mart 1927, s. 4; nr. 1031, 21 Mart 1927, s. 2.
[26] **Cumhuriyet,** nr. 1033, 23 Mart 1927, s. 1.
[27] **Cumhuriyet,** nr. 1034, 24 Mart 1927, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet 27 Mart 1927 tarihinde kazı çalışmaları başladı[28]. Kazıya nezaret etmek, İngilizlerle beraber çalışmak ve eski eserler çıktıkça müzeye nakletmek üzere[29], Müze idaresi tarafından tayin edilen Bizans eski eserleri uzmanı Makridi Efendi, kazının yapıldığı ilk gün basına yaptığı açıklamada, çalışmaların önemini şöyle dile getirmekteydi[30]:

" Hafriyatta tarih için kıymetli şeylere rastlanacaktır. Buradaki hipodrom gibi ancak bir de Roma'da vardır. Fakat buradakinin daha kıymetli olacağını zannediyoruz. Buradakinin meçhul tarafları vardır. Bu hipodromun baş tarafında yani parkın Tramvay Caddesine müttekî olan kısmında kralın oturacağı kademeler vardır. Yarış buradan Spina duvarının sağ tarafından başlar. Yan yana dört araba gidebilir genişliktedir…"

Üç metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluğundaki ilk çukur, Yılanlı Sütun ile Örme Sütun arasında açılmıştı[31]. İlk bulgulara 30 Mart'ta ulaşılmış ancak önemli denilebilecek bir şey çıkmamıştır. Kazı komiserinin ilk raporuna göre, ilk üç gün içinde bazı mermer döşeme taşları, toprak kaplar ve bazı çini parçaları bulunmuştur. Kazı sırasında çıkarılan toprağın çeşitli zamanlarda başka yerlerden nakledilerek doldurulan molozlardan ibaret olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalar daha da derinleştirildiğinde, 300 yıl öncesine ait olduğu anlaşılan, künklerle korunan kurşun su boruları bulunmuştur. Kazı devam ettikçe sarı renkte bir tür kesme toprak ve kil tabakalarına rastlanmıştır. Bu toprağın ana toprak olmayıp, başka yerlerden getirilen doldurma olduğu, içerisinde bulunan işlenmiş birkaç parça taş parçalarıyla hayvan kemiklerinden anlaşılmıştır. Ancak açılan çukur 8.80 metreye ulaştığı halde Hipodrom sütunlarının dayanağı olduğu söylenen "Spina" duvarına ve önemli bir bulguya rastlanmadığından çukur doldurularak ilk çalışma sonuçlandırılmıştır. Bu arada Yılanlı Sütun'nun yakınlarında ve Fazlı Paşa da Çukurçeşme'de yeni çukurlar açılmış, burada Osmanlı Dönemi'nden kalma bina kalıntısına ve 2.25 cm genişliğinde tuğladan bir Bizans

[28] **İAMA.** MZH, Karton no: 104, Hafriyat Komiseri Haydar Bey'in İstanbul Âsâr-ı Âtîka Müzeleri Müdüriyetine gönderdiği 28 Mart 1927 tarihli yazısı. (Belgenin numarası yok)
[29] **Cumhuriyet,** nr.1034, 24 Mart 1927, s. 2.
[30] **Cumhuriyet,** nr. 1038, 28 Mart 1927, s. 3.
[31] **Cumhuriyet,** nr. 1038, 28 Mart 1927, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

duvarına rastlanmıştır. Bu duvarın ortaya çıkarılması sırasında bazı bozuk bakır sikkeler ile birkaç parça damgalı Bizans tuğlaları bulunmuştur. Bu nedenle buradaki çalışmalara devam edilmiştir[32].

Mısır Dikilitaş'ı ile Alman Çeşmesi arasında bulunan sahanın ortasında 12 X 3 ebadında açılan çukurda, altı buçuk metre derinliğe inilmişse de bazı suyollarından başka bir şeye rastlanmadığından, bu çukur da kapatılmıştır. Aynı zamanda Fazlı Paşa'da Çukurçeşme önünde devam eden araştırmalarda, Türkler tarafından duvar enkazı olarak kullanılan bazı yapı temelleri ortaya çıkarılmıştır (bk. resim 1). Bu enkaz arasında Bizans Devri'ne ait sütun ve başlıkları, kaide, arşitrav[33] ile hipodroma ait olduğu zannedilen bazı mermerler bulunmuştur. Yine aynı yerde 2.25 genişliğinde hipodroma paralel olarak, gayet sağlam bir tuğla duvarın varlığı tespit edilmiştir ki bunun hipodromun yan cephesini teşkil eden ve halkın oturduğu merdivenlerin bulunduğu dış duvarlardan biri olduğu anlaşılmıştır[34].

Elde edilen bu bulgular üzerine Mr. Casson şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Şimdi emniyetle söyleyebiliriz ki, "Spina" duvarı hipodromun tûlü imtidâdınca ve mâhur tûlânisi üzerinde bulunması lâzım gelen bir duvar olmayıp, mevcut sütun ve obelisk vesair âsârın temelleri imtidâdından müteşekkildir. Hipodromun asıl zemininin mevcut zemine nisbeten 15 kadem derinliğinde olduğu tezahür etmektedir."[35]

---

[32] **İAMA.** MZH, nr. 104/11411, 13 Nisan 1927 tarihli kazı raporu; Bu çalışmalar kamuoyu tarafından da takip ediliyordu. Gelişmeler adım adım gazetelere yansıyordu. Gazetelere göre kazı başladıktan iki gün sonra Bizans hazinelerine ve bazı heykellere rastlanmıştı. İşçilerden Kayserili Yusuf oğlu Ali tarafından bazı cisimlerin fark edilmesi üzerine çalışmalar o bölgede yoğunlaştırılmış ve sonucunda, İngiliz müze müdürünü hayrete düşüren, kıymetli bir Venüs heykeli ortaya çıkarılmıştı. Bunun üzerine çalışmalara gece de devam edilmiş, heykellerin çıktığı yerin biraz daha kazılması sonucu, Bizans'ın son kralı Constantinus'un hazinesi olduğu zannedilen demir bir sandık çıkarılmıştı. Müze Müdürü Halil Bey'in huzurunda açılan bu sandıktan çok kıymetli mücevherler ile bin okka ağırlığında altın paralar ve altın külçeler çıkmıştı. **Cumhuriyet,** nr. 1042, 1 Nisan 1927, s. 1. Ancak bu türden bilgilere kazı komiserinin raporlarında hiç rastlanmamıştır. Eğer gazetede yayınlanan haber gerçekse bu bilgilerin kazı raporlarına yansımaması düşündürücüdür. Öte yandan haberin gerçek olmaması halinde tekzip edilmemesi de dikkat çekicidir.

[33] Antik Yunan ve Roma mimarisinde sütun başlıkları üzerine oturarak sütunları birbirine bağlayan ve üzerine gelen elemanların ağırlığının sütun başlıklarıyla sütunlara geçişini sağlayan yatay taş blok. Secda Saltuk, **Arkeoloji Sözlüğü,** İstanbul 1990, s. 24.

[34] **İAMA.** MZH, nr: 104/11461. 11 Mayıs 1927 tarihli kazı raporu; *Cumhuriyet,* nr. 1059, 20 Nisan 1927, s. 3; nr.1064, 25 Nisan 1927, s. 2; nr.1070, 1 Mayıs 1927, s. 2.

[35] **Cumhuriyet,** nr.1064, 25 Nisan 1927, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bulunan mimarî parçalar hipodrom için önemlidir. Türkler tarafından duvar enkazı olarak kullanılmıştır. Bu duvarlar da asıl hipodromun duvarlarına rekz edilmiştir. Bunlar miyanında iki tane oymalı arşitrav ve birinin üzerinde de bidayette tunçtan bir madalyon konulmuştur. Bu madalyonlar bütün arşitravı tezyin etmiştir. Tunç madalyonlardan birinin izi mühimdir."[36] *(bk. resim 2)*

Bunların yanı sıra Yılanlı Sütun (Burmalı Sütun)'un kaidesinin incelenmesi için dibine bir çukur açılmıştır[37]. Yılanlı sütun ile örmeli taş kaidelerinin incelenmesi için dibinde sondaj çalışması yapılmış ve birtakım suyolları bulunmuştur. Örme Sütun'nun kaidesinin dört yanında musluk yerleri görülmüş ve bu sütunların kaidelerinin çeşme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Sütunlar arasında yapılan çeşitli kazılar sonucunda "Spina" denilen duvarın bulunmadığı da anlaşılmıştır. Bunlardan başka sanat değeri olmayan mimarî parçalar ile damgalı tuğlalar[38], çini parçaları, Bizans ve Türklere ait toprak çanak, tabak parçaları, dördüncü yüzyıldan sonraya ait çoğu bozulmuş bazı bakır Bizans sikkeleri bulunmuştur[39].

Yapılan çalışmalar hakkında Müze Müdürü Halil Edhem Bey'in değerlendirmesi ise şöyledir[40]:

"Şu ana kadar elde edilen en iyi bulgu hipodromun ortasında olduğu zannedilen ve "Spina" denilen alçak duvarın o mahalde mevcut olmadığıdır. Yalnız At Meydanı'nın hapishaneler tarafındaki kısmında iki duvar bulunmuş ve hipodroma gelen seyirci yerlerinin bu duvarların üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Yılanlı Sütun'un içinden Bizans zamanında yerden boru geçirilerek bir fıskiye yapılmış olduğu tahakkuk etmiştir."

Bunlardan başka, Üçler Mahallesi'nde yapılan çalışma sırasında kazı yapılan yerin, Hicrî X. yüzyılda yapılan ve daha sonra mahzen olarak kul-

---

[36] **Cumhuriyet,** nr.1070, 1 Mayıs 1927, s. 2.
[37] **Cumhuriyet,** nr. 1059, 20 Nisan 1927, s. 3.
[38] Başta İstanbul'dakiler olmak üzere çeşitli yerlerdeki Bizans yapı ve harabelerinde bulunan tuğlaların üzerinde değişik biçimlerde yazılara rastlanır. Bu yazılar bazen Hıristiyanlık işaretleri, has adlar ve kısaltma olarak yazılmış kelimelerdir. Semavi Eyice, "Osmanlı Devri Türk Yapı Sanatında Damgalı Tuğlalar", **Sanat Tarihi Yıllığı,** C. IX-X, 1979-1980, s. 155.
[39] **İAMA. MZH,** nr: 104/11461. 11 Mayıs 1927 tarihli kazı raporu.
[40] **Cumhuriyet,** nr.1085, 16 Mayıs 1927, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

lanılan Üçler Camii olduğu anlaşılmıştır. Burada camiye ait bazı mimarî taşlarla, kitabesi bulunmuştur (bk. resim 3). Yine aynı mahalde hipodromun dahilî ve yan duvarlarından birine ve bunun yanında bir de kemerli kapıya rastlanmıştır ki bu kapının anfitiyatro tarzında seyircilerin yer aldığı basamaklara giden kapılardan biri olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Bizans Devri'ne ait olan ve oturmuş vaziyette bir kadının tasvir edildiği başı kırık bir rölyef[41] (bk. resim 4) bulunmuştur. Binalar arasında ve dar bir alanda yapılan bu kazının genişletilmesi mümkün olmadığından buradaki çalışmalara son verilmiştir. Hipodromun taş duvarlarının bulunduğu yerlerin tespiti için Sultanahmet Camii'nin Muvakkithanesi yakınlarında bir çukur daha açılmıştır ki buradan da bazı yapı enkazı çıkarılmıştır. Bu enkazın duvar, köprü ve suyolları tertibatının kalıntısı olduğu anlaşılmıştır[42].

Üç ay devam eden kazı sonucunda sadece Bizans Devri'ne ait pek çok pişmiş toprak kap, birçok bakır sikke ve mimarî özelliği olan taşlar, birkaç heykel ve toprak altında bulunan bazı yapılar, su yolları tespit edilmiştir. Ayasofya önlerinde yapılan kazılar sırasında Bizansa ait bazı duvarlar ve birbirine bakar vaziyette pilpayeler (paye)[43] bunların altı metre altında temel kısmında bir takım su yolları bulunmuştur. Mimarî tarzından bu yapının Bizans Devri'ne ait Zeuksip (Zeuxippos) hamamına ait olabileceği tahmin edilmiştir[44]. Bizans Devri'nde ahır, kazının yapıldığı sırada ise su sarnıçları olarak kullanılan yerlerde de araştırmalar yapılmış, hipodromun planı hakkında bilinenleri önemli ölçüde değiştirecek mahiyette bulgular elde edilmiştir[45]. Çalışmalara 19 Haziran 1927 tarihinde son verilmiş, açılan çukurlar kapatılmış ve çıkarılan eserler müzeye nakledilmiştir. Heyet, kazıya ait etütleri Oxford'da değerlendirmek üzere 25 Haziran'da İstanbul'dan ayrılmıştır[46].

---

[41] Taş, alçı, kil, ahşap gibi işlenebilir yüzeylerde oyuk ve kabarık betiler oluşturmak suretiyle meydana getirilen yapıt. Secda Saltuk, **Arkeoloji Sözlüğü,** İstanbul 1990, s. 75.

[42] **İAMA. MZH,** nr: 104/11461, 1 Haziran 1927 tarihli kazı raporu; 104/11542, 27 Haziran 1927 tarihli kazı raporu.

[43] İskele, rıhtım veya köprü payandası. İki pencere veya yapı arasında bulunan duvar, *Babylon*.

[44] **İAMA. MZH,** nr: 104/11542, 27 Haziran 1927 tarihli kazı raporu; **Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927,** London 1928, s. 22.

[45] **İAMA. MZH,** nr: 104/11542, 27 Haziran 1927 tarihli kazı raporu.

[46] **Cumhuriyet,** nr.1116, 19 Haziran 1927, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Elde edilen sonuçlar Heyet açısından olumlu sonuçlar vermiş olacak ki Ocak 1928'de Mr. Casson, Ayasofya'daki hamam ile Sultanahmet Muvakkithanesi arasında daha önce başladıkları kazıya devam etmek üzere, iznin bir yıl daha uzatılmasını istemiştir[47]. Kazının uzatılmasında bir sakınca görülmeyerek, gerekli ruhsat Mr. Casson'a gönderilmiştir.

Kazının ikinci yılında amaç, Bizans sarayını meydana çıkarmaktır. Nitekim Mr. Rice kazının amacını şöyle açıklamaktadır[48]:

"Maksadımız Bizans sarayını meydana çıkarmaktır. İmparator Ogüst (Augustus) Devri'ne ait forum meydanını da bulmak istiyoruz. Elde mevcut malumata nazaran forum Ayasofya hamamı civarında bulunmaktadır…"

Çalışmalar 4 Nisan 1928 tarihinde başlamıştır. Mr. Casson İngiltere'den dönünceye kadar yerine Mr. Talbot Rice vekâlet etmiştir[49]. Bir önceki yıl Sultanahmet Muvakkithanesi yakınlarındaki sahada, hipodromun dış kısımlarının araştırmasını yapmak üzere başlatılan kazıda Bizans Devri'ne ait bazı enkaz kalıntıları tespit edilmişti. Bu enkazın diğer kısımlarının ortaya çıkarılması için devam edilen çalışmalarda büyük kısmı gayet muntazam bir halde olan bazı temel duvarlarına rastlanmıştır. Araştırmalar sırasında yine Bizans ve Türk devirlerine ait bazı toprak kapların parçaları, Bizans sikkeleri ve damgalı tuğla parçalarından birkaç numune, sütun ve sütun başlığı parçaları çıkarılmıştır. Bu arada 4 m. derinlikte büyük ve daire şeklinde bir pedestal bulunmuştur[50]. Bu kaide hipodromdaki tribünlerin üzerine oturtulan tenteleri iliştirmek üzere dikilen direklerin dayanağıdır. 1.08 m. çapında ve 1.40 cm. yüksekliğindeki bu kaidenin üzerinde ters olarak "EKABH" yazmaktadır (bk. resim. 5). Bu yazının Troia Savaşı'na katılan hükümdar Priamos'ın eşinin ismi 'Hecuba' olduğu anlaşılmıştır ki elde edilen sonuca bakılarak, bu kaidenin hipodrom harap olduktan sonra ters çevrilerek Hecuba'nın heykelinde kullanıldığı ihtimali kuvvetlenmiştir[51].

---

[47] **İAMA. MZH,** nr: 104/11852.
[48] **Cumhuriyet,** nr.1436, 7 Mayıs 1928, s. 3.
[49] **İAMA. MZH,** nr: 104/-.
[50] **İAMA. MZH,** nr: 104/11980, 18 Nisan 1928 tarihli kazı raporu; **Second Report upon the Excavations carried out in and near the Hippodrome of Constantinople in 1928,** London 1929, s. 8.
[51] **Cumhuriyet,** nr.1418, 20 Nisan 1928, s. 1; İAMA. MZH, nr: 104/11980, 18 Nisan 1928 tarihli kazı raporu; **Second Report …,** s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Devam eden çalışmalar sırasında yine Roma ve Bizans devirlerine ait taş ve tuğladan yapılmış sağlam enkaz kalıntılarına ve bina temellerine rastlanmıştır. Ortaya çıkarılan bu bina kalıntılarının çeşitli devirlerde farklı amaçlarda kullanıldığı anlaşılmıştır. Bir önceki yıl çıkarılan ve Bizans Devri'ne ait olan pilpayelerden biri daha bulunmuştur ki bunların görünüşüne bakarak bir kaya veya kemerlerin dayanağı olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen yapının bütününün niteliğini tayin etmeye yetecek kanıtlara ulaşılamamıştır. Daha sonraki çalışmalarda çeşme veya hamam kurnasına ait bir parça ile 1.55 m uzunluğunda mermerden yapılmış büyük bir mihrabî kemer bulunmuştur. Bu bulgularla, kalıntılarına bir önceki yıl rastlanan bu yapının Zeuksip hamamı (bk. resim 6, 7) olduğu doğrulanmıştır[52]. Ayrıca IV. yüzyıla ait olduğu düşünülen ve Romalılara ait olan 1.41 m yüksekliği ve 1.11 çapında pedestal, birkaç rölyef ve direk başlığı parçaları, önemsiz mimarî taşlar, üzerlerinde geometrik şekillerin veya monogram[53]ların bulunduğu toprak kapların parçaları, yine parça halinde çiniler, çeşitli isimlerin damgalı olduğu tuğla parçaları, VIII, IX, X. yüzyıllara ait Bizans sikkeleri de çıkarılan eserler arasındadır[54].

Yine aynı bölgede açılan büyük çukurlarda, VI. yüzyıla ait olduğu anlaşılan büyük bir bina kalıntısı tespit edilmiştir. Bu yapının kemer kısımları, duvar, pilpaye, kapı gibi ortaya çıkarılan kısımlarından, düzensiz bir yapı olduğu gözlenmiştir. Çalışmalar ilerledikçe ortaya çıkan büyük taşlardan yapılmış olan pilpayeler, mermer döşemeler ve sütun kaidesine bakılarak bu yapının oldukça büyük ve 7.20 m. çapında bir mabed veya benzeri bir bina kalıntısı olduğu tahmin edilmiştir[55]. Bu kalıntının önünde mermer döşemeli bir avluya rastlanmıştır ki bu avlu kemerli bir kapı ile sona ermektedir. Buraya yapılan sondaj sonucunda bir dehlize rastlanmıştır. Dehliz, yarım metre genişliğinde olup, zemini ve etrafı mermer döşelidir. Sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılan bu yolun nerede bittiği anlaşılamamıştır. Ancak, kazı sırasında ortaya çıkarılan Zeuksip hamamını Bizans sarayına bağ-

[52] **Second Report…,** s. 9, 15.
[53] Bir ismin birkaç harfinden veya baş harflerden meydana gelen desen, marka, *Babylon*.
[54] **İAMA. MZH,** nr: 104/-, 9 Mayıs 1928 tarihli kazı raporu.
[55] **İAMA. MZH,** nr: 104/-, 7 Haziran 1928 ve 30 Haziran 1928 tarihli kazı raporları.

Levent Şahverdi Arşivi

layan gizli yollardan biri olduğu tahmin edilmiştir[56]. Dehliz takip edilirken, üzerinde "AICXHNHC" isminin yazılmış olduğu görülen 1.35 m. yüksekliğinde 67 cm çapında, silindir şeklinde bir pedestal bulunmuştur (bk. resim 8). Bu pedestal da tıpkı Hecuba heykelinde olduğu gibi, Aeschines[57] heykelinin kaidesidir[58]. Bu bölgedeki diğer bir çukurda da IV. veya V. yüzyıla ait olduğu anlaşılan ve kabartma olarak üzerlerinde haç işareti olan mermer sütun parçalarından bina edilen temel duvarları bulunmuştur. Romalılar'a ait, biri 33 cm ve diğeri 14 cm boyunda baş ve ayak kısımları kırık erkek heykeli ve mimarî taşlar ile Bizans Devri'ne ait damgalı tuğla parçaları, üzeri nakışlı toprak kaplarının parçaları, Türk Dönemi çini kap kacak parçaları yine bu bölgede çıkan eserlerdir. Bu arada ortaya çıkarılan, 2 X 1.15 cm çapında, VI. yüzyılda yaşamış olan İmparator Justinien'in resmi tarihçisi[59] Aziz Procopius'un tasvirini ve ismini ihtiva eden altın varaklı minyatür büyük ilgi toplamıştır[60] (bk. resim 9).

Kazı çalışmalarına 14 Temmuz 1928 tarihinde son verilmiş ve açılan çukurlar kapatılmıştır[61]. Bu yıl içerisindeki çalışmalarda, bir önceki yıla oranla daha az bulguya rastlanmıştı.

---

[56] **Cumhuriyet,** nr.1485, 28 Haziran 1928, s. 1.

[57] Aiskhines (= Ayshines), M.Ö. 389 yılında Atina'da doğmuştur. Önceleri Demosthenes'in (= Demostenes) kişisel düşmanlığına rağmen, Hellas'ın davası için mücadele veriyor. Fakat barış içinde seçilen elçilerle birlikte Makedonya'ya gittiği sırada, V. Philippos (= Filipos) onu kendi tarafına kazanıyor. Bu barışın gerçekleşmesinde takındığı tutumdan dolayı, Demosthenes kendisini vatana ihanetle suçlayınca, kendini savunmak için, M.Ö. 343 yılında, "Peri Parapresbeias" (= Peri Parapresbeyas [= Elçilik Görevini Kötüye Kullanma Hakkında]) adlı nutku yazıyor. Daha sonraki politik faaliyetlerinde de tümüyle Makedonya yandaşları arasında bulunuyor. Aiskhines rüşvet alarak kendisini V. Philippos'a satmış olma şüphesinden kendisini kurtaramamış, Ktesiphon'a (= Ktesifon) karşı olan davada parlak nutkuna rağmen, yurttaşlarının gözünde ne kadar düştüğünü öğrenmek durumunda kalmıştır. Uğradığı yenilginin acısından dolayı, Atina'da uzaklaşıp, Küçükasya'ya gidiyor. Orada ve Rhodos'ta (= Rodos) daha uzun zaman hitabet hocası olarak çalışıyor ve yurduna dönmeden, M.Ö. 314'te, 75 yaşındayken ölüyor.

Aiskhines'ten bize üç nutuk intikal etmiştir. Düşüncelerinin gürlüğü ve açıklığı, dilinin inceliği ve sevimliliği takdir uyandırdığından, eskiler onun üç nutkunu üç Kharit'e (= Harit [üç güzellik tanrıçası]) benzetmişlerdir.

Y. Kenan Yonarsoy, **Grek Edebiyatı Tarihi,** İstanbul 1991, s. 123-124. (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları).

[58] **İAMA. MZH,** nr: 104/-, 7 Haziran 1928 tarihli kazı raporu; **Second Report …,** s. 12, 18.

[59] Eugenia Bolognesi, "Bizans İmparatorları Büyük Sarayı Sultanahmet'te Arkeoloji", **İstanbul,** sayı: 46, Temmuz 2003, s. 67.

[60] **İAMA. MZH,** nr: 104/-, 7 Haziran 1928 tarihli kazı raporu.

[61] **Cumhuriyet,** nr.1502, 15 Temmuz 1928, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuçta; bugünkü Fazlı Paşa Sokağı ile Üçler Çeşmesi arasındaki alana isabet eden Hipodrom'un batısındaki boş arsada yapılan kazıda Hipodrom'un bazı gradenlerini taşıyan temeller meydana çıkarılmıştır. Ayrıca duvarların arasındaki molozların içinde birçok Türk ve Bizans seramiği ve tarihi M.S. 400/1400 yılları arasına tarihlenen çeşitli sikkeler bulunmuştur. Kazı alanının batısında yapılan diğer araştırmalarda Hipodrom'un üçüncü duvarı ve Sfendone'nin alt kısımlarındaki odalara benzer bir mahal kısmen açılmış ve planı alındıktan sonra tekrar kapatılmıştır. Hipodrom'un eski şeklini, seyircilerin oturdukları basamakları ve var olduğu tahmin edilen "Spina" duvarının yerini tespit etmek amacıyla Örme Sütun (Column of Porphyrogenitus) ile İmparator Theodosius Dikili Taşı arasında başlatılan kazı sırasında hipodromun planı hakkında bilinenleri önemli ölçüde değiştirecek mahiyette bulgular elde edilmiştir. Nitekim seyircilerin oturdukları basamakların bulunduğu duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma sırasında Türk seramiği ile Ming porselen parçalarına rastlanmıştır. Bizanten kalıntılar Hipodrom'un zeminine yakın bir seviyede bulunmuştur. Hipodrom'un ortasında olduğu zannedilen "Spina"ya rastlanamamış ve bu alçak duvarın o mahalde mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Ancak kazı sorumlularının raporlarında da belirtilen bu kanaate, bazı bilim adamları itiraz ederek, İstanbul Hipodromu'nda da Roma'daki Circus Maximus'da olduğu gibi bir Spina'nın bulunduğunu yazılı belgelere dayanarak ispatlamaya çalışmışlardır[62]. Spina'nın varlığını tespit etmek amacıyla yapılan kazıların sondaj usulüyle yapıldığı düşünülürse henüz açılmamış olan yerlerde yapılacak sondajlar belki de bu konuda daha aydınlatıcı kanıtları meydana çıkaracaktı[63].

Hipodrom'un eksenine aşağı yukarı paralel giden uzun bir suyolu bulunmuştur. Bu yoldan ayrılan bu kolun iki defa dik açılı dirsek yapmak suretiyle kuzey-güney yönünde Burmalı Sütun'un tam altından geçtiği, ikinci kolun ise birinciye nazaran biraz meyilli olarak güney-batıya doğru uzandığı ve Türk Devri'ne ait olduğu tespit edilmiştir. Ancak suyollarından hiçbirinin bundan sonraki seyri izlenmemiştir. Kaidesinde bir deliğe rastlanan Burmalı Sütun'un bu suyolu üzerinde yer almasından dolayı sütunun

[62] **Preliminary Report …,** s. 10-11.
[63] Rüstem Duyuran, **İstanbul'da Yapılan Başlıca Arkeolojik Araştırmalar,** İstanbul 1957, s. 6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

bir çeşme olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır[64]. Suyollarının 300 yıl öncesine ait olması ve bunların yakınlarında daha eski bir döneme ait duvar kalıntılarının bulunmayışı, Burmalı Sütun'un Bizans İmparatorluğu'nun son zamanlarında buraya getirilerek dikilmiş olduğunu göstermektedir[65]. Yine Bizans zamanında bu sütunun içinden, boru geçirilerek bir fıskiye haline getirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Aynı şekilde Örme Sütun'un da kaidesinin dört yanında musluk yerlerinin bulunması, bu sütunun da çeşme olarak kullanıldığını kanıtlamıştır.

Kazının ikinci yılında yapılan çalışmalar sonucunda, Bizans Sarayı'nın Ayasofya ve Sultanahmet Meydanı'nda bulunduğu anlaşılmış ancak sarayı teşkil eden muhtelif binalar arasında ne kadar mesafe bulunduğu tespit edilememiş, ne olduğu tayin edilemeyen bina enkazından başka bir şey bulunamamıştır. Buna rağmen iki yıl boyunca bulunan eser ve bina temellerine dayanarak hipodromun bir planı yapılmıştır ki, bu plan ile bu zamana dek tasavvur edilen plan arasında önemli farklar bulunmaktadır. Şüphesiz bu tespitler, bölgede devam edecek kazılar için önemlidir[66]. Nitekim 1935 yılında, Profesör J. H. Baxter başkanlığında Bizans Büyük Sarayını tamamen ortaya çıkarmak amaçlı kazı yapılmış, bu çalışma 1938'e kadar sürmüştür[67]. Yapılan bu araştırma sırasında, Bizans Sarayı'na ait mozaikler ve bu sarayın yakınında yer alan Altın Saray'ın zemini tamamen meydana çıkarılmış, eski Roma, Bizans ve Osmanlı'lara ait üç önemli eser bulunmuştur[68]. Mozaikler çoğunlukla boğuşma veya fil, kaplan, sırtlan ve geyik, ejderha ve timsah resimleri, çeşitli av tabloları, ibadet ve ilah tasvirlerini temsil eden resimlerdir. Bu mozaiklerin yanıbaşlarında birkaç büyük salon keşfedilmiştir[69].

1939 yılında Sultanahmet Meydanı'nın kuzey-batısındaki hapishane binasının yıkıldığı sırada üzerinde fresk kalıntılarının bulunduğu Bizans Dönemi'ne ait duvarların ortaya çıkması üzerine[70], 8 Temmuz 1942 tarihinde,

---

[64] **Preliminary Report…,** s. 12.
[65] İAMA.MZH. nr. 104/11411, 13 Nisan 1927 tarihli kazı raporu, A. M. Mansel, a.g.m., s. 199.
[66] **Cumhuriyet,** nr.1495, 8 Temmuz 1928, s. 1.
[67] S. Mülayim, **a.g.e.,** s. 140, 152, 158.
[68] **Cumhuriyet,** nr. 4300, 5 Mayıs 1936, s. 2; nr. 4333, 7 Haziran 1936, s. 5; nr. 4335, 9 Haziran 1936, s. 7.
[69] **Cumhuriyet,** nr. 4736, 20 Temmuz 1937, s. 3.
[70] R. Duyuran, **a.g.e.,** s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi adına bu bölgede yeni bir araştırma yapmak üzere kazı yapılmasına izin verilmiştir[71]. Bu kazı sırasında Aya Efemya Martyrionu'na ait olduğu anlaşılan bir kalıntıya rastlanmıştır. Ancak bu yapının başlı başına bir bina olmadığı ve Porticus Semirotunda'nın etrafını çevreleyen yapı topluluğunun bir parçası olduğu 1950 yılında yapılan çalışmada anlaşılmıştır. Bu çalışma İstanbul Arkeoloji Müzesi adına, dönemin müdürü Rüstem Duyuran başkanlığında bir heyet tarafından yürütülmüştü. Bu çalışmalar sırasında yukarıda da bahsedildiği gibi 1942 yılında rastlanan Aya Efemya Martyrionu önündeki Porticus Semirotunda tamamıyla topraktan temizlenmiş ve portiği çevreleyen yapı kalıntılarının büyük bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Merkezini Martyrion'un teşkil ettiği bu yapı topluluğunun Lausos ve Antiohos saraylarından birine –büyük bir ihtimalle de Antiohos sarayına- ait olduğu anlaşılmıştır. Bu büyük yapının tahribinden sonra kısmen enkaz üzerinde kısmen de eski yapının kalıntılarından faydalanarak kilise, hamam gibi çeşitli yapıların inşa edildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Hipodrom kalıntılarıyla Martyrion arasında çok orijinal bir plan arz eden Bizans Dönemi'ne ait bir hamam yıkıntısı ve sonradan büyük bir havuz haline sokulduğu anlaşılan ön tarafı yarım daire şeklinde bir portikle süslenmiş yuvarlak bir yapı ve bunun arkasında bazı sarnıçlar bulunmuştur. Kazı sahasının muhtelif yerlerinde ana toprağa çok yakın bir tabaka arasında, Helenistik ve Roma Devirleri'ne ait seramik parçaları ve pişmiş topraktan figürinlere rastlanmıştır. Ayrıca Martyrion'un doğusundaki moloz tabakası içinde mermerden yapılmış ve yine Roma Devri'ne ait heykeltıraşlık parçaları bulunmuştur. Bunların içinde en önemlisi 46 cm. yüksekliğindeki bir Triton heykeline ait olanıdır [72].

1951 yılına gelindiğinde ise, 1927- 28 yıllarında yapılan kazıya da katılmış olan D. Talbot Rice tarafından çalışmalar başlatılmış ve 1956'ya kadar sürmüştür. Kazı sonucunda, çoğunlukla aslan, kaplan, geyik vs. gibi av sahneleri ve balık tutma, süt sağma ve çocukların çember çevirmesi gibi günlük hayattan alınmış sahnelerin tasvir edildiği ve zemini beyaz taşlardan yapılmış olup, figürleri de pembe, kırmızı, yeşil, sarı, kahverengi, laci-

[71] **BCA,** 30..18.1.2/99.60..6.
[72] R. Duyuran, **a.g.e.,** s. 8.

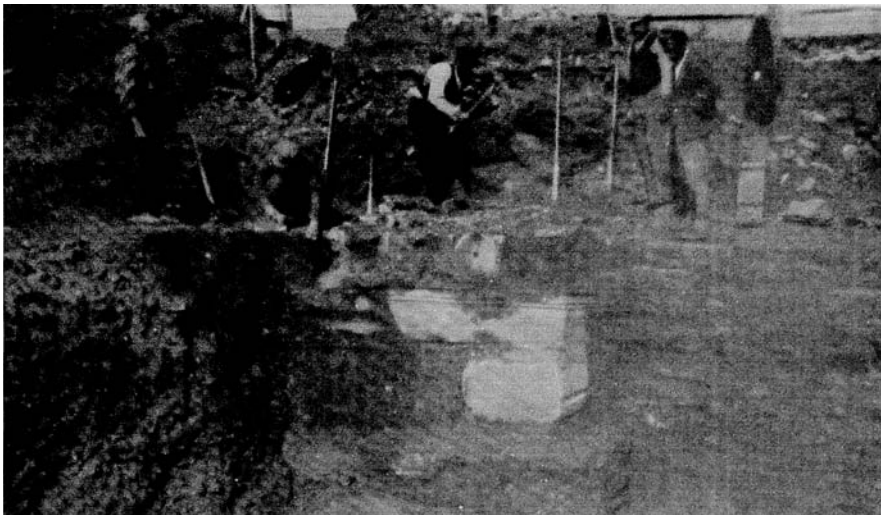
Levent Şahverdi Arşivi

vert, gri taşlarla işlenmiş döşeme mozaikleri ortaya çıkarılmıştır.[73] Bu mozaikler 1987 yılındaki düzenleme ile "Mozaik Müzesi" adıyla ziyarete açılmıştır. 1983 yılından sonra ise Avusturyalı ve Türk uzmanlar, bulunan mozaiklerin restorasyon ve koruma çalışmalarını yapmıştır. 1964 yılında Ocak- Mart döneminde İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılan ve İbrahim Paşa Sarayı yakınlarında yapılan kazıda seramik buluntular ele geçirilmiştir[74].

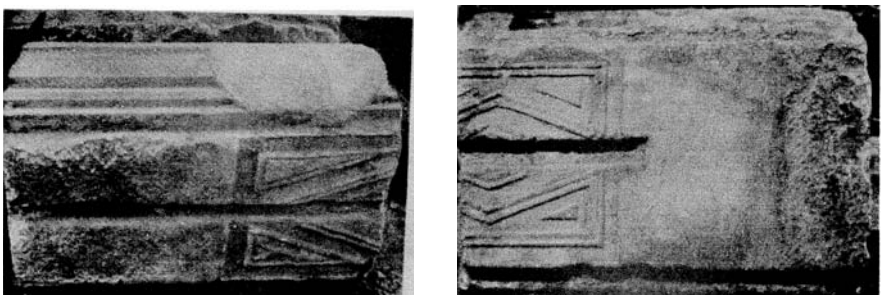
Sonuç olarak; Atatürk Dönemi'nde hız kazanan kültürel faaliyetler ve arkeolojik çalışmalar çağdaş ülke arkeolojisinin oluşmasına bir temel hazırlamıştır. 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nun, 1934 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü'nün ve 1936 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasıyla ulusal bilinç kazanan arkeoloji tüm yurda yayılmıştır. Özellikle 1933 yılında millî kazıların başlamasıyla birlikte, ülke arkeolojisine hız ve veri sağlamaları bakımından büyük önem taşıyan ve günümüzde de önemlerini yitirmemiş çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

[73] **A.g.e.,** s. 9.
[74] S. Mülayim, **a.g.e.,** s. 208, 216, 246.

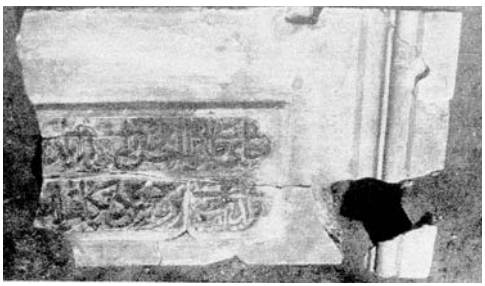
Levent Şahverdi Arşivi

Resim 1: Türkler tarafından duvar enkazı olarak kullanılan yapı

Resim 2: Oymalı arşitrav

Resim 3: Üçler Camii Kitabesi

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 4: Kırık başlı rölyef

Resim 5: Hecuba heykelinin kaidesi*

* Bu kaide Hecuba'nın heykelinde ters çevrilerek kullanılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 6: Zeuxippos Hamamı

Resim 7: Zeuxippos Hamamına ait sütun

Resim 8: Aeschines heykelinin kaidesi

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 9: Aziz Procopius'u tasvir eden altın varaklı minyatür

Resim 10: 1928 yılında Zeuksip Hamamı civarında yapılan kazı çalışması

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 1: Kazı Sırasında Elde Edilen Eserlerin Listesi[77]

- Bizans Dönemi'ne ait 1000 adet kırık parçalardan oluşan çeşitli toprak kaplar.

- Bizans Dönemi'ne ait 200 adet nispeten daha iyi halde bulunan kırık toprak kaplar.

- Kütahya yapımı 3 adet iyi muhafaza edilmiş, kısmen kırık çanaklar.

- Kütahya yapımı 1 adet yarısı kırık ve tamir edilmiş tabak.

- Kütahya yapımı 1 adet boğazı kırık, tamir edilmiş sürahi.

- Kütahya yapımı 1 adet boğazı kırık, tamirsiz sürahi.

- Osmanlı Dönemi'ne ait 1 adet yarım tabak.

- Osmanlı Dönemi'ne ait 1 adet kapak.

- 2 adet baş ve ayakları kırık erkek heykeli.

- Duvar süslemesine mahsus 10 adet toprak parça.

- 2 adet İyonik tarzda duvar arşitrav.

- 23 adet rölyef parçaları.

- Bizans'ın IV. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar olan devrine ait 300 adet çeşitli isimlerin yazılı olduğu damgalı tuğla parçaları.

- 800 adet VI. - XI. yüzyıllara ait Bizans sikkesi (200 adedinin hangi yüzyıla ait olduğu bilinmiyor).

- 2 adet büyük sütun kaidesi.

- 2 adet direk başlığı.

- 1 adet mihrap tarzında büyük mimarî mermer.

- 1 adet altın Aziz Procopius minyatürü.

---

* İAMA. MZH, nr: 104/-, 30 Haziran 1928 tarihli kazı raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

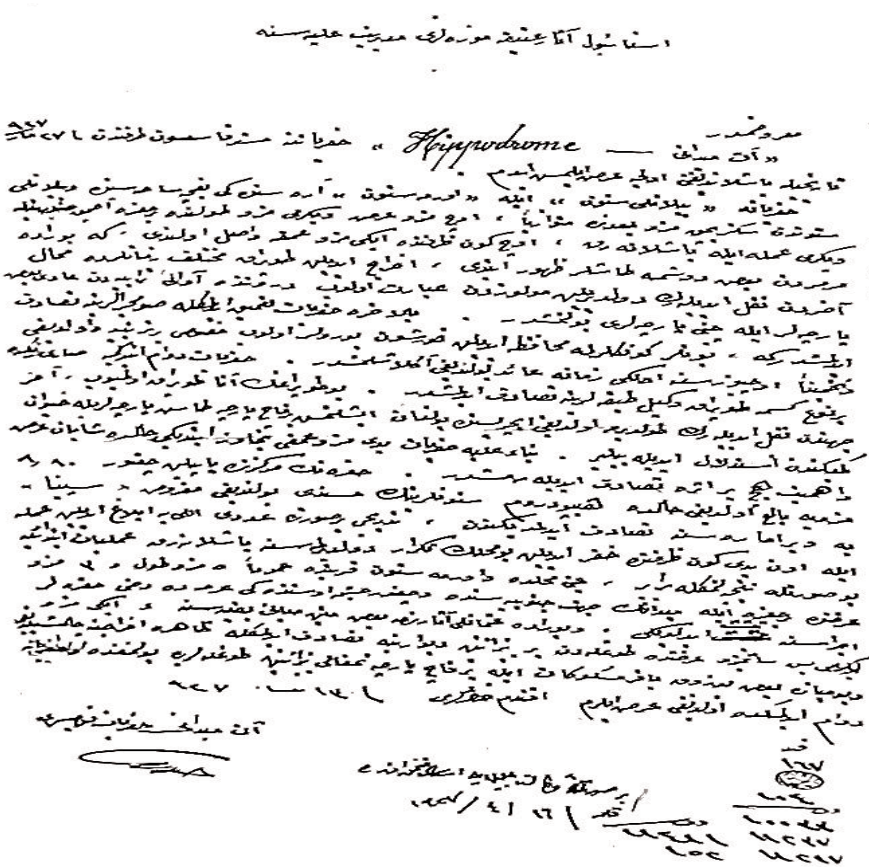
Ek 2: Taahhütname senedi

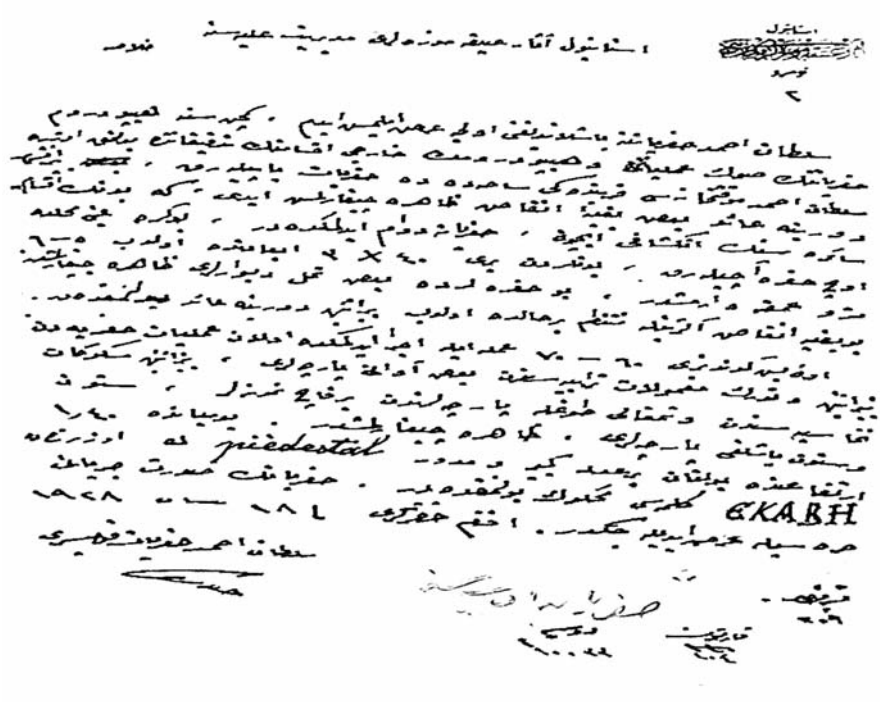
Ek 3: Ruhsatname

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 4: Hafriyat Komiseri Haydar Beyin 13 Nisan 1927 tarihli ilk kazı raporu

Ek 5: 18 Nisan 1928 tarihli kazı raporu

ARAP DÜNYASININ HATAY DEVLETİ'NİN KURULMASINA KARŞI TAVRI VE TÜRK-ARAP MUHÂDENETİ (DOSTLUK) CEMİYETİ

Yard. Doç. Dr. Kemal YAKUT

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde ortaya çıkan Arap milliyetçiliği, kısa zamanda siyasî nitelik kazandı. Arap milliyetçileri başta İngiltere olmak üzere Batı emperyalizminin kontrollünde ulus-devletlerini kurmak üzere harekete geçtiler. Ancak amaçlarına ulaşamadıkları gibi çeşitli manda rejimleriyle yüz yüze kaldılar. Bu dönem boyunca Arap milliyetçileri Türklere yönelik yoğun bir propaganda içine girdiler.

Sancak (Hatay), iki dünya savaşı arasında Türk-Suriye ve Türk-Arap ilişkilerini etkileyen en önemli sorunlardan biri oldu. Türkiye, Hatay'da Türklerin hukukunu korumayı öncelikleri arasına aldı. Hatay Devleti'ni kurdurarak Türkiye'nin bölge üzerindeki nüfuzunu sağlamlaştırdı. Bu olayların yaşandığı süreçte, Mısır'da Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti kuruldu. Böylece Türkiye'nin tezleri Arap dünyasında savunuldu ve imajı düzeltilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

Türk-Arap İlişkileri, Türk-Suriye İlişkileri, Arap Dünyası, Hatay Devleti, Türk-Arap Dostluk Cemiyeti.

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

ARAP WORLD'S ATTITUDE TO THE STATE OF FOUNDING AND THE ASSOCIATION OF TURKISH-ARAP FRIENDSHIP

ABSTRACT

The Arab nationalism emerging in the period of disintegration of the Ottoman Empire, acquired a political character in a short time. Arap nationalists begun to act in order to establish their national-states under the control of England and the other Western imperialist states. However, they did not only achieve their goals, but also they confronted some mandate regimes. During that period, Arap nationalists made intensive propaganda against the Turks.

Sanjak (Hatay) become one of the most important troubles which influenced the relation of Turkish-Syrian and Turkish-Arap, from the First World War to the Second World War. The government of Turkey gave priority the protect the political rights of Turks living in Hatay. Then, the Turkish government caused to found "Hatay Government" and to consolidate the position of Turkey over the region. At that time, the Association of Turkish-Arap Friendship was established in Egypt. Thus, the politics of Turkish government could be defended and the negative opinions about the Turks began to be changed in the Arab world.

Key Words

Turkish-Arap Relations, Turkish-Syrian Relations, Arab World, The State of Hatay, The Association of Turkish-Arap Friendship.

Levent Şahverdi Arşivi

Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu

Osmanlı Devleti, Ortadoğu'yu egemenliği altına aldıktan sonra, bölgenin siyasal, sosyal, kültürel ve tarihî özelliklerini göz önünde bulundurarak, aşırı merkeziyetçi olmayan bir yaklaşımla yönetti. Özellikle Türkler, Araplara "kavm-i necib" gözüyle baktılar.[1] Din kardeşliğine dayalı statüko 19. yüzyıla kadar korundu. Ancak, Fransız Devrimi'nden sonra Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ederek Suriye'ye yönelmesi statükonun değişmesine ve Ortadoğu'nun dış kaynaklı bir sosyal değişime uğramaya başlamasına yol açtı. Napolyon yayınladığı bildirilerde Fransız Devrim ideolojisinin ilkelerini ve İslâmî terminolojiyi birlikte kullandı.[2] Bildirilerdeki söylem, Mısır siyasal eliti ve aydınları üzerinde etkili oldu ve bir modernleşme paradigmasının gündeme gelmesine zemin hazırladı. Arap uyanışına tekabül eden bu paradigma, Osmanlı karşıtı bir söylemin üretilmesini doğurdu.[3]

19. yüzyıl boyunca başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci devletlerin müdahalelerde bulunması, Batılı siyasal düşüncelerin sızması, Batılı eğitim sistemiyle yetişen bir kuşağın yetişmesi, artan bir hızda ticari etkileşimin gerçekleşmesi, Arap dili ve edebiyatının ihya edilmesi, matbaanın kullanılması ve gazetelerin yayınlanmaya başlaması gibi etkenler Arap milliyetçiliğinin oluşumunu hızlandırdı.[4] Bu süreçte misyonerler kilit rol oynadı. Zira bölgede, Fransız Cizvit ve Lazaristlerinin, Amerikan Protestanlarının ve Rus Ortodokslarının misyonerlik faaliyetleri ve okulları vardı. Özellikle Protestanların bir kolu olan Amerikan Presbiteryenlerinin 1866'da Beyrut'ta kurduğu Suriye Protestan Koleji (daha sonraları Beyrut

---

[1] H.A.R. Gibb-Harold Bowen, **Islamic Society and The West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, Volume I, Islamic Society in the Eighteenth Century, Part I**, Oxford University Press, London, 1950, 200-234; Zeine N. Zeine, **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (Çev: Emrah Akbaş), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 13-37.

[2] Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, (Çev: Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s.99-100.

[3] Timothy Mitchell, **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**, (Çev: Zeynep Altok), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, (Çev: Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz), İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.75-80.

[4] Zeine, **a.g.e.,** s.41-51; Tibi, **a.g.e.,** s.125-141; Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev: Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.313 vd. Bu süreçte Osmanlı'ya karşı gelişen Vahhabi hareketi için bkz. Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti. Vahhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikan Üniversitesi'ne dönüştü) Amerikan liberalizminin Arap dünyasına taşınmasında önemli rol oynadı.[5]

Ünlü Arap aydını Reşid Rıza, misyonerleri Batılılar tarafından "Müslüman topraklarının barışçıl bir biçimde kuşatılması ve fethi" için kullanılan bir orduya benzetti. Gerçekten de Kardinal Lavigerie ve misyonerleri Suriye'deki faaliyetleriyle Fransa'ya "bir ordunun, bir donanmanın yapacağı hizmetten fazlasını yaptılar."[6]

Arap milliyetçiliği, 19. yüzyılın sonlarına kadar siyasî ya da ayrılıkçı olmaktan daha çok, kültürel bir nitelik taşımıştı. Ancak bazı Batılıların, bölgenin Müslüman ve Hristiyan Arap aydınlarının ortaklaşa kurdukları örgütlerle hızla siyasallaştı.[7] Padişah II. Abdülhamit döneminde kurulan bazı örgütler ve bu örgütlerin yayınları sonucu Suriye'de, Türk karşıtlığı bir ivme kazandı. [8]

Osmanlının bu çalkantılı döneminde II. Abdülhamit'in yönetimine karşı geliştirilen muhalefet hareketine bazı Arap aydınları da katıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin erken dönemlerinde Emin Arslan liderliğinde Keşfül-nikap, daha sonraları ise Halil Ganem'in Türkiye-el-Fettat adlı gazetesinin etrafında toplanan Türk-Suriye Cemiyeti üyeleri, Suriye bölgesindeki sosyal, kültürel ve dinî farklılıkların giderilmesine öncelik vermekle birlikte, Osmanlıcı bir projeye sıcak yaklaşmışlardı. Anayasal bir meşruti düzende reform yapılmasını arzulamışlardı.[9] Bazı Arap aydınları Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını desteklediler. Ne var ki 20. yüzyıla girerken, Arap milli-

---

[5] George Antonius, **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, Jarrold and Sons Ltd., London, 1945; Ayşe Hür, "Kavm-i Necip mi, Kavm-i Hain mi? Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu", **Toplumsal Tarih**, S. 154, (Ekim 2006), s.75.

[6] Zeine, **a.g.e.,** s.49; Tibi, **e.g.e.**, s.133-142.

[7] Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, s.281 vd.; Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap ilişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992, s.84-87.

[8] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslâmcılık (1908-1918)**, Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.45.

[9] Emir Şekip Arslan, **İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları**, (Çev: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005,,s.11-15; M.Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük** (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.105-108. Suriye'deki aydınların Osmanlı yönetimine yönelttikleri eleştiriler ve talep ettikleri reformlar için bkz. David Dean Commins, **Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri**, (Çev:Selahaddin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1993

Levent Şahverdi Arşivi

yetçi hareketi azımsanmayacak bir mesafe almıştı. Bu nedenle II. Meşrutiyet döneminde açık ve gizli birçok Arap örgütü kuruldu. [10]

Türk-Arap ilişkilerindeki kırılganlık ve şüpheler, dış politikada art arda başarısızlıklara uğranılması, Trablusgarb ve Balkan Savaşları sonucunda büyük miktarda toprak kaybedilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyet tarafından merkeziyetçi ve Türkleştirme politikası uygulanması gibi etkenlerden dolayı arttı.[11]

I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'nun siyasi haritasını değiştirmeye yönelik çabalarına hız vermesi 400 yıllık beraberliğin sonunu getirdi. Savaşın ilk yıllarında Arapların bir bölümü hilafet ve saltanata sadık kalmalarına rağmen, etkili olan diğer Arap ileri gelenleri ise kendi devletlerinin kurulması anının geldiğini düşündüler.[12] Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşanın Suriye'deki Osmanlı karşıtı hareketleri sert önlemler alarak bastırmaya çalışması ve ileri gelen bazı Arapları idama mahkum etmesi, bölgedeki Osmanlı imajını daha da sarstı.[13] Halifenin 14 Kasım 1914'te yayınladığı cihad fetvasına sırt çevrildi. Bazı İngiliz diplomat ve ajanlarıyla haberleşen Şerif Hüseyin ve oğulları, 10 Haziran 1916'da İttihat ve Terakki yönetiminin merkeziyetçi ve modernist olduğunu öne sürerek, Büyük Arap Ayaklanmasını başlattılar.[14] Şerif Hüseyin'in

---

[10] **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri Âliye Divân-ı Harb-i Örfisi**, (Yayına Hazırlayan: Ayşe H. Aydın), Arba Yayınları, İstanbul, 1993; Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s.92-132; Zeine, **a.g.e**., s.85; Tibi, **a.g.e**., s.142-148; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler. İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I,Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 599-611; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye,** (1908-1918), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.93-138; M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.60-81.

[11] Cemal Paşa, **Hatıralar. İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, (Haz: Behçet Cemal), M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s.68-76; Kayalı, **a.g.e.,** s.150-159; Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s.141-143.

[12] C. Ernest Dawn,**Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, (Çev:Bahattin Aydın ve Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s.63-134;Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.67 vd; Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa**, (Çev:Lütfi Yalçın), Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29 vd.; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış. Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı. 1914-1922**, (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1993, s.137 vd.

[13] Cemal Paşa, **a.g.e.,** s.250-251; Selim Ali Selam, **Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)**, (Çev: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s.150-166; Zeine, **a.g.e.,** s.112-113; Kayalı, **a.g.e**., s.217-221; Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**, s.324-347.

[14] Şerif Hüseyin'in yayınladığı beyanname için bkz. Cemal Paşa**, a.g.e**., s.276-277. İngiltere'nin Arapları kışkırtmaya yönelik faaliyetleri için şu esere de bakılabilinir. H.V.F. Winstone, **Ortadoğu Serüveni. 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü**, (Çev:Fuat Davutoğlu), Risale Yayınları, İstanbul, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

oğlu Emir Faysal'ın ayaklanmadan bir gün önce Cemal Paşa'ya gönderdiği tehditkâr bir notta, öteden beri ifade edilen Arap talepleri tekrarlandıktan sonra, ne islâmla ne de Araplıkla ilgisi bulunan bir dava için kendilerini kurban etmeyeceklerini ve bundan sonra "Arap Ümmeti" ve "Türk Ümmeti" arasında bir ilişki olmayacağını bildirdi.[15] İngiliz güçleriyle birlikte hareket ederek Osmanlı askerlerini arkadan vuran ayaklanmacı Arapların bu tutumu, cephede kendilerini İngilizlere karşı Araplar da dahil olmak üzere bütün Müslümanların koruyucusu olarak gören subaylar tarafından ihanet olarak nitelendirildi. Bu subaylar özellikle uçsuz-bucaksız çöllerde yaralı askerlerin öldürülmesini affetmediler.[16]

Türk kamuoyu ise, ayaklanmacı Arapların Müslümanların lideri halifeye sırtlarını dönmesine, yabancı askerlerin kutsal topraklara girilmesine yardımcı olunmasını ve on binlerce Türk askerinin çölde ölümüne yol açılmasının şokunu uzun süre üzerinden atamadı.

Arap Bağımsızlık Mücadelesi Döneminde Türk-Arap İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra İngiltere ve Fransa, başta Sykes-Picot gizli antlaşması ve çeşitli diplomatik girişimler sonucu hazırlanan belgelerin ışığında bölgeyi paylaştılar.[17] Fransa; Suriye ve Lübnan'da, İngiltere ise Irak, Filistin ve Ürdün'de manda rejimleri kurdular.[18] Ortadoğu'nun sınırlarını yapay bir şekilde çizdiler. Özellikle 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Siyonist Liderlerden Lord Rothschild'e tarihe "Balfour Bildirisi" olarak geçecek bir mektup göndererek, "Majesteleri Hükûmeti'nin Musevi halkı için Filistin'de bir millî yurt kurulmasını olumlu mütaala etmekte olduğunu" bildirmesi yeni sorunların ve

---

[15] Zeine, **a.g.e.**, s.116.

[16] Kemal H. Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (Çev: Recep Boztemur), İmge Kitapevi, Ankara, 2001, s.154.

[17] Ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee, Paris Barış Konferansı'nda, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Ortadoğu'ya yönelik neyi arzuladığını, yine Başbakanın sözcükleriyle şöyle nakl etmişti**: "**Mezopotamya... evet.... petrol .... sulama... Mezopotamya'yı almalıyız; Filistin; ... evet ... kutsal topraklar .... siyonizm ... Filistin'i almak zorundayız, Suriye ... hımm ... ne var Suriye'de orayı Fransızlar alsın**"** Aktaran Margaret Macmillan**, Paris 1919. 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi**, (Çev: Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s.374.

[18] Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (Çev: Salih Yurdakul), Söylem Yayınları, İstanbul, 2000, s.62-63.

Levent Şahverdi Arşivi

çatışmaların kaynağı oldu.[19] Bu girişimle İsrail'in kurulmasının altyapısı hazırlandı.

Emir Faysal ve diğer Arap liderleri, savaş boyunca kendilerine vaat edilen bağımsız Büyük Arap Devleti'nin bir kandırmaca olduğunun farkına vardılar. Bazıları ciddi bir biçimde Osmanlı karşıtı tutumlarından ötürü pişmanlıklarını itiraf ettiler. Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi, 27 Kasım 1919'da Kudüs'teki ABD temsilcisine yazdığı şu satırlar pişmanlığın kanıtı niteliğindedir: "Zayıf Arap milletinin parçalanması için çalışan en büyük düşman sanılan Türkiye, bizi bu yavaş ölüme mahkum edecek kadar zalimleşmemişti. (...) Eğer Türkiye'ye karşı baş kaldırdıysak, bu sadece haklarımızı öne sürmek içindi ve ittifakımızın ülkemizi böleceğini ve ardından da sömürgeleştireceğini önceden görebilseydik Türklere husumetimizi ilân etmezdik."[20]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun hızla işgal edilmesi, vaat edilen Büyük Arap Devleti yerine Arap topraklarının bölünerek Irak, Suriye ve Filistin'de manda rejimlerinin kurulması Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir evrenin başlangıcına işaret etmektedir. TBMM Hükûmeti, Suriye'deki gelişmelere kayıtsız kalmadı, bölge halkının kanaat önderleriyle ilişki kurdu ve anti-emperyalist yerel grupları teşvik etti.[21]

Türk Kurtuluş Savaşı'nın ana hedeflerini içeren Misak-ı Millî belgesinin 1. maddesinde Arapların kaderlerini belirleme hakkına işaret edilmişti.[22] Ancak, TBMM Hükûmeti'yle bağını kesmeyen bazı cemiyet ve Arap aşiret liderleri birleşme isteğinde bulunmuşlardı. Bu çabalardan biri de Suriye'de faaliyet gösteren İttihad-ı İslâm Cemiyeti idi. Bu Cemiyet adına 600 ileri gelen Suriyelinin imza attığı bir mektup Ankara Hükümeti'ne gönderildi. Mektupta kullanılan dil öteden beri sürdürülen birlikteliğin sürdürülmesi yönündedir.[23]

---

[19] Mim Kemal Öke, **Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s.263.

[20] Hür, a.g.m., s.76.

[21] Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**, s.427 vd.

[22] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.317; Hasan Kayalı, **"**Bağımsızlık Mücadalesi İçinde Anadolu-Suriye İlişkileri (1918-1923)**", Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi**, C.1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.360-361,

[23] **"**Suriye'de İslâm Birliği Türk-Arap Kardeşliği**", Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Teşrin-i evvel 1336/1920, No:446-66, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Emperyalistler tarafından aldatıldıklarının farkına varan başta Emir Faysal olmak üzere bazı Arap ileri gelenleri Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği arayışına girmişlerdir. Bu sürecin ilgi çekici gelişmelerinden birisi de saltanat ve hilafete bağlı bazı Suriyeli Arapların, Fransız mandasına karşı Mustafa Kemal Paşa'yla diyaloga girerek, Suriye, Irak ve Türkiye'yi içine alan bir konfederasyon kurulmasını istemeleridir.[24] Anti-emperyalizm ve mazlum ulusların uyanışı söylemini büyük bir inançla savunmuş olan Mustafa Kemal Paşa, gerçekçi bir tavırla bu tür projelerin uygun bir dönemde ele alınmasını önerdi: "Dedik ki, artık hudud-u millimiz dahilinde bulunan menabii insaniyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuzun haricinde ısraf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün alem-i İslâmın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehid olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hudud-u dahilinde ve hâkimiyet-i milliye esasına müstenid olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilaf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif yahud konfederatif denilen şekillerden birisi ile irtibat peyda edebiliriz."[25]

TBMM Hükûmeti, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere'nin ve Fransa'nın Ortadoğu'daki varlığını kabul etmediğini ve Arap bağımsızlık hareketlerini desteklediğini her fırsatta ifade etmişti. Türkiye'nin emperyalist Batı'yla hesaplaştığı Lozan Barış Konferansı sırasında Türk Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan, Suriye, Lübnan, Irak, Filistin ve Ürdün'e zorla uygulanan manda rejimlerini tanımadığını açıkladı.[26] Türkiye, Lozan'da Misak-ı Millî hedeflerine tam olarak ulaşamamasına rağmen irredentist bir politika da izlemedi.

---

[24] Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**, s.438.

[25] Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de TBMM'nde gizli celsede yaptığı konuşma. Bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920)- 31 Şubat 1336 (1921)**, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.3

[26] İsmail Soysal, **"**İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939)", **İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica) Yayınları, İstanbul, 2000, s.120

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'dan sonra Türk-Arap ilişkilerinde 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Suriye sınırları içinde kalan Sancak (Hatay), Lozan'da çözümlenemeyen Musul Sorunu ve Türkiye'nin modern laik bir devlet kurmaya yönelik girişimi belirleyici oldu. Özellikle hilâfetin kaldırılması eleştirilere uğradı.[27] Musul, 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan Ankara Antlaşması'yla Irak'a terk edildi. Paradoksal bir şekilde Mustafa Kemal Paşanın bu zor tarihi süreçte Arap dünyasıyla ilişkilere önem verdiği, adeta bir restorasyon hamlesi başlattığı görülmektedir.

Başta Irak Kralı Faysal olmak üzere birçok Arap lideri ile bir araya geldi. Irak Kralı Faysal, 3 Kasım 1927'de Londra'da Türkiye Büyükelçisi Ahmet Ferit Beye (Tek) Türkiye'deki modernleşme hareketlerine ve Mustafa Kemal Paşa'ya hayranlığını şu sözlerle dile getirdi: "Iraklılar ve ben Türkiye'deki terakkiyat ve inkılâbatı fevkalade takdir ve takip etmekteyiz. Gazi Paşa Hazretlerinin muvaffakiyatına hayran olmamak ve dehasına hürmet etmemek kabil değildir. .. Bütün Asyaî milletlere numune-i imtisal olacağınız şüphesizdir."[28]" Kral Faysal'ın yakınlaşma çabaları, bu liderin 6-7 Temmuz 1931'de Ankara'yı ziyaretiyle üst düzeye çıktı.[29] Birinci Dünya Savaşı dönemine ait kötü anılar silinmeye çalışıldı. Dolayısıyla Türkiye'nin 1920'li yılların sonlarından itibaren Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisi arttı ve bazı Arap entelektüelleri tarafından bir cazibe merkezi olarak görülmeye başlandı. 1930'lu yılların sonlarına doğru Türkiye ile bazı Arap devletleri arasında sıcak ilişkiler kuruldu. Irak Dışişleri Bakanının Nisan 1937'de Türkiye'ye yaptığı ziyarete, 22 Haziran 1937'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İktisad Bakanı Celal Bayar karşılık verdiler. Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasil Türk-Irak dostluğunun tarihi ve coğrafi etkenle-

---

[27] Eleştiriler için bkz. Orhan Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması. İslâma Etki, İslâmdan Tepki**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1995, s.109 vd.; Soysal, "İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri", s.121-125; İskender Gökalp-François Georgeon, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, (Çev: Cüneyt Akalın), Arba Yayınları, İstanbul, 1990, s.111 vd.

[28] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.2, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s.239.Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalizmin Irak'ta algılanışı için bkz. Qassam Kh. Al-Jumaily-İzzet Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

[29] Şimşir, **a.g.e.**, s.265-266.

Levent Şahverdi Arşivi

rin doğal sonucu olarak geliştiğini belirterek, Türkiye'yi örnek aldıklarını açıkladı.[30] İki ülke arasında iktisadi işbirliği kararı alındı.[31]

1920'de Fransa'nın Suriye'yi parçalayarak oluşturduğu Lübnan ise etnik ve dinsel karışıklığa rağmen, Türkiye'yi bölgesel bir güç olarak kabul etti. Lübnan halkının bir kısmı Türkiye'ye ve Atatürk'e yakınlık duyduklarını çeşitli vesilelerle dile getirdiler.[32] Şarkî Ürdün Emiri Abdullah'ın 31 Mayıs 1937'de Ankara'ya ziyaret etmesi ve "bu terâkki ve teali Hak'kın bütün şark milletlerine büyük bir lûtfu olan bir Ataya malik olmanın ve ona sımsıkı sarılmanın eseridir" diyerek dostluk kurmaya çalışması, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasının farklı bir yansımasını oluşturdu.[33]

Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasını pekiştiren en önemli gelişmelerden birisi de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'nın yer aldığı Sadabad Paktı'nın kurulmasıdır.[34] Pakt'a Mısır ve Suudi Arabistan da bölgesel işbirliğini geniş bir coğrafyaya yaymak amacıyla dahil edilmek istendi. Ancak başarılı olunamadı. Fakat Pakt'la, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkileri doruk noktasına ulaştı.[35]

---

[30] "Türk-Irak Dostluğu", **Cumhuriye**t, 25 Haziran 1937, Sayı:4711, s.3

[31] "Türk-Irak İşbirliği", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1937, Sayı:4719, s.1. Basının etkili kalemlerinden Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi, iki ülke arasında gelişen dostluğun bölge barışının korunmasına katkıda bulunacağını öne sürdü: "Çok iyi demek kafi değildir, buna kardeşlik demek daha muvafık olur. Komşu Irakla münasebetlerimiz bu kadar güzel ve ileri iyiliktedir. ... Bütün halk ile Irak bizi seviyor, bütün halk ile biz Irak'ı seviyoruz. Sade bir dostluktan değil, en kuvvetli bir ittifaktan bile ileri olan bu karşılıklı sevginin bu havalide ve çevresinde sulha en müessir surette hizmet edecek çok kuvvetli bir unsur olacağını söylemeye hacet bile yoktur. ... Bu dostluk Orta ve Yakın Şark'ta sağlam esaslara dayanan muhâdenet ahengi içinde salâbetli bir sulh ve muhabbet mesnedi teşkil etmektedir." Bkz. Yunus Nadi, " Dost ve Komşu Irak ile Çok İyi Münasebetlerimiz", **Cumhuriye**t, 26 Haziran 1937, No:4712, s.1.

[32] "Beyrut'ta Yaşasın Atatürk Sesler", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1937, No:4685, s.7.; Lübnan Cumhurbaşkanı Emil Edde, 10-11 Haziran 1937 tarihlerinde İstanbul Üzerinden Paris'e geçmiştir. Türk halkı Cumhurbaşkanına sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Bkz. **Cumhuriye**t, 11 Haziran 1937, No:4697, s.1

[33] **Cumhuriye**t, 2 Haziran 1937, Sayı:4688, s.1.

[34] Soysal, "İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri", s.142; Aynı yazarın şu makalesine de bakılabilir. İsmail Soysal, **"**1937 Sâdâbad Paktı**", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler. 15-17 Ekim 1997**), TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.327-342; Bilgin, **a.g.m**., s.15-26; Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, **"**Ortadoğu'yla İlişkiler**", Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, C.1, (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.357-369.

[35] Sadabad Paktı'yla Hindukuş Dağlarından Akdeniz'e kadar uzanan alanda barışın egemen kılındığına inanılmıştı: "Şimdi yekdiğerine dayanan Şark milletleri dahillerinde daha kuvvetli bir nefis itimadile, harice karşı ise Hindukuş Dağlarından Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir alemin yegane devleti imiş gibi bir manzara ile yaşayacaklardır." Bkz. Yunus Nadi, **"**Tahran Görüşmeleri ve Şark Misakı**"**, **Cumhuriye**t, 4 Temmuz 1937, No:4720, s.1,

Levent Şahverdi Arşivi

Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Pakt'ın dengeli ve zaman zaman aktif bir dış politikaya tekabül ettiğini yıllar sonra bir yazısında şöyle yorumlamıştı: "O zamanki şartlara göre, biz, anlayışımıza uygun olarak, bütün Orta Doğu'yu kaplayacak bir dostluk halkaları camiası kurmaya çalışıyorduk. Bu camianın yüzeyinin Balkanlar dahil, Avrupa güneyinden Uzakdoğu hududuna kadar olmasını istiyorduk. .... bütün bu sahayı, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında tarafsız bir dostluk camiası haline getirmek için çalışıyorduk."[36]

Türkiye, Tevfik Rüştü Aras'ın altını çizdiği hedefe ulaşabilmek için Sadabad Paktı'nın dışında kalan Mısır'la ilişkilerini geliştirdi. Kral Faruk'un 1936 yılında tahta geçmesiyle aşama kaydeden ilişkiler, 7 Nisan 1937'de iki ülke arasında dostluk antlaşması imzalamasıyla ivme kazandı.[37] Mısır aydınları Türkiye'deki modernleşmeyi büyük bir ilgiyle izlemişlerdi. Mısır'ın en büyük gazetelerinden bir olan El-Mukaddam'ın sahibi ve başyazarı, aynı zamanda parlamento üyesi olan Halil D. Tabit Bey, İstanbul ziyareti sırasında, "Yeni Türkiye'ye karşı bütün Mısır'da derin bir muhabbet, bir alaka ve hürmet vardır. Hepimiz büyük ıslahatçı Atatürk'ün zekâ, cesaret ve kabiliyetlerine hayranız"[38] diyerek gelinen noktanın altını çizmişti.10 Nisan 1938'de Tevfik Rüştü Aras'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez bu ülkeyi ziyaret eden Türk Bakanı olması, Mısır kamuoyundaki olumlu Türk imajını daha da pekiştirdi. El-Ahram Gazetesi, bu ziyaretin aynı zamanda Mısır'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra ülkeye gelen ilk Dışişleri Bakanının Tevfik Rüştü Aras olması nedeniyle daha da anlamlı olduğunu belirtti.[39] Hükûmetin yayın organı El-Siyase Gazetesi ise Türkiye'deki hızlı modernleşmeyi övdükten sonra Mısır'ın Sadabad Paktı'na girmemesi-

---

[36] Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim, 2. Kitap**, İstanbul, 1968, s.217.

[37] Türkiye ile Mısır arasında dostluk antlaşması için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C.1, TTT Yayınları, Ankara, 1983, s.529-530; Ahmet Özgiray "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.11, (1996), s.7.

[38] **"**Kardeş Mısır'ın, Yarın için Ümitleri ve Mesaisi**"**, **Cumhuriyet**, 20 Birinci Teşrin 1937, No:4827, s.1. EL-Mukaddam gazetesi 4 Ocak 1936'da yayınladığı "Türkiye'nin Emsalsiz Kalkınması" adlı makalede Türkiye'nin bağımsız bir anlayışla kalkınması üzerinde durdu. Bkz. **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi**, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından, Ankara, 1938, s.119.

[39] El-Ahram'dan aktaran **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1938, Sayı:4994, s.1. Mısır gazeteleri bu ziyaretle "iki dost ve kardeş memleket" arasındaki yakınlığın üst düzeye çıkacağını belirtmişlerdir. **Tan**, 4 Nisan 1938, No:1051, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

nin gerekçelerini açıkladı: "Mısır da Şark paktına iltihak etmeyi çok isterdi. Fakat bir takım harici taahhüdleri buna mâni olmaktadır. Mısır'ın askeri kudreti arttığı vakit mezkûr pakta o da girecektir. Bununla beraber Türkiye her zaman Mısır'ın dostluğuna güvenebilir."[40]

İki ülke arasında 11 Nisan 1938'de dostluk antlaşması teati edildi. Mısır Dışişleri Bakanı Abdülfettah Yahya, törende yaptığı konuşmada, tarihin iki ülkeyi beraber yürüttüğünü, mukadderatını birleştirdiğini ve Türkiye'nin Akdeniz'de barışı devam ettirmeye çalışan en büyük güç olduğunu açıkladı.[41]

1930'ların ikinci yarısından itibaren Mısır'daki gelişmeleri büyük bir dikkatle takip eden Türk basını, bu ziyarete de geniş yer ayırdı. Yunus Nadi, "Geçmiş asırların karışık labirentlerinde Türk-Mısır münasebetlerine dair tetkikat yapmağâ kalkacak olursak düzinelerce cildin kâfi gelmeyeceği muhakkaktır. Fakat buna ne lüzum var?" diyerek geçmişin olumsuzluklarının unutulmasını, aksine Türk Kurtuluş Savası'nda Mısır halkının Türkiye'ye olan hissiyatını ve yardımlarını hatırlamanın daha yerinde olduğunu belirtti. Yeni dönemde ise çeşitli alanlarda işbirliği yaparak "sulh ve medeniyet yolunda" birlikte ilerlemeyi önerdi.[42]

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bu gezisi, iki ülkenin dostluk ilişkilerini sıkı bir şekilde sürdürebileceklerini, ancak Mısır'ın Sadabad Paktına girmeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Buna karşılık paradoksal bir şekilde Mısır kamuoyunun Türkiye'ye karşı olan olumlu yaklaşımını ise daha da arttırmıştı.

1930'ların ikinci yarısında, 19. yüzyılda başlayan Arap milliyetçiliğinin etkisiyle gölgelenen ve zaman zaman ayaklanma boyutuna ulaşan ilişkiler

---

[40] El-Siyase'den aktaran **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1938, Sayı:4994, s.1; **Tan**, 10 Nisan 1938, No:1058, s.1. .23 Ocak 1934'de El-Siyase gazetesinde yayınlanan baş makalede Türkiye'deki modernleşme hamlesinden ve ulus-devletin kurulmasından büyük övgüyle sözedilmişti. Bkz. Bayram Akça, "Atatürk Dönemi Türk-Mısır İlişkileri ve Bu Dönemde Mısır Basınının Türk İnkılabına Bakışına Bir Örnek", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003) , Bildiriler**, C.2, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Cöhce-Nilgün İnce- Neşe Çetinoğlu), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.1175-1181.

[41] **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1938, Sayı:4996, s.1,7.

[42] Yunus Nadi, "Dr. Aras'ın Mısır Seyahati", **Cumhuriy**et, 13 Nisan 1938, Sayı:4997, s.1, 7.

Levent Şahverdi Arşivi

normalleşti. Atatürk'ün yapıcı ve barışçı yaklaşımının sonucunda da önemli mesafe alındı. Fakat etkin güç birliği oluşturulamadı.

Hatay Devleti ve Arap Dünyası

Misak-ı Millî sınırları içinde yer almasına karşın, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi ile Suriye sınırları içinde bırakılmak zorunda kalınan Sancak, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra gündemden düşmedi. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı 15 Mart 1923'te Adana'ya yaptığı bir gezide, Sancak Sorunu'nun dış politikanın öncelikli konuları arasında yer alacağının mesajını verdi. Sancak göçmenlerinin de yer aldığı karşılama töreninde, siyahlara bürünmüş, elleri kolları zincirli Ayşe Fitnat adında genç bir kız öğrencinin "Gazi Paşamız bizi kurtar" sözüne, "40 asırlık Türk yurdu düşman elinde kalamaz" cevabını vererek kararlılığını gösterdi.[43] Türkiye'deki bazı resmi kurumların, Adana'ya göç eden Sancaklı Türkler tarafından kurulan İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni desteklemeleri bu kararlılığın önemli bir göstergesi oldu. Ancak, Sancak Türklerinin Lozan'daki Türk heyetine ve Ankara'daki üst düzey yöneticilere Türkiye'ye katılma konusunda yaptıkları başvurular olumlu sonuçlanmadı ve Lozan Barış Antlaşması'yla Sancak'ın Suriye sınırları içinde kalmasına onay verildi. Hiç kuşkusuz siyasal konjoktürün dayattığı bu karar geçici olarak değerlendirildi.

Fransız manda yönetimi, tüm bölgeye yayılan Arap milliyetçiliğini sindirmeye çalıştı. Daha önce Halep, Şam, Lübnan ve Alevi (Lazkiye) biçiminde dörde ayırdığı Suriye'de yeniden bir yapılandırmaya giderek, Halep ve Şam'ı Suriye Devleti adı altında birleştirdi. Sancak'ı da Şam'a bağladı. Bu aşamada Türk basını konuyla yakından ilgilendi.[44] Türk ve Fransız tarafları sorunların büyümesi karşısında sınırın tam olarak tespit edilmesi için 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesine göre daha önce belirlenmesi gereken, komisyonun kurulması için 30 Mayıs 1925'de Halep'te bir

[43] Nuri Aydın Konuralp, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, (Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Konuralp), Hatay Postası Basımevi, İskenderun, 1996, s.139; Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, (Yayına Hazırlayan: Günay Çelenk), Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya, 1997, s.28

[44] Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**, s.453-456.

Levent Şahverdi Arşivi

protokol imzaladılar. Fransa'nın Suriye-Lübnan Yüksek Komiseri De Jouvenel başkanlığında bir delegasyon Ankara'ya gelerek, 30 Mayıs 1926'da "Türkiye Cumhuriyeti ile, Uluslararası Bağıtlar Gereğince Suriye-Lübnan Üzerinde Sahip Olduğu Yetkiye Dayanarak Davranan, Fransız Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi"ni onayladı. 15 maddelik sözleşmeye beş protokol ve bir mektup eklendi.[45]

Bu diplomasi sürecinde Şam'da Ahmet Nami Beyin başkanlığında bir hükümet kurulunca, Sancak'ta bağımsızlık yönünde bir hareket başladı.[46] De Jouvenel 4 Nisan 1926'da yayımladığı bir kararla, Sancak'ta seçimlere gidileceğini, seçimlerde belirlenecek olan dört temsilcinin mevcut sekiz temsilciye eklenmesiyle 12 üyeli bir "Millet Meclisi" kurulacağını ve bu Meclis'in Sancak'ın gelecekteki statüsüne karar vereceğini bildirdi.[47] Nitekim bu Meclis, Sancak'ın bağımsızlığını ilan etti ve bir Anayasa hazırladı.[48] Fransız Yüksek Komiseri Suriye'deki Arap milliyetçilerinin yoğun tepkisi üzerine Sancak Hükûmeti'nin adını Şimali Suriye Hükûmeti olarak değiştirdi. 12 Haziran 1926'da Sancak Meclisi bağımsızlık kararını geri aldı.[49] Suriye'de 1928'de yapılan seçimler sonucu oluşturulan Kurucu Meclis, hazırladığı Anayasaya ek olarak "İskenderun Sancağı Statü Organiği" adında bir belge oluşturarak idarî, malî ve kültürel özerkliğin sınırlarını belirledi. Belge, 1930'da Cemiyeti Akvam'da Mandalar Komisyonu tarafından kabul edilerek, Sancak'ın statüsü uluslararası güvenceye bağlandı.[50]

Sancak Sorunu'nda asıl kırılma noktasını oluşturan gelişme, Leon Blum başkanlığındaki sol-liberal Halk Cephesi Hükümeti'nin 9 Eylül 1936'da Suriye'ye bağımsızlık öngören Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşma-

---

[45] Soysal**, a.g.e.**, s.281-303.

[46] Ali Arslan, **"**Hatay Meselesinde Arapların Tavrı**"**, **Güneyde Kültür (Aylık Fikir ve Sanat Dergisi),** Yıl:7 Sayı:75 (Mayıs 1995), s.18.

[47] Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.84.

[48] Abdurrahman Melek**, Hatay Nasıl Kurtuldu?**, TTK Yayınları, Ankara, 1966, s.14.

[49] Melek, **a.g.e.**, s.14; Ada, **a.g.e**., s.84; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi. V. Dönem (1935-1939)**, TBMM Basımevi, Ankara, 2001, s.546; Arslan, "Hatay Meselesinde Arapların Tavrı", s.19

[50] Melek, **a.g.e.**, s.16; Güneş, **a.g.e.**, s.547; Arslan, **"**Hatay Meselesinde Arapların Tavrı**"**, s.19.Fransızların 1921 ile 1930 tarihleri arasında Suriye ve Sancak'ta yaptıkları tahrikler için bkz.Erdal İlter, "Fransa'nın Suriye'yi İşgaline Dair Yayınlanmış Bir Risale", **Atatürk Yolu**, Yıl:9, C.5, S.17, (Ocak 1996), s.61-81.

Levent Şahverdi Arşivi

sı'nı imzalamasıdır. Antlaşmada, Sancak'la ilgili bir madde bulunmamasına karşın, 3. maddede, "Fransa'nın, Suriye ile ilgili olarak ya da onun adına imzaladığı uluslar arası antlaşma ve sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerinin, mandanın sona erdiği … Suriye hükümetine devredileceği" hükmüne yer verilmişti.[51]

Sancak'ın özel statüsünü kaybetme riskini taşıyan ve hatta sıkı bağlarla Suriye'ye bağlanmasını gündeme getirebilecek olan bu antlaşma, başlangıçta Türk kamuoyu ve resmi makamlarınca ihtiyatla karşılandı. Türk dışişleri yetkilileri Paris'ten dönen Suriye heyetiyle yaptıkları görüşmeden bir sonuç alamadılar. Gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Atatürk, Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'a, Sancak'ta Türkiye'nin garantisi altında müstakil bir Türk Devleti'nin kurulması projesinin uygulanacağını söyleyerek, uzun soluklu bir diplomatik sürecin başlayacağının işaretini verdi.[52] Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözleri aynı zamanda Sancak konusunun bir kampanyaya dönüşmesini sağladı. Basın, içinde bol miktarda "milli dava" sözcüklerinin geçtiği yazılar yayımlamaya başladı.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "müstakil Hatay Türk Devleti" tezi 26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, tarafından Milletler Cemiyeti'nde dünya kamuoyuna açıklandı.[53] Böylece Türkiye, nüfusun büyük çoğunluğu Türklerden oluşan Sancak'ın kendi kendini yönetme sorununu uluslararası platforma taşımış oldu.

Türkiye, Fransa Hükûmeti'ne 9 Ekim 1936'da bir nota vererek, diplomasi atağını üst düzeye çıkardı. Notada, Sancak ahalisine kendi kendilerini yönetecek olanağın tanınmasına medar olacak bir rejimin verilmesi istendi.[54] Fransa'nın cevabının beklendiği bir sırada, Mustafa Kemal Atatürk, 1

---

[51] Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta. A Study in Turkish-French-Syrian Relations**, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s.98; Ada, **a.g.e.**, s.110; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1937)**, C.1-2, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.134.

[52] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'tan Hatıralar**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.532.

[53] Ada, **a.g.e.**, s.111; Güneş, **a.g.e**., s.549.

[54] Notanın tam metni için bkz. Güneş, **a.g.e.**, s.549-550

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım 1936'da TBMM'nin 5.Dönem, 2. toplanma yılını açış konuşmasında, Türkiye ile Fransa'nın arasında tek ve büyük meselenin "hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve Havalisinin mukadderatı" olduğunu ve bunun üzerine "ciddiyetle ve kabiliyetle" durulmasının zorunlu olduğunu kamuoyuna açıkladı.[55] Sancaklı Türk liderler Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis'i açış konuşmasının Sancak'ı ilgilendiren kısmını çoğaltarak halka dağıttılar. Halktan bazıları da Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğraflarını ve konuşmasını kartpostal haline dönüştürerek, altın yaldızlı çerçevelerle evlerine astılar.[56]

Sancaklı Türklerin kurtarıcı olarak gördükleri Mustafa Kemal Atatürk, rasyonel, sabırlı ve örgütlü bir mücadeleden yanaydı. Öncelikle Antakya-İskenderun ve çevresinin Hatay olarak adlandırılmasını ve bölgeye yönelik faaliyet gösteren derneğin adının da Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirilerek güney kentlerinde şubeler açmasını istedi[57].

Bazı Türk aydınları Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlı tutumuna ve Hükûmet'in diplomatik baskısına paralel olarak, dönemin dil ve tarih tezleri ekseninde bölgenin Türk sakinlerinin "Eti Türklerinden" geldiğini kanıtlamaya çalıştılar. Bunların içinde en çarpıcı olanlarından biri Siirt Milletvekili İsmail Müştak Mayakon'ın yaklaşımıdır. Mülkiye Mektebi mezunu ve uzun süre çeşitli gazetelerde yazarlık yapan İsmail Müştak Bey, Antakya, İskenderun ve havalisinin sahibi olan Türklerin Orta Asya ve Altaylardan kalkarak önce Asya, daha sonra da bütün dünyaya yayılan Türklerin bir parçası olduğunu öne sürdü: "Bunların bir kısmı Çin'in şimaline gidip orada yerleşmişler ve o havaliye kendi isimlerini vermişlerdir. Çin'in şimalindeki memleketler tarih kitaplarında halâ (Hatay) diye zikr olunmaktadır. ... İşte bugün Antakya, İskenderun ve havalisinde yaşayan Türkler o Hatay Türklerinin çocuklarıdır... Hatay, Hata, Ata, Eti: bunlar aynı şey, aynı kökten gelen ve hepsi aynı mâna ifade eden Türk kelimesidir.[58]"

---

[55] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M.Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938),** C.1, (Toplayan:Nimet Arsan), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, s.392

[56] Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarınay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939),** Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.49.

[57] Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.95; Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1971, s.23.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin kurumları ve kamuoyuyla soruna sahip çaktığını göstermektedir.[59] Sorunun gittikçe karmaşıklaşması ve Türkiye'yi daha fazla karşısına olmak istemeyen Fransa, konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürme kararı aldı. Türkiye'nin de uygun görmesiyle Milletler Cemiyeti 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında sorunu tartışarak, çözüme ulaşmaya çalıştı. Bunun için, İsveçli Sandler'i raportör atadı. Sandler'in Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu ön raporda, tarafların temsilcilerinin birbirleriyle görüşmelerini, Konseyin incelemeler yapmak üzere bölgeye üç gözlemciyi göndermesini önerdi.[60]

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşmelerin sona ermesinden sonra Paris'e giden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki Türk Heyeti, Fransızlara şu önerilerde bulundu: Hatay'a tam bağımsızlık tanınması, Suriye, Lübnan ve bağımsız Hatay Devleti'nden bir konfederasyon oluşturulması ve İskenderun limanlarının bir kısmının Türkiye'ye kiralanması ve demiryollarının kombine edilmesi.[61] Fransa, Hatay'ın hızla "Türkiye'nin uydusu haline geleceği" gerekçesiyle konfederasyon teklifine sıcak bakmadı[62] ve mevcut statüyü korumayı amaçladı.

Hatay Sorunu hızla yeni bir şekil almaya başladı. Sandler, hazırladığı raporu 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Raportör raporunda, Hatay'ın içişlerinde tümüyle bağımsız, "ayrı bir varlık" olmasını, dışişlerinde Suriye tarafından yönetilmesini ve Suriye ile ortak gümrük ve para birliğine sahip bulunması gibi hususlara yer verdi.[63]

Sandlerin raporu çerçevesinde 5 kişilik uzmanlar komitesi, Hatay'ın statüsü ve anayasasını hazırladı. Belgeler 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde oybirliği ile kabul edildi. Böylece Hatay'ın ayrı bir

---

[58] İsmail Müştak Mayakon, **"**Tarihten Bir Yaprak: Bir Türk Camiasının Adı**"**, **Cumhuriye**t, 10 Birinci Teşrin 1936, No:4458, s.1. Alman Şarkiyatçı Gotthard Jaesckhe, Orient-Nachrichten gazetesinde yayınladığı bir makalede İskenderun ve Antakya'nın "halis Türk Yurdu" olduğunu belirtmesi büyük bir akis yapmıştı. Bkz. **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi**, s.241.

[59] TBMM'nin 27 Kasım 1936'da sorunu bütün ayrıntılarıyla görüşmesi için bkz. Güneş, **a.g.e.,** s.553-571; Mete Tuncay, **"**Hatay Sorunu ve TBMM**", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, (Haz: Siyasi İlimler Türk Derneği), Ankara, Tarihsiz, s.249-269.

[60] Pehlivan-Sarınay-Yıldırım, **a.g.e.**, s.77; Ada, **a.g.e.**, s.122.

[61] Soyak, **a.g.e**., s.559

[62] Ada, **a.g.e.**, s.123

[63] Sandler raporunun ayrıntıları için bkz. Soyak, **a.g.e.**, s.590-592; Güneş, **a.g.e.**, s.574-576

Levent Şahverdi Arşivi

varlık olduğu hukuksal bir nitelik kazandı.[64] Belgeler 14 Haziran 1937'de heyecanlı bir görüşmeden sonra TBMM tarafından da onaylandı.[65].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Hatay'a ait belgelerin kabul edilmesi ve Türkiye ile Fransa arasında Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırının güvenceye alınmasına ilişkin antlaşmaların imzalanması, Suriye'de milliyetçiler tarafından tepkiyle karşılandı.

Büyük ve bağımsız Suriye'yi kurmayı hedefleyen Vatani Partisi yandaşları Türklere saldırmaya başladı. Hatay'ın bağımsızlığını kabul etmediklerini açıklayarak, bu bölgeyi Suriye'ye katacaklarını ifade ettiler. Amaçlarına ulaşmak için ihtilâl hazırlığına giriştiler.[66] Suriye gazeteleri halkı kundakçılığa teşvik eden sert yazılara yer verdi. "İttihad-ı mukaddes" ilan eden ve milliyetçi görüşleriyle tanınan Abdurrahman Şehbender'in söylevleri Suriye gazetelerinde öne çıkarıldı: "bünyesinde yapılan ameliyatın ıstırabını çeken Suriye, mademki hayattadır, mukaddes haklarından arzusu ile vazgeçmiyecektir. Hakkı çiğneyen muahedeler paçavradır."[67] Bazı Suriye gazeteleri, gelinen aşamadan ötürü Arap dünyasını suçladılar. Fetyalarap gazetesi, Arapları Hatay sorununa ilgisiz davranmakla itham etti: "Suriyeliler, Arap milletlerinin terbiyesine ve medeniyetine unutulmaz hizmetler ifa ettikleri halde, bu milletlerden bazıları, maalesef, felaketlerimize karşı tam bir lâkaydi göstermişler. Londra'da olsun, Ankara'da olsun tavassut veya protestoda bulunmağa bile teşebbüs etmemişlerdi."[68] Bu gazete daha da ileri giderek, İskenderun'un dışında Arap olan yerleri de Türklerden istediklerini açıkladı.[69]

---

[64] Sancak'ın statüsü, anayasası, Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan antlaşma ve Türkiye-Suriye sınırının güvence altına alınmasına ilişkin metinler için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.549-572; Güneş, **a.g.e.,** s.577-591; Belgelerin özetleri için bkz. Ada, **a.g.e**., s.134-136; "Hatay İçin Kazanılanlar", **Cumhuriye**t, 4 Haziran 1937, No:4690, s.3.

[65] "Meclis, Hataya Dair Muahedeleri Tasdik Etti", **Cumhuriye**t, 15 Haziran 1937, No:4701, s.1.

[66] Basın Türklere yönelik saldırıları günü gününe okuyuculara duyurdu. **Cumhuriye**t, 6 Haziran 1937, No:4692,s.3; **Cumhuriyet** 12 Haziran 1937, No: 4698, s.8; **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1937, No:4699, s.6

[67] Aktaran, **Cumhuriye**t, 9 Haziran 1937, No:4695, s.7, İskenderun Muhafızı Elbarazi ise halka, "başımızın üstünde dalgalanan dört renkli bayrak siz onun altında ölmeğe hazır oldukça ne Milletler Cemiyeti, ne de başkası tarafından indirilebilir, yetmiş milyon Arap sizinledir" şeklinde seslenerek tahrik etti. Bkz. **Aynı yer**.

[68] **Aktaran Cumhuriyet**, 7 Haziran 1937, No: 4693, s.1

[69] **Aynı yer**.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Suriye'den yükselen milliyetçi tavrı ve Türklere yönelik saldırganlığı başlangıçta düşük dozda bir tepkiyle karşıladı. Ancak olayların artarak devam etmesi üzerine tutumunu değiştirdi. Yunus Nadi, bağımsızlık arefesinde olan Suriye'ye güvenliğin önemini şu satırlarla dile getirdi: "Suriye için hudut emniyeti pek ehemmiyetli bir şeydir ve Suriyeliler Cenevre'nin kendilerine temin ettiği bu büyük menfaati pek iyi takdir etmek mecburiyetindedirler. Bunu çok samimi bir kardeş lisanile kendilerine ihtar ederiz. Hatay'a itiraz etmek Suriye'nin hadutlarına ve binaenaleyh şimdiki ve ileriki müstakil mevcudiyetini tehlikeye düşürmek olur. Ne lüzumu var böyle cahilliklerin?"[70]

Yüzleri Ankara'ya dönük Türklerin can ve mal güvenliği kalmamıştı. Yunus Nadi, çok açık ifadelerle Suriye'ye yönelik sert bir makale yayınladı. Fransa'nın görevini yapmadığını, Suriye'nin bağımsız olmaya hak etmediğini, Türkiye'nin tek gayesinin Hataylı Türklerin en ufak bir zarar görmemesi olduğunu açıklayarak, güney sınırlarının güvenli olmadığını belirtti. Milliyetçi ve saldırgan Suriyelilere iki gerçeği hatırlattı. "1. Hatay da kargaşalıklar yaparak ırkdaşlarımıza getirecekleri ziyanları behemehal kendilerine ağır surette tazmin ettiririz. 2. Hataya karşı yarattıkları emniyetsizliği tamamile bertaraf etmek için hududu Suriye'nin neresine kadar lazımsa orasına kadar götürürüz. Eğer akılsızlık etmekte devam ederlerse Suriyelileri bu akıbetlere uğramaktan yalnız bir tek mandater devlet değil, bütün dünya bir araya gelse kurtaramaz. Akılsızlığın bu derecesi terbiyesizliktir."[71]

Dönemin siyasî anlayışı göz önüne alındığında Hükûmetten pek de habersiz yapılması olanaklı olmayan bu değerlendirme, Türkiye'nin sorunu kendi lehine çözmek için her şeyi göze aldığının bir göstergesidir. Öte yandan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise, Suriye gazetecilerine verdiği demeçte, "Araplar Türklerle birbirlerinin milli hislerine hürmet ederek dost geçinmeğe mecburdurlar" açıklamasını yaparak gerilimi kontrol altında tuttu.[72]

---

[70] Yunus Nadi, "Hatay Davamızın Hallinden Sonra Mahalli Muhtemel Vaziyetler", **Cumhuriye**t, 7 Haziran 1937, No:4693, s.1.

[71] Yunus Nadi, "Hatay Hadiselerinden Sonra Suriyelilerin Bilmeleri Lazım Olan İki Hakikat", **Cumhuriye**t, 13 Haziran 1937, No:4699, s.1.

[72] **Cumhuriye**t, 21 Haziran 1937, No:4707, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu süreçte, Türkiye, Hatay sorununun makul ve adil bir şekilde çözülmesiyle, "Müstakbel-müstakil Suriye'nin hudutları (nın) en kat'i şekilde taminat altına" alındığı tezini işledi. Suriye ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkisi kurma niyetini öne çıkardı.[73]

Türkiye'nin dinamik ve dengeli politikası, bağımsızlığını kazanmaya çalışan Suriye'de farklı şekillerde karşılık buldu. Vatani Partisi yandaşları eskiden olduğu gibi Türklere yönelik eylemlerini sürdürdüler. Ancak bazı liderler siyasi konjoktürün hassaslığı karşısında Türkiye ile anlaşma mesajları vermeye çalıştılar. Bunlardan biri olan ve Hatay'daki Araplar üzerinde etkili olan Usbetülümemi Kavmi Cemiyet lideri Zeki Arsusi, Cenevre'de alınan kararlardan ve imzalanan antlaşmalardan hoşnut olmadıklarını açıkladı. Gelecekte antlaşmaya istedikleri şekli vermek üzere seçimlere katılacaklarını ilan etti. Bununla birlikte Türklerle anlaşmanın tek yol olduğunu belirtti: "Bu, tek gayemizdir. Ve buna vüsul için çalışacağız. Bizim Türklerle anlaşmamız hiç de müşkül değildir. Bunun için tek şart harici tesirlerin, müdahalelerin ortadan kalkmasıdır. Biz, Türklerle başbaşa kalınca mutlaka anlaşacağız. Çünkü bunca senedir burada hep beraber yaşıyoruz, bugüne kadar aramızda esaslı bir ihtilaf da çıkmış değildir. O kadar ki birbirimizin yalnız hemşerisi değil, hatta akrabasıyız bile. Bu seferki çarpışmalarda, yazık ki birbirine el kaldıran silah çeken amcazadeler, dayızadeler bile vardı."[74]

Milliyetçilerden Abdurrahman Şehbender, Şam'da Hatay'ın yeni statüsünü protesto etmek için 3 Temmuz'da bir miting düzenlemeye çalıştı. Ancak tüm propagandalara rağmen halkın katılımı beklenilenin çok altında oldu[75]. Siyasi çevreler, mitingin başarısızlığa uğramasının Suriye halkının Hatay'ın yeni statüsünü kabul etmesi biçiminde değerlendirdiler.

Suriye Başbakanı Cemil Mardam ise halka yaptığı bir konuşmada tek amaçlarının "İskenderun Sancağının Araplığını muhafaza" olduğunu açıkladı.[76] Üstü kapalı olarak Türkiye'yi tehdit etti, ancak bir hafta sonra Cum-

---

[73] Yunus Nadi, "Türkiye-Suriye Münasebetleri Üzerinde", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1937, No:4713, s.1.

[74] Zeki Arsusi ile röportaj için bkz. Kandemir, "Hatay'da Tetkikler", **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1937, No:4715, s.7.

[75] Kandemir, "Suya Düşen Hayaller: Şam'da Meşhur İskenderun Gününün İflâsı", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1937, No:4725, s.5.

[76] Aktaran **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1937, No: 4722, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

huriyet gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Türkiye ile Suriye arasında mevcut olan sorunların çözülemeyecek sorunlar olmadığını ve "Türkiye ile çok samimi bir dostluk içinde yaşamağa mahkum" olduklarını öne sürdü.[77] Gerçekten de Suriye Başbakanı uluslararası konjoktürün Türkiye lehine olduğunu kabullenmişti. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hazırlanan ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca değerlendirilen bir raporda İngiltere'nin Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu ifade edilmişti.[78] Diğer Arap ülkeleri de Suriye'nin yanında yer almamıştı. Türkiye'nin Irak'la, Mısır'la ve Ürdün'le sürdürdüğü ikili ilişkiler sonucu bu ülkeler, Hatay konusunda Ankara'ya yönelik çıkışlarda bulunmadılar. Suudî Kralı İbni Suud ise, Arap dünyasının Hatay'ın Suriye'den ayrılmasına tepki gösterdiğini, bu yönde telgraflar aldığını, fakat Türkiye ile ilişkileri bozmamak için doğrudan tepki göstermediğini Cidde'deki İngiliz diplomata aktarmıştı.[79] Özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'daki başat rolünü teyid eden Sadabad Paktı'nın bu tarihlerde imzalanmış olmasının büyük etkisi vardır.

Arap dünyasının Hatay Sorunu'nda Türkiye'ye sert tepki göstermemesi Suriye'de hayal kırıklığı yarattı: "Sancak meselesinde Suriye'nin Arap aleminde yalnız olmadığını sanırken kendi derdi ile baş başa bırakıldığını görüyoruz. Arapların Hatay zaferini tebrik ettiklerini işitiyoruz. Halbuki bir İskenderun'u Suriye'nin olduğu kadar diğer Arap ülkelerinin de köşesi olduğunu addediyorduk. Meğer onlar için burası bir Çin veyahud Moğol diyarıymış. Ne yapalım ki kader ve talihimiz bize her tarafta yüz çeviriyor."[80]

Suriyeli Arap milliyetçileri Türklere yönelik baskılarını sürdürdüler.[81] Bu arada Hatay'ın yeni statüsünden memnun olmayan ancak görev süresi

---

[77] Kandemir, "Suriye Başvekili Diyor ki", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1937, No:4729, s.1.

[78] Hatay Sorunu'nda İngitere dünyadaki dış politik gerilimler nedeniyle Türkiye'nin tezine sıcak yaklaştı. Bkz. Ali Arslan, "Hatay Meselesinde İngilizlerin Tutumu", **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (21-22 Mayıs 1992) Bildirileri**, Antakya, 1997.

[79] Arslan, "Hatay Meselesinde Arapların Tavrı", s.22.

[80] Şam'da çıkan Elkabes gazetesinden aktaran **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1937, No: 4719, s.5.

[81] Şam sokaklarına, "Kahrolsun Türkiye ve Türk Büyükleri" afişleri asıldı. **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1937, No:4732,s.1.Türkler aleyhine dörtlüklerin ve çeşitli suçlamaların yer aldığı plaklar doldurularak halka dağıtıldı. Dörtlüklerden biri şöyledir: "Bizi pek zayıf buldunuz,
Şimdi öldürmek istiyorsunuz,
Maraş'la Mardin'i aldınız,
Üstelik Mersin'i Adana'yı
Urfa taraflarını da yuttunuz
Bu iş Ayıntabla tamamlandı." Bkz. **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1937, No:4736, s.5

Levent Şahverdi Arşivi

dolan Fransız delegesi M. Durieux'in teşvikleriyle Türk kökenli eski mebuslara Temmuz ayının sonlarında Müslüman Partisi kurduruldu. Müslüman Partisi'nin öncelikleri arasında Hatay'ın Suriye'ye ilhak edilmesi ve Türkiye'deki modernleşme hareketlerini eleştirmek yer aldı.[82]

Hatay'da zincirleme olaylar devam ederken, Milletler Cemiyeti ise İngiliz Thomas Reid'in başkanlığında "Sancak'ta İlk Seçimleri Düzenleme ve Denetleme Komisyonu" oluşturdu. Komisyon 20 Ekim'de Sancak'ta çalışmalarına başladı.[83]

Fransa'nın Suriye'deki Yüksek Komiseri De Martel'in Sancak'ta yeni rejimi resmen yürürlüğe konulacağı gün olan 29 Kasım 1937'de bayrak krizi nedeniyle bölgeye gitmekten vazgeçmesi Türk tarafınca sert bir şekilde eleştirildi.[84] Kriz, hiçbir bayrağın çekilmemesine karar verilerek aşılmaya çalışıldı. Ancak olayların önü alınamadı ve De Martel Antakya'ya gelmediği için yeni rejim yürürlüğe konulamadı.[85] Bütün Türkiye'de yeni rejimin yürürlüğe gireceği beklentisiyle olağanüstü törenler düzenlenmişti. Ancak hakikat anlaşılınca bayram sevinci yerini öfkeye bırakmıştı: "Bugün kalbimizi burkmağa başlayan bir elemle kaydetmeğe mecburuz ki maatteesseüf Hatay'a aid mukarreratın tatbikatı bizim iyi zan ve niyetlerimizi tekzib eden mukaddemelerle makûs bir şekilde tecelli etmeğe ve karşımıza yarın ve öbür gün için hiç de güzel umudlar vermeyen cehrelerle çıkmağa başlamıştır. O halde bu milli ve büyük davamızda vazifelerimizin henüz bitmemiş olduğuna hükmetmek zaruri olur."[86]

Yeni gelişme karşısında Türkiye ve Fransa ilişkileri gerginleşti. Fransa'ya Milletler Cemiyeti'nin kararlarına ve imzaladığı anlaşmalara sadık kalması yönünde nota verildi.[87] 1926'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Uluslararası Bağıtlar Gereğince Suriye ve Lübnan Üzerinde Sahip olduğu Yetki-

---

[82] Yunus Nadi, "Kalın Bir Cahillik: Müslüman Partisi", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1937, No:4739, s.1.

[83] Komisyonun diğer üyeleri şunlardı:Jacques Lagrange (Belçika), J. Van Der Mandere (Hollanda), H. Reimers (Norveç) ve Roger Secretan (İsviçre). Bkz. Ada**, a.g.e**., s.143.

[84] "Hadisenin Esası", **Cumhuriyet**, 28 İkinci Teşrin 1937, No:4866, s.1.

[85] **Cumhuriyet**, 30 İkinci Teşrin 1937, No:4868, s.1.

[86] Yunus Nadi, "Meğer Hatay'a Aid Vazifelerimiz Bitmemiş İmiş", **Cumhuriyet**, 30 İkinci Teşrin 1937, No:4868, s.1.

[87] **Cumhuriyet**, 4 Birinci Kanun 1937, No:4872, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ye Dayanarak Davranan, Fransa Cumhuriyeti arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" tek taraflı olarak feshedildi.[88] Bu krizin yaşandığı tarihlerde, İngiliz Reid'in başkanlığındaki Sancak Seçim Komisyonu'nun hazırladığı ve 10 Aralık'ta Milletler Cemiyeti Başkanı'na sunduğu seçim talimatnamesi de Türk Hükûmeti'nce kabul edilmedi. Türk Hükûmeti bu talimatnameyi kendisine danışılmadan hazırlanması ve "Hatay'ın hakiki sahip ve sekenesinin intihabatla Türklüklerini göstermelerini men" etmeye yol açacağı nedeniyle red ettiğini 15 Aralık'ta Milletler Cemiyeti'ne bildirdi.[89] Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin notası üzerine sorunu 28 Ocak 1938'de görüşmeye ve incelemelerde bulunmak üzere İsveç delegesi M. Unden'i görevlendirdi.[90] İncelemeler sonucu seçim talimatnamesinin değiştirilmesine karar verildi.[91] Bu açıkça Türk Hükûmetinin ve diplomasisinin bir zaferi idi. Hatay Sorunu'nda Türk tezinin bir kez daha kabul edilmesi biçiminde değerlendirildi: "Konseyin evvelce verdiği kararlar bu esasları takrir etmişti. Şimdi araya karışan hataların tashihile aynı esasların teyid edildiği anlaşılıyor. Hatay için muahedeye bağlamış olduğumuz bu vaziyetin nihayet tahakkuk edecek olmasından elbette pek ziyade memnunuz ve Hatay bölgesine te'min olunan bu mesud istiklâli bu kıt'anın yalnız Türk halkına değil, ırk ve din farkı olmaksızın bütün ahalisine tebrik ederiz."[92]

Yeni seçim talimatnamesinin 21 Nisan 1938'de yürürlüğe konulmasına karar verildi. Suriye'de ise, Arap milliyetçilerinin Türklere yönelik saldırıları devam ederken, Suriye Hükûmeti ve hükûmete yakın olan çevrelerde Türkiye'ye sıcak mesajlar gönderilmeye başlandı. Hatta bazı muhalifler de doğrudan doğruya Türkiye'yi hedef almak yerine, Fransa'nın Suriye ile yaptığı antlaşmanın manda rejiminden "daha berbat" bir nitelik taşıdığını ve

---

[88] **Cumhuriyet**, 7 Birinci Kanun 1937, No: 4873. Fesihin gerçek nedenlerinin geniş bir değerlendirilmesi için bkz. Yunus Nadi, " Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Muahedesinin Feshi", **Cumhuriyet**, 8 Birinci Kanun 1937, No:4874, s.1

[89] **"**Hükümetin Protestosu**"**, **Cumhuriye**t, 16 Birinci Kanun 1937, No:4882, s.1.

[90] **Cumhuriyet**, 29 İkinci Kanun1938, No:4926,s.1.; **Tan**, 29 İkinci Kanun 1938, No: 989, s.1.

[91] **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1938, No:4929, s.1.

[92] Yunus Nadi, "Hakkın Zaferi: Hatay Davamız Bir Daha Halolundu", **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1938, No:4929, s.1,7; Ahmet Emin Yalman'da Türk delegesi Necmeddin Sadak'ın "Ölçülü, muvazeneli, vakur, aynı zamanda da kuvvetli ve kati sözler söylemesi" Türk tezini haklı çıkardığını ifade etti. Bunun da Türk diplomasisinin her vakit ki açık ve dürüst prensipleri olduğunu öne sürdü**.** Bkz. Ahmet Emin Yalman, "Cenevre'de Görülen İyi Hava", **Tan**, 30 İkinci Kanun 1938, No:990, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

antlaşmanın gerek evvelki şekli ve gerek sonraki ilavelerle Suriye'nin bütün milli varlığını ihlâl eden bir vesika" olduğunu açıkladılar. Milletler Cemiyeti'nin dünyada ortaya çıkan dış politik krizlerin sonucu olarak Türkiye'nin her istediğini yerine getireceğini öne sürdüler.[93] Suriye Başbakanı Cemil Mardam 15 Şubat 1938'de Şam'da Cumhuriyet gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Fransa-Suriye Antlaşması onaylandıktan sonra, Suriye'nin Sadabad Paktı'na ve "Arap ittihadına" gireceğini açıkladı. Bu paktların mucidi olan Atatürk'e bütün Şark'ın minnettar olduğunu vurguladı: "Atatürk, yalnız Türklerin değil, bütün Şark'ın atasıdır. Şark, ondan nur alarak onun izinde yürüyor. Atatürk olmasaydı, Şark'ın hali ne olurdu? Onun adı, Atatürk değil, Atadoğu olmalıdır.[94]

Açıklamalar ve muhaliflerin tutuklanması Suriye'nin resmi politikasının değişmekte olduğunun göstergesiydi. Ancak, radikal Arap milliyetçileri, seçim hazırlıklarının sürdürülmesi ve nihayet seçim tarihinin yaklaşması nedeniyle, Türk köylerini basmaya, Türkleri dövmeye ve öldürmeye devam ettiler.[95]

Seçimler, gergin ve olayların tırmandığı bir süreçte, 3 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti'nin Seçim Komisyonu'nun gözetiminde başladı. Arap milliyetçisi Vatani Partisi üyeleri, her türlü yöntemi kullanıp Türkleri sindirmeye çalıştılar. Nusayrîleri[96] etkileyerek Türkler aleyhine kışkırtmaya, buna direnenleri yıldırmaya çaba gösterdiler. Nusayrî Cemaati ileri gelen-

---

[93] T. Cemil, "Beyrut Mektupları: Suriye Siyaseti Tam Manasile Değişiyor", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1938, No:4920,s.2.; Suriye Hükümeti, 18 Şubat 1938'de, aralarında Abdurrahman Şehbender'in yakın çevresinden de olan üç kişiyi halkı hükümet aleyhine isyana teşvik suçlamasıyla tutukladı. Ele geçirilen "Uyanık Gençlik" adlı beyannamede, Hatay sorunu ve Suriye-Fransa Antlaşması ele alınmıştır. Ayrıca hükümetin Hatay sorununda göstermiş olduğu performans eleştirilerek daha önce red edilen Cenevre kararlarının kabul edilmesiyle Suriye Meclisi'nin küçük düşürüldüğü öne sürülmüştür. Hükümetin tutuklamalarla birlikte muhalif El-Eyyam ve El-Kabes gazetelerini de kapattı. Bkz. T. Cemil, "Beyrut Mektupları:Suriye Vatanicileri Birbirine Giriyor", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1938, No:4946, s.5; Tan gazetesi Suriye gazetelerinin tavır değişikliğini örnekler vererek Türk okuyucusuna sundu. Bkz. "Suriye Gazeteleri ve Türkiye", **Tan**, 24 İkinci Kanun 1938, No:984

[94] "Suriye Başvekilinin Gazetemize Bayanatı", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1938, No:4969, s.1,3.

[95] Vatani Partisi'ne üye kaydedilmesi için memurların seferber edildiği, para ve şiddet kullanılarak üye sayısının arttırılması yoluna gidildiği öne sürüldü. Bkz. "Köyler Basılıyor, Türkler Dövülüyor", **Cumhuriye**t, 26 Mart 1938, No:4979, s.1; "Hatay'da Menfi Propaganda", **Tan**, 28 Mart 1938, No:1044, s.1; "Hatay'da bir Türk Köyünü Bastılar", **Tan**, 8 Nisan 1938, No:1056

[96] Türkiye'de kaleme alınan metinlerde Nusayrî terimi yerine alevi terimi kullanıldı. Nusayrîlikle Anadolu'daki Alevilik birbirinden farklıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

leri Atatürk'e müracaat ederek yardım istediler.[97] Öteden beri Nusayrîlerle Türk etnisitesi arasında bağ kurma, Türk tezinin ilgi alanı içinde oldu: "Hatay'da iki çeşit Türk vardır: Biri öteden beri Türk bilinen mezhepce sünni Türkler, diğeri şimdi adlarına Eti Türkleri dediğimiz Alevi Türkler. Bu Eti Türklerinin hikayesi istinad ettiği öz milliyeti bile ihmal eden Osmanlı İmparatorluğu'nun bin bir faciasından bir tanesiydi."[98]

Seçim süresince Arap milliyetçiliğini ve Hatay'ı Suriye'ye bağlamayı temel ilke edinmiş gazeteler yayınlarını yoğunlaştırdılar. Suriye Hükümeti tarafından kapatılan, daha sonra yayınlanmasına izin verilen El-Kabes gazetesi, Türkiye'nin Nusayrîlere yönelik politikasını "Kemalistlerin hayal üzerine bina ettikleri iddialar" olarak değerlendirdi. 12 Mayıs tarihli nüshasında, "Arapların önde Aleviler olmak üzere gösterdikleri büyük faaliyet iyi neticeler vermektedir. Kendilerini Türk olarak kaydettirenlerin adedi iki elin parmakları yekûnunu geçmez. Bu da ekseriya tazyik ile elde edilen bir şeydir" iddiasında bulundu.[99] Seçim sırasında o ana kadar Hatay Sorunu nedeniyle Türkiye aleyhinde yayın yapmayan bazı Irak gazeteleri de eleştiri ve suçlama yüklü yazılar yayınlamaya başladılar. Bunlardan biri olan El-Alemi El-Arabî adlı gazete, "Dost Suriye'nin Çektikleri" başlıklı bir başmakale yayınladı: "Aziz okuyucularımız gazetemizde İskenderun hakkındaki haberleri görünce müteaccip olmazlar. Orada tehlike çoğalmıştır. Dost Suriye'nin çektiği azap hadsizdir ve maalesef yaşayışına halel gelmiştir. Biz Iraklılar birçok sene evvel aziz Musul meselesinde bu felaketleri çekmiştik. Aynı felaketi bugün Suriye İskenderun için çekmektedir.[100] Aynı gazete 9 Haziran tarihli nüshasında, "Türklerin Hititlerin ahfadı ol-

---

[97] "Hatay'da Tethiş", **Tan,** 15 Mayıs 1938, No:1092, s.1; "Hatay'ın Feryadı", **Cumhuriye**t, 12 Mayıs 1938, No:5026, s.1.

[98] Yunus Nadi, "Hatay'da Seçim Başladı", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1938, No:5023; 1938 yılı başından itibaren Türkiye'de yaşayan bazı Hatay doğumlular Hatay Devleti'nde görev yapmak üzere bölgeye gönderilirken, kendilerine bir talimatname verilmişti. Bu talimatnamede, "Bütün Hataylıları Türk cephesinde toplamaya çalışacakları, özellikle Aleviler arasında Eti Türklüğünü yayarak onları milli cephede birleştirmenin en büyük vazife olacağı" belirtilmişti." Bkz. Pehlivanlı-Sarıay-Yıldırım, **a.g.e.,** s.92

[99] El-Kabes'ten naklen **Ayın Tarihi**, No:54 (Haziran 1938), s.256-257. Gazete, aynı zamanda seçim komisyonu'nun Yunanlı üyesi Buduris'e yönelik menfi yayın yaparak, Türklere yandaş bir tavır sergilediğini iddia etti. Bkz. **Aynı yer**. Benzer ithamlar, El-liva gazetesi tarafından da yapıldı. Bkz. **Cumhuriye**t, 12 Mayıs 1938, No: 5026, s.7.

[100] El-Alemi El-Arabi gazetesinden naklen **Ayın Tarihi**, No: 55, (Temmuz 1938), s.199-200

Levent Şahverdi Arşivi

dukları hakkında iddiayı ispat edecek hiçbir vesikanın" olmadığını öne sürerek, "İskenderun livası sakinlerinin çok eski zamanlardan beri Suriyeli" olduğunu kanıtlamaya çalıştı.[101] Ancak gazetenin olumsuz yayını uzun sürmedi. 16 Haziran'da mutedil bir dil kullanarak, Türkiye ile Suriye'nin birbirine muhtaç olduğunu ve sorunlarını çözmeleri gerektiği önerisinde bulundu.[102] Irak Dışişleri Bakanı Tevfik El Suveydi ise Hatay'ın ikiye taksimi ve bu parçalardan birinin Türkiye'ye, diğerinin Suriye'ye verilmesi hakkında bir tez ortaya attı. Ancak rağbet görmedi.

Seçim sırasında yaşanan baskılar ve Arap dünyasında yükselen sesler Mustafa Kemal Atatürk'ü harekete geçirdi.[103]Türkiye'nin kararlılığını göstermek ve askeri unsurları denetlemek için 19 Mayıs'ta Mersin-Adana çizgisinde bir geziye çıktı.[104] Gezi olumlu sonuçlar verdi. Fransız delege Garreau görevden alındı[105] ve 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız antlaşması imzalandı.[106] Türk Ordusu Hatay'a girdi. Bu zafer olarak değerlendirildi: "Hatay işi çok şükür kati surette halledilmiş bulunuyor. Müdafaa ettiğimiz tez, zafer kazanmıştır. Milli Misâka taallûk eden işlerimizin yegâne muallakta kalan kısmı, prensiplerimize ve arzularımıza uygun bir şekilde düzelmiştir. Biz ilk günden beri kendimiz için çalıştığımız kadar Türk-Fransız dostluğu, Türk-Suriye dostluğu ve yakın Şark'ın barış ve istikrarı hesabına çalıştık."[107]

Türk diplomasisinin ve basınının barışçı söylemine karşın, Irak'tan sonra bazı Mısır gazeteleri de Türkiye aleyhtarı yayın yapmaya başladılar. Mı-

---

[101] **Aynı yer**.Beyrut'ta çıkan ve 20. yüzyılın ilk yarısında Arap ve İslâm dünyasında belli bir ağırlığı olan İrfan Dergisi, Kurtuluş Savaşı'dan itibaren Türkiye'nin yanında yer almış, fakat Hatay Sorunu'nda Suriye'yi desteklemiştir. Bkz Mohammed Noureddine, " Arap Basınında Mustafa Kemal Atatürk, Reformları ve Türkiye Konusunda Özet Araştırma", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003) , Bildiriler**, C.2, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Cöhce-Nilgün İnce- Neşe Çetinoğlu), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, 1144.

[102] **Aynı yer.**

[103] Beyrut'ta çıkan gazeteler, Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalandığına dair yayınlar yapmaya başladı. Bkz. **Tan,** 19 Mayıs 1938, No:1096, s,1.

[104] "Atatürk Mersin'de", **Tan**, 21 Mayıs 1938, No:1098, s.1; Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay'ı kurtarmak için bir gerilla savaşı vermeyi de göze aldığı ileri sürülmektedir**.** Bkz.**Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Derleyen: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.339-344

[105] **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1938, No: 5049, s. 1; Tan, 4 Haziran 1938, No: 1112, s.1

[106] **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1938, No: 5079, s.1.

[107] Ahmet Emin Yalman, "İnsanlık Hesabına Zaferimiz", **Tan,** 4 Temmuz 1938, No:1142, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

sır'dan M. Teker, Cumhuriyet Gazetesine gönderdiği mektupta, "Fakat itiraf etmeliyiz ki bir taraftan büyük Türk davası böyle iyi bir muzafferiyete doğru giderken manevi bir sahada da mağlup olmak üzereyiz ki aleyhimizde Araplık aleminde yapılan propagandadır" tespitine yer verdi.[108] El-Ehram gibi öteden beri Türk dostluğuyla tanınan gazete, Türk askerinin Hatay'da etkin rol oynaması halinde Hatay konusunda Araplık iddiasının kalmayacağını öne sürdü.[109] Hatay'ın coğrafî, tarihî, dinî, hukukî ve etnik köken bakımından Suriye'nin bir parçası olduğunu belirtti.[110] Mısır basınının nabzını tutan M. Teker, " bütün bu aleyhtar neşriyat arasında Türk davasını ve Türk tezini müdafaa için ve bilhassa Türklerin Araplara karşı hiçbir fena niyetleri olmadığını göstermek üzere muhitte tek bir Türk sesi işitilmediğini" aktardı. Dolayısıyla ilgilileri harekete geçmeye çağırdı.[111]

Suriye ve diğer Arap ülkelerindeki çeşitli çevrelerin Hatay konusundaki değerlendirmeleri arasında seçmen yazılımı tamamlandı. İkinci seçmelerin adaylıklarını koymaları istendi. Türk Cemaatinde ikinci seçmenlerin sayısı ile milletvekili sayısı eşit olduğu için ayrıca seçim yapılmadı. Buna göre 22 kişi Türkleri temsilen parlamentoya gönderildi, çeşitli cemaatlerden de 18 kişi belirlendi.[112]

Seçimlerin tamamlanmasından sonra Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938'de toplandı. Böylece bağımsız Hatay Devleti tarih sahnesine çıkmış oldu. Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen, Başbakanlığa Abdurrahman Melek getirildi.[113]Türkiye'de yürürlükte olan yasaların Hatay'da uygulanması ilke olarak kabul edildi.[114]

Türk diplomasisi amacına ulaşmıştı. Ancak, cevabı aranan "millî ve müstakil küçük Hatay bir devlet olarak kendini idare edebilir mi?" sorusu

---

[108] M. Teker, "Mısır Mektupları: Türk Aleyhdarı Arap Propagandası Genişledi", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1938, No:5083, s.

[109] **Aynı yer**.

[110] 8 Temmuz tarihli El-Ahram'dan aktaran **Ayın Tarihi**, No:55 (Temmuz 1938), s.200-2001

[111] M. Teker, "Mısır Mektupları: Türk Aleyhdarı Arap Propagandası Genişledi", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1938, No:5083.

[112] Seçilecek milletvekillerinin cemaatlere göre dağılımı şöyleydi: Türk 22, Alevi 9, Ermeni 5, Arap 2, Grek Ortadoks 2. Bkz. Güneş, **a.g.e.,** s. 594-596; Ada, **a.g.e.,** s.180

[113] **Cumhuriyet,** 3 Eylül 1938, No: 5140, s. 1;Güneş, **a.g.e.,** s.597; Ada, **a.g.e.,** s.186.

[114] Ada, **a.g.e.,** s.186. Hatay 17 Şubat 1939'da çıkartılan yasa ile Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının Hatay'da da yürürlüğe konulmasını kabul etti. Bkz. "Hatay ve Anavatan", **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1939, No:5303, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

idi. Sorunun cevabı şöyle verilmişti: "Hatay insanlık için sulh içinde inkişaf edecek modern zihniyetli yepyeni bir idare numunesi olacaktır. Gizli kapaklı bir şey değildir ki onun istiklal ve tamamiyeti Türkiye ve Fransa'dan ibaret iki büyük devletin kefaleti altında bulunduktan başka Hatay'daki bu milli ideal idare ve numunesinin muvaffak olması için elimizden gelebilecek yardımların hiç birisini esirgemeyeceğiz. Millî Türk çokluğuna istinad etmekle beraber Hatay rejimi ırk ve din farkı olmaksızın bütün evlatlarını bağrına basacak en liberal bir rejimle cihazlandırılmış bulunuyor."[115]

Abdurrahman Melek'in bakanlığındaki hükûmetin programı Kemalist ilkeler çerçevesinde hazırlandı. Devletin bayrağı belirlendi. Anayasası kabul edilerek, devletin tüm unsurları oluşturuldu.[116]

Suriye ve Arap dünyası Hatay Devleti'nin kurulmasına ve organlarının oluşturulmasına tepki göstermekle birlikte, bu tepkileri etkili olamadı. Hatay Devleti resmen kurulmadan önce Irak Dışişleri Bakan Tevfik El Suveydi, Şam'a yaptığı ziyarette daha önce önerdikleri Hatay'ın taksimi projesinin bazı uluslararası gelişmeler neticesinde başarısız olduğunu açıkladı.[117] Ancak, sorunun çözümünde Türkiye ile Suriye arasında arabulucu olabileceklerini tekrarladı.

Hatay Devleti'nin resmî teşekkülü hadisesi, Şam siyasi çevrelerinde "dedikodu ile dolu bir alaka hareketini" tekrar canlandırdı. Bununla beraber basın eskiye oranla daha sakin bir dil kullandı. Tayfur Sökmen'in devlet başkanlığına seçilmesi nedeniyle farklı spekülasyonlar da yapıldı. Hatay bağımsız bir devlet olarak teşekkül eder etmez, ilk iş olmak üzere Hatay Meclisi'nin Türkiye'ye ilhak kararı alacağı öne sürüldü. Spekülasyonlardan bir başkası da, Türkiye'nin Romanya'dan 100 bin Türk'ü ve Orta Avrupa'dan 100 bin Yahudi'yi bölgeye getirerek iskân edeceği ve böylelikle demografik yapıyı kendi lehine çevireceği yönündeydi.[118] Yahudi göçü iddiasını ortaya atmanın nedenlerinden biri de, Filistin sorunu nedeniyle bü-

---

[115] Yunus Nadi, "Hakkın Zaferi: Müstakil Türk Hatay", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1938, No:5140, s.1,6.

[116] **Cumhuriyet,** 8 Eylül 1938, No:5145, s.1,9; Güneş, **a.g.e.**, s.598-601

[117] T. Cemil, "Suriye Mektupları: Yeni Hatay Devleti Suriye'de Nasıl Karşılandı", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1938, No: 5148, s.8.

[118] **Aynı yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

tün Arap dünyasının mücadele halinde olduğu siyonist hareketle Türkiye'yi yan yana gösterme çabasından ileri gelmişti. Böylece Araplar, Türkiye'ye karşı tahrik edilecekti. Tasarlananlar gerçekleşmedi. 1939 yılının başlarında Kahire'de çeşitli Arap ülkelerinden ileri gelenlerin katıldığı konferans parçalanmışlığı sona erdiremedi. Filistin, hilafet ve Suriye'nin Lübnan'la birleştirilmesi sorunlarına somut çözümler bulunamadı.[119]

Türkiye, 1939 yılının başlarında Hatay Sorunu'nda kesin bir çözüme kavuşmak için son hamlesini başlattı. Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan hükümet değişikliğinde Dışişleri Bakanlığına getirilen Şükrü Şaraçoğlu 20 Ocak 1939'da Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Massigli'ye Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etmek istediğini bildirdi.[120] Fransa, 1939'da Alman ve İtalyan tehlikesinin giderek büyümesi nedeniyle bu isteğe belli koşullar çerçevesinde sıcak yaklaştı. Türkiye ise, Hatay Devleti ile çeşitli alanlarda bütünleşmesini sürdürdü. Nitekim, Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen, 24 Nisan 1939'da kendisinin, "Hatay'da Ebedi Şef Atatürk'ün ve Milli Şef İsmet İnönü'nün yüksek iradelerini tatbik ve infaz etmek için gönderilmiş bir memurdan başka bir şey" olmadığını açıkladı.[121] 8 Mayıs'ta da Antakya'da halka yaptığı konuşmada, "Hatay'ın çok kuvvetli Anavatanın sağlam ve sıcak aguşunda yaşadığı(nı), müşfik nazarları altında bulun(duğunu)" belirterek, 9 aylık ayrılığın kendilerine "elem" verdiğini açıklamaktan çekinmedi.[122] Hiç kuşkusuz bu konuşma, açıkça ilhakın istendiğini yansıtmıştı.

Suriye, gelişmeler karşısında önemli bir tepki gösteremedi. 1938 yılının sonlarında Irak'ın daha önce gündeme getirdiği Hatay'ın paylaşılması önerisini Türkiye'ye bildirmiş, ancak karşılık bulamamıştı. Uluslararası konjoktür nedeniyle sorunun çözümünü kendi lehine çevirme yeteneğine sahip değildi. Özellikle Fransa ile sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'yi karşısına almak istemedi. Nitekim, Hatay Devleti'nin üst düzey

---

[119] M. Teker, "Mısır Mektupları: Araplık Aleminde Mesele mi Ararsınız?", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1939, No:5293

[120] Ada, **a.g.e.**, s.200

[121] "Hatay Devlet Reisinin Mühim Beyanatı", **Cumhuriyet,** 25 Nisan 1939, No:5369, s.1. Türkiye'de Mart 1939'da yapılan 6. Dönem Milletvekili seçimlerinde, Tayfur Sökmen Antakya'dan, Abdurrahman Melek ise Gaziantep'ten Milletvekili seçildiler. Bu ilhak konusunda önemli mesajdı. Bkz. Güneş, **a.g.e.**, s.602

[122] "Hatay ve Anavatan", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1939, No:5383, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

yöneticilerinin Türkiye'ye ilhak olmak istediklerini açıkça belirtmeleri, Suriye'de siyasi bir dalgalanma oluşturmadı.

Cumhuriyet gazetesi Muhabiri T.Cemil'in mektubunda yaptığı değerlendirme ilgi çekicidir: "Eskiden olsaydı, bu şayialar, Suriye'de büyük akisler yapardı. Halbuki, Suriye, bugünlerde Hatay'la meşgul olacak vaziyette değildir. ... Suriye'nin bütün mukadderatı toptan bahis mevzuu olduğu bir sırada Hatay Meclisi ile meşgul olup, gürültü çıkarıp bir de Türkiye'nin kendilerinden gayr-i memnun edilmesine taraftar olmayan Suriyeliler, Hatay işlerinden ellerini çekmiş gibidirler. Hatta, bu işin ilk safhasında çok gürültü etmiş ve Türkiye'yi darıltmış olduklarından dolayı nedamet gösterenler pek çoktur."[123]

Beklenilen oldu. Fransa, 23 Haziran 1939'da Türkiye ile yaptığı antlaşmada ilhak girişimine onay verdi. Cumhuriyet gazetesi, bu gelişmeyi "Hatay artık bizimdir" şeklinde okuyucularına duyurdu.[124] Başyazar Yunus Nadi ise, "Filhakika yalnız 250 bin nüfuslu Hatay bölgesinin müstakil bir devlet halinde kendi kendini idare etmesindeki müşkülat kendini göstermekle gecikmemişti. Hatay'ın ırkî ve kültürel Türklüğü tasdik olunduktan sonra aklen ve mantıken bunun en tabii neticesi bu Türk halkının anavatanları olan Türkiye ile birleşmesine muvafakat etmekten ibaret olacaktı"[125] biçiminde değerlendirdi.

Hatay Meclisi, 29 Haziran'da Abdülgani Türkmen'in başkanlığında olağanüstü bir toplantı düzenledi. Meclis Başkanlığına 39 imzalı verilen takrirde, "Türk Camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın Anavatana kavuştuğunun bir kararla tespiti" istendi. Meclis, takriri kabul etti.[126] TBMM'de, 7 Temmuz'da katılma kararını onayladı.[127]

Suriye siyasî çevreleri, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına onay veren Türk-Fransız antlaşmasının imzalanmasından itibaren tepki gösterdiler. Suriye

---

[123] T. Cemil, "Beyrut Mektupları: Suriye'de Dolaşan Şayialar. Hatay Türkiye'ye İlhak Edilirse Ne Olacak", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1939, No:5353, s.5

[124] "Hatay Artık Bizimdir", **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1939, No: 5429, s.1.

[125] Yunus Nadi, "Hatay Anavatana Kutlu Olsun", **Cumhuriye**t, 24 Haziran 1939, No:5429. s.1.

[126] "Hatay Devleti Tarihe Karıştı", **Cumhuriye**t, 30 Haziran 1939, No:5435, s.1,7; Tekin, **Hatay Devleti**, s.227

[127] Güneş, **a.g.e**., s.602; Tekin, **Hatay Tarihi** , s.227

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisi Başkanı Faris El-Khuri ve hükümeti kurmakla görevlendirilen Nasuh el-Buhari, Fransız Meclisi'ne ve Milletler Cemiyeti'ne gönderdikleri protestolarda, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması kararının iptal edilmesini istediler. Ayrıca bu yönde Suriye'nin haklarını saklı tuttuklarını açıkladılar.[128] Suriye siyasi partileri de, yayınladıkları beyannamelerle, parti liderlerinin yayın organlarına verdikleri demeçlerle ve Milletler Cemiyeti'ne çektikleri telgraflarla ilhakı kabul etmediklerini açıkladılar.[129]Şam'da ve Beyrut'ta çıkan gazetelerden bazıları da ilhakı, "Kuvvetin Hakka Mağlubiyeti" ve "Şehid Sancak" gibi manşetlerle okuyucularına bildirmişlerdir.[130] Suriye ile birlikte hareket eden bazı Arap ve Müslüman ülkeleri de[131] Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına tepki gösterdiler. Hiç kuşkusuz radikal Arap milliyetçileri ve Pan Arabizm projesine bağlı olanlar, ilhakı büyük tepkiyle karşıladılar. İskenderun Müdafaa Komitesi adlı bir örgüt, ilhaktan hemen sonra Türkiye'nin laik sistemini hedef alan beyannameler yayınlayarak, halkı tahrik etmeye çalıştı.[132]

Gösterilen tepkilere rağmen, Arap dünyasının Batı'nın güdümünde ve dağınık olması, Mısır ile Irak gibi bazı Arap ülkelerinin Türkiye'deki modernleşme hareketlerini büyük bir hayranlıkla izlemeleri, Hatay Sorunu'nun Türkiye lehine çözülmesini kolaylaştırdı.

Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti ve Hatay Devleti

Mısır'da risaleler yayınlayan Türk-Arap Dostluk Cemiyeti'nin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir.[133] Cemiyet'in lâiklik ve Hatay Devleti üzerine risaleleri (başka risaleleri de olabilir) içerik ve

---

[128] Ada, **a.g.e**., s.215

[129] Pehlivanlı-Sarınay-Yıldırım, **a.g.e.**, s.135, 255-256

[130] T. Cemil, "Beyrut Mektupları: Hatay'ın ilhakını Suriye Nasıl Karşıladı", **Cumhuriye**t, 5 Temmuz 1939, No:5440, s.5. Yazar, ilhakın Halep'e kadar genişletilmemesinin halk üzerinde olumlu etki yaptığını ve ilhakın sükûnetle karşılanmasına yol açtığını öne sürmektedir.

[131] Bengal Başbakanı Fazl-ül Hak gibi. Bkz. Ada, **a.g.e.,** s.216.

[132] T. Cemil, "Beyrut Mektupları: Suriye'de Aleyhimize Nasıl Çalışılıyor", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1939, No:5478

[133] Türk-Arap İlişkileri üzerine çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, bu Cemiyet'in laiklik üzerine risalesini yayınladı. Makalesinde Cemiyet'le ilgili bir bilgiye ulaşamadığını açıklamaktadır. Bkz. Zekeriya Kurşun, "Türkiye'de Laikliğin Kabulü ve Arap Dünyası", **Avrasya Dosyası**, C.6, S.1, (İlkbahar 2000), s.47-59.

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılan siyasal dil açısından analiz edildiğinde, bu Cemiyet'in 1937-1938 yıllarında kurulduğu söylenebilir. Diğer yandan bu yıllarda Türkiye ile Mısır arasında dostluk ilişkileri de üst düzeye çıkartılmıştı. Mısır'daki bazı aydınlar Kemalist Devrimi büyük bir hayranlıkla izlemekteydiler. Bu da Cemiyet'in kurulması hakkında ipuçları verebilir. Cemiyet'in, Türk Dışişlerinin bilgisi, hatta yönlendirmesi sonucu kurulması ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Risalenin ise, "yakında Türkler ile Mısırlılar arasında muhâdenet muahedeleri akd olunacak" cümlesinden hareketle 1937 yılının ilk aylarında yayınlanmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Hatay risalesi 18 sahifesi Arapça, 16 sahifesi Osmanlıca olarak yayınlanmıştı. Osmanlıca olarak da kaleme alınmış olmasının nedenlerinden biri, hali hazırda Arap ülkelerinin birçoğunda aydınların ve yöneticilerin bir kısmının Osmanlı okullarında yetişmiş olması ve o kültüre yatkın olmalarından kaynaklanmıştı. Cemiyet, Hatay'ı konu edinen risalesini, Hatay'ın bağımsız bir hale dönüştürülmesi karşısında tepki gösteren Vatani Partisi ve Türkiye düşmanlığı yapan diğer radikal Arap milliyetçilerinin propagandalarını etkisiz kılmak amacıyla yayınladığı anlaşılmaktadır.[134] Dolayısıyla Arap dünyasında Türkiye'nin tezinin benimsenmesini sağlamak ve Türkiye taraftarlığını güçlendirmek, Cemiyet'in temel politikası olarak öne çıktığı dikkati çekmektedir.

Risalede, içişlerinde bağımsız Hatay'ın başta Türkiye ve Fransa olmak üzere "küçük büyük bütün cihan devletlerinin ve milletlerinin beğendiği ve benimsediği müşterek bir eser" olduğu belirtildi. Türkiye, Fransa ve Cemiyet-i Akvam'ın korunmasını ve gelişmesini garanti ettikleri bu eserin bozulmasını istemelerinin ihtimal dışı olduğu öne sürüldü.

Risâleyi kaleme alanlara, Hatay'da bazı saf ve masum kişilerin şahsi menfaat güden bir avuç kötü niyetlinin etkisinde kaldıkları, Hatay'ın bağımsızlığının "söz ve yaygara" ile bozulmak istenildiği görüşü egemendir. Ancak Cemiyete göre, masumlar üzerinde olumsuz propaganda yapanlar en büyük zararı kendilerine vermektedirler.

Cemiyeti kuranlarda, Hatay'ın bağımsızlığının, din, mezhep ve ırk farklılığı gözetilmesizin herkese mutluluk getireceği inancı vardır. En büyük

[134] Türk-Arap Muhâdeneti Cemiyeti Risalesi, s.19-20.

Levent Şahverdi Arşivi

beklenti ve iyimserlik de Hatay'da eşitlik ve barışın sağlanmasına yöneliktir. Hatay Meclisi'nin eşitlik ve adalet şartları içinde herkesin hakkını ve onurunu koruyacağı, Hatay'da herkesin fikir ve vicdan özgürlüğüne sahip olacağı, hiçbir devlete ve hiçbir topluma husumet beslenilmeyeceği en önemli temenniler arasında sayıldı. Hatta Hatay'ın Yakındoğu'nun "müreffeh ve me'sud bir İsviçre'si" olacağına ilişkin iyimserlik dışa vuruldu. Hatay Devleti'nin kurulmasıyla bölgedeki çeşitli etnik ve inanç grupları arasındaki sorunlar ortadan kalkmıştı. Farklı etnik ve inanç unsurlarıyla harmanlanmış Hatay'da Çerkezlerin "Türklerle can ve kan kardeşliği" yaptığı, "Alevilerin" kökenlerinin "Etilere"dayandığı öne sürüldü. Bu yaklaşım Türkiye'nin savunduğu en önemli tezlerden biriydi.

Türkiye'de Alevilere mezheplerinden dolayı kötü gözle bakılmadığı, öz kardeş muamelesi gördükleri, serbest işlerde çalışabildikleri, bürokraside üst düzeye çıktıkları belirtilerek, bu hususun Hatay'daki "Alevileri" de etkilediği belirtildi. Cemiyette Hatay'ın bağımsızlığının ve Hatay Meclisi'nin yapacağı kanunların bu inanç zümresini güvence altına alacağı beklentisi vardır.

Hatay'da Sünnî Arapların sayısının az olduğu öne sürüldü. Bunlardan bir kısmı tüccar ve esnaf olmakla birlikte, büyük çoğunluğu köylerde tarımla uğraşmaktaydı. Vatani Partisi liderlerinin ve Arap milliyetçisi gazete yazarlarının Türkiye'ye yönelik düşmanca tutumlarının Türklerle Araplar arasındaki dostluğu bozduğu tespiti yapıldı. Özellikle bazı Lübnanlı politikacılarla Ermeni komitecilerinin Türkler aleyhinde tahrikte bulunmalarına dikkat çekildi.

Cemiyet, Türk-Arap ilişkilerinin dostluk çerçevesinde yürütülmesini ve Arap milliyetçilerinin Türkler hakkındaki olumsuz yargılarını etkisiz kılmayı amaç edindiğinden yayınlanan risalede, dış politika alanında analizler yapıldı. Türkiye'nin barışçıl bir dış politika izlediği, sorunlarını bu çerçevede çözdüğü ve başta Irak, Mısır, Suûdiye (Suudi Arabistan) Devletleri olmak üzere tüm Arap dünyası ile dostluk ilişkisi geliştirmek istediği vurgulandı. Türkiye'nin eskiden beri Arap ülkelerini desteklediği, bu nedenle Osmanlıdan ayrılan ulusların kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip

Levent Şahverdi Arşivi

olduklarını Lozan'da ve Cenevre'de ilân ettiği, hiçbir zaman manda rejimini benimsemediği açıklandı.

Irak ve Mısır'ın bağımsızlığı Türkiye tarafından desteklenmişti. Cemiyete göre Arapların bağımsızlığını arzu eden Türkiye'nin Suriye'ye düşmanca bir tutum takınması olanaklı değildir. Türkiye, Suriye'nin en yakın ve en güçlü komşusudur. İskenderun Limanı'nda Türkiye'ye ayrıcalıklar tanınması hem bölgenin eski parlak günlerine dönmesine, hem de Halep'in gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Cemiyet, bu risale ile Ermeni tehlikesine de dikkati çekmişti. Geçmişte Halep'te bir Ermeni yurdu oluşturulmaya çalışıldığı hatırlatılarak, bu teşebbüsün hâlâ devam etmekte olduğu öne sürüldü.

Risâlede yapılan son bir değerlendirmede, Suriye-Türkiye dostluğunun bütün Arapların ve Türklerin lehine olduğu, bu dostluğu bozmaya çalışmanın Türklüğe, Araplığa ve Müslümanlığa ihanet etmekle eş anlamlı olduğunun altı çizildi.

Sonuç

Aynı coğrafyada yaşayan, ortak dinî ve kültürel değerleri paylaşan Türkler ve Araplar, yüzyıllarca birlikte sorunsuz yaşadılar. Bu birliktelik 19. yüzyıl boyunca yaygınlaşan milliyetçi ideoloji ve ulus-devletlerin kurulmasıyla gölgelenmeye başlandı. Bazı Arap entelektüellerinin liberal-demokratik değerleri benimsemeleri ve ulusal uyanışlarını gerçekleştirmeye çalışmaları, sonu ayrılıkçılığa varacak bir hareketi başlattı. Bunu amaçlayan çeşitli siyasal ve kültürel cemiyetler kuruldu. Kongreler düzenlendi.

Osmanlı Hükûmeti, ayrılıkçılığı önlemek ve ülkedeki çeşitli etnik unsurları ve dinî grupları bir ideal etrafında toplama projesi olan Osmanlıcılığı uygulamaya koyması da istenilen sonucu vermedi. Osmanlıcılıktan Arapçılığa bir adım daha yaklaşıldı. Hatta, 19. yüzyılın sonlarına doğru, bazı aydınların İslâmî kimliği öne çıkarmak, Müslümanları geri kalmışlıktan kurtarmak, birleşmelerini sağlamak ve Batı yayılmacılığı karşısında bir set oluşturmak amacıyla dolaşıma soktukları İslâmcılık projesi de Arapların kopuşunu önleyemedi. Nihayet Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplar, başta İngilizler olmak üzere Batı emperyalizminin desteğiyle Büyük Arap Ayaklanmasını

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarttılar. Türklerle Araplar arasında yaklaşık bin yıldır süren birliktelik yerini ağır bir tramvaya ve karşılıklı suçlamaya bıraktı. Arapların büyük imparatorluk kurmak özlemiyle başlattıkları hareket, büyük bir hüsranla sonuçlandı. Savaş sona erdiğinde Orta Doğu'nun sınırları Paris ve Londra'da masa başında yapay bir şekilde çizildi. Batı emperyalizmi Araplara bağımsızlık yerine manda rejimleri dayattı. Oysa Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Bağımsızlık Savaşı'nı başarıya ulaştırarak, ulus-devletlerini kurdular. Hatta Bağımsızlık Savaşı'nın gerekçesini içeren Misak-ı Millî belgesinde Araplara kendi geleceklerini tayin etme hakkı tanıdılar. Türk liderler, her fırsatta manda rejimlerini benimsemediklerini açıkladılar.

Türkiye'de sürdürülen modernleşme hareketleri ve benimsenen lâik sistem Arap dünyasında olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılaştı. Türkiye 1930'lara gelindiğinde Lozan'da çözülemeyen sorunlarının büyük bölümünü çözdü ve uluslararası toplumda güçlü ve saygın bir ülke haline geldi. Araplar ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan yeni dünya düzeninden ve manda rejimlerinden kurtulmak için büyük bir çabanın içine girdiler. Bu süreç çerçevesinde 1930'ların başında Irak, ikinci yarısından itibaren ise Mısır, Türkiye ile dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. Bununla birlikte Türkiye, Balkan ve Sadabad Paktlarıyla bölgesel savunma ve barış girişimlerine öncülük yaptı.

Hatay Sorunu ve daha sonra Hatay Devleti bu süreç boyunca Türkiye'nin dış politikasının en önemli konularından birini oluşturdu. Türkiye, resmî, gayri resmî kurumları ve kamuoyu ile bu sorunu, o bölgede bulunan Türk unsurunun lehine çözmeye çalıştı. Öncellikle bölgeye bağımsız siyasal bir varlık statüsü kazandırmaya büyük çaba gösterdi. Savunduğu tezi Fransa ve Cemiyeti Akvam nezdinde uluslararası konjoktürü de göz önüne alarak ısrarla savundu. Irak, Mısır ve Suudî Hükûmetleri gibi Türkiye ile dostluk ilişkisi kurmaya çalışanlar, bu teze karşı sessizliklerini korurken, Arap milliyetçileri Türkiye'ye çok sert eleştiriler yönelttiler. Suriye'de ve Hatay'da Türklere saldırılarda bulundular.

Mısır'da, Türk-Arap ilişkilerinin düzelmesini ve dostluk çerçevesinde sürdürülmesini savunan bir grup, Türk-Arap Dostluk Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet yayınladığı risalede, Türkiye'nin tezi doğrultusunda bölgedeki çe-

Levent Şahverdi Arşivi

şitli etnik unsurların ve dinî grupların bir arada barış içinde yaşaması üzerinde durdu. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin bir parçası olan Hatay'la doğrudan ilgilendi ve anavatana katılmasının alt yapısını hazırladı. Nitekim, koşullar olgunlaşınca Hatay Meclis'i aldığı bir kararla Türkiye'ye ilhak olduğunu açıkladı. Böylece Türkiye izlediği etkin ve dinamik dış politikanın sonucunda hedefine ulaşmış oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: Türk-Arap Muhâdeneti

1- Hatayın ayrı bir mevcudiyet olarak iç siyasasında egemenliği Cemiyet-i Akvam kararıyla kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin Devlet Reisi Büyük Atatürkün direktifleri dairesinde takip ettiği bu işi de diğer iç, dış siyasaları gibi muvaffakıyyetle, zaferle neticelenmiştir. Artık Hatayın dahili işlerdeki istiklâlı ve kendi kendisini; kendi yapacağı kendi kanunlarıyla idâre etmesi esası hakikat olmuş bir emr-i vâki'dır. Bu hakikat ve bu emr- i vâkı' Türkiye, Fransa da dahil olduğu halde küçük, büyük bütün cihan devletlerinin ve milletlerinin beğendiği ve benimsediği müşterek bir eserdir.

2- Türkiyenin, Fransanın ve Akvâm Cemiyetinin muhafazasını ve inkîşâfını taahhüd ettiği bu eseri bozması, bu hakikatı tahrip etmesi ve bu emri vâki'yı tagyir eylemesi her türlü imkân ve ihtimalin dışına çıkmış bir emri muhâldır. Muhâl ile uğraşmak ise kâr-ı akl değildir.

3- Bazı safdan ve ma'sum adamların, şahsi menfaat güden ve nefsâniyyet ve garaza kapılan meşkuk kimselerin igvâ ve ifsâdâtına kapılarak Hatay istiklâlini sözle ve yaygara ile bozacaklarını vehmettikleri görülüp işitiliyor. Bu gibi teşebbüs ve hareketlerin neticesi elbette hüsran olacaktır. Bu tarzdaki ef'âl ve harekâtı zararı yalnız kendilerine dokunmayacak ve bu zararın arasını kendi ma'sum olan anaları, çocukları çekeceklerdir. Bunlara acımamak kabil olmuyor. Halbuki bu ma'sumlara bu acı akıbeti bilerek hazırlayan müşevvik ve müfsidlerin her biri şimdiden kendilerine bir firâr-ı mülcei bulmuşlardı. Çocuklarını ve ailelerini uzak ve emin yerlere kaçırmışlardır. Kendileri de firara müheyyâ bulunuyorlar. Böylelerine katılmak ve kapılmak ne büyük gafletdir.

4- Hayatın istiklâli Hatay ve Hataylılar için ve Hatayda oturan din, mezhep ve ırkı ne olursa olsun her aile ve her ferd için huzur ve saadetı mebde'i ve vesilesi olacakdır.

5- Hatay'ın istiklâli ve Hatay Meclisinin yapacağı kanunlar herkesin hakkını, haysiyetini musavat ve adalet şartları içinde muhafaza edecek, Hatayda herkes fikrinin ve vicdanının hürriyetine sahip olacakdır.

6- Hatayın içinde sulh ve sükûn hakim olacak, dışında hiçbir devlete, hiçbir câmiaya da husumet beslemeyecek ve Hataylıların huzur, sükûn ve emniyetini bozamayacakdır.

Levent Şahverdi Arşivi

7- Hatay; yakın şarkın müreffeh ve me'sud bir İsviçresi olacakdır. Ve bu refah ve saadetten dinî, mezhebi ve ırkı ne olursa olsun mütesâviyen Hataylılar istifade edeceklerdir. Bunun içindir ki bu gayenin bir an evvel husûlüne bilâ-tefrik cins ve mezhep en çok çalışan yine Hataylılardır. Hatayı gezen ve tedkik eden bi-taraf müşâhidlerin bu hususdaki kanatları kat'î dir. Onların dediklerine göre;

A- Hatayda büyük ekseriyeti teşkil eden Türkler aralarındaki her memlekette tesadüf edilen eski ve yeni her türlü geçimsizliği ve anlaşamamazlığı bir tarafa bırakmışlar, el ele vererek birlikte çalışmağa koyulmuşlardır. Artık aralarında evvelce görülen çekememezlik ve saire gibi soğukluklar zâil olmuş veya zâil olmakda bulunmuştur. Bu soğuklukları doğuran sebepler de el birliği ile birer birer ortadan kaldırılmaktadır.

B- Yabancı tesirlerle çok tahrike uğrayan Çerkesler her yerde her vakit ve hususuyla dar zamanlarda olduğu gibi Türklerle can ve kan kardeşliği yapmaktadırlar. Zaten bu iki kardeş anasır arasında başka türlü bir his ve harekete de intizar edilemezdi. Asil Çerkez ırkını yolundan şaşırtmak isteyenler bir kere daha sükût-u hayale uğramışlardır.

C- Asılları Etilere müntehî olan Alevilerde bugün Türklerle tevhid-i mesâi etmek üzere bulunuyorlar. Hatta bi-taraf müşâhidlerin re'y ve mütâlaasına göre şimdiden iş ve emel birliği yapmışlardır, dahi denilebilir. Türkler saltanatlar, sultanlar ve halifeler zamanında olduğu gibi artık hiçbir yerde Alevilere mezheplerinden dolayı hasmâne nazarla bakmıyorlar. Onlara öz kardeş muamelesi yapıyorlar. Aleviler Türkiye'de kanunların musavat ve adaletinden azami istifade ediyorlar. Adlî, mülkî ve malî her türlü müsâade ve himâyeye mahzar bulunuyorlar, serbest çalışıyorlar, çok kazanıyorlar. Hür ve serbest, müreffeh bir hayat yaşıyorlar. İçlerinden ziraatte, ticarette, sa'natta çok ilerlemiş zevat vardır. Her ailenin kendi mülki, toprağı, çifti, çubuğu vardır. Sıhhatlerine bakılmakda ve korunmakta ve ictimaî seviyeleri yükselmektedir. Alevilerden yetişmiş, yükselmiş hakimler, doktorlar ve sair meslek erbâbı pek çok şahsiyetler vardır. Hatta içlerinden mebus olanlar bile bulunuyor. Bunların hepsine Türk nazarıyla bakıyor ve hiç biri Türkten farklı görülmüyor. Türkiye'de az zaman zarfında gözle görü-

Levent Şahverdi Arşivi

lecek ve el ile tutulacak kadar meydana gelen bu semere, zeki ve münevver Hatay Alevilerinin gözünden kaçmamaktadır.

Hatay'ın istiklâli ve Hatay meclisinin yapacağı kanunların, kendilerine de böyle bir istiklâl ve mevki hazırlayacağına emin bulunuyorlar. Filhakika Lazkiye Alevilerinin istiklâli son Fransız-Suriye muahedesiyle kaldırıldıktan sonra istiklâl ve akıbetleri vahimleşmişdir.

Şeri'at esaslarına istinad ederek kurulan yeni devletin idârî ve şer'ı usûllerinden tazyika ve ta'kibe uğramalarından bi-hakkın korkulur. Mezhep husûmetlerinin tekrar alevlenerek küfürle rafzü-elhad ile ithâm edilerek tahkir, tezlîl edilmekden endişe etmekte hakları vardır.

Ticarette, sana'atta geri kalacaklar, şer'î mahkemelerde mülkî ve malî kararlarda dûn muamele görecekler, vatandaşlık hukukundan değil, hatta insanlık hakkından bile mahrum bırakılacaklardır. Bazı idârî ve malî tartible malları ellerinden alınarak fellâhlıga îcbâr edilecekler. Halleri, hayatları, kendilerinin tevsîm edildiği fellâh unvanına tevafuk edecekdir. Az zaman zarfında ya tebdil-i din ve mezhep veyahud terk-i daru diyar icbâr olunacaklardır. Yine muhtelif ve bi-taraf müşahidlerin ve seyyahların rivayet ve intibalarına göre bir çok misyonerler alevi köylerinde şimdiden dolaşmağa ve propagandaya başlamışlardır

Yakın zamanda Suriye'de birer birer tecelli edecek olan bu korkunç akıbet, bil-zarûre alevilerin başına gelecek olan bu felâket alevi münevverlerini ciddi surette düşündürmektedir.

D- Hatay'da Sünnî Arabların miktarı çok azdır. İskenderun şehrindeki tüccar ve esnaf müstesna olmak üzere mütebakiyesi köylerde ve çiftliklerde çiftçilik ve yarıcılıkla meşguldurlar. Suriye'de müfrit milliyetçi ve vatanî kitlesine mensup olanlarla onların teşvikiyle teşkil ve Ermeni çetelerin el altında Müslümanlara tasallut edilen demir gömlekli ve sair grupların tehdid, tazyikleri altında bugün bunlardan bir kısmı Sancakın istiklaline muârız bir vaziyet almış bulunuyorlar. Hataydaki memurların ekseriyet-i azimesi Suriyelilerden seçilmiş olduğu cihetle Hatay müstakil olunca memuriyetlerinden uzaklaştırılacaklarına kan'i olan bu memurların tazyikiyle Arapları korkutmakta menfaat ve kanaatleri haricinde görünmeye sevk et-

Levent Şahverdi Arşivi

miş, halbuki işlerinde muvaffakıyyet gösteren ve halka iyi muamele eden me'murlar için bir korku olmamak lazımdır. Bunların yerlerinde ve me'muriyetlerinde kalabilmeleri bugünden itibaren kendi ellerindedir.

Hatay'ın müstakil idâreye mahzar olması orada sakin her sınıf halk gibi Arapların da lehindedir. Hatay'da hürriyet elbet Suriye'den fazla olacak ve Hataylıların askerî mükellefiyeti hiç bulunmayacakdır.

Askeri mükellefiyet ve teşkilâtı olmayınca Hatayın masrafı da az, tabiatıyla halkın da malî mükellefiyeti o nisbette hafif olacaktır. Zaten bunu müdrik bulunan münevver Araplar Hatay istiklaline için için sevinmektedirler.

Hatay haricindeki Suriye gazetelerinde görülen Türk aleyhdarlığı ne muharrirlerin ne de kari'lerinin kanaati mahsulidir. Bunlar, vatanî rüseâsının cebr ve tazyikleriyle yazdırılmış makaleleri, geçici siyasi bir havanın hiç bir fikr ve vicdanda yer tutmayacak muvakkat ve dipsiz bir cidâlidir. Yakında hakikat anlaşılacak ve hal-ı tabîî avdet edince şüphesiz gazetelerde Arablığın ve hususuyla Suriye'nin hakiki menfaat ve ikbalini Türklerle iyi dostluk ve komşuluk yapmakta olduğunu neşre başlayacaklardır.

Vatanî rüseâsı Suriye'yi parçalamakta gösterdikleri hiffet ve isti'calin kusurunu örtmek için efkâr-ı umûmiyeye Türk düşmanlığı telkin ederek milletin irfanını ve vicdanını şaşırtacak başka gayelere tevcih etmek istiyorlar. Halbuki Arap milleti, bugünkü reislerinin zan ettiklerinden fazla sâlim bir fikr-i siyasiyeye malik akl ve mantıka sahip mümtaz ve münevver bir kitledir. Bir taraftan da şimdiki hükümet adamlarının bu yanlış manevrası, Lübnanlı politikacıların el altından yürüttükleri entirikalar; Ermeni, Taşnak komitecilerin yaptıkları ifsâdât uzun müddet gizli kalması müşkil şeylerdir. Suriyelinin keskin zekâsı yakında bu fesad perdesini ve şebekesini yırtacak ve hakikat meydana çıkacaktır. Lübnanlı politikacılarla Ermeni komitecilerinin Araptan ziyade Arap görünmeleri ve Arapları içeride ve dışarıda Türkler aleyhine tahrik etmeleri çok şayan-ı dikkat ve aşikâr bir iğfâldır. Halkın gafletine istinâd ettirilmek istenen hiçbir siyaset asla hakiki olamaz ve hiçbir vakit uzun yaşayamaz.

Türkiye Devletinin harici siyaseti cihan sulhunun istihdâf ettiği âsârla sabittir. Türkler, kendilerinden ayrılan milletlerin mukadderâtını kendileri-

Levent Şahverdi Arşivi

ne bıraktıklarını Lozan'da, Cenevre' de fırsat düştükçe her yerde ilân etmişlerdir. Hiçbir vakit mandayı tanımamışlardır. Türkiye hükümetinin, hududları haricinde hiç kimsenin toprağında gözü yoktur. Türkiye bütün komşularıyla sulh ve müsâlemet dairesinde yaşamakta hatta birçoklarıyla müttefik bulunmakdadır. Türkler her davalarını sulhen hal etmektedir. Türklerin büyük devletler arasındaki nüfuz ve kudreti ve beyn-el milel meselelerdeki sulh perverâne teşebbüsat ve te'siratı cihanın mergubi olmakta, uzak, yakın, büyük, küçük her devlet, her millet Türk dostluğuna ehemmiyet ve kıymet vermekte ve Türkiye'nin kuvvetine, dostluğuna güvenmektedir. Türkiye'de bu dostluğunu ve dostluktan mütevellid vefâkârlığını ve fedâkarlığını dostlarından, hususuyla komşularından esirgememekdedir. Mütekabil hissiyat Türkiye-İran, Türkiye- Irak kardeşliğini doğurmuştur. Irak istiklâlini ve istiklâlden sonraki muvaffakıyyetini bu dostlukla te'yid etmiştir. Irak da bir Arap devletidir.

Mısır'ın istiklâlini en evvel Türkler istemişler ve onlar anlaşmışlardır. Bu defa da Mısır'ın Cemiyet-i Akvam'a kabulünü Türkler teklif etmişler ve kapitülasyonların ilgasını da Türkler müdafaa etmişlerdir. Yakında Türkler ile Mısırlılar arasında muhâdenet muahedeleri akd olunacak, ticarî ve iktisadi münasebet artacak ve bundan tarafeyn milletleri çok istifade edecektir. Mısır da bir Arap devletidir.

Suûdiye Devleti ile Türkiye hükümetinin münasebetleri dostluktan ileri bir halde, adeta kardeşlik derecesindedir.

Coğrafi vaziyetin bu iki memleketi birbirinden çok uzaklaştırmış bulunmasına rağmen aralarındaki münasebet dostluk, ve anlaşma adeta hem hudud devletler münasebetine benzemektedir. Ve bu münasebetin inkişafı tarafeynce iltizam ve temenni edilmektedir. Hicaz-Suûdiye devleti de bir Arap devletidir.

Arabların istiklâl ve istikbalini bu kadar candan arzu eden ve Arap ikbâl ve istiklâlini kendi ikbâl ve istiklâliyle hem ahenk ve tev'em gören Türkiye'nin, Suriye istiklâline hasm olması anlaşılamaz bir muammâdır. Türklerde böyle bir his ve temâyül yoktur. Ve hiçbir yerde böyle bir hissin maddi ve manevi izine tesadüf olunamaz. Bu muhayyel husûmet ancak ve

Levent Şahverdi Arşivi

ancak bazı taşkın Suriyeli politikacıların ma'lûl hayallerinden doğmuş bir mugalatadan başka bir şey değildir.

Suriye Lübnanın ayrılmasıyla parçalandıktan ve Hatay iç işlerinde ayrıldıktan sonra dahi birçok anâsır ve mezâhibden müteşekkil bir câmiadır. Şimalde Kürtler, Ermeniler ve hatta son defa Habur kenarlarına yerleştirilen Nasturiler, Arap anasırına adeden fâik bir vaziyetdedirler. Bu münevver ve çalışkan kitleyi Zor livasının nîm-mesken aşiretleriyle şimi ve aneze hayme-nişinileriyle idâre kolay değildir.

Hatay hududlarından Cizre'ye kadar şerid gibi uzanan (800) kilometrelik şimendifer hattı Türkiye'nin tasarrufu altındadır. Bu güzargahın cenubunda pek çok Türk, Türkmen ve Kürt köyleri vardır. Hududun cenub kısmında asayişin muhafazası mesuliyetini Türkiye taahhüd ve tekeffül etmiştir.

Türkiye her itibarla Suriye'nin en yakın, en alakalı ve en kuvvetli komşusudur. Suriye'yi sulayan, Halebe can ve hayat veren Fırat, Kuveyik, Habur suları hep Türkiye'den çıkar. İskenderun limanında Türkiye'nin hakkı tanınmıştır.

İskenderun limanında Türkiye ticareti için yer ayrılması İskenderun limanın derhal Türkiye Cumhuriyeti tarafından bütün techizatı haiz bir liman haline konmasını icab ettirecektir. Hatta, Türkiye'de bu yolda hazırlıklar bile başlamıştır. İskenderun, ikmâl edilen ve edilmekde olan Şark-ı Türkiye Şimedifer şebekesinin müntehâsı olacaktır. İskenderun limanı Şarkı ve Cenubu Türkiye'nin, Irak'ın vustâ ve Garbi İran'ın hatta Afganın ve tabiatıyla cezirenin tabîî bir limanı olacak, Halk İskenderun limanında Türkiye'ye bir yer ayrılmamış olsa idi, İskenderun bu teşkilât ve hinterlanından mahrum bulunacak, yalnız civarının ve Halebin limanı olarak kalacakdı. Halbuki Halep bugün dahi eski revnak ve ticaretini kayıp etmiş bulunuyor.

Suriye'nin en büyük bir şehri ve büyük ticaret ve sanayi merkezi olan Haleb'in eski vaziyeti, İskenderun'unun bu suretle müstakil Hatay'da olması ve limanda Türkiye'ye yer ayrılması sayesinde iâde edilmiş olacaktır. Hatay'ın iç istiklâli ve İskenderun limanının Türkiye tarafından techizatlı bir liman haline konması, İskenderun'u şark karibde rakipsiz bir iskele ve Halebi de yine rakipsiz bir ticaret merkezi yapacakdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eskiden beri en yüksek ticarî fikirleri bütün Şark'da ma'lum olan Haleblilerin, samîm ruhlarında bu sevinç, her tehdide rağmen, aşikâr okunmakdadır. Suriye'nin Avrupa ile en yakın ve en serî münasebet ve muvâsalasını te'min eden karayolları ve demiryolları Türkiye'den geçer.

Bütün bu coğrafî, iktisadî ve ticarî âmiller Suriye'nin menfaatını Türkiye menfaatına bağlamakdadır. İki taraf halkının ekseriyetinin dinî hissiyatı ve asırlarca beraber yaşamanın verdiği ahlâk ve hissiyat birliği bir demiryolu hattından ibaret olan siyasi bir hududun ayıramayacağı kadar kavîdir. Bu hakikatlar ve zaruretler, Türk husûmet ve aleyhdarlığını kendilerine mesned yapan bugünkü Suriye imâmdâranın dahi zaten bildikleri fakat yanlış bir siyasetin zebûnî olarak görmemezlikden ve bilmemezlikten geldikleri doğru yolu er geç kendilerine kabul ettirecektir. Bugün Halebde, Hama, Humusda, hususuyla Şamda ve Beyrutda böyle düşünen Arap münevverleri pek çokdur. Fakat Taşnak komitecilerinin te'siri altında kalan bir takım eşrafın tasallutundan çekindikleri için içlerinde kan ağladıkları halde hakikati söylenmekten ictinâb ediyorlar. Bıçak kemiğe dayanınca Suriyelilerin hiçbir şeyden çekinmeyerek hakikati olduğu gibi söyleyeceklerine ve memleketlerinin menfaati uğrunda hayatlarını fedâ edeceklerine ve ettiklerine tarihte binlerce misâl vardır. Ehl-i salîb zaferleri tarihte şu veya bu kumandanın adına izâfe olunur. Halbuki o zaferlerin hakiki kahramanları Suriyelilerdir. Bugünkü mevhûm Türk düşmanlığına karşı bilenen bıçaklar yarın hakiki Arap düşmanlarına tevcih olunacakdır. Yalnız bu kılınçlar, ilk hamlelerinde karşılarında havale edilecek ne bir göğüs ne bir kafa bulacaklardı. Çünkü, onlar kaçacak yerlerini kendi elleriyle Suriyeden ayırdıkları Lübnan dağlarında şimdiden ayırmışlardır. Yabancı milletlerin keşişleri manastırlarında onları bekliyorlar.

Lübnan dışındaki Ortodokslar fikr ve re'ylerini çokdan izhâr etmiş bulunuyorlar. Hataydakiler Hatayın istiklâlinden çok memnundurlar. Dinleri ve ayinleri serbest kalmakla beraber menfaatleri de mahfuz bulunacak Türkiye ile ticaretleri artacak ve hatta ihracat ve idhalatda eski mevkilerini kazanacaklardır.

Suriyedekiler ise, hem mezheplerinin bu vaziyetinden a'zamî istifade edecekler, Suriye, Hatay, Türkiye mütekabil ticaret muamelelerinde bir

Levent Şahverdi Arşivi

hatt ve asl rolunu ifa edeceklerdir. Katolikler her zaman olduğu gbii Fransız siyâsetini ta'kib edeceklerdir.

Fransa'nın ana siyaseti ise Türkiye hükümetiyle dostluk yapmak, hatta ittifak etmekdir. Bunu Fransız ricâli her gün tekrar etmekte ve Fransız matbuatı neşriyatıyla ta'kib etmektedir. Fransız matbuatının bir günlük yazısı ve Fransız ricâlinin sözleri müsâade olsa da Suriye matbuatının da bir kerecik olsun yazılsa Suriye efkâr-ı umûmiyesi Fransa ve Türkiye dostluğunun ne kadar ileri olduğunu anlar ve Türk dostluğunun kendileri için ne kadar kıymetli olduğunu hakkındaki kanaatlerinin isabetiyle iftihâr ederlerdi. Fakat, kendilerinden bu hakikat gizlenmek isteniyor. Suriye imâmdarını nankör ve güç bir işe girişmiş bulunuyorlar. Çünkü hakikat güneşinin ziyâ'sı hiç kimseden ba-husus zeki ve münevver Suriyeliden gizlenemez. Suriye istiklâli için uğraşmış fedakârlık etmiş bir çok Suriyeliler hâlâ mevkuf ve menfî bulunuyorlar.

Bunların kendileri ve aileleri elem ve mahrumiyet içindedirler. Niçin hâlâ bir afv ilân edilmiyor. Niçin bu vatanperverler vatanlarına iâde edilmiyor. Acaba, bunların avdetlerinden ve serbest bırakılmalarından bir takım hakikatların meydana çıkarılacağından mı korkuyorlar.

Türkmenler zaten Türkdürler. Onların mukadderatı Türklerinkine bağlıdır. Ve Hatayda, Suriyede bir de yüzellilikler ve Türkiye rejimi muhalifleri var. Bunlar hakkında şefkatle muamele Hatay istiklâlinin câizesi olacakdır. Ancak kendileri de bedbinlik ve muhalefet-î temerrüdinî bırakarak câmîanın mukadderatına uymaları ve bu şefkate liyakat göstermeleri lazımdır.

Taşnaklar elinde felaketten felâkete uğrayan zavallı Ermeniler komitecilerin ve çetecilerin tedhişinden kurtuldukça hakikati söylemekden çekinmemekdedirler. Hatta işidildiğine göre bir çokları şimdiden Türklerle anlaşma teşebbüsüne girmişlerdir. Onların en büyük emelleri bugün Halebde ve şimâlî Suriyede elde ettikleri iktisadî ve ticarî tefevvuku muhafaza etmekdir.

Bir vakitler Halebi Ermenistan merkezi yapmağı dahi düşünmüşlerdir. Etrafdaki araziyi Araplardan alıyorlar ve aralara Ermeni muhâciri yerleştiriyorlardı. Bir Ermeni Filistinide orada yaratılacakdı. Bu teşebbüs hâlâ de-

Levent Şahverdi Arşivi

vam etmekdedir. Taşnakların bugün Arablık davasını Araplardan fazla güdmek istemelerinin sebebi de budur.

Hatta işidilğine göre bugünkü vatanî rüseâsıyla Ermeni Taşnakları arasında Suriye şimâlinde Nasturiler için olduğu gibi Ermeniler için de bir yurd ayrılması mukarrermiş. Lübnanı bu kadar kolay ayıran bu liderlerin bunu da kabul etmiş olmaları çok muhtemeldir. Fakat Fransa ve hususuyla Akvam Cemiyeti buna asla muvâfakat etmeyecektir. Ve hakiki Arap efkâr-ı umumiyesinin daha buna müsaid olmayacağı aşikârdır. Bunu bilen Taşnakların haricindeki Ermeniler mevcudlarını kurtarmağı bir kâr sayarak Türk-Fransız anlaşması hakikatini kabul etmeyi hakiki menfaatlerine muvâfık görmekdedirler. Bu hakikati Halep ve Zor Araplarının daha evvelden görmüş olduklarına şüphe yoktur.

Hülâsa :

1- Hatay iç istiklâlini temin hususunda Cemiyet-i Akvamın kararına iktirân eden Fransız-Türk anlaşması cihan sulhu için bir zafer olmuştur.

2- Bu anlaşmadan, Türkler ve Fransızlardan ziyade Suriyeliler istifade edeceklerdir.

3- Hatay istiklâli Hatayda sakin Türkler, Aleviler, Araplar, Ermeniler, Ortodoks ve Katolikler için refah, saadet ve hürriyet mebde'idir.

4- Türklerin kendi aralarında ve diğer unsurlarla birlikde çalışmaları bu saadet ve refahın bir an evvel husûlünü te'min edecekdir.

5- Suriye istiklâlinin en hârr tarafdarı Türklerdir. Hatay istiklâli Türkiye, Suriye siyasi ve iktisadi teşrik-î mesâîsinin ilk tatbik sahası olacakdır.

6- Bugün Suriye matbuatının da zorla yapılan Türk aleyhdarlığı neşriyatı; yanlış bir politika manevrasıdır ve Suriyelilerin fikir ve hissine asla tercüman olamamakdadır. Türkiye efkâr-ı umûmiyesi bu hakikati görmede bu ifsâdât ve tahrikata kapılmamakda, bil'âkis Suriye'nin istiklâlini ve Suriyelilerin ikbâlini temenni etmekdedir.

7- Irak, Mısır, Suûdiye devletleri Türkiyeye yakın dostdurlar. Suriyenin aynı yolda yürümesi için hiçbir mâni yokdur. Bugünkü imâmdarlarda er geç bu hakikati anlayacaklardır. Suriye-Türkiye dostluğu evvel emirde Su-

Levent Şahverdi Arşivi

riyelilerin ve Suriye istiklâlinin ve sonra da bütün Arabların ve Türklerin lehindedir.

Bu dostluk aleyhine çalışmak, Arablığa ve Türklüğe ihanetdir. Aleyhde çalışanlar kim olursa olsun, hangi sebeb ve te'sir altında bulunursa bulunsun Arablığa, Türklüğe ve Müslümanlığa ihânet eder. La'net olsun böyle hainlere!...

Türk-Arap Muhâdenet Cemiyeti

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihine ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle otaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen, makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve Çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (Yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Saray 1999: 117)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. s. 18.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Saray'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), Tarih-Yer, Sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, Tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, Tarih-Yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, Tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

Levent Şahverdi Arşivi

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

Levent Şahverdi Arşivi

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

The Evaluation of the Artıcles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and

Levent Şahverdi Arşivi

Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1.Title of the Article

2.Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3.Abstract and key words (in Turkish)

4.It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5.Showing the contribution (if necessary)

6.Bibliographical index

7.The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the

Levent Şahverdi Arşivi

bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital

Levent Şahverdi Arşivi

letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

...(Saray 1999: 117)

...Some Researchers (Saray, 1999: Tosun, 200: Tuna, 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Mehmet Saray, ***Türk-İran İlişkileri,*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. S. 18.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Saray'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

Levent Şahverdi Arşivi

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi